

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

**XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA MARAŞ
SANCAĞI'NIN İKTİSADİ, MALİ VE SOSYAL
DURUMU**

Doktora Tezi

HARUN ŞAHİN

İstanbul, 2010

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

**XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA MARAŞ
SANCAĞI'NIN İKTİSADİ, MALİ VE SOSYAL
DURUMU**

Doktora Tezi

HARUN ŞAHİN

Danışman: PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi HARUN ŞAHİN' nin XX.YÜZYILIN BAŞLARINDA MARAŞ SANCAĞI'NIN İKTİSADI, MALİ VE SOSYAL DURUMU adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.10.2010 tarih ve 2010-18/47 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 20.10.2010
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. İ.MURAT BOZKURT
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. AHMET KAL'A
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.TİĞİNÇE OKTAR
5) Jüri Üyesi : PROF.DR.SAİD ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TABLULAR	III
GRAFİKLER	VI
KISALTMALAR	VII
1. GİRİŞ	1
2. COĞRAFYA VE MÜLKÎ-İDARÎ TAKSİMAT	8
2.1. Maraş'ın Fiziki Coğrafyası	8
2.2. Maraş'ın Kısa Tarihi	10
2.3. Maraş'ın Mülkî-İdarî Taksimatı	13
3. MARAŞ SANCAĞI'NDA NÜFUS	21
3.1. XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Nüfus	23
3.1.1 1526'da Maraş Kazası'nın Nüfusu	23
3.1.2 1563'te Maraş Sancağı'nın Nüfusu	25
3.2. XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfusu	27
3.3. Salnamelere Göre Maraş Sancağı'nın Nüfusu	42
3.4. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş Sancağı'nın Nüfusu	42
3.5. XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın Nüfusu	51
3.6. I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nın Nüfusu	55
3.7. Maraş Sancağı'nın Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme	72
4. MARAŞ SANCAĞI'NDA SANAYİ, TİCARET VE ULAŞIM	81
4.1. XVI. Yüzyılda Sınaî Faaliyetler	81
4.2. XIX. Yüzyılda Sınaî Faaliyetler	83
4.3. 1863 İstanbul Sergisi ve Maraş	91
4.4. XX. Yüzyılın Başlarında Sınaî Faaliyetler	94
4.5. XIX. Yüzyıla Kadar Ticari Hayat	98
4.6. XIX. Yüzyılda Ticari Hayat	100
4.7. XX. Yüzyılın Başlarında Ticari Hayat	102
4.8. Maraş Sancağı'nda Ulaşım	106
4.8.1. XX. Yüzyıla Kadar Ulaşım	108
4.8.2. XX. Yüzyılın Başlarında Ulaşım	112
5. MARAŞ SANCAĞI'NDA TARIM	122
5.1. Arazi Bölünüşü ve Toprak Kullanımı	123
5.2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Zirai Üretim	127
5.3. XX. Yüzyılın Başlarında Zirai Üretim	137
5.4. XIX. Yüzyılın Sonlarında Hayvan Varlığı ve Hayvansal Üretim	143
5.5. XX. Yüzyılın Başlarında Hayvan Varlığı ve Hayvansal Üretim	148
5.6. Tarım ve Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler (1915-1919)	150
5.7. Konar-Göçerlerin Durumu	155
6. MARAŞ SANCAĞI BÜTÇE GELİRLERİ	158
6.1. Aşar	158

6.2 Aşar Hakkında Değerlendirme	164
6.3 Bedelat-ı Askeri	165
6.3.1 Bedel-i Askeri	166
6.3.2 Bedel-i Nakdi	173
6.4 Emlak ve Temettu	174
6.5 Hayvanlarla İlgili Vergiler	179
6.6 Tarık Mükellefiyet-i Şahsiyesi (Bedel-i Tarık)	185
6.7 “Vergi” Gelirleri	188
6.8 Harçlar	191
6.9 Diğer Gelirler	192
7. MARAŞ SANCAĞI BÜTÇELERİ	194
7.1 Mutlakıyet Dönemi Maraş Sancağı Bütçeleri	198
7.1.1 1297 (1881/1882) Mali Yılı Bütçesi	199
7.1.2 1298 (1882/1883) Mali Yılı Bütçesi	200
7.1.3 1300 (1884/1885) Mali Yılı Bütçesi	201
7.1.4 1302 (1886/1887) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi	202
7.1.5 1304 (1888/1889) Mali Yılı Bütçesi	203
7.1.6 1305 (1889/1890) Mali Yılı Bütçesi	204
7.1.7 1307 (1891/1892) Mali Yılı Bütçesi	205
7.1.8 1310 (1894/1895) Mali Yılı Bütçesi	207
7.1.9 1311 (1895/1896) Mali Yılı Bütçesi	208
7.1.10 1312 (1896/1897) Mali Yılı Bütçesi	209
7.1.11 1313 (1897-1898) Mali Yılı Bütçesi	211
7.1.12 1315 (1899/1900) Mali Yılı Bütçesi	213
7.1.13 1317 (1901-1902) Mali Yılı Bütçesi	215
7.1.14 1321 (1905/1906) Mali Yılı Bütçesi	216
7.1.15 1322 (1906/1907) Mali Yılı Bütçesi	217
7.1.16 1324 (1908/1909) Mali Yılı Bütçesi	218
7.1.17 Mutlakıyet Dönemi Bütçeleri için Değerlendirme	219
7.2 II. Meşrutiyet Dönemi Bütçeleri	228
7.2.1 1329 (1913/1914) Mali Yılı Bütçesi	228
7.2.2 1331 (1915/1916) Mali Yılı Bütçesi ve Tatbiki	230
7.2.3 1332(1916/1917) Mali Yılı Bütçesi ve Tatbiki	241
7.2.4 1333 (1917/1918) Mali Yılı Bütçesi ve Tatbiki	252
7.2.5 1334 (1918/1919) Mali Yılı Bütçesi	260
7.2.6 II. Meşrutiyet Dönemi Bütçeleri Hakkında Bir Değerlendirme	266
8. SONUÇ	269
EKLER	273
KAYNAKÇA	302

TABLolar

Tablo 1. 1891 Yılında Maraş Sancağı'nın İdari Bölünüşü	18
Tablo 2: Maraş Şehri'nin Mahalleler İtibariyle Hane Sayısı ve Nüfusu,1850-1867	29
Tablo 3: Maraş Sancağı'na Tabi Kaza ve Nahiyelerin Hane Sayısı ve Nüfusu, 1850-1869	32
Tablo 4: Maraş'a Tabi Kaza ve Nahiyeler Hane Sayısının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850-1867	35
Tablo 5: Maraş'a Tabi Kaza ve Nahiyeler Nüfusunun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850-1867	35
Tablo 6: Halep Vilayeti'nin Nüfusu 1877-1878	37
Tablo 7: Osmanlı Nüfus Sayımlarında Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1881/82-1893	38
Tablo 8: 1891 Yılında Maraş Sancağı'nın Nüfusu	40
Tablo 9: Maraş Sancağı'nda Nüfusun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1890	40
Tablo 10: 1891 Yılında Maraş Şehri'nin Nüfusu	40
Tablo 11: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1869-1870	43
Tablo 12: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1870-1871	44
Tablo 13: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1873-1874	44
Tablo 14: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1876-1877	45
Tablo 15: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1878-1879	46
Tablo 16: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1890-1891	47
Tablo 17: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1892-1894	49
Tablo 18: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1895 -1898.....	50
Tablo 19: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1900-1902	51
Tablo 20: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1902-1906	52
Tablo 21: 1906 Yılında Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1906-1909	54
Tablo 22: XX. Yüzyılın Başında Maraş Şehri'nin Nüfusu.....	55
Tablo 23: Maraş Sancağı'nın 1914 Yılı Nüfusu	57
Tablo 24: Maraş Kazası'nın I. Dünya Savaşı'ndan Önceki Nüfusu.....	58
Tablo 25: I. Dünya Savaşı Öncesinde Maraş Kazası'na Tabi Nahiye ve Köylerin Hane Sayısı ve Nüfusu	64
Tablo 26: Maraş'a Tabi Nahiye ve Köylerin Hane Sayısının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1909-1910	66
Tablo 27: Maraş'a Tabi Nahiye ve Köylerin Nüfus Sayısının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1909-1910	66
Tablo 28: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1914	67
Tablo 29: Maraş Merkez Kazası'na Bağlı Köylerin Hane Sayısı, 1914-1915.....	68
Tablo 30: Maraş Kazası'na Bağlı Bir Kısım Köylerin Hane Sayısı	72
Tablo 31: Yıllar İtibariyle Maraş Şehri'nde Nüfusun Gelişimi, 1526-1927	73
Tablo 32: Yıllar İtibariyle Maraş Kazası'nda Nüfusun Gelişimi, 1869-1914	75
Tablo 33. Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı'nda Nüfusun Gelişimi, 1869-1914.....	77
Tablo 34: Yıllar İtibariyle Maraş'ta İşletme Sayısı (H.1293/1326-M.1876-1908).....	87
Tablo 35: Maraş Sancağı'nda Şose Yolların Durumu	112
Tablo 36: 1914 Yılında Maraş Sancağı'nın Yol Durumu.....	115

Tablo 37: H. 1332 Yılında Maraş Sancağı'nda Yapılan Yol Çalışmaları	118
Tablo 38: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Arazi Bölünüşü ve Araziden Faydalanma (Dönüm).....	124
Tablo 39: Salnamelere Göre Maraş Kazası'nda Arazi Kullanımı (1895-1907)	125
Tablo 40: Salnamelere Göre Maraş Kazası'nda Tarım Alanları (Dönüm).....	127
Tablo 41: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Hububat Üretimi	128
Tablo 42: 1870-1873 Yılları Arasında Maraş Kazası'nda Tarımsal Üretim (Kıyye)...	131
Tablo 43: 1890 Yılında Maraş Sancağı'nda Hububat Üretimi (Kile)	134
Tablo 44: 1890 Yılında Maraş Sancağı'nda Meyve Üretimi (Okka)	135
Tablo 45: XX. Yüzyılın Başlarında (1909) Maraş Kazası'nda Tarımsal Üretim.....	138
Tablo 46: Maraş Kazası'nın Baklagil ve Hububat Üretimi, 1914	141
Tablo 47: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Küçük ve Büyük Baş Hayvan varlığı (Baş)	145
Tablo 48: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Hayvan Varlığı (Adet).....	146
Tablo 49: Maraş Sancağı'nda Hayvan Varlığı (1890 Başları)	146
Tablo 50: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Hayvansal Üretim (Kıyye).....	147
Tablo 51: 1909 Osmanlı Tarım Sayımına Göre Maraş Kazası'nda Hayvan Varlığı Ve Hayvansal Üretim	148
Tablo 52: Maraş Kazası'nda Hayvan Varlığı, 1914	149
Tablo 53: 1877-1878 Yılları Maraş Kazası Aşar Bedelleri	161
Tablo 54: Maraş Sancağı Aşar Gelirleri, 1889-1890 (Kuruş).....	161
Tablo 55: XIX. Yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı Gelirleri	162
Tablo 56: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Aşar Gelirleri: 1881-1909 (Kuruş)	163
Tablo 57: XIX. yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı'nın Cizye Gelirleri (Kuruş)	171
Tablo 58: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Bedel-i Askeri Gelirleri	171
Tablo 59: Maraş Sancağı'nın Emlak ve Temettu Gelirleri, 1889-1890 (Kuruş).....	177
Tablo 60: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Emlak ve Temettu Gelirleri, 1891-1909(Kuruş)	178
Tablo 61: 1877-1878 Yılları Maraş Kazası Ağnam Gelirleri	180
Tablo 62: XIX. yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı'nın Ağnam Gelirleri (Kuruş).....	181
Tablo 63: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Ağnam ve Deve Gelirleri, 1881-1909 (Kuruş)	182
Tablo 64: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin Hayvan Gelirleri 1331-1334(Kuruş).....	183
Tablo 65: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin Zebhiye Resmi Gelirleri (Kuruş)	184
Tablo 66: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin Tarik Bedeli Gelirleri	187
Tablo 67: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Vergi Gelirleri,1881-1890 (Kuruş)	190
Tablo 68: Maraş Livası Ferağ ve İntikal Harcı Gelirleri (R.1331-1333).....	192
Tablo 69: 1297 (1881/1882) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş).....	200
Tablo 70: 1298 (1882/1883) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş).....	201
Tablo 71: 1300 (1884/1885) Mali Yılı Halep Eyaleti Bütçesi (Kuruş)	202
Tablo 72: 1302(1886/1887) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş).....	203
Tablo 73: 1304 (1888/1889) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş).....	203
Tablo 74: 1305(1889/1890) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş).....	204
Tablo 75: 1307 (1891/1892) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	206

Tablo 76: 1307(1891/1892) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş) ...	206
Tablo 77: 1310 (1894/1895) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	207
Tablo 78: 1310 (1894/1895) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş) ...	208
Tablo 79: 1311(1895/1896) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş).....	208
Tablo 80: 1311 (1895/1896) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları	209
Tablo 81: 1312 (1896/1897) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	210
Tablo 82: 1312 (1896/1897) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Harcamaları (Kuruş) ..	211
Tablo 83: 1312 (1896/1897) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş) ..	211
Tablo 84: 1313 (1897–1898) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş).....	212
Tablo 85: 1313 (1897/1898) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Harcamaları (Kuruş) ...	213
Tablo 86: 1313 (1897/1898) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş) ...	213
Tablo 87: 1315 (1899/1900) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Harcamaları (Kuruş)	214
Tablo 88: 1315 (1899/1900) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş) ..	215
Tablo 89: 1317 (1901-1902) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	216
Tablo 90: 1321 (1905/1906) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	217
Tablo 91: 1322 (1906/1907) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	218
Tablo 92: 1324 (1908/1909) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)	218
Tablo 93: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Gelirleri,1881-1890 (Kuruş)	220
Tablo 94: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Gelirleri,1891-1909 (Kuruş)	220
Tablo 95: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Giderleri,1891-1909 (Kuruş)	222
Tablo 96: Yıllar İtibariyle Halep Vilayeti Bütçesi, 1880-1909 (Kuruş).....	224
Tablo 97: Bütçelere Göre Maraş Sancağı Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları,1881- 1909 (Kuruş)	225
Tablo 98: Maraş Livası'nın 1329/1913 Yılı Genel Bütçe Gelirleri	229
Tablo 99: Maraş Livası'nın 1329/1913 Yılı Genel Bütçe Giderleri	229
Tablo 100: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin 1331 Mali Yılı Adi Bütçe Giderlerini Gösteren Kat'i Hesap Cetveli	232
Tablo 101: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin 1331 Mali Yılı Fevkalade Bütçe Giderlerini Gösteren Kat'i Hesap Cetveli	236
Tablo 102: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin 1331 Mali Yılı Gelirlerini Gösteren Kat'i Hesap Cetveli	237
Tablo 103: 1331 Mali Yılı Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş-Para).....	239
Tablo 104: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi Bütçe Gelirleri (Kuruş)	242
Tablo 105: 1332 Mali Yılı Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş).....	243
Tablo 106: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi Bütçe Giderleri	244
Tablo 107: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi Bütçeye Ait Gelir ve Gider Bölüşümü	245
Tablo 108: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçe Gelir ve Giderleri	246
Tablo 109: 1332 Mali Yılı Şubat Ayı Yol İnşaat ve Tamirat Giderlerini Gösteren İstatistik Cetveli	246
Tablo 110: Maraş Sancağı'nın 1332 Mali Yılı Şubat Ayı Gelir ve Gider İstatistik Cetveli	248
Tablo 111: 1333 Mali Yılı Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş).....	253
Tablo 112: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi Bütçe Gelirleri	253
Tablo 113: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi Bütçe Giderleri	254
Tablo 114: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Fevkalade Bütçe Giderleri	256
Tablo 115: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi Bütçeye Ait Gelir ve Gider Bölüşümü	257
Tablo 116: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçe Gelir ve Giderleri	257

Tablo 117: 1334 Mali Yılı Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş).....	260
Tablo 118: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi Bütçe Gelirleri	261
Tablo 119: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi Bütçe Giderleri	262
Tablo 120: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Fevkalade Bütçe Giderleri	264
Tablo 121: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi Bütçeye Ait Gelir ve Gider Bölüşümü	265
Tablo 122: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçe Gelir ve Giderleri	265
Tablo 123: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Gelir ve Giderleri (Kuruş, Para)	266

GRAFİKLER

Grafik 1: Maraş Şehri'nde Hane Sayılarının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850–1867	30
Grafik 2: Maraş Şehri'nde Nüfusun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850–1867	31
Grafik 3: Maraş Sancağı'nda Nüfusun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1881/82–1893	38
Grafik 4: Cuinet'e Göre Maraş Şehir Nüfusunun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1890	41
Grafik 5: I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nda Nüfusun Şehir ve Köylere Göre Dağılımı	62
Grafik 6: I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nda Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılımı	63
Grafik 7: I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nda Nüfusun Cinsiyetlere Göre Dağılımı	64
Grafik 8: Maraş Sancağı Nüfusunun Cemaatlere Göre Dağılımı, 1914	68
Grafik 9: Yıllar İtibariyle Maraş Şehri'nde Nüfusun Gelişimi, 1526–1927	74
Grafik 10: Yıllar İtibariyle Maraş Kazası'nda Nüfusun Gelişimi, 1869–1914	76
Grafik 11: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı'nda Nüfusun Gelişimi, 1868-1914	78
Grafik 12. Maraş Sancağı Aşar Gelirleri:1881-1909 (Kuruş)	164
Grafik 13: Maraş Sancağı Bedel-i Askeri Gelirleri:1881-1909(Kuruş)	172
Grafik 14: Maraş Sancağı Emlak ve Temettu Gelirleri:1881-1909(Kuruş)	179
Grafik 15: Maraş Sancağı Ağnam ve Deve Gelirleri:1881-1909(Kuruş).....	183
Grafik 16: Maraş Sancağı Vergi Gelirleri:1881-1890 (Kuruş).....	190
Grafik 17: Maraş Sancağı Gelirleri:1881-1909(Kuruş).....	221
Grafik 18: Maraş Sancağı Giderleri:1891-1909 (Kuruş).....	223
Grafik 19: Bütçelere Göre Maraş Sancağı Bütçe Açıkları,1881-1909 (Kuruş).....	226

KISALTMALAR

age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
B	Receb
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziye'l-ahir
Ca	Cemaziye'l-evvel
DH. EUM	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH. İD	Dâhiliye Nezareti İdari Kısım
DH. MKT	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MUI	Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH. UMVM	Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti
DİA	Diyanet İşleri Ansiklopedisi
H.	Hicri
İ. DH	Dâhiliye Nezareti İradeler
İ.. DUIT	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
L	Şevval
M	Muharrem
M.	Miladi
MF. MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
ML. VRD	Maliye Nezareti Varidat Defterleri
N	Ramazan
Nr.	Numara
R	Rebiü'l-ahir
Ra	Rebiü'l-evvel
R.	Rumi
S	Safer
s.	Sayfa
Ş	Şaban

TCBDAGM Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü
TTK Türk Tarih Kurumu
Y. EE.. Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. MF Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı
Z Zilhicce
Za Zilkâde

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin taşra eyalet ve sancaklarının iktisadi, mali ve sosyal tarihlerinin aydınlatılması amacıyla yapılan araştırmalar önem arz etmektedir. Son zamanlarda Osmanlı şehirlerinin sosyal ve ekonomik durumlarını aydınlatmak amacıyla mekân ve coğrafya esas alınarak hazırlanan bilimsel çalışmalarda artış olmasına karşın, yine de bu alanda yapılacak çalışmalar büyük bir boşluğu dolduracaktır.

Osmanlı Devleti tarihi genellikle siyasi ve askeri vak'aların bir silsilesi şeklinde değerlendirilmiştir. Tarihin oluş ve vak'alarını daha iyi anlayabilmek veya olayların derinliğini kavrayabilmek için toplumun iç bünyesini ve iktisadi teşkilat özelliklerini de araştırmak gerekiyor. Türkiye'de İktisat Tarihi çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilen Ömer Lütfi Barkan'ın belirttiği gibi, tarihi hadiselerin bilimsel bir şekilde izahının yapılabilmesi için inceleme konusu olan devrin aynı zamanda mali müesseselerini ve vergi sistemlerini ortaya koyabilmek gerekmektedir. Bunun için tarihi şartları ve içtimai-iktisadi çevreyi de dikkate alan sistemli tarihe ve bu tarihin problemlerini ve müesseselerini derinliğine inceleyen, mali buhranların sebep ve neticeleri üzerinde duran bilimsel araştırmalara büyük ihtiyaç vardır.¹ Maraş Sancağı'nın iktisadi, mali ve sosyal durumunu konu alan bu çalışmamızın bu alandaki bilimsel çalışmalara katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Barkan, iktisat ve maliye tarihi ile meşgul olacak tarihçilerin olayları doğrudan herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan aktarma geleneğinden kurtularak, iktisadi ve mali hayatın mekanizmasını çözmeye, sosyal düzenin işleyişini görmeye, şahısların değil kitlelerin hayat tarzı ve mukadderatı üzerine düşünmeye alışmış olmaları gereği üzerinde durmaktadır. Bu sebeple daha önce sosyal ve ekonomik bilimlerin mesele ve metotları ile ilgilenmemiş bir tarihçinin elindeki kaynakları değerlendirmesi (iktisat ve maliye tarihinin problemlerini ortaya koyması) mümkün değildir.² Aynı düşünceyle Maraş Sancağı'nın sosyo-ekonomik incelemesi yapılırken iktisadi ve mali bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmaya çalışıldı.

---

¹Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, Cilt:1, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayını No: 4214, İktisat Fakültesi Yayını No:565, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını No:3, Yayına Haz.: Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s. 607

²Aynı yer.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden en önemli miraslardan biri de Osmanlı Arşiv belgeleridir. Önemli bir bölümü üzerinde henüz yeterince çalışma yapılamayan arşiv vesikaları Osmanlı tarihi konusuyla ilgilenen araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Cumhuriyetle birlikte askeri ve siyasi olayları nakil ve hikâye etmekle yetinen geleneksel Osmanlı tarih anlayışından farklı olarak gelişen ve tarihi, iktisadi ve mali yönden de ele alan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Türk İktisat Tarihi konusunda da değerli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Ancak bu çalışmaların çoğu genel özellikte olup, mahalli veya yerel değildir. Söz konusu çalışmalarla Osmanlı taşra idareleri ve ekonomik yapılarının tam anlamıyla aydınlatıldığı söylenemez.

Son zamanlarda iktisadi tarih araştırmalarında mahalli nitelikteki çalışmalar artmaya başlamıştır. Konuyu iktisadi ve mali açıdan ele alan kent tarihi çalışmaları sayesinde Osmanlı toplumunun iktisadi yapısı daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Osmanlı şehir ekonomisi çalışmaları şehirlerin henüz aydınlatılmayan yönleri için bakir bir konudur.

Maraş Şehri Osmanlı Devleti'nin kadim şehirlerinden biriydi. Maraş, tarih boyunca önemli yol güzergâhları üzerinde olan bir şehirdi. Aynı zamanda Maraş ılıman havası, bol suyu, verimli toprağı ve tabii güzellikleri bakımından gözde bir bölgeydi. Özellikle Anadolu'yu Kuzey-Güney istikametinde birbirine bağlamaktaydı. Bu nedenle tarihte birçok devlet veya millet tarafından mücadelelere konu olmuştur. Özellikle Araplar, Türkler ve Bizanslılar arasında sürekli çekişmelere sahne olmuş ve sık sık bu devletler arasında el değiştirmiştir.

Maraş bölgesiyle ilgili bilimsel çalışmalar Maraş Tahrir Defterleri'nin okunması ve transkribe edilmesiyle başlamıştır. Böylelikle arşiv belgelerine ve defterlerine dayanılarak yapılan çalışmalar devam etmiştir. Maraş bölgesinin daha çok tarihi ve coğrafyasıyla ilgili olarak XVI., XIX. ve XX. yüzyılları kapsayan yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalar yapılmıştır. Tarafımızca yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda, Maraş ve çevresiyle ilgili olarak XX. yüzyılın başlarını kapsayan ve bölgenin iktisadi ve mali durumunu ortaya koyan çalışmaların yetersiz olduğu anlaşılmıştır. XX. yüzyılın başlarından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar olan dönem henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Biz de bu düşüncelerden yola çıkarak

Maraş Sancağı'nın iktisadi, mali ve sosyal durumunu aydınlatacak arşiv belgelerine dayalı bir çalışma yapmayı uygun gördük.

Hazırlanacak çalışmanın adı tarafımızca XX. Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu şeklinde belirlendi. Çalışmamıza başlarken ilk olarak Maraş'la ilgili yardımcı kaynaklara müracaat edildi. Önceki yıllarda Maraş'la ilgili hazırlanan bilimsel çalışmalar tarandı ve gözden geçirildi. Konuyla ilgili doktora ve yüksek lisans tezleri dikkatle incelendi.

Araştırma konumuz daha çok XX. yüzyılın başlarını kapsamaktadır. Konumuz XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı olunca, tarih ve yer olarak bir takım sınırlamaların yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü bir bölgenin veya bir toplumun iktisadi, mali ve sosyal durumunu tez çalışması içinde her yönüyle ortaya koymak mümkün değildir. Çalışmamızı başlangıçta XX. yüzyılın başları ile sınırlamamıza rağmen çalışmada görüleceği üzere özellikle XIX. yüzyılın sonlarını da içine alacak şekilde açıklama ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Çalışma esnasında yapılan araştırma sonucunda XIX. yüzyıla ait yeni belgelere ulaşılmış olması ve bu yüzyıla ait özellikle bütçe verilerinin herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmamış olması, çalışmamın tarihi sınırlarını gerilere doğru biraz genişlettiği söylenebilir. Bu nedenle çalışmamız dönem olarak, Mutlakiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerini kapsamaktadır.

Çalışmamızın adında Maraş Sancağı ifadesi kullanılmakla birlikte, araştırmamız daha çok Maraş Kazası üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırma konumuzun ağırlık noktasını Maraş Kazası teşkil ederken, aynı zamanda XX. yüzyılın başlarına kadar Maraş Sancağı'na tabi kaza, nahiye ve yerleşim yerleri konusunda da özet açıklamalarda bulunduk. Çalışmamızda sancağa tabi diğer yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik durumlarına yeri geldikçe değinilmiştir.

Çalışmamızda ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri kullanılmakla birlikte, Halep Vilayet Salnameleri'nden³ Maraş Şer'iyye Sicilleri'nden, seyahatnamelerden,

---

³ Salnameler (nevsaller), bir yıllık olayları topluca göstermek amacıyla hazırlanmış olup, Arapça sene, mektup ve kitap anlamlarına gelen iki sözcükten oluşan birleşik bir isimdir. Nevsal de yeni yıl, yılbaşı anlamında Farsça iki kelimedenden oluşan bir isimdir. Bugün yıllık denilen salnamelerin Fransızcası annuaire, İngilizcesi ise year-book'tur. Salnameler 1847-1918 yıllarını kapsamakta olup 68 adettir. Bunların dışında 3 tanesi Cumhuriyet devrinde yayınlanmıştır. Salnamelerin tamamı 71 adettir. Önceleri

Osmanlı dönemine ait tarih kitaplarından ve Maraş Sancağı'nı konu alan birçok bilimsel çalışmadan yararlanıldı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yaptığımız araştırma sonucunda özellikle Maraş Sancağı'nın Halep Vilayeti'ne tabi olduğu dönemlerde Maraş Sancağı'yla ilgili önemli sayıda belgelere ve kayıtlara ulaşıldı. Konuyla ilgili arşiv belgelerinin fazla olması nedeniyle kaynaklar konusunda seçici davranmamıza neden oldu. Bu bakımdan çalışmamızın ana bölümlerini oluşturan konularla ilgili belgeler tarafımızca transkribe edilerek analiz edildi.

Çalışmamızda büyük ölçüde yararlandığımız ikinci önemli kaynak Halep Vilayet Salnameleri'dir. Halep Vilayet Salnameleri ilk olarak 1284/1868 yılında basılmıştır. Maraş Sancağı 8 kazasıyla birlikte 1866 yılında Halep Vilayeti idaresi altındaydı. Maraş Sancağı müstakil sancak haline gelinceye kadar ki döneme ait veriler Halep Vilayeti için düzenlenen belge ve defterlerde bulunmaktadır. Halep Vilayet Salnameleri yayınlandığı ilk yıllardan itibaren Maraş Sancağı'na dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Sancağın nüfusu, iktisadi durumu, mülki-idari taksimatı, bütçeleri, fiziki coğrafyası, tarımı, sanayisi, ticaret vs. birçok konuda araştırmacılara bilgi sunmaktadır. Bu bakımdan biz de çalışmamızın bütün bölümlerinde salnamelerden yararlanmaya çalıştık. Çalışmamızda Said Öztürk tarafından yayınlanan "Osmanlı Salnameleri'nde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908" adlı eserden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Çalışmada Osmanlı dönemine ait tarih ve seyahatname türü eserlerden yararlanıldı. Evliya Çelebi (XVII. yüzyılda) ve Vital Cuinet'in (XIX. yüzyılda) Maraş konusundaki açıklamaları oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra Osmanlı döneminde hazırlanmış çeşitli Türkçe ve Arapça eserlerden de konuyu tamamlayıcı olması bakımından yararlanmaya çalıştık. XX. yüzyılın başlarında yaşayan (1854-1932) ve eserini XX. yüzyılın başlarında (1922-1926) yayınlayan Kamil El-Bâlî El-Halebî'nin çalışması Osmanlı dönemine ait olup konuyu aydınlatan önemli eserlerden biridir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar Halep Vilayeti ve mülhakatındaki sancak ve kazaları tanıtan El-Halebî, Maraş Sancağı konusunda da

---

100 sayfa olan bu yıllıklar zamanla 1000 sayfayı bulmuştur. Bunların ilki 1868 Bosna, sonuncusu ise 1922 yılı Bolu Vilayet Salnamesi'dir. Bkz. Hasan Duman, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri*, 1. Cilt, Ankara 2000, s.XVIII.

detaylı bilgi vermektedir. Besim Atalay, Cevdet Paşa, Ali Cevad, Şemseddin Sami, Ali Saib, Binbaşı Hüseyin, Muhammed Rakım-Mustafa Nail ve İbn-i Nüzhet Cevad'ın eserleri de Maraş Sancağı'yla ilgili diğer önemli tarih kaynaklarıdır.

Konumuzu ilgilendiren diğer önemli bir kaynak Maraş Şer'iyye Sicilleri olmuştur. Maraş'a ait şer'iyye sicilleri yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalara konu yapılarak transkribe edilmiştir. Maraş Şer'iyye sicillerinin transkribe edilmiş bölümlerinden yararlanmaya çalıştık. Maraş şer'iyye sicilleri özellikle sancağın mülki- idari taksimatı, yerleşim birimleri ve nüfus yapısı konusunda önemli bilgiler sunmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz temel kaynaklar esas alınarak XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın iktisadi, mali ve sosyal durumu ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışmamızın gelişme kısmını aşağıdaki bölümler oluşturmaktadır: Coğrafya ve Mülki- İdari Taksimat, Maraş Sancağı'nda Nüfus, Maraş Sancağı'nda Sanayi, Ticaret ve Ulaşım, Maraş Sancağı'nda Tarım, Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri, Maraş Sancağı Bütçeleri

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde yaptığımız çalışmanın en önemli bölümlerinden birini Maraş Sancağı Bütçeleri Bölümü oluşturmuştur. Maraş Sancağı bütçelerine ait verileri Başbakanlık Osmanlı Arşiv kaynaklarından, Halep Vilayet Salnameleri'nden, Osmanlı döneminde hazırlanan yerli ve yabancı tarih kitaplarından elde ettik. Söz konusu kaynaklardan alınan bütçe verilerini analiz etmeden önce bütçe kavramı ve Osmanlı Devleti'nde bütçe uygulamaları konusunda özet açıklamalarda bulduk. Maraş Sancağı bütçelerini incelerken önce bir dönemleme yaptık. Bütçeleri Mutlakıyet Dönemi Bütçeleri ve II. Meşrutiyet Dönemi Bütçeleri olmak üzere iki kısma ayırdık. 1876-1908 yıllarını kapsayan Maraş Sancağı bütçelerini Halep Vilayet Salnameleri'nden, 1908-1920 yıllarına ait bütçeleri ise arşiv kaynaklarından yararlanarak incelemeye çalıştık.

Mutlakıyet dönemi bütçelerini gelir ve gider kalemleri olmak üzere iki kısma ayırarak analiz etmeye çalıştık. Sancak bütçelerini, Halep Vilayeti bütçeleri ve Osmanlı Devleti bütçe rakamlarıyla mukayese etmeye çalıştık. Daha sonra Mutlakıyet dönemi bütçelerini toplu bir değerlendirmeye tapi tuttuk. Yıllar itibariyle Maraş Sancağı

gelirleri ve yıllar itibariyle Maraş Sancağı giderleri başlıkları altında iki önemli tablo oluşturduk. Ayrıca yıllar itibariyle Halep Vilayeti bütçe gelir-gider tablosunu oluşturarak, sancak ve vilayet bütçelerini karşılaştırmaya çalıştık. Daha sonra bütçe gelir gider rakamlarından yola çıkarak yıllar itibariyle Maraş Sancağı'nın bütçelerinde ortaya çıkan açıkları göstermeye çalıştık.

II. Meşrutiyet Dönemi bütçe verilerini arşiv kaynaklarından yararlanarak analiz etmeye çalıştık. Tespit ettiğimiz Maraş Sancağı'na ait 1331,1332, 1333 ve 1334 mali yılları bütçelerini transkribe ettik. Elde ettiğimiz bütçeleri iki şekilde analiz etmeye çalıştık. Öncelikle bütçelerin gelir-gider bölümlerini açıkladıktan sonra, arşiv belgelerinden yararlanarak söz konusu bütçelerin Maraş'ta nasıl uygulandığını göstermeye çalıştık. Ayrıca bu dönemlere ait bütçe rakamlarını Osmanlı bütçe rakamlarıyla karşılaştırmaya çalıştık. II. Meşrutiyet dönemi bütçeleri için genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, son olarak Maraş Sancağı bütçeleriyle ilgili özet değerlendirmeler yaptık.

Maraş Sancağı Bütçeleri'nden yararlanarak Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri bölümünü oluşturduk. Bu bölümde sancağın bütçe vergi gelirleri aşar, bedelat-ı askeriye, emlak ve temettuat, hayvanlarla ilgili vergiler, tarik mükellefiyet-i şahsiyesi, "vergi" gelirleri, harçlar ve diğer vergiler başlıkları altında incelemeye çalıştık. Öncelikle gelir kalemleriyle ilgili kısa bilgiler sunduktan sonra Maraş Sancağı'na ait söz konusu gelirlerin hangi kalemlerden oluştuğu ve bu gelirin sancak toplam geliri içindeki oranını göstermeye çalıştık. Ayrıca incelenen gelir kalemlerinin yıllar itibariyle nasıl bir seyir izlediğini görebilmek için yıllar itibariyle gelir tabloları ve grafikleri oluşturduk.

XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın nüfus ve yerleşme durumunu ortaya koyabilmek için başta vilayet salnameleri, arşiv belgeleri ve nüfus istatistikleri olmak üzere, farklı nitelikteki kaynaklardan yararlandık. XX. yüzyılın başlarında sancağın nüfusunu ortaya koymadan önce önceki çalışmalardan yararlanarak XX. yüzyıla kadar bölgenin nüfus durumunu ortaya koyarak bir hazırlık çalışması yaptık. Maraş Sancağı'yla ilgili olarak XIX. yüzyıl öncesi veriler daha çok tahmine dayalı olarak belirtilmiştir. Oysa XIX. yüzyıl ortalarından itibaren tespit ettiğimiz yeni belgeler ve diğer kaynaklar ışığında bölgenin nüfus durumunu gerçek verilerle ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca yabancı seyyah ve araştırmacıların konuyla ilgili açıklamalarını

tamamlayıcı rol oynamış ve veriler arasında mukayese imkânı sağlamıştır. Çalışmamızın sonunda Maraş Sancağı'nın nüfusuyla ilgili genel bir değerlendirme yapabilmek için yıllar itibariyle Maraş Sancağı'nın nüfusu, yıllar itibariyle Maraş Kazası'nın nüfusu ve yıllar itibariyle Maraş Şehri'nin nüfusu tablolarını oluşturduk.

Maraş Sancağı'nda Tarım başlıklı bölümü hazırlarken özellikle Maraş Kazası'nda tarım sektörünün durumunu ve bu alandaki gelişmeleri arşiv kaynakları, salname verileri ve şeriye sicil kayıtlarından, tarım istatistiklerinden ve farklı tarih kaynaklarından yararlanarak anlatmaya çalıştık. Bölüm içinde öncelikle kazada Arazi Bölünüşü başlığı altında arazinin veya toprakların nasıl kullanıldığını tablolar oluşturarak göstermeye çalıştık. Maraş'ta tarımsal faaliyetleri zirai üretim ve hayvansal üretim olmak üzere iki kısımda ele aldık. Kazada zirai üretim olarak hububat üretimi, meyve-sebze üretim miktarları tablolarda gösterilerek, tarımın kaza açısından önemini ortaya koymaya çalıştık. Yaptığımız çalışmayı arşiv kaynaklarından elde ettiğimiz farklı kaynaklarla da desteklemeye çalıştık. Hayvancılıkla ilgili olarak Maraş Sancağı'nda Hayvansal üretim ve hayvan varlığı başlıkları altında verilen tablolardan yararlanarak değerlendirmeler yaptık.

Çalışmamızın diğer bir bölümü Maraş Sancağı'nda Sanayi, Ticaret ve Ulaşım bölümüdür. XX. yüzyılın başlarında Maraş'ın sınaî üretim potansiyelini ortaya koymadan önce XVI. Yüzyılda Sınaî Faaliyetler ve XIX. Yüzyılda Sınaî Faaliyetler başlıkları altında konuyla ilgili tarihi gelişmeleri aktardık. Aynı şekilde XX. yüzyılın başlarında sancağın ticari durumunu açıklamadan önce XVI. Yüzyıla Kadar Ticari Hayat, XIX. Yüzyıla Kadar Ticari Hayat ve XIX. Yüzyılda Ticari Hayat başlıkları altında önceki dönemlerde meydana gelen gelişmeleri anlattık. XX. yüzyıla kadar Maraş Sancağı'nda ulaşım başlığı altında Maraş'ın ulaşım ve uluslararası ticaret bakımından tarihte oynadığı rolü açıkladıktan sonra, XX. yüzyılın başlarında sancağın ulaşım durumunu başta arşiv kaynakları olmak üzere, salname verilerinden, seyyahların eserlerinden ve çok farklı tarih kaynaklarından yararlanarak anlatmaya çalıştık.

2. COĞRAFYA VE MÜLKÎ-İDARÎ TAKSİMAT

2.1. Maraş'ın Fiziki Coğrafyası

Günümüzde Kahramanmaraş ili alan olarak Türkiye'nin %2'ye yakın bir bölümünü kaplamaktadır. Toprak büyüklüğü bakımından Türkiye sıralamasında önde gelmektedir.⁴ Güney Anadolu'da bir il merkezi olup Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri üzerine yayılmış durumdadır.⁵ İlin doğusunda Malatya ve Adıyaman, güneydoğusunda Gaziantep, güneyinde Hatay, güneybatısı ile batısında Adana, kuzeybatısında Kayseri, Kuzeyi'nde Sivas il sınırları bulunmaktadır.⁶

Şehir, deniz seviyesinden 550–700 m yükseklikte bulunmaktadır. Diğer yerleşim bölgelerinin yüksekliği ise 600 ile 1 200 m arasında değişmektedir. Maraş ilinin arazisi Maraş, Elbistan, Göksun ve Türkoğlu ovaları dışında genellikle dağlık alanlardır. Zengin bitki örtüsüne sahip olup hemen her türlü hububat üretilmektedir.⁷

Şehir Ahır Dağı'nın güney eteklerinde, şehirle aynı adı taşıyan ovanın kuzey kesiminde meyilli bir alanda yer almaktadır.⁸ Kahramanmaraş Merkez İlçe, Akdeniz Bölgesi'nin Adana bölümünün kuzeydoğusunda bulunmaktadır.⁹ Kahramanmaraş ilinin arazi yüksekliği 350 m ile 3 000 m arasında yer almaktadır. İl toprakları, Toroslar'ın uzantıları olan dağlar, ve bu dağlar arasında bulunan platolar ve çöküntü ovalarından oluşmaktadır. İlin kuzeyi dağlarla kaplıdır. İl, arazi yapısı bakımından %60'ı dağlık, %20'si ise ovalık alanlardan oluşmaktadır.¹⁰ Güneyde Kahramanmaraş Ovası'nın bulunduğu geniş düzlükler yer alır. İl alanında geniş bir akarsu ağı meydana getiren Ceyhan havzasının büyük kısmı, Kahramanmaraş il sınırları dahilindedir.¹¹

---

⁴Harun Şahin, "Kahramanmaraş İli'nin Tarımsal Yapısı", *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, Kahramanmaraş 1995, s.1

⁵Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, Cild:I, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:1, Ankara 1988, s.XI

⁶Şahin, agm., s.2

⁷Mesut Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Ankara 1996, ss.3–4

⁸Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayını, Cilt:24, İstanbul 2001, s.192

⁹Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, K. Maraş 2001, s.1

¹⁰Şahin, agm., s.1

¹¹İl Turizm Müdürlüğü, *2002 Kahramanmaraş Turizm Envanteri*, İl Turizm Müdürlüğü Yayını, Kahramanmaraş 2002, s.10

Yüksekliđi 750 m'ye kadar olan alanlarda Akdeniz İklimi, daha yüksek alanlarda ise karasal iklim hakimdir. Bölgenin iklim ve toprak özellikleri Akdeniz Bölgesi ile Dođu Anadolu, Güneydođu Anadolu ve İčanadolu Bölgesi arasında geçiş alanı üzerinde bulunmaktadır.¹² İlin iklimi adeta bir iklim mozaiği olup, il içinde birçok mikro iklim yerlerine rastlanmaktadır. İlde dört farklı iklim tipinin bir arada görülebilmesi, bölgede hemen her türlü bitkisel üretimin yapılabilmesine imkân vermektedir.¹³

Kahramanmaraş doğal bitki örtüsü bakımından Akdeniz kuşağında yer alır. Ormanlar ilin yüksek kesimlerinde ve batı ile orta bölgelerinde yer alır. Ormanlık alanlar daha çok Kahramanmaraş, Andırın, Göksun ve Türkoğlu ilçelerinde bulunmaktadır. İlde çam ve meşe ormanlarının yanı sıra kızılçam, karaçam, karamişe, kayın, sedir, gök nar, şimşir ve ardıç türleri de yaygındır.¹⁴

Geniş bir akarsu ağına sahip bulunan Kahramanmaraş ilinde vadiler ve ovalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu ovalar daha çok Ceyhan Vadisi boyunca sıralanmıştır. Bu ovaların en önemlileri Elbistan Ovası, Kahramanmaraş Ovası ve Göksun Ovası, Aksu Vadisi ve Ceyhan Vadisi'dir. İldeki diğer ovalar Türkoğlu, Narlı, Andırın ve Mizmilli ovalarıdır. İlde meşhur Yavşan ve Başkonuş yaylalarının yanı sıra Karagöl, Yedikuyu, Çalıbalma, Üçkaya, Çevirme, Binboğa, Gonan, Yenice kale, Kazma, Kozludere ve Bertiz yaylaları da önemlidir.¹⁵

Osmanlı dönemi kaynaklarına göre XX. yüzyılın başlarında Maraş'ın fiziki coğrafyası şöyledir: Maraş, Halep'e 44 saat mesafede,¹⁶ Halep'in 154 km kuzeybatısındadır. Toros Dağları'nın devamı olan Ahır Dağı'nın eteğinde verimli bir ovaya bakan bir şehirdir. Şehrin alanı dikdörtgensel bölge şeklinde olup, bu bölgenin boyu 3 km, eni ise 2 km'dir. Deniz yüzeyinden 575 m'den başlayarak 700 m'ye kadar

---

¹² Mesut Dedeoğlu, *Kahramanmaraş Ekonomisi*, Ankara, 1996, s.7

¹³ Şahin, agm., s.4

¹⁴ İl Turizm Müdürlüğü, age., s.13

¹⁵ Aynı eser, ss.12-13

¹⁶ Kâmil Bâli El-Halebî Eşşehir-u Bilğazzi, *Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-i Haleb*, El-cüz'ül-evvel, Menşürat-u Darü'l-kalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993, s.445

yükselmektedir.¹⁷ Kasaba tepeler üzerinde kurulmuştur. Maraş Sancağı sulak ovalara sahip olmakla birlikte büyük ölçüde dağlıktır.¹⁸

Maraş Şehri iklim olarak, mutedil bir iklime sahip olup sıcak bölgelere yakındır. Yazlar oldukça sıcak, kış mevsimi çok soğuk değildir. Sıcaklık nadiren gölgede 40 dereceye ulaşır. Şehirde esen garbi denilen rüzgârın sıcaklığın etkisini azaltıcı etkisi vardır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Maraş Sancağı'nın kuzeyinde Adana ve Sivas vilayetleri, doğusunda Ma'müretü'l-aziz Vilayeti, güneyinde ise Halep Sancağı'yla kısmen Adana vilayeti bulunmaktadır. Maraş Sancağı sınırları içinde Elbistan, Zeytun, Andırın, Pazarcık ve Maraş Merkez kazası bulunmaktadır.²⁰

2.2. Maraş'ın Kısa Tarihi

Halep Vilayet Salnameleri'nde şehrin tarihi konusunda şu açıklamalar yapılmaktadır: Maraş, çok eski yerleşim yerlerinden biri olduğundan dolayı tarih kaynaklarında Maraş şehri *pek kadimdir* denmiştir. Eski tarih kaynaklarında Romalıların hâkimiyeti döneminde şehrin ismi, Cermanisya ve Meraji şeklinde yer almıştır. Şehir ilk olarak, bugünkü konumunun doğusunda ve Erkenez suyu kenarında tahminen Hicret'ten 3000 veya 3500 yıl önce Asurlular (diğer bir kaynakta Hititliler) tarafından kurulmuştur. Şehir daha sonra Halid bin Velid tarafından fethedilmiştir. Maraş Kalesi Emevi Devleti meliklerinden Mervan tarafından yaptırılmıştır. Halife Harun Reşid zamanında şehir imar edilmiştir. Hamdaniye Devleti hükümdarlarından Seyfüddevle tarafından Kara Maraş denilen mekiine yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra Zülkadriye Hükümdarı Alaüddevle Bey tarafından (diğer bir kaynağa göre Zülkadriye Hükümdarı Halil Bey tarafından) Hicret'in onuncu yılının başlarında şimdiki yerine tesis edildiği Maraş Şer'iyye Sicilleri kayıtlarından anlaşılmaktadır. Maraş ve çevresini

---

¹⁷ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339, s.153

¹⁸ Maraş, bu dönem liva merkezi olup havasının güzelliği ve suyunun bolluğu ile tanınmaktadır. Bkz. İbn-i Nüzhet Cevad, *Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İkinci Sene, Tab' ve Naşiri: Tefid Kütüphanesi, İstanbul, 1328, s.149; Bk. El-Halebî, age, El-cüz'ül-evvel, s.445

¹⁹ Atalay, age, s.153

²⁰ Said Öztürk, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, 2. Cilt, İstanbul 2006, s.721; El-Halebî, age, El-cüz'ül-evvel,s.445

içine alan Dülkadirli toprakları Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.²¹

Maraş bölgesinde ilk siyasi birlik Hititler zamanında gerçekleşmiştir. Maraş daha sonra kısa bir süre için Med ve Pers Krallıkları'nın yönetimine girmiştir. İskender'in Anadolu'yu hâkimiyeti altına almaya başlamasıyla birlikte Maraş bölgesi Makedonya Krallığı tarafından idare edildi. Ayrıca bölgenin Roma İmparatorluğu'nun denetimine geçtiği de bilinmektedir.²²

Maraş, Hititler ve Asurlardan sonra Hz. Muhammed'in hicretinden sonra (622) Müslümanlar tarafından fethedilerek 632'den itibaren Arapların hâkimiyeti altına girmiştir. Arapların hâkimiyeti döneminde şehrin ismi bugünkü şekliyle Maraş olarak kullanılmaya başlandı. Daha sonra Bizans yönetime geçen bölge 683'de tekrar Araplara geçerken 746'da Bizans hâkimiyetine, 747'de II. Mervan zamanında yeniden Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Böylelikle Maraş ve bölgesi Müslümanların fetih hareketleri için bir üs haline getirilmiştir. Bu bölge VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Arap-Bizans mücadelelerine neden olmuş, sık sık el değiştirmiştir.²³ Bu nedenle şehir aralıklarla tahrip edilmekle birlikte yeniden canlanıp kalkınmıştır.²⁴

Bugünkü Kahramanmaraş ili ve ilçelerini içine alan bölge, Emeviler ve Abbasiler'den sonra 1085 yılında Türk komutanlar tarafından fethedilerek Selçuklu Devleti topraklarına katıldı. Bölgede Türklerin hâkimiyeti kısa sürmüş, Ermeni asıllı Bizans valilerinin yönetimine geçmiştir. Bölge uzun bir süre (1085–1335) Selçuklular, Bizanslılar, Ermeniler, Danişmendliler, İlhanlılar ve Moğolların hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu.²⁵ Moğolların Anadolu'daki büyük istila hareketinden Maraş da kurtulamamıştı.²⁶

XIV. yüzyılın ilk yarısında (1337) Maraş ve havalisi, Dulkadirli Türkmen hanedanının eline geçmiştir. Dulkadirli Türkmenleri Oğuzların Bozok koluna mensup

---

²¹ Öztürk, age., 2. Cilt, s.443 ve s.499

²² Besim Darkot, "Maraş", *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Vekâleti Yayını, 69. Cüz, Maarif Matbaası, İstanbul 1955, s.311

²³ Ernest Honigmann, "Maraş", *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Vekâleti Yayını, 69. Cüz, Maarif Matbaası, İstanbul 1955, s.314

²⁴ Darkot, "Maraş", *İ.A.*, 69. Cüz, s.311

²⁵ Yinanç-Elibüyük, age., ss.XII-XIII

²⁶ Honigman, "Maraş", *İ.A.*, 69. Cüz, s.315

aşiretlerdendir. Dulkadirli Beyliği 1337 yılından 1522 yılına kadar (185 yıl) Maraş ve çevresinde hüküm sürmüş ve geride büyük bir medeniyet bırakmıştır.²⁷

Sultan Fatih döneminde Maraş'ın idaresi konusunda Osmanlı-Memluk mücadeleleri devam etmiştir. Fatih zamanındaki anlaşmazlık II. Bayazid zamanında yapılan savaşlarla devam etmiştir. Çünkü Maraş her iki devlet arasında bir geçiş konumundaydı. Maraş'ta Osmanlı-Memluk nüfuz mücadelesi Yavuz Sultan Selim zamanında son bulmuştur. Çaldıran Seferi'nin (1514) ardından Yaveri Hadım Sinan Paşa'yı Alaüddevle Bey üzerine göndermiştir. Alaüddevle'nin öldürülmesi ile birlikte bölge Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.²⁸ Ancak tam anlamıyla yöredeki Osmanlı hâkimiyeti 1522'den sonra başlamıştır. O dönemde Osmanlı için stratejik öneme sahip Maraş bölgesinde hâkimiyetin kurulmasıyla Anadolu'daki Türk birliği daha da genişlemiştir.²⁹ Osmanlı topraklarına katılan Maraş, merkez olmak üzere bir eyalet haline getirildi. Dulkadirli Beyliği içinde olan Bozok bölgesi ise ayrı bir sancak olarak Osmanlı idaresine bağlandı.³⁰

Dulkadirli, Maraş ve Elbistan dolaylarında göçebe olarak yaşamışlardır. Halk yazı Elbistan'da, kışı ise Maraş'ta geçiriyordu. Maraş'ta Dulkadirli zamanında imar konusunda önemli gelişmeler olmuştur. Alaüddevle Bey döneminde birçok vakıf binaları teşekkül etmiştir. Maraş'ın Alaüddevle zamanında yeni baştan imar edildiği söylenmektedir. Bu dönemde Maraş'ın yeniden imarında vakıfların büyük rolü olmuştur. Taş Medrese, Ulu Camii ve Nebeviye Medresesi'nin bulunduğu alan şehir merkezi olmuştur. Şehrin diğer kısımları ise yapılan medrese, cami ve tekke binalarının çevresinde kurulmuştur.³¹

Maraş'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra Rumlar'ın ve Karamanlılar'ın idaresine geçtiği de bilinmektedir. XVI. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan Celali isyanları Maraş bölgesinde de etkili olmuştur. 1599'da Maraş'ta Celali Hüseyin Paşa isyan çıkarmıştır. Şehir isyancılar tarafından yağmalanmıştır. Ayrıca bu

---

²⁷ İsmail Altınöz, "Dulkadir Vilayeti'nin Osmanlı İdari Düzeni'nde Yerini Alması" *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt I, Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul, s.427

²⁸ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, İstanbul, 1982, s.5661

²⁹ Darkot, "Maraş", *İ.A.*, 69. Cüz, s.312

³⁰ Yinanç-Elibüyük, age., s. XXVIII

³¹ Gürbüz, age., s.104

dönem Maraş'ta, aşiretlerin asayişsizliği yöreye büyük zarar vermiştir.³²

XIX. yüzyılda bölgede merkezi idarenin otoritesi azalmıştır. Büyük aşiretler bölge halkını rahatsız etmektedir. Çünkü bu aşiretlerin bir kısmı konar-göçerdi. Konar-göçerlerin iskân zorunluydu. Bu unsurların iskân ettirilmesiyle sorunlar çözülebilirdi. Dördüncü Ordu Müşiri Derviş Paşa ve Cevdet Paşa önderliğinde Fırka-i Islahiye kuruldu. Fırkaya bağlı askerlerin yardımıyla bölgedeki aşiretler iskân ettirilebildi.³³

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maraş'ta en önemli olaylardan biri de Ermeni olaylarıdır. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın gayrimüslimlere sağladığı haklardan faydalanan Ermeniler³⁴, yabancı devletlerin desteğiyle, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Ermeni Devleti kurma düşüncesine kapılmışlardır. Ermeniler, kurdukları zararlı cemiyetler aracılığıyla isyanlar çıkarmışlardır. Bu isyanlardan bir bölümü Maraş'ın Süleymanlı (Zeytun), Fırnız ve Yenice kale yörelerinde cereyan etmiştir.³⁵

İngiltere ile Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması'nda Maraş, I. Dünya Savaşı sonrasında Fransız nüfuz bölgesine bırakıldı. Mondros Mütarekesi'nin ardından işgal güçleri 22 Şubat 1919'da şehri işgal ettiler. İşgal güçleri 11 Şubat 1920'de şehri boşaltmak zorunda kalmışlardır.³⁶

2.3 Maraş'ın Mülkî-İdarî Taksimatı

1521 yılında Halep Eyaleti, 1522 yılında ise Maraş merkez olmak üzere Dulkadir Eyaleti (Zülkadriye Eyaleti) kurulmuştur.³⁷ Maraş Eyaleti'ne Arapça Zul'l-Kadriye denmiştir.³⁸ XVI. yüzyılda Maraş Sancağı'nın idari taksimatını 1526 ve 1563 tarihli tahrir kayıtlardan görebilmekteyiz. Maraş Sancağı Osmanlı hâkimiyeti altına

³² Gündüz, "Kahramanmaraş", *İ.A.*, Cilt:24, s.194

³³ Aynı yer.

³⁴ Cevdet Paşa, XIX. yüzyılda gayrimüslimlerin Islahat Fermanı'ndan cesaret alarak yaptıkları taşkınlıklara bir örnek vermektedir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.89

³⁵ Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, s.2

³⁶ Gündüz, "Kahramanmaraş", *İ.A.*, Cilt:24, s.194

³⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, On ikinci Cilt, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, s.7; Tuncer Baykara da Eyalet-i Zülkadriye'nin kuruluş tarihi olarak 1522 tarihini vermektedir. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:86, Seri: VII-Sayı: A.7, Ankara, 1988, s.96; Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayını:21, Ankara 2006, 51

³⁸ Öztuna, age., s.19; Dulkadir ve Zülkadri isimlerinin Maraş Eyaleti'ne verilmiş nedeni için bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s.119

girdikten sonraki dönemlerde idari sınırları aynı kalmamış, zamanla bu sınırlar değişiklikler göstermiştir. 1563 yılında Maraş Sancağı Elbistan, Zamantu, Hısn-ı Mansur, Güvercinlik ve Nefs-i Maraş kazalarından oluşmaktaydı. Bu dönemde kazalarda toplam 27 nahiye, 869 köy ve 917 mezra vardı. 1526 tarihli kayıtlara göre, 1563 yılındaki idari sınırlardan farklı olarak, Kars-ı Maraş Kazası da idari sınırlar içindeydi. 1526 yılındaki idari sınırlardan farklı olarak, 1563 yılında Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazası idari sınırlar içine alınmıştır.³⁹

1526 yılında düzenlenen bir icmal defterinde Maraş bölgesi Zülkadriye Vilayeti olarak belirtilmiştir.⁴⁰ 1526 yılı tahrir kayıtlarına göre Maraş Kazası 14 nahiyeden oluşmaktaydı. Bu nahiyeler şunlardır: Maraş, Kemer, Keferdiz, Kara Hayıt, Aladinek ve Araban, Pazarcık, Güvercinlik, Göynük, Tekak (Tiyek), Kargılık, Haruniye, Andırın, Zeytun-Firnos(Fırnis) ve Bayındır. Bu dönemde hazırlanan bir tımar tevcih defterine göre Maraş Kazası Keferdiz, Pazarcık, Güvercinlik, Tekak (Tiyek), Kargılık, Kars-ı Maraş ve Andırın nahiyelerinden oluşmaktaydı.⁴¹

1563 tarihli Maraş Tahrir Defterine göre Maraş Sancağı Maraş, Güvercinlik, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Elbistan ve Zamantu (Kayseri'ye Bağlı Pınarbaşı çevresi) Kazalarını kapsamaktaydı. Bu kaza merkezlerinden Maraş Kazası'na bağlı 12 nahiye bulunmaktaydı. Bunlar; Maraş Merkez, Camustil, Kurupınar, Kemer Nahiyesi, Keferdiz, Kara Hayıt, Pazarcık, Aladinek, Göynük Nahiyesi, Bertiz (bugünkü Ağabeyli), Zeytun (Süleymanlı), Yenice Kale.⁴²

Aynı Ali Efendi risalesinde XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı eyaletlerinin tımar dağılışı ve cebelüleriyle beraber sipahi ordularının mevcuduyla ilgili

---

³⁹ Yinanç-Elibüyük, age., s.XXXI

⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırmalar", Çev: Mehtap Özdeğer, *İÜİFM*, 51. Cilt, Sayı:1, İstanbul, 2001, s.21

⁴¹ İbrahim Solak, "16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt I, Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul, ss.483-486

⁴² Yinanç-Elibüyük, age., s.XXX; 1534 yılında yazıldığı belirtilen ve B Rambert'den aktarılan bilgilere göre Maraş Beylerbeyliği'ne Maraş, Sarmusaklı, Elbistan Ovası, Adana, Tarsus dahil edilmiştir. Tuncer Baykara XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın kaza ve nahiyelerini şöyle belirtmektedir: I. Kaza-i Maraş: Nefs-i Maraş, Camustil, Kurupınar, Kemer, Keferdiz, Kara hayıt, Pazarcık, Aladinek, Göynük, Bertiz, Zeytun, Yenice kal'a; II. Kaza-i Güvercinlik: Nahiye-i Nefs-i Güvercinlik, Tekak, Kargılık; III. Kaza-i Hısn-ı Mansur: Nahiyesi yoktur.; IV. Kaza-i Elbistan: Nahiye-i Hefs-i Elbistan, Nerzele, Ahsen-dere, Sarsab, Aynül arüs, Nurhak, Orta-niyabet, Hurman; V. Kaza-i Zamantu: Nefs-i Kal'a-i Zamantu, Pınarbaşı, Cürmüşek, Hızbiri. Bkz. Baykara, age., s. 89 ve ss.194-195

rakamlar vermiştir. Aynı Ali'ye göre Maraş (Zülkadriye) Eyaleti'nin liva adedi 5'tir. Eyalette 29 zeamet, 2 140 tımar, kılıç (tutarı) 2 160 ve cebelüleriyle birlikte 5 500 askeri bulunmaktadır.⁴³ XVI. yüzyılın sonlarında (1568-1574) Dulkadirli Vilayeti Sancakları şunlardır: Maraş (Dulkadirli), Malatya, Sis (Kozan), Antep, Kars-ı Maraş ve Samsad.⁴⁴

XVII. yüzyılda sancak esaslı Osmanlı idaresinden, Eyalet merkezli idari sisteme geçiş yapılmıştır.⁴⁵ Bu yüzyılda Maraş Eyaleti, nadiren vezir payesinde beylerbeyi atanan ikinci derecede eyaletlerdendir. 29 zeamet, 512 tımar, 2 169 sipahisi, bunların yılda 9 420 317 akça gelirleri vardır (208 000 000 TL). Beylerbeyi hası 628 450 akçedir. Maraş Eyaleti Maraş, Adıyaman, Malatya'ya (Arabgir hariç) Gaziantep (Kilis hariç) illeri ile Adana ilinin kuzeydoğusunu içine alır ve aşağı yukarı bugünkü 4 ile tekabül eder. Büyüklüğü takriben 41 774 km'dir. 5 sancağı vardır: Maraş, Malatya, Ayıntab (Gaziantep), Samsat ve Kars-ı Dülkadir (Kadirli). Malatya 500 000 akçe hâsılası en büyük sancaklardan sayılmaktadır. Cebelileriyle 5 500 sipahi çıkarmaktadır.⁴⁶

Evliya Çelebi'ye göre XVII. Yüzyılda Maraş Eyaleti'nin beş sancağı vardır. Bu dönemde Antep, Malatya, Samsat, Kars-ı Maraş ve Niğde sancakları Maraş'a bağlıydı. Maraş Sancağı'nın 12 kazası bulunmaktaydı. Bu kazaların esamisi şöyledir: Maraş Merkez (Maraş ve etraf-ı şehir), Güvercinlik, Haruniye, Havsustol, Yenice, Zeytun, Bertiz, Göynük, Yörükân, Haruniye, Andırın ve Elbeğli kazaları.⁴⁷

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Maraş eyalet merkezi olan bir şehirdir.⁴⁸ Maraş Eyaleti bu dönem bazen Zülkadriye Eyaleti bazen de Elbistan Eyaleti olarak geçmektedir. Maraş Eyaleti, bazı dönemler vezir payesi taşıyan bazen de beylerbeyi payesi taşıyan idarecilerce yönetilmektedir. Daha önce Zülkadriye olarak belirtilen Maraş ve çevresi XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren idari taksimatta Maraş Eyaleti

---

⁴³ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meseleleri*, Toplu Eserler I, Özlem Yayınları, İstanbul 1980, s.810

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. XLV

⁴⁵ Baykara, age., s.115

⁴⁶ Öztuna, age., ss. 19-20

⁴⁷ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Cilt:9, MF. V. Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, ss.346-347; Fermanlara göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Maraş Eyaleti'nin adı Vilayet-i Zülkadriye olarak ifade edilmektedir. Bkz. Baykara, age., ss. 90-96

⁴⁸ Musa Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, VII. Dizi-Sa.124, Ankara, 1991, s.13

olarak değişmiştir. 1831’de Maraş Eyaleti’nin 4 sancağı vardı. Bunlar Maraş (Paşa), Malatya, Samsat (Adıyaman sınırları içinde) ve Gerger (Adıyaman sınırları içinde) sancaklarıdır.⁴⁹

Osmanlı idari geleneğinde her yıl Şevval ayının başında İmparatorluk sınırları içinde bulunan bütün eyaletlerin ve sancakların yöneticileri belirlenirdi. Bunlar bir yıllık süreyle atanırdı. Bunu gösteren defterler Tevcihat-ı Hümayun Defterleri’dir. Bu defterler ilgililerce hazırlandıktan sonra padişaha arz edilirdi. Padişahın onayının ardından yürürlüğe girerdi. 1831 (H. 1247) yılı Şevval tevcihi listesinde belirtilen eyaletlerle sancakların listesi şöyleydi: Mukataat Hazinesi’ne bağlı olup yöneticileri buraca atanan yerler; Anadolu, Sivas, Maraş, Adana, eyaletleriyle Hamid, Teke, Hüdavendigar, Eskişehir, Kastamonu, Balıkesir, Viranşehir, Ankara, Çankırı, Saruhan, Aydın, Niğde, Beyşehir, Kırşehir, Çorum, İçel, Kocaeli, Sığla sancakları idi. Maraş Sancağı’nın da içinde bulunduğu sancakların vali, mutasarrıf ve mütesellimleri Mukataat Hazinesi’nce padişaha öneriliyor, atamaları yapılıyordu. Fakat bu dönemde yönetimde süreklilik söz konusu değildi. Yukarıda belirtilen sancakların bir kısmı 1832 yılında Mansure Hazinesi’ne bağlanmış, bu kez yöneticiler buradan atanmıştır.⁵⁰

Tanzimat’ın ilanından itibaren Maraş Eyaleti’nin sancak sayısı 1’e düşmüştür. 1847’deki idari yapılanmayla birlikte Maraş Eyaleti, yalnız Maraş Sancağı’ndan ibaret kalmıştır. 1848 yılında ise eyalet statüsünden çıkarılarak Adana Eyaleti’ne ilhak edilmiştir. 1857 yılında Maraş Kazası’nın nahiyeleri şunlardır: Haruniye, Elbistan, Bertiz, Yarpuz, Hacılar, Zeytun, Haçın, Fırın, Yenice-kala, Pazarcık, Peşlü, Camustel, Güvercinlik, Yörükân.⁵¹

Maraş Sancağı 1866 yılında Halep Vilayeti’ne bağlanmışır.⁵² Halep Vilayet Salnameleri’nde 1867 yılından itibaren Maraş Sancağı Halep Eyaleti sınırları içinde görülmektedir.⁵³ Bu dönemde Maraş Sancağı’nın kazaları şunlardı: Maraş Merkez Kaza, İslâhiye (günümüzde Gaziantep sınırları içinde), Zeytun (günümüzde Süleymanlı

---

⁴⁹ Kemal H. Karpart, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 133, İstanbul, 2003, s.52; Öztuna, ege., ss.41-44

⁵⁰ Çadırcı, age., ss.15-25

⁵¹ Baykara, age., s.242

⁵² Sezen, age., 51

⁵³ Baykara’ya göre 1865 yılından sonra yapılan idari düzenlemeyle Maraş ve Antep yöreleri Halep Vilayeti’ne bağlanmışır. Bkz. Baykara, age., s.89

Kasabası), Maa Göksun Andırın, Bulanık (günümüzde Adana'ya bağlı Bahçe ilçesi), Pazarcık ve Hassa.⁵⁴

Bir arşiv belgesine göre 1850-1869 tarihleri arasında Maraş Sancağı Nefs-i Maraş, İslâhiye, Zeytun, Elbistan, Andırın ve Bulanık kazaları olmak üzere toplam 6 kazadan oluşmaktadır. Tabloya göre Maraş'a tabi nahiyeler şunlardır: Ceceli Nahiyesi, Albaşar Nahiyesi, Göksun Nahiyesi, Efsus Nahiyesi, Pazarcık Nahiyesi, Ufacıklı Nahiyesi, Kuşcu Ceridi Nahiyesi, Yumaklı Ceridi Nahiyesi, Dağlı Nahiyesi, Çağlağan Ceridi Nahiyesi, Bertiz Nahiyesi. Yenice kale Nahiyesi, Kaypak Nahiyesi, Şekerobası Nahiyesi, Camustil Nahiyesi ve Etraf-ı Şehir Nahiyesidir. Yine bu dönemde Maraş'a tabi karyeler şunlardı: Ağcakoyunlu, Kılılıoğlu, Bağrın, Hacı Eyublu ve ismi okunamayan bir karye daha bulunmaktadır. Aynı yerde Maraş'ta yaşayan aşiretler şunlardı: Kürtül Aşireti, Nadirlü Aşireti, Senemenlu Aşireti, Kılıçlı Aşireti ve Çakallı Aşiretidir.⁵⁵

1867 yılında yapılan idari ıslahatın sonrasında H. 1284 tarihinde yayınlanan Halep Vilayet Salnamesi'ne göre 1867 yılında Halep Vilayeti 4 sancak, 32 kaza; Halep Sancağı, 11 kaza; Maraş Sancağı, 7 kazadan ibaretti.⁵⁶ Maraş Sancağı aşağıdaki kazalardan oluşmaktaydı: Nefs-i Maraş, Bulanık, İslâhiye, Pazarcık, Elbistan, Zeytun ve Andırın. Maraş Kazası'na bağlı 4 nahiyeye ve 87 köy vardı.⁵⁷ 1877 yılına gelindiğinde Maraş Sancağı yine Halep Vilayeti sınırları içindedir. Bu yıllarda Maraş Sancağı kazalarında bir değişiklik olmamakla birlikte, Halep Vilayeti'nin sancak sayısı 4'e düşmüştür. Bu sancaklar; Halep Merkez, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarıdır.⁵⁸

Ali Cevad'a göre 1880'lerde Maraş Livası 5 kazadan ibarettir. Bunlar: Nefs-i Maraş Kazası, Elbistan Kazası, Zeytun Kazası, Andırın Kazası ve Pazarcık Kazası.⁵⁹ 1892 tarihli Devlet Salnamesi'ne göre Maraş Sancağı, Maraş Merkez Kazası, Elbistan, Zeytun, Andırın ve Pazarcık kazalarından

---

⁵⁴ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, ss.5662-5663

⁵⁵ BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:2

⁵⁶ Baykara, age., s.135

⁵⁷ Öztürk, age., I. Cilt, s.74

⁵⁸ Karpat'a göre 1877/78 yıllarında Maraş Sancağı Maraş Merkez, İslahiye, Elbistan, Bulanık, Pazarcık, Hassa, Zeytun ve Göksun olmak üzere 8 kazadan oluşuyor. Halep Vilayet Salnameleri'nden izlediğimiz kadarıyla aynı dönem Maraş Sancağı yine 8 kazadan oluşmakla birlikte Göksun kaza olarak görülmemekte, onun yerine Andırın kaza olarak gösterilmektedir. Bkz. Karpat, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırmakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 133, İstanbul, 2003, s.160

⁵⁹ Bkz. Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Kısmı Evvel: Lügat-ı Coğrafya, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313, s.478

oluşmaktaydı.⁶⁰ 1881–1893 yıllarında Halep Vilayeti, Halep Merkez Sancağı, Maraş Sancağı ve Urfa Sancağı'ndan oluşmaktaydı.⁶¹ 1890 yılına gelinceye kadar Maraş Sancağı Maraş Merkez, Elbistan, İslâhiye, Bulanık, Andırın, Zeytun ve Hassa olmak üzere toplam 8 kazadan oluşmaktaydı. Oysa bu dönemden itibaren Maraş Sancağı'nın kaza sayısı 5'e inmiştir. Bu dönem Maraş'ın kazaları şunlardır: Maraş Merkez, Elbistan, Andırın, Pazarcık ve Zeytun.⁶²

Tablo 1. 1891 Yılında Maraş Sancağı'nın İdari Bölünüşü

	Kazalar	Nahiyeler	Köyler
1	Maraş	1	220
2	Elbistan	1	135
3	Andırın	1	82
4	Pazarcık	1	76
5	Zeytun	1	39
	Toplam	5	552

Kaynak: Cuinet, age., s.226

1891 yılında Maraş Sancağı'na dair Vital Cuinet'in verdiği idari taksimat göre bu dönem Maraş Kazası 5 kaza, 5 nahiye ve toplam 552 köyden ibarettir. Sancak ikinci dereceden Mutasarrıf tarafından yönetiliyor. Maraş Sancağı 1 Mutasarrıf, 4 kaymakam ve 5 de müdür tarafından yönetilmektedir. Cuinet de bu dönem sancağın 5 kazaya düştüğünü belirtiyor.⁶³

1897 tarihinde Halep Vilayeti, Halep Merkez, Maraş ve Urfa sancaklarından müteşekkildir.⁶⁴ 231 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili'nde 1897 yılında kayıtlarda geçen Maraş Sancağı'nın Kazaları şunlardı: Maraş Merkez, Andırın, Zeytun, Pazarcık ve Elbistan. 1897'de Maraş Merkez kazaya tabi karyelerin bir kısmı şer'iyeye kayıtlarında

⁶⁰ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, ss.5662-5663

⁶¹ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, The Universty of Wisconsin Press, First Printing, London, 1985, s.132; Bu dönem diğer bir kaynakta Maraş Livası 5 kazadan ibarettir. Bunlar: Nefs-i Maraş Kazası, Elbistan Kazası, Zeytun Kazası, Andırın Kazası ve Pazarcık Kazası. Bkz. Ali Cevad, age., s.478

⁶² Öztürk, age., 1.Cilt, ss.642-646

⁶³ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, Tome Deuxieme, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891, s.225

⁶⁴ Öztuna, age., s.72

şöyle geçmektedir: Yusuf Hacı, Ğafarlı, Ayaklıca Oluk, Kürtül, Çam Çakallı, Narlı, Hacı Bebekli, Kızılsaki, Kerhan, Peynirdere, Göllü, Hacı Bıyıklı, Elmalar, Çakallı, Gölpinar, Kürtül Höyük, Ayaklıca Oluk, Dereköy, Fırnız, Bulanık ve Şerefoğlu. 231 Numaralı Şer'iyeye sicilinde kaydı geçen diğer karyelerin isimleri ve tabi oldukları kaza ve nahiyeler şöyledir: Pazarcık Kazası'na tabi Helete, Cerid, Emirler ve Sağıre Şanlı Aşireti; Zeytun Kasası'na tabi Bozbayır; Elbistan Kazası'na tabi Kayışlı, Meykir; Bertiz Nahiyesi'ne tabi Kılağlı, Budaklı, Maksudlu, Başdervişi, Kılalı; Camustil Nahiyesi'ne tabi Önsen, Orçan, Zeytun Dere, Civak, Beyhaneli, Dadağlı, Araplar, Hartlab, Kişifli, Karadere, Sulu, Öşlü, Fatmalı, Yeniyanan ve Sır; Nadirli Nahiyesi'ne tabi Kulaklı; Şekeroba Nahiyesi'ne tabi Sadiler, Binamazlı, Sarılar, Tubuk ve Eloğlu karyeleri; Yenicekale Nahiyesi'ne tabi Demrek ve Köşürge karyeleri. Yine aynı şer'iyeye sicilinde Maraş Kenti'nin mahallelerinin esamisi şu şekilde geçmektedir: Hatuniye, Alemlı, Seksenler, Divanlı, Etmekciyan, Kayabaşı, Etmekci, Şeyh, Kuyucak, Kumarlı, Çavuşlu, Restebaiye, Cıgıcığ, Bektutiye, Hoca Durdu, Gargacıyan, Şekerdere, Zımmiyan, Şekerli, Kuytul, Çomaklı, Dalgara, Karamanlı, Teşvikiye, Siyavuşlu, Restebaiye, Pınarbaşı, Mağralı, Halhaliye, Kulağ Kurtlu, Acemli, Çukuroba, Şaziye, Bostancı, Hazinesdarlı, Bostancıyan ve Zumbadanlı mahalleleri.⁶⁵ Aynı dönem Maraş Sancağı, Merkez kaza 9 nahiyeye 110 köy; Zeytun 1 nahiyeye 28 köy; Elbistan 11 nahiyeye 151 köy; Andırın 1 nahiyeye 82 köy; Pazarcık 11 nahiyeye 88 köyden oluşmaktaydı.⁶⁶

XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın 5 kazası bulunmaktaydı. Bu

⁶⁵ Resul Kesenceli, "231 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili H. 1315/M.1897-1898, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996, ss.30-35; Lütfiye Küçükönder, 231 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1313-1314/ M. 1896-1897, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996, ss.37-43; 235 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili'nde (1901 yılında) kaydı geçen Maraş Merkez Kaza'ya tabi karyelerin esamisi şöyleydi: Kürtleravşarı, Bozuklu, Kılağuzlu, Yusufacı, Fındıcak, Çobanlı, Hacısar, Abbaslar, Bulanık, Kürtül. 235 numaralı şer'iyeye sicilinde aynı dönemde Maraş'a tabi kaza ve nahiyelere tabi karyelerin isimleri şöyle geçmektedir: Pazarcık Kazası'na tabi Çomçakallı, Küskünlü, Tevekkeli, Evri, Cimilli, Atmalı, Sofatlı karyeleri; Andırın Kazası'na tabi Göksun Nahiyesi'ne tabi Fındık Karyesi; Elbistan Kasası'na tabi Koçoba Karyesi; Zeytun Kasası'na tabi Karamanlı Karyesi; Bertiz Nahiyesi'ne tabi Gedayimli, Boyalı, Başdervişi karyeleri; Camustil Nahiyesi'ne tabi Mir, Harmancık, Keşifli, Kemallı, Budaklı, Çobanlı karyeleri; Yenicekale Nahiyesi'ne tabi Yeniyanan, Dönüklü ve Döngel karyeleri, Şekeroba Nahiyesi'ne tabi Eloğlu, Sadıklı, Cüceli, Yeniyanan, Kızılsaki ve Boşnaklı karyeleri; Orçan Nahiyesi'ne tabi Dereli, Önsen ve Bozuklu karyeleri, Nadirli Nahiyesi'ne tabi Köseli Karyesi. Aynı şer'iyeye sicilinde Maraş'ın mahallelerinin esamisi şöyledir: Zumbadanlı, Seksenler, Devecili, Çavuşlu, Alemlı, Boğazkesen, Hatuniye, Kuyucak, Cıgıcığ, Şekerli, İsadıvanlı, Mağralı, Kayabaşı, Zımmiyan, Talkara, Çomaklı, Çukuroba, Şeyh, Bektutiye, Acemli, Restebaiye, Hocadurdu, Etmekçi, Şaziye, Şekerdere, Divanlı, Akçakoyunlu, Kuytul, Kumarlı, Hazinesdarlı ve Kulağıkurtlu. Halil Aygan, 235 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1314-1315/ M. 1897-1898, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996, ss.18-20

⁶⁶ Öztuna, age., s.78

kazalar şunlardır: Maraş Merkez Kazası, Zeytun, Elbistan, Andırın ve Pazarcık.⁶⁷ Vilayet Salnameleri'nde 1908 yılından itibaren kaza olarak Andırın yerine Göksun Kazası geçmektedir.⁶⁸ Önceki dönemlerde Maraş, Helep Vilayeti'nin bir kazası iken, Meşrutiyet'in ilanından sonra Maraş Kazası müstakil, bağımsız bir sancak statüsü kazanmıştır.⁶⁹ 1916 ve 1918 tarihli kayıtlarda bağımsız Maraş Sancağı'nın kazaları şunlardır: Maraş Merkez Kazası, Elbistan, Zeytun, Pazarcık ve Göksun. Daha önce Maraş Sancağı idari sınırları içinde görülen İslâhiye, Hassa ve Bulanık kazaları Adana Vilayeti'nin Cebel-i Bereket Sancağı'na bağlanmışlardır.⁷⁰ Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1924) Türkiye Cumhuriyeti'nin vilayetler listesinde Maraş Vilayeti de yerini almıştır.⁷¹

1914 tarihli Osmanlı nüfus sayımına göre I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş Sancağı Maraş Merkez Kaza, Pazarcık, Elbistan, Zeytun (Süleymanlı) ve Göksun olmak üzere 5 kazadan ibarettir.⁷² 1914–15 tarihli arşiv belgesine göre bu dönem Maraş Kazası Etraf-ı Şehir Nahiyesi, Bertiz Nahiyesi, Nadirlü Nahiyesi, Hartlab Nahiyesi, Yenicekale Nahiyesi, Camuşlu Nahiyesi, Şekeroba Nahiyesi ve Çakallı Nahiyesi olmak üzere 8 nahiyeden oluşmaktaydı.⁷³

---

⁶⁷ El-Halebî, age, El-cüz'ül-evvel, s.32; 1906–1907 yıllarında Maraş Sancağı, Andırın, Elbistan, Pazarcık, Zeytun ve Maraş Merkez kazalarından oluşmaktaydı. Maraş Kazası'na tabi nahiyelerin isimleri şöyleydi: Bertiz, Camustil, Çakallı, Etraf-ı Şehir, Hartlab, Nadirli, Şekeroba, Yenicekale. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Asırlarında Türk Devleti'nin Mülki İdari Taksimatı ve Yer İsimlerinin Mukayeseli Tahlili*, I. Bölüm, 1324–1325 (1906–1907), s.60

⁶⁸ Öztürk, age., II. Cilt, s.809

⁶⁹ 16 R 1333 tarihli iradede İçel ve Kütahya ile birlikte Maraş Sancağı'na daha iyi yönetilebilmeleri ve ekonomik gelişme için bağımsız sancak statüsü verildiği belirtilmektedir. Bkz. BOA, DH.İD, Dosya no:222, Gömlek no:21.

⁷⁰ Yurt Ansiklopedisi, “K. Maraş”, Cilt: VIII, s.5663; Bu dönemde Maraş Sancağı Halep Vilayeti'ne tabi tek sancaktır. Maraş Sancağı, Nefs-i Maraş, Elbistan, Pazarcık, Zeytun ve Göksun (Andırın) kazalarından oluşmaktadır. Bkz. *Vilayat, Liva ve Kazaların Huruf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir*, Dersaadet, 1326, s.8; İbn-i Nüzhet Cevad, eserinde (H.1328) Maraş Sancağı'nın idari taksimatını şöyle vermektedir: Maraş Kazası, Zeytun Kazası, Andırın Kazası ve Pazarcık. Bkz. İbn-i Nüzhet Cevad, age., s.148

⁷¹ Baykara, age., s.142

⁷² Karpat, *Ottoman Population 1830–1914*, s.186; Karpart, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, s.224

⁷³ BOA, DH.UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:3, Belge no:3

3. MARAŞ SANCAĞI'NDA NÜFUS

İktisat bilimi açısından nüfus iki yönden büyük önem taşımaktadır. Birincisi; nüfusun miktarı, artış hızı ve cinsiyet gibi özellikleri, bir toplumun iktisadi faaliyetlerinin amaçlarını, bu faaliyetlerin hacmini, çevre ve bileşimini ve iktisadi faaliyetlerin temposunu belirlemede önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Ekonomik faaliyetlerin nihai amacı, çok çeşitli ve sınırsız ihtiyaçları imkânlar el verdiği ölçüde karşılamak ve tatmin etmek olarak tanımlanmaktadır. Bir bölgede yaşayan toplumun nüfus yapısı tüketici olarak önem kazanmaktadır. Belirli bir zaman dilimli içinde bir ekonominin karşılamak zorunda olduğu beslenme, konut, gibi temel ihtiyaçların yanı sıra eğitim, kültür, eğlence gibi ilave ihtiyaçların hesaplanmasında nüfusun büyük önemi vardır. İkinci olarak nüfus önemli iktisadi kaynaklarımızdan biridir. Mal ve hizmet üretiminde rol oynayan iktisadi faktörlerden olan emek ve müteşebbis faktörleri, nüfusun temel unsurlarındandır. Toplumlar da nüfusun büyük bölümü tüketici iken, yalnız belirli bir kısmı üretim faaliyetlerine katılmaktadır. Bu bakımdan nüfus önemli bir iktisadi kaynaktır. Nüfus tarihte, günümüze oranla daha büyük bir rol oynadığı söylenebilir. Teknolojinin henüz gelişmediği devirlerde nüfus ve nüfusun yapısıyla iktisadi faaliyetler arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktaydı. Özellikle tarımsal üretimdeki artış ve azalışlar doğrudan nüfusla ilişkiliydi.⁷⁴ Nüfus ve nüfusun yapısı bir toplumda ekonomik faaliyetlerin ortaya çıktığı arka planı oluşturmaktadır.⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılış ve yükselişinde en önemli etkenlerden biri de devlet yetkililerinin Türk olsun veya başka bir milletten olsun reaya tabir edilen tebaaya yapılan iyi muameledir. Devlet tarafından reyanın ekonomik durumunun iyileştirilmesi, zenginleştirilmesi ve memnuniyeti gözetilmeye çalışılmıştır. Devletin toplumu daha iyi yönetebilmesi için, nüfus durumunun ve toplumun sahip olduğu değerlerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Osmanlı'da nüfus ve toprak tahrirleri önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı tarih kaynaklarında devletin sayıma önem verdiğini gösteren birçok belge ve layiha bulunmaktadır. Osmanlı'da sayımlar asırlarca daha çok toprak tahriri münasebetiyle yapılmıştır. Bu

---

⁷⁴ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı*, A.Ü. SBF Yayınları No:425, Ankara, 1978, ss.109-110

⁷⁵ Derek Loble, *Ekonomi*, MEB Yayınları, Ankara, 1995, s.52

nedenledir ki bir bölgenin nüfusu araştırılacağı zaman tapu tahrir kayıtlarından vergi ve hane nüfuslarından yola çıkılmakta ve tahmini nüfus hesaplamaları yapılmaktadır.⁷⁶

Osmanlı sayım geleneğinde defterlerde genelde kişi yerine hane, yani geniş aile birimi esas alınmıştır. Tahrir kayıtlarında vergi yükümlüsü olan hanenin kendisidir. Vergi mükellefi olan bekar mücerred (bekar) erkekler ve dul kadınlar da hesaplamalara katılmıştır. Modern nüfus hesaplama yöntemleri kullanılarak Osmanlı nüfusuyla ilgili sayımlar yapılmaya çalışılmıştır. Nüfusun hesaplanmasında tahrir defterlerinin yanı sıra cizye defterleri de önemlidir. Cizye defterlerinde yalnız belirli yaşa erişmiş erkeklerin mevcudu listelere alınmıştır. Kadınlar, çocuklar, geliri olmayan yaşlılar ve kendilerine vergi muafiyeti tanınanlar sayımlarda gösterilmemiştir. Ayrıca ekonomik verilerin yanı sıra nüfus bilgileri açısından diğer bir kaynak mufassal tahrir defterleridir.⁷⁷

Osmanlı'da XIX. yüzyıla kadar bizzat nüfus sayımları yapılmamıştır. Bu döneme kadar yapılan sayımlar, toprak sayımı dolayısıyla yapılmıştır. Bir kısım kaynaklarda Osmanlılar'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda doğrudan nüfus sayımlarının yapıldığı konusunda tartışmalar vardır. Fakat aşağıda Maraş Sancağı'nın nüfusunu ortaya koyarken görüleceği üzere XIX. yüzyılda birçok kez (bazen kısmi) olarak bizzat nüfus sayımları yapılmıştır.

Biz de çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan nüfus konusunu araştırırken yukarıdaki düşünceler doğrultusunda Maraş Sancağı'nın nüfus durumunu ortaya koymaya çalışacağız. Bu bölümde XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın nüfusu ve yerleşmesi ile ilgili açıklamalara geçmeden önce, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar sancağın nüfus ve yerleşme durumunu özetlemeye çalışacağız. Daha sonra sancağın XX. yüzyılın başlarındaki nüfusunu ve yerleşmesini arşiv belgelerine ve salname verilerine dayanarak ortaya koymaya çalışacağız.

---

⁷⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Müdürlüğü Yayını, Neşriyat No: 195, İstanbul, 1943, ss.5-6

⁷⁷ Güran, *Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, s.X

3.1 XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Nüfus

XVI. yüzyılda Maraş Sancağı'nın nüfusıyla ilgili en önemli kaynaklar 1526 ve 1563 tarihli tahrir kayıtlarıdır. Tahrir defterlerinde Maraş Sancağı'nın tahririn yapıldığı dönemdeki idari sınırları, idari bölünüşü ve nüfusıyla ilgili önemli veriler bulunmaktadır. Maraş Sancağı Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonraki dönemlerde idari sınırları aynı kalmamış, zamanla bu sınırlar değişiklikler göstermiştir. Maraş Sancağı'nın sınırları çeşitli nedenlerle değişmesiyle birlikte sancak sınırları içindeki nüfus sayısı da tabiatıyla değişmiştir. Maraş Sancağı'nın nüfusunun farklı zamanlarda farklı sayıda olmasının nedeninin bu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedendir ki 1526 yılında yapılan tahrir kaydına göre tahmini olarak hesaplanan Maraş Sancağı'nın nüfus sayısı 1563 tarihli tahrirden elde edilen nüfus verileri farklılık göstermektedir.⁷⁸

3.1.1 1526'da Maraş Kazası'nın Nüfusu

1520'lerde Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı döneminde Maraş ve çevresinde yeni bir eyalet teşkil edilmişti. Maraş yöresi, Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nde Dulkadirli veya Dulkadriye Eyaleti adı altında örgütlenmişti.⁷⁹ Maraş ve çevresi Osmanlı idaresi altına girdikten sonra 1526 yılında bir icmal defteri düzenlenmiştir. Bu icmal defterinde Maraş bölgesi Zülkadriye Vilayeti olarak belirtilmiştir.⁸⁰ Bu dönemde Maraş ve çevresinde Dulkadirli Türkmenleri yaşamaktaydı. Sınırları tam olarak belirlenemeyen bu vilayette 69 481 vergi hanesi bulunmaktaydı. Bu hanelerin 48 665'i konar-göçer, 18 158'i de yerleşik hayat süren Müslüman ve azınlık durumundaki gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Aynı dönemde 523 köy, 3 412 mezra, 62 çiftlik, 64 kışla ve 35 yaylak bulunmaktaydı.⁸¹

⁷⁸ Yinanç-Elibüyük, age., s.XXXI

⁷⁹ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s.5662

⁸⁰ Barkan, XVI. yüzyıla ait vilayet nüfuslarını iki döneme ayırarak göstermektedir. Birinci dönem (A), 1520-30 dönemi, ikinci dönem (B) ise 1570-80 dönemidir. Birinci dönem Zülkadriye Vilayeti'nin toplam nüfusu 69 481 kişidir. Birinci dönem toplam nüfusunun 18 185'i yerleşik Müslüman, 48 665'i de göçebe Müslüman'dır. Yine toplam birinci dönem nüfusun 2 631'i Hıristiyan nüfus olup bu dönemde vilayette henüz Yahudi nüfus bulunmamaktadır. Vilayetin ikinci dönem nüfusu toplam 113 028 kişidir. Toplam nüfusun 70 368'i yerleşik, 38 497'si göçebe Müslüman nüfustur. Yine Yahudi nüfus bulunmamaktadır. Hıristiyan nüfus ise 4 163 kişidir. Bkz. Barkan, *Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırmalar*, s.21

⁸¹ İlhan Şahin, *Dulkadir Eyaleti, DİA*, Cilt:IX, İstanbul, 1994, ss.552-553

XVI. yüzyılda Maraş Sancağı'na ait diğer bir kayıt Başbakanlık Osmanlı Arşivleri 998 nolu Tapu Tahrir Defteri'nde bulunmaktadır. Tahrir Defterleri, bir bölgenin doğrudan nüfus rakamlarını vermemekle birlikte demografik açıdan önemli bilgiler vermektedir. Tahrir Defterleri, tımar sisteminin yürürlükte olduğu yerlerdeki vergi nüfusu kayıtlarını içermektedir. 998 nolu tahrir defterinde nefer, mücerred, muaf, kethüda, imam, müezzin, muhassıl, sipahi ve sipahi zade, nöker ve nökerzade, sadat isimleri altında vergiyle doğrudan ilişkili şahısların sayıları belirtilmektedir. Tahrirlerde vergi nüfusunun dışında kalan nüfus hakkında bilgi verilmemektedir. 998 nolu tahrir kaydına göre 1526'da Maraş'ta 51 mahalle bulunmaktadır. Maraş mahallelerinde toplam 463 hane vergi nüfusu bulunmaktadır. Vergi veren bekar erkek sayısı 91, vergi vermekle mükellef evli erkek sayısı 305 ve vergiden muaf tutulan nefer sayısı da 719'dur. Buna göre Maraş kentinin 1526'daki nüfusunun 7 068 kişi olduğu tahmin edilmektedir.⁸²

XVI. yüzyılda Maraş ve çevresi konar-göçerlerin yoğun bir şekilde yaşadığı bir bölgeydi. Bunlar Dulkadiroğulları soyundan gelen cemaatlerden, topluluklardan oluşmaktaydı. Bu toplulukların büyüklerine taife denmekteydi ve Maraş çevresinde 26 taife yaşamaktaydı. Taifeler cemaatlerden teşekkül etmekteydi. Dulkadiroğulları soyundan olan cemaatler yalnız Maraş ve çevresinde değil aynı zamanda Şam-Halep ve Sivas-Bozok bölgelerine de dağılmış durumdaydılar. Dulkadiroğulları geniş bir coğrafyayı kışlak ve yaylak olarak kullanmakta, bazı yerlerde de ziraatla uğraşmaktaydılar. Bölgede 26 taifeye bağlı 784 cemaat bulunmakta, bu cemaatlerin yalnız 308'i Maraş civarlarında yaşamaktaydı.⁸³

Maraş Kazası dahilinde yaşayan taifelere bağlı 41 cemaat kaydedilmiştir. Ayrıca Maraş Kazası'na bağlı 14 nahiyede toplam 264 cemaat vardı. Yukarıda 14 nahiyede 6 536 haneye bağlı 860 mücerred vergi nüfusu belirlenmiştir. Buna göre Maraş Kazası dahilinde 40 000 civarında da konar-göçer yaşadığı tahmin edilmektedir.⁸⁴

---

⁸² Solak, agm., s.486

⁸³ Aynı yer.

⁸⁴ Solak, agm., s.487

3.1.2 1563'te Maraş Sancağı'nın Nüfusu

Maraş Sancağı nüfusuyla ilgili diğer önemli veri 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde kayıtlıdır. 1563 tarihli deftere göre, Maraş'ta 42 mahalle olduğu anlaşılmaktadır. Bu mahallelerde vergi veren bekar erkek sayısı 322, vergi vermekle mükellef evli erkek sayısı 1895 ve vergiden muaf tutulan nefer sayısı da 1 319'dur. Buna göre Maraş'ın mahalleler itibariyle 1563'teki tahmini nüfusu 11 298 kişidir. 1526'daki tahrir kayıtlarında Maraş şehir nüfusu 7 068 kişi olarak tahmin edilmişti. Söz konusu iki tahrir kaydına göre hesaplanan nüfus rakamları arasında büyük bir fark bulunmaktadır. İki tahrir arasındaki fark %59,13'tür.⁸⁵

Bu dönemde Maraş Sancağı'nda 5 kaza, 27 nahiye, 869 köy ve 917 mezra bulunmaktaydı. Sancak içinde 3 adet kent özelliği taşıyan yerleşim yeri vardı. Bu yerleşim yerleri; Maraş, Hısn-ı Mansur(Adıyaman) ve Elbistan'dı. Kayıtlarda bu merkezlerle ait verilen bilgilerde han, hamam, kervansaray, boyahane isimleri geçtiğinden bu yerler şehir özelliği gösteriyordu. Maraş şehir merkezinde 42 mahallede 3 050 vergi nüfusu yaşamaktaydı. 1563 tarihli tahrir defterine göre Maraş Sancağı'nda tarım ve hayvancılığın yapıldığı köylerde 35 246 vergi nüfusu bulunmaktaydı. Bu nüfusun %90'ı (36 088 kişi) Türk, %10'u ise gayrimüslimdir.⁸⁶

Maraş, Ahır Dağı'nın güney eteklerinde bulunan ve Antakya, Halep, Adana ve Antep'ten gelen ve İç Anadolu'ya geçen yolların kavşak yerinde kurulmuş bir şehirdi. Gayrimüslim nüfus Maraş Sancağı'ndaki 829 köyden yalnız 40'ında vardı. 11 köyde de Müslüman ve gayrimüslim halk birlikte yaşamaktaydı. Gayrimüslim halkın büyük bir bölümü Zeytun Nahiyesi ve çevresinde bulunmaktaydı. Bu dönemde Maraş'ın bir kazası olan Hısn-ı Mansur şehrinin 9 mahallesi ve 948 vergi nüfusu bulunmaktaydı. Diğer önemli bir merkez olan Elbistan'da ise 10 Türk Mahallesi ve 891 vergi nüfusu vardı.⁸⁷

Bu dönemde Maraş'a tabi nahiyelerin karye sayıları şöyleydi: Maraş nahiyesine tabi 52 köy bulunmakta ve tamamında Müslümanlar yaşamaktadır. Camustil Nahiyesi'ne tabi 28 köyün tamamı Müslüman köyleridir. Kurupınar Nahiyesi'ne tabi 8

---

⁸⁵ Solak, agm., s.486

⁸⁶ Yinanç-Elibüyük, age., s.XXXI

⁸⁷ Aynı eser, s.XXXII

köyün 7'si Müslüman köyüdür. Kemer Nahiyesi'ne bağlı 23 köyün 22'sinde Müslüman nüfus ikamet etmektedir. Keferdiz Nahiyesi'nin 21 köyünün tamamı Müslüman köyüdür. Karahayıt Nahiyesi'nde 54 köy mevcut olup, tamamı Müslüman'dır. Pazarcık Nahiyesi'ne ait 49 köy bulunmaktadır. Aladinek ve Göynük Nahiyesi'nde 8'er, Bertiz Nahiyesi'nde 25, Zeytun Nahiyesi'nde 12 ve Yenice kale Nahiyesi'nde 17 köy bulunmaktaydı. Zeytun'a tabi karyelerin 6'sı Müslüman, 6'sı da gayrimüslim köylerdi.⁸⁸

1563 yılında Maraş Sancağı'nın kaza nahiye ve bunlara bağlı köy ve mezra sayısında önemli farklılıklar görülmektedir. Yukarıdaki tabloya göre Maraş'a tabi nahiyeler içinde en fazla Maraş merkez, Zeytun ve Kara Hayıt nahiyelerinde vergi nüfusu yaşamaktadır. Zeytun Nahiyesi'nde önemli sayıda gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. 1563 yılında Maraş Sancağı'na tabi şehirlerde 4 785, köylerde ise 35 350 vergi nüfusu yaşamaktadır. Toplam vergi nüfusu 40 135 kişidir. Toplam vergi nüfusunun 36 088'i Müslüman, 4 047'si gayrimüslimdir.⁸⁹

1563 tarihli tahrir defterinde nahiyeler itibariyle Maraş Kazası'na tabi köyler belirtilmektedir. 1563 yılında Maraş Sancağı sınırları içindeki köylerde 200'ün üzerinde cemaat bulunmaktaydı. Bu dönem Maraş Kazası, Nefs-i Maraş Nahiyesi, Camustil Nahiyesi, Kurupınar Nahiyesi, Kemer Nahiyesi, Keferdiz Nahiyesi, Kara Hayıt Nahiyesi, Pazarcık Nahiyesi, Aladinek Nahiyesi, Göynük Nahiyesi, Bertiz Nahiyesi ve Zeytun Nahiyesi'nden oluşmaktaydı. Yukarıdaki tabloda nahiyelere tabi köylerde kaç hane olduğu ve kaç nüfus yaşadığı belirtilmemektedir. Bu dönemde Maraş Nahiyesi 42, Camustil Nahiyesi 28, Kurupınar Nahiyesi 8, Kemer Nahiyesi 23, Keferdiz Nahiyesi 21, Kara Hayıt Nahiyesi 50, Pazarcık Nahiyesi 24, Göynük Nahiyesi 8, Bertiz Nahiyesi 25, Zeytun Nahiyesi ise 13 köyden oluşmaktaydı. Kaza sınırları dahilindeki nahiyelerde toplam 242 köy bulunmaktaydı.⁹⁰

---

⁸⁸ Mustafa Oflaz, "Maraş Sancağında Köyler ve Köylüler", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon: Maraş-der-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul ss.496-500

⁸⁹ Yinanç-Elibüyük, age., s.XXXVIII

⁹⁰ Aynı eser, ss.41-307

3.2. XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfusu

1835 yılında Maraş Şehri'ni ziyaret eden yabancı seyyah Texier, şehrin nüfusunun 6 000 kişi dolayında olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Maraş'ın şehir nüfusu hakkında Cem Behar şehir nüfusunun 1830-1840 yıllarında 23 000, 1890'da 52 000, 1912'de 25 000 olduğunu kaydetmektedir.⁹² XIX. Yüzyılda Maraş'ın nüfusuyla ilgili bilgiler uyuşmamaktadır. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Maraş Şehri'nin nüfusu tam olarak tespit edilememiştir. Maraş Sancağı nüfusuna ait en güvenilir kaynaklar arşiv kaynaklarıdır.

Osmanlı arşivlerinde bulunan Maraş'a ait nüfus yoklama defterine göre 1850-1851 yıllarında Maraş şehri, 38 mahalleden meydana gelmiştir. Mahallelerin 33'ünde Müslüman ve gayrimüslim halk aynı mahallelerde yaşarken, yalnız 5 mahallede yalnızca Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Aynı defterde Maraş'ta 3655 (yaklaşık 15 000 kişi) hane bulunduğu ve bu hanelerden 2212'si Müslümanlara, 1420'si de gayrimüslimlere aitti. Diğer 23 hane de Yahudi haneleri idi. 1856 tarihli bir iradeye göre Maraş'ta nüfusun dağılımı 2212 hane Müslüman, 1443 hane ise gayrimüslim şeklindeydi.⁹³

XIX. yüzyılda Maraş Sancağı'nın idari taksimatı ile hane ve nüfus sayıları konusunda daha önce açıklamalarda bulunmuştuk. Yalnız konuyla ilgili önceki çalışmalarda, XIX. yüzyılda Maraş Sancağı'nın kaza, nahiye ve köyler itibarıyla gösterilen hane sayıları topluca verilmiş, sancağın nüfus sayısı ayrıntılı bir şekilde verilememiştir. XIX. yüzyıl boyunca Maraş Sancağı'nın nüfusuyla ilgili açıklamaların büyük bölümü hane sayısı ve vergi nüfus sayısından yola çıkılarak tahmine dayalı olarak verilmeye çalışılmıştır. Oysa arşiv kayıtlarını inceleyerek bu dönemde Maraş Sancağı'nın nüfusuyla ilgili kesin rakamlara ulaşabildik.

---

⁹¹ Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Atlası*, Çev.: Ali Suat, Üçüncü Cilt, İnfomasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s.142

⁹² Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarih İstatistikleri Dizisi, Cilt:2, Ankara 1996, s.33

⁹³ 1848 yılında Maraş Kazası'nda bulunan nahiye ve köyler ile şehirde bulunan mahallelerin isimleri için bkz. Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, ss.134-181; Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayını, Cilt:24, İstanbul 2001, s.193

Aşağıdaki tabloda gösterdiğimiz nüfus yoklama defterinde kayıtların tam tarihi belirtilmemekle birlikte, yaptığımız incelemede defter kayıtlarının hangi döneme ait olduğunu belirleyebilmekteyiz. Aşağıda görüleceği gibi yapılan nüfus yoklaması klasik millet anlayışına uygun olarak Müslim-gayrimüslim şeklinde yapılmıştır.

Aşağıda Maraş Sancağı'nın nüfusunun kazalar ve nahiyeler itibariyle verildiği tabloda Maraş Sancağı, Maraş Merkez, Bulanık, Andırın, Elbistan, Zeytun ve İslâhiye kazalarından oluşmaktaydı. Halep Vilayet Salname'sine göre 1867 yılında Maraş Sancağı, Maraş Merkez, İslâhiye, Hassa, Pazarcık, Zeytun, Andırın, Bulanık ve Elbistan kazalarından oluştuğu görülmektedir. Oysa aşağıdaki tabloda Hassa Kazası Maraş Sancağı'na tabi değildir. Ayrıca sonradan kaza statüsü kazanan Pazarcık bu yıllarda nahije olarak geçmektedir. Buna göre aşağıdaki tabloda gösterilen idari taksimata ve nüfusa ait veriler 1867 yılı öncesine aittir. Yukarıdaki tabloda arşiv kayıtlarına göre Maraş Sancağı'nın nahiyeleri gösterilmektedir. Söz konusu tabloda sonradan kaza statüsü kazanan Bulanık ve Andırın 1850'de henüz nahije olarak geçmektedir. Oysa aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi Andırın ve Bulanık kaza statüsüne kavuşmuşlardır. Bu açıklamalardan yola çıkarak elimizdeki kayıtların 1850-1867 yılları arası dönemi aydınlattığı ortaya çıkmaktadır.

Arşiv belgesinde *Nefs-i Maraş mahallatında mütemekkin ahali-i Müslim ve gayrimüslimenin hane ve nüfuslarının mikdarını mübeyyin tanzim olunan bir kıt'a defterdir* başlığı altında gösterilen kayıta öncelikle Maraş Şehri'nin mahalleleri sıralanmaktadır. Defterde Maraş Kenti'nin mahallelerinde kaç hane bulunduğu ve mahallelerdeki hanelerin hangi millete ait olduğu ve hane sayıları gösterilmektedir. Söz konusu defterde ayrıca mahallelerde yaşayan Müslim ve gayrimüslimlerin nüfus sayıları mahalle bazında gösterilmiştir.

Tablo 2: Maraş Şehri'nin Mahalleler İtibariyle Hane Sayısı ve Nüfusu,1850-1867

Mahalle İsimleri	Hane			Nüfus		
	Müs.	G.müs.	Top.	Müs.	G.müs.	Top.
Maa Kayışlı Çavuşlu	139	148	287	395	404	799
Mağaralı	42		42	147		147
Ağcakoyunlu	22		22	87		87
Devecili	53	3	56	188	3	191
Divanlı	160	63	223	569	226	795
Kuyucak	31	60	91	113	216	329
Kumarlı	40	26	66	124	85	209
Bostancıyan	35	44	79	91	121	212
Karamanlı	45	47	92	185	139	324
Acemli	26	19	45	91	64	155
Kulağı kurtlu	44	18	62	83	83	166
Hacı Mehmedli	16	25	41	53	109	162
Cığcığı	61	28	89	208	96	304
Hatuniye	137	80	217	408	271	679
Şekerli	107	91+23	221	337	339+77	753
İsa Divanlı	41	17	58	121	49	170
Şekerdere	23	79	102	58	320	378
Zımmiyan	19	29	48	46	84	130
Hoca Durdu	75	76	151	218	258	476
Ğarğacıyan	42	43	85	145	122	267
Şaziye	48		48	149		149
Delialili	25	6	31	70	16	86
Bektutiye	95	90	185	350	256	606
Restebaiye	88	47	135	312	176	488
Kayabaşı	65	25	90	238	115	353
Seksenler	64	44	108	267	151	418

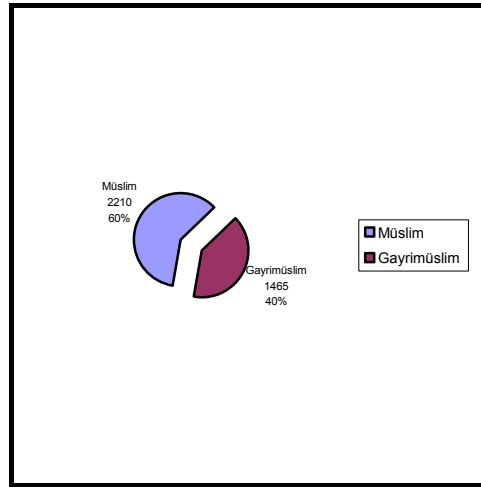

Mahalle İsimleri	Hane			Nüfus		
Zunbatanlı Gazibeyli	33		33	87		87
Dalğara	28	18	46	88	69	157
Halhaliye	13	16	29	45	49	94
Kuytul	31	16	47	95	67	162
Etmekciyan	198	49	247	492	206	698
Boğazkesen	12	33	46	52	151	203
Şeyh	73	89	162	259	288	547
Çukuroba	70	54	124	200	194	394
Duraklı	54	30	84	157	112	269
Hazinedarlı	11		11	29		29
Çomaklı	34	9	43	95	30	125
Alemlî	110	20	130	355	57	412
Toplam	2210	1465	3675	7007	5003	12010

Kaynak: BOA, Y.EE..., Dosya No:37, Gümlek no:37, Belge no:1

Yukarıdaki tablodan yararlanarak oluşturduğumuz grafikte Maraş'ta bulunan hane sayılarının Müslim-gayrimüslim cemaatlere göre dağılımını görebiliriz.

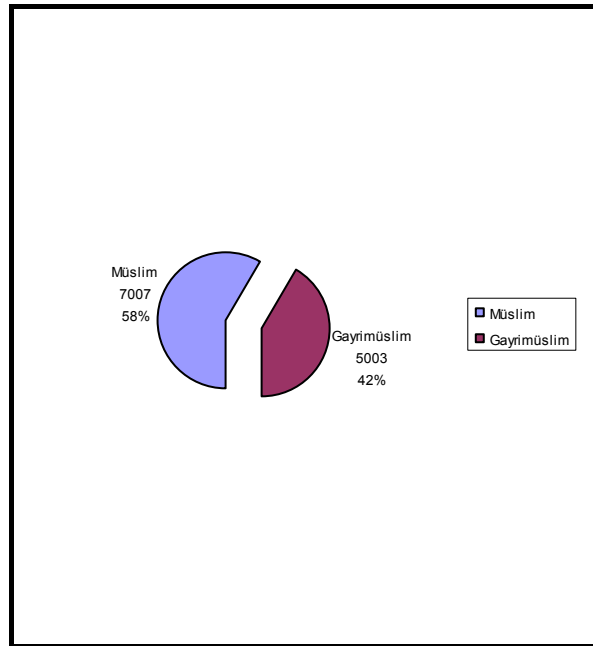
Grafik 1: Maraş Şehri'nde Hane Sayılarının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850–1867

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi 1850–1867 yılları arasında Maraş Şehri 38 mahalleden oluşmaktadır. Şehirde toplam 3 675 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 2 210'u Müslüman, 1 465'i ise gayrimüslim ailelere aittir. Şehirdeki toplam hane sayısının %60'nda Müslüman, %40'ında ise gayrimüslimler ikamet etmektedir.

Yine yukarıdaki tablodan yararlanarak Maraş'ta yaşayan nüfusun cemaatlere göre aşağıdaki gibidir.

Grafik 2: Maraş Şehri'nde Nüfusun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850–1867

Bu dönemde şehir nüfusu toplam 12 010 kişidir. Şehir nüfusunun 7 007'si Müslüman, 5 003'ü ise gayrimüslim nüfustur. Toplam nüfusun %58'i Müslüman, geri kalan %42'si gayrimüslim kesimdir. Şehirdeki ikamet yerlerine baktığımızda şehirde hemen bütün mahallelerde Müslüman vatandaşlarla gayrimüslim vatandaşlar ortak yerleşim alanlarında ikamet ediyorlardı. Şehirde yalnız 5 mahallede gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Ayrıca Maraş şehir merkezinde her gayrimüslim hane ortalama 3,4

kişiden oluşuyordu. Şehirde bulunan her Müslüman hanede ortalama 3,2 kişi yaşamaktaydı. Şehirde hane başına ortalama 3,3 kişi düşmektedir.⁹⁴

Konuyla ilgili diğer bir arşiv kaydında Maraş'a tabi kaza ve nahiyelerin 1850–1869 yılları arasında nüfus ve hane sayıları belirtilmektedir.

Tablo 3: Maraş Sancağı'na Tabi Kaza ve Nahiyelerin Hane Sayısı ve Nüfusu, 1850–1869

	Hane			Nüfus		
	Müs.	G.müs.	Toplam	Müs.	G.müs.	Top.
Camustil Nahiyesi	827	123	950	3153	495	3648
Etraf-ı Şehir Nahiyesi	409	7	416	1537	14	1551
Çakallı Aşireti	89	—	89	416	—	416
Hacı Eyüblü Karyesi	8	—	8	40	—	40
Kılıçlı Aşireti	306	4	310	1104	10	1114
Senemenli Aşireti	664	—	664	2697	—	2697
Atmalı Aşireti	112	—	112	579	—	579
Şekerobası Nahiyesi	162	9	171	581	25	606
Bulanık Kazası	643	323	966	3205	1197	4402
Kaypak Nahiyesi	153	12	165	344	32	376
... Karyesi	16	—	16	42	—	42
Yenicekale	499	298	797	1620	686	2306

⁹⁴ BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:1

	Hane			Nüfus		
	Müs.	G.müs.	Toplam	Müs.	G.müs.	Top.
Nahiyesi						
Nadirlü Aşireti	159	—	159	484	—	484
Kürtül Aşireti	103	—	103	365	—	365
Bertiz Nahiyesi	332	8	340	1393	24	1417
Çağlağan Ceridi Nahiyesi	138	—	138	550	—	550
Dağlı Nahiyesi	576	—	576	2218	—	2218
Yumaklı Ceridi Nahiyesi	94	—	94	395	—	395
Kuşcu Ceridi Nahiyesi	273	—	273	848	—	848
Bağdın Karyesi	72	1	73	180	1	181
Ufacıklı Nahiyesi	80	—	80	164	—	164
Pazarcık Nahiyesi	84	—	84	204	—	204
Andırın Kazası	1578	466	2044	5076	1544	6620
Elbistan Kazası	2870	145	3015	9975	418	10393
Efsus Nahiyesi	396	47	443	1744	191	1935
Göksun Nahiyesi	223	15	238	1000	65	1065
Albaşar Nahiyesi	70	—	70	280	—	280
Ceceli	66	1	67	177	2	179

	Hane			Nüfus		
	Müs.	G.müs.	Toplam	Müs.	G.müs.	Top.
Nahiyesi						
Kılılıoğlu Karyesi	50	2	52	124	3	127
Ağcakoyunlu Karyesi	25	—	25	97	—	97
Zeytun Kazası	753	1534	2277	2224	5700	7924
İslahiye Kazası	2885	95	2993	7220	316	7563
	13 kıbti			27 kıbti		
Toplam	14 728	3 090	17 818	50 063	10 723	60 786

Kaynak: BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:2

Yukarıdaki tabloya göre Maraş Sancağı, Nefs-i Maraş, İslâhiye, Zeytun, Elbistan, Andırın ve Bulanık kazaları olmak üzere toplam 6 kazadan oluşmaktadır. Tabloya göre Maraş'a tabi nahiyeler şunlardır: Ceceli Nahiyesi, Albaşar Nahiyesi, Göksun Nahiyesi, Efsus Nahiyesi, Pazarcık Nahiyesi, Ufacıklı Nahiyesi, Kuşçu Ceridi Nahiyesi, Yumaklı Ceridi Nahiyesi, Dağlı Nahiyesi, Çağlağan Ceridi Nahiyesi, Bertiz Nahiyesi. Yenicekale Nahiyesi, Kaypak Nahiyesi, Şekerobası Nahiyesi, Camustil Nahiyesi ve Etraf-ı Şehir Nahiyesidir. Yine bu dönemde Maraş'a tabi karyeler şunlardır: Ağcakoyunlu, Kılılıoğlu, Bağrın, Hacı Eyublu ve esamisi okunamayan bir karye daha bulunmaktadır. Aynı yerde Maraş'ta yaşayan aşiretler şunlardır: Kürtül Aşireti, Nadirlü Aşireti, Senemenli Aşireti, Kılıçlı Aşireti ve Çakallı Aşiretidir.⁹⁵

Yukarıdaki tablodan yararlanarak oluşturduğumuz aşağıdaki tabloda Maraş'a tabi kaza ve nahiyelerde bulunan hane sayısının cemaatlere dağılışı görülmektedir.

⁹⁵ BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:2

Tablo 4: Maraş'a Tabi Kaza ve Nahiye Hane Sayısının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850–1867

	Dini Topluluklar		Toplam
	Müslim	Gayrimüslim	
Hane Sayısı	14 728	3 090	17 818
Dağılım	% 83	% 17	% 100

Kaynak: BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:2

Yukarıdaki tablodan Maraş Sancağı'nın hane ve nüfus verilerine bakacak olursak; Maraş'a tabi kaza ve nahiyelerde toplam 17 818 hane gösterilmektedir. Sancaktaki hanelerin 14 728'i Müslüman, 3 090'ı da gayrimüslim vatandaşlara aitti. Bölgedeki toplam hane sayısının %83'ü Müslüman'lara, geri kalan %17'si gayrimüslimlere aitti. Yukarıda Maraş Şehri'ne ait hane sayılarını vermiştik. Şimdi şehirdeki Müslüman-gayrimüslim hane oranlarıyla, kaza ve nahiyelerdeki etnik grupların hane oranlarını karşılaştırabiliriz. Maraş Şehri'nde mevcut toplam hane sayısının %40'ı gayrimüslimlere ait iken, kaza ve nahiyelerdeki hanelerin %17'si gayrimüslim kesime aittir.

Tablo 5: Maraş'a Tabi Kaza ve Nahiye Nüfusunun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1850–1867

	Dini Topluluklar		Toplam
	Müslim	Gayrimüslim	
Nüfus	50 063	10 723	60 786
Dağılım	% 82	% 18	% 100

Kaynak: BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:2

Yukarıdaki tablodan nüfus dağılımına bakacak olursak; kaza ve nahiye, karye ve aşiretlerin toplam nüfusu 60 786 kişidir. Toplam nüfusun 50 063'ü Müslüman, 10 723'ü gayrimüslimdir. Toplam nüfusun %82'si Müslüman iken, geri kalan, %18'i gayrimüslimdir.

Maraş'a tabi kaza, nahiye ve karyelerde hane başına düşen Müslim ve gayrimüslim nüfus aşağıdaki gibidir: Hane başına düşen ortalama gayrimüslim sayısı 3,5 kişidir. Hane başına düşen Müslüman nüfus ortalama 3,4 kişidir. Maraş Sancağı'nın tümünü dikkate aldığımızda hane başına düşen nüfus 3,4 kişidir.

Maraş Sancağı'nın bütünü dikkate aldığımızda, sancakta toplam 21 493 hane vardır. Bu hanelerin 16 938'i Müslüman'lara geri kalan 4 555'i de gayrimüslimlere aittir. Sancaktaki gayrimüslim hane sayısı toplam hane sayısının %31,2'sini oluşturmaktadır. Yine sancağın toplam nüfusu 72 796 kişidir. Toplam nüfusun 57 070'i Müslüman, 15 726'sı gayrimüslimdir. Buna göre bu dönem sancaktaki gayrimüslim nüfusun toplam nüfusa oranı %22'dir.

Maraş Şehir nüfusunun Müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki dağılımı ile kaza ve nahiyelerdeki (aşiret ve karye nüfusları dâhil) gruplara ait nüfus oranlarını karşılaştırabiliriz. Şehir merkezinde yaşayan toplam nüfusun %41,7'si gayrimüslim vatandaş iken, sancağın diğer bölgelerinde yaşayan gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı %17,6 seviyesindedir. Bu aradaki fark dikkat çekmektedir. Bu durumda şunu söyleyebiliriz. Maraş Sancağı'nda yaşayan gayrimüslim vatandaşların şehir merkezinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tabloya göre gayrimüslim kesimin yoğunlaştığı en önemli yerleşim alanı Zeytun Kazası'dır. Gayrimüslimlerin kırsal alanlarda nüfus oranları düşük olmasına rağmen, yalnız Zeytun Kazası'nda büyük bir yoğunluk kazanmışlardır. Zeytun Kazası nüfusunun %72'sini gayrimüslim nüfus oluşturmaktadır. Zeytun'da yaşayan gayrimüslim nüfusun sancak nüfusuna oranı %7,8'dir. Diğer kazalarda yaşayan gayrimüslim vatandaşların toplam sancak nüfusuna oranları şöyledir: Bulanık kazası %1,6, Andırın %2,1'dir.

Kemal H. Karpat XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın başlarına kadar (yaklaşık 100 yıl) Osmanlı Devleti'nin nüfusunu ayrıntılı olarak vermektedir. Karpat, 1877-78 yılı Halep Vilayeti Nüfusu'nu verirken Maraş Sancağı'nda mevcut hane (ev) ile nüfus sayılarını da vermektedir:

Tablo 6: Halep Vilayeti'nin Nüfusu 1877–1878

Sancaklar	Nüfus	Hane (Ev)	Bölgedeki Kazalar
Halep	80 000	25 000	Edleb, İskenderun, Antakya, Bebicebul, Bilan, Cesrişuur, Harm ve Barisa, Reyhanîye, Ayıntap, Kilis, Maarretülnuman
Maraş	67 000	14 000	İslâhiye, Elbistan, Bulanık, Pazarcık, Hassa, Zeytin, Göksun
Urfa	29 000	17 000	Birecik, Rumkale, Suruç.
Zor	120 000	39 270	Ebulkemal, Basire, Rakka, Resulayn, Seyhan, Sence, Aşare, Ganze, Kevkep, Meskene, Yenişehir
TOPLAM	296 000	95 270	

Kaynak: Karpatt, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, s.160

Karpatt'a göre 1877/78 yıllarında Maraş Sancağı Maraş Merkez, İslâhiye, Elbistan, Bulanık, Pazarcık, Hassa, Zeytin ve Göksun olmak üzere 8 kazadan oluşuyor. Halep Vilayet Salnameleri'nden izlediğimiz kadarıyla aynı dönem Maraş Sancağı yine 8 kazadan oluşmakla birlikte Göksun kaza olarak görülmemekte, onun yerine Andırın kaza olarak gösterilmektedir. Yine yukarıdaki tabloda verilen Maraş Sancağı'nın nüfusu 67 000 kişi eken, aynı dönem (1878/79) salname verilerinde sancağın nüfusu (kadın nüfusu hariç) toplam 89 265 kişidir.

K. Karpatt' a göre XIX. yüzyılın sonlarında (1881/82–1893) yapılan Osmanlı nüfus sayımlarına göre Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 67 675'i kadın ve 76 990'ı da erkek olmak üzere 144 665 kişi olarak belirtilmektedir. Toplam nüfusun 115 680'i Müslüman'lardan oluşuyordu. Müslümanlar sancak içinde toplam nüfusun yaklaşık %80'ini teşkil ediyordu. Müslüman olmayanlar arasında en kalabalık etnik ve dinsel grup toplam 21 019 kişiyle Ermeni Gregoryenler'di. Yüzyılın sonlarında yapılan nüfus sayımlarında Maraş Sancağı'nın kadın-erkek nüfusunun etnik ve dinsel dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

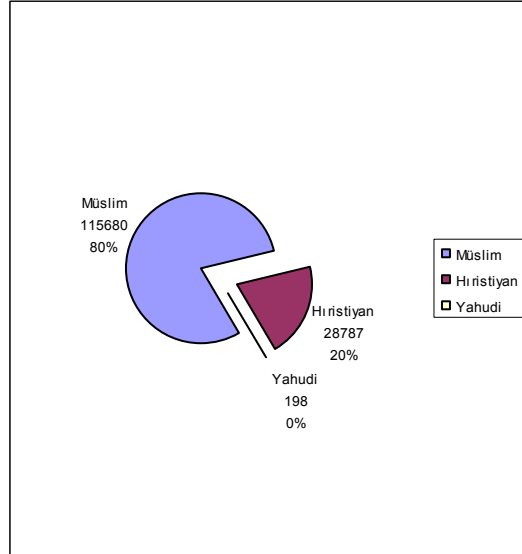

Tablo 7: Osmanlı Nüfus Sayımlarında Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1881/82–1893

Dini Topluluk Adı	Milletler	Kadın	Erkek	Toplam
Müslümanlar	Kürt, Türk, Arap ve diğer	54 267	61 413	115 680
Hıristiyanlar	Ermeni Gregoryen	9 508	11 511	21 019
	Katolik	1 903	2 085	3 988
	Protestan	1 701	1 781	3 482
	Latin	189	109	298
	Toplam			28787
Yahudiler		107	91	198
Toplam		67 675	76 990	144 665

Kaynak: *Yurt Ansiklopedisi*, “K. Maraş”, Cilt: VIII, ss.5663–5664

Grafik 3: Maraş Sancağı'nda Nüfusun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1881/82–1893

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımları

(Müslim-gayrimüslim) daha çok din esaslı sayımlardı. 1880'lere gelinceye kadar Maraş ve çevresiyle ilgili nüfus kayıtlarının da dini topluluklar dikkate alınarak hazırlanmış olduğunu gördük. Oysa yukarıdaki tablodan da gördüğümüz gibi 1880'lerden sonraki sayımlarda bölgede yaşayan farklı millet ve toplulukların nüfusları ayrı ayrı dikkate alınarak sayımlar yapılmıştır.⁹⁶

XIX. yüzyılın sonlarında Kamusul A'lam yazarı Şemseddin Sami eserinde Maraş Sancağı'yla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Nefs-i Maraş, Elbistan, Zeytun, Andırın ve Pazarcık isimleriyle 5 kazaya munkasım olub, 9 nahiye 434 karyeyi havidir. Ahalisi 179 853 kişiden ibaret olub bunların 134 408 Müslüman, 368 İsraili, 45 077'si Hıristiyan'dır. Ahali-i Müslimin'den 78 334'ü Kürd, 48 412 Türk, 5 431 Arab ve 2 661 Çerkes ve sairedir. Hıristiyanlar da Rum, Ermeni, Süryani, Keldani ve saireden mürekkeb olub bir takım misyonerler marifetiyle Katolik ve Protestan oldular.” Ş. Sami'ye göre yine bu dönem Maraş Kazası'nın 7 nahiye ve 114 köyü vardır. Kaza dâhilinde 64 311 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 43 500'ünü Türk, Kürt ve Arap Müslümanlar teşkil eder. Geri kalan nüfus ise farklı cemaat ya da mezheplere bağlı bulunan Hıristiyan nüfustur.⁹⁷

Şemseddin Sami'nin verdiği bilgilerde Maraş Sancağı'nda Kürt nüfusun Türk nüfusundan fazla gösterildiği dikkat çekmektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'yla ilgili verdiği bilgiler fazla güvenilir bulunmamakla birlikte Vital Cuinet'in verdiği bilgiler dikkat çekmektedir. Cuinet'e göre Maraş Sancağı'nın nüfusunu aşağıdaki tablolarda görebiliriz.

---

⁹⁶ Ali Cevad, 1880'lerde hazırladığı eserinde Maraş Şehri için nüfusu hakkında şöyle demektedir: “Merkez Liva olan Maraş Şehri Ahur Dağı'nın cenubi eteğinde ve Haleb'in cihet-i şimalisinde ve kırk dört saat uzaklığında olduğu halde ekserisi İslam olarak zükur maa inas 30 000 nüfusu şamil olub ve ab ve havası cihetiyle binazirdir ve ve ehalisi Tükçe tekellüm ederler.” Bkz. Ali Cevad, age., s.475

⁹⁷ Şemseddin Sami, “Haleb”, *Kamusu'l-A'lam*, Cilt: 6, Mearif Nezareti Tarifından Tab' Edilmiştir, İstanbul 1316, s.4263

Tablo 8: 1891 Yılında Maraş Sancağı'nın Nüfusu

Dini Topluluk Adı	Milletler	Nüfus
Müslümanlar	Süryani Araplar, Osmanlı Türkleri, Kürtler ve Diğerleri	134 438
Hıristiyanlar	Rumlar (Melcitler), Ermeni Katolikler, Süryaniler, Keldaniler, Latinler, Rum Ortodokslar, Gregoryen Ermeniler, Süryani Jakobener, Protestanlar ve Bunların dışındaki Hıristiyanlar	45 047
Yahudiler		368
Toplam		179 853

Kaynak: Cuinet, age., s.227

Tablo 9: Maraş Sancağı'nda Nüfusun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1890

	Dini Topluluklar			Toplam
	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	
Nüfus	134 438	45 047	368	179 853
Dağılım	% 75	% 25		% 100

Kaynak: Cuinet, age., s.227

Cuinet'e göre XIX. Yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'nın nüfusu toplam 179 853'tür. Bu nüfusun yaklaşık 134 438'i Müslüman, 45 047'si Hıristiyan, çok az bir bölümü de Yahudiler'den oluşmaktaydı. Tabloda görüldüğü gibi bölgedeki Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusun yaklaşık 3 katıdır. Cuinet Maraş merkez kazada yaşayan nüfus sayısını da vermektedir.

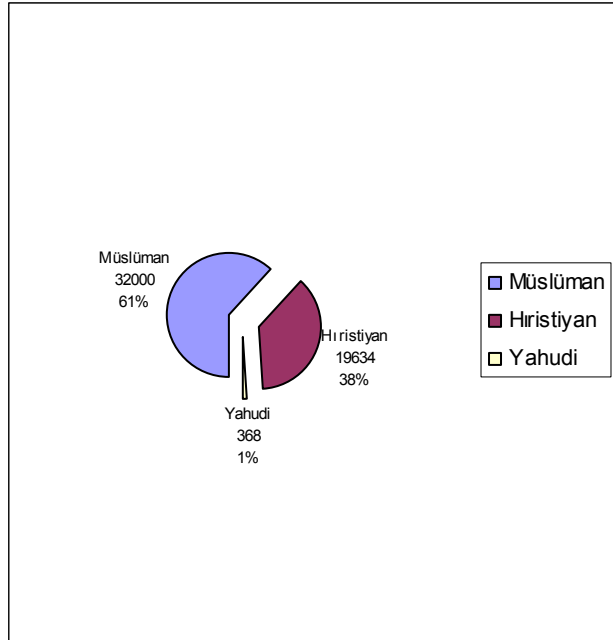
Tablo 10: 1891 Yılında Maraş Şehri'nin Nüfusu

Dini Topluluk Adı	Milletler	Nüfus	Toplam Nüfus
Müslümanlar	Süryani Araplar, Osmanlı Türkleri, Kürtler ve Diğerleri	32 000	32 000
	Bileşik Rumlar (Melşitler)	5 000	

Dini Topluluk Adı	Milletler	Nüfus	Toplam Nüfus
Hıristiyanlar	Süryani Katolikler	5 000	19 634
	Ermeni Katolikler	1 202	
	Keldani Katolikler	1 000	
	Latinler	400	
	Rum Ortodoks	1 110	
	Bileşik Olmayan Keldaniler	1 116	
	Protestanlar (Ermeniler ve diğerleri)	4 806	
Yahudiler		368	368
Toplam			52 002

Kaynak: Cuinet, age., s.237

Grafik 4: Cuinet'e Göre Maraş Şehir Nüfusunun Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1890

Cuinet'e göre 1890'da Maraş Sancağı'nda olduğu gibi şehir merkezinde de Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi dinine mensup birçok farklı millet bir arada yaşamaktaydı. Şehir merkezinde yaşayan 32 000 Müslüman toplam şehir nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydı. 19 634 kişilik Hıristiyan nüfus ise şehir nüfusunun yaklaşık geri kalan üçte birlik nüfusunu oluşturmaktaydı. Yahudilerin şehirdeki varlıkları sayıca önemsenmeyecek kadar azdı.

3.3 Salnamelere Göre Maraş Sancağı'nın Nüfusu

Bu başlık altında Maraş Sancağı'nın nüfusunu Halep Vilayet Salnameleri'nden izlemeye çalışacağız. Halep Vilayet Salnameleri yayınlandığı ilk yıllardan itibaren Maraş Sancağı'na dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında sancağın nüfusunu salname verileriyle ortaya koymaya çalışırken ara sıra farklı kaynaklara atıflarda bulunarak kısa karşılaştırmalar yapacağız.

3.4 XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş Sancağı'nın Nüfusu

H. 1284 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre 1867 yılında Maraş Sancağı aşağıdaki kazalardan oluşmaktaydı: Nefs-i Maraş, Bulanık, İslâhiye, Pazarcık, Elbistan, Zeytun ve Andırın. Maraş Kazası'na bağlı 4 nahiye ve 87 köy vardı. Maraş şehir merkezindeki 38 mahallede toplam 6 543 hane ve bu hanelerin 4 688'i Müslüman, 1855 Hıristiyan, 23'ü de Musevi vatandaşlara aitti.⁹⁸

1869 yılında Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 48 882 olarak gösterilmiştir. H. 1286 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde belirtilmemekle birlikte toplam nüfusa kadın nüfusu eklenmemiştir. Kadın nüfusu eklendiğinde Maraş Sancağı'nın nüfusunun 160 000 kişi olacağını tahmin ediyoruz. Nitekim 1287 tarihli salnamede Maraş Sancağı'nın toplam nüfusuna kadın nüfusunun dâhil edilmediği belirtilmiştir. Yine 1290 tarihli salnamede gösterilen Maraş Sancağı nüfusunun 171 099 olduğu görülmektedir. Bu

---

⁹⁸ Öztürk, age, I. Cilt, s.74

dönemde Maraş Sancağı nüfusunun %21,7'sini Yahudi, Hıristiyan ve Kıpti (Çingene) olarak belirtilen gayrimüslimler oluşturuyordu. Toplam nüfusun geri kalan %78,3'ünü de Türk, Kürt, Arap, Çerkez ve diğer Müslümanlar oluşturuyordu. Tablodan görüldüğü gibi gayrimüslim nüfusun önemli bir bölümü Maraş Kazası'nda yaşamaktaydı.

Aşağıdaki tablolarda da görüleceği gibi daha önceki dönemlerde bölge nüfusunu gösteren veriler genellikle Müslim-gayrimüslim nüfus şeklinde takdim edilirken, vilayet salnamelerinde biraz daha ayrıntıya gidilerek Musevi, Hıristiyan, Müslüman ve Kıpti şeklinde ayırım yapılmıştır.

Tablo 11: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1869–1870

Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Kıpti	Toplam
Maraş	91	7 441	16 811	52	24 395
İslâhiye	—	77	4 638	—	4 715
Hassa	—	295	2 944	36	3 275
Pazarcık	—	29	10 042	127	10 198
Zeytun	—	5 786	3 541	10	9 337
Andırın	—	1 489	6 437	22	7 948
Bulanık	—	1 233	4 491	17	5 741
Elbistan	—	609	13 326	—	13 935
Toplam	91	16 959	62 230	264	79 544

Kaynak: Öztürk, age, I. Cilt, s.158

1870 yılında Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu (kadın nüfusu dâhil) 165 991 kişidir. Toplam nüfusun 86 905'i erkek nüfustur. Geri kalan 79 086'sı kadın nüfustur. Maraş Kazası'nın toplam nüfusu 48 882 kişidir. Bu nüfusun 24 881'i erkek geri kalan 24 001'i kadın nüfustur. Toplam nüfusun %20,3'ü gayrimüslim, %78,7'si ise Müslüman nüfustur.

Tablo 12: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1870–1871

Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Kıpti	Toplam
Maraş	91	7 404	17 334	52	24 881
Elbistan	—	522	13 782	—	14 304
Pazarcık	—	29	13 416	127	13 572
Andırın	—	1 752	8 049	22	9 823
Zeytun	—	5 806	3 544	10	9 360
Bulanık	—	1 295	4 846	17	6 158
İslâhiye	—	77	4 639	—	4 716
Hassa	—	309	2 936	36	3 281
Toplam	91	17 194	68 546	264	86 095

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.202

1873 yılında Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 171 099 kişidir. Mevcut nüfusun kadın ve erkek sayıları toplu halde verilmiştir. Maraş Kazası nüfusu toplam 46 709 kişidir. Toplam nüfusun din esasına göre dağılımı şöyledir: Nüfusun %17,1'i gayrimüslim, % 82,9'u da Müslüman'dır. Önceki dönemlere göre Maraş Livası'ndaki gayrimüslim nüfus oranında düşme görülmektedir.

Tablo 13: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1873–1874

Kazalar	Yahudi ve Kıpti	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	255	13 992	32 464	46 709
Elbistan	—	953	17 567	18 519
Pazarcık	127	29	26 684	26 840
Andırın	22	1 752	16 648	18 422
Zeytun	15	10 456	6 746	17 217
Bulanık	17	1 295	16 088	17 400
İslâhiye	—	77	17 355	17 432
Hassa	36	309	6 215	6 560
Toplam	472	28 836	139 767	171 099

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.324

Aşağıdaki tabloda 1876 yılı Maraş Sancağı nüfusuyla ilgili veriler yalnız erkek nüfusu kapsamaktadır. Bu dönem sancağın toplam erkek nüfusu 97 239 kişidir. Sancağın 1870 yılı verilerine göre nüfusun %50'sini kadınlar oluşturmaktaydı. Buradan yola çıkarak Maraş Sancağı'nın 1876 yılı nüfusunun 170 000 kişi olduğunu tahmin ediyoruz. Maraş Kazısı'nın erkek nüfus sayısı 25 351'dir. Kazının tahmini nüfusu 50 000 kişidir. Yahudi ve Hıristiyan nüfusun toplam sancak içindeki oranı %19 iken, kaza nüfusu içindeki payı %32,8'dir. Buna göre sancaktaki Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı %81, kazadaki Müslüman kesimin oranı %67,2'dir.

Tablo 14: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1876–1877

Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş ve Nahiyeleri	103	8 216	17 032	25 351
Elbistan ve Nahiyeleri	—	800	15 562	16 362
İslâhiye	—	77	8 278	8 355
Bulanık	—	1 570	5 650	7 220
Andırın	—	1 451	8 271	9 722
Hassa	6	356	3 618	3 980
Zeytun	—	5 926	3 970	9 896
Pazarcık	—	—	16 353	16 353
Toplam	109	18 396	78 734	97 239

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.370

Maraş Sancağı'nın 1876 ile 1878 nüfus verilerinin bir birine çok yakın olması nedeniyle paralellik göstermektedir. Aşağıdaki tabloya göre bu dönem toplam erkek nüfusu 97 239'dan 89 265'e düşmüştür. Önceki döneme göre Müslim ve gayrimüslim nüfusta azalma görülmektedir. Sancağın erkek nüfusundaki azalmanın bir nedeni Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması gösterilebilir.

Tablo 15: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1878–1879

Kazalar	Yahudi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	103	8 316	17 032	25 451
Elbistan	—	803	14 958	15 761
İslâhiye	—	77	8 278	8 355
Bulanık	—	1 403	5 223	6 626
Andırın				7 226
Zeytun	—	6 126	3 995	10 121
Hassa	6	356	3 750	4 112
Pazarcık	—	—	11 613	11 613
Toplam	109	17 081	72 075	89 265

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.398

1890 yılı Maraş Sancağı'nın toplan nüfusu(kadın nüfus dâhil) 144 136 kişidir. Kaza'da yaşayan Müslüman nüfus 36 794 kişi, gayrimüslimler ise gayrimüslimler ise 15 417 kişidir. Sancak nüfusunun %45'i kadın, geri kalan %55'i ise erkek nüfustur. Gayrimüslim kesimin sancak nüfusu içindeki payı %20,7'dir. Yine gayrimüslim kesimin toplam kaza nüfusu içindeki oranı %29,5'tir. Görüldüğü gibi gayrimüslim nüfusun kaza nüfusu içindeki payı sancak içindeki payından daha yüksektir.

1881/82–1893 Osmanlı nüfus sayımlarında Maraş Sancağı'nın nüfusunun %20'si gayrimüslim, %80'i ise Müslüman nüfustur. Yine Vital Cuinet'e göre 1890 yılında sancağın %75'i Müslüman, geri kalan %25'i de gayrimüslimdir. Cuinet'e göre Maraş Kazası'nda Müslüman oranı %61 iken, gayrimüslim nüfus oranı %38'dir. 1881/82–1893 yılları Osmanlı nüfus sayımı rakamlarıyla H. 1308 (1890–1891) yılı Haleb Vilayet Salnamesi verilerini karşılaştırdığımızda her iki veride de Müslüman-gayrimüslim bileşiminin aynı oranlarda (%20 gayrimüslim-%80 Müslüman) olduğu görülmektedir. Osmanlı nüfus sayımı ile salnamelerde verilen rakamlarla Cuinet'in gösterdiği bilgileri karşılaştırdığımızda; Cuinet eserinde Maraş Sancağı içindeki gayrimüslim nüfusu daha fazla(%38), Müslüman nüfusu ise daha az (%61) göstermiştir.

Salname kayıtlarından sancağın nüfusunu değerlendirmeye devam edecek olursak, 1878 yılında Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 89 265 kişiydi. Buna karşılık aşağıdaki tabloda da gördüğümüz gibi sancağın toplam nüfusu 144 136 kişi olarak gösterilmektedir. Bu döneme kadar yayınlanan salname verilerinde birkaç salname dışında kadın nüfus topla nüfusa dâhil edilmemiştir. 1878 yılı ile 1890 yılları nüfusu arasındaki büyük farklılık önceki dönemlerde kadın nüfusun toplam nüfusa katıl mamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 16: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1890–1891

Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	102	15 315	36 794	52 211
Zeytun	—	9 215	7 313	16 528
Elbistan	—	1 620	38 126	39 746
Pazarcık	—	12	18 039	18 051
Andırın	—	2 629	13 971	16 600
Toplam	102	29 791	114 243	144 136

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, ss.642–646

1890 yılına gelinceye kadar Maraş Sancağı Maraş Merkez, Elbistan, İslâhiye, Bulanık, Andırın, Zeytun ve Hassa olmak üzere toplam 8 kazadan oluşmaktaydı. Oysa bu dönemden itibaren Maraş Sancağı'nın kaza sayısı 5'e inmiştir. Bu nedenden dolayı tablolarda görüldüğü gibi sancağın nüfusu 170 bin'lerden 144 136'ya düşmüştür. Sancağa bağlı kaza sayısının 5'e düşmesiyle birlikte toplam nüfusta %15,7 oranında azalma olmuştur.

Cuinet'e göre bu dönem Maraş Kazası 5 kaza, 5 nahiye ve toplam 552 köyden ibarettir. Sancak ikinci dereceden Mutasarrıf tarafından yönetiliyor. Maraş Sancağı 1 Mutasarrıf, 4 kaymakam ve 5 de müdür tarafından yönetilmektedir. Sancağın toplam nüfusu ise 179 853'tür. Yukarıda belirttiğimiz gibi Cuinet de bu dönem sancağın 5

kazaya düştüğünü belirtiyor. Oysa Cuinet'in verdiği sancak nüfusu 5 kazaya göre değil 8 kaza hesabına göre'dir. Bu nedenle Cuinet'in sancağın idari taksimatı ile ilgili verdiği bilgi ile aynı dönem sancak nüfusu bir biriyle örtüşmemektedir.⁹⁹

1892 yılı verilerine göre Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 143 511 kişidir. Toplam nüfusun 113 976'sı Müslüman, geri kalan 29 535'i ise gayrimüslimdir. Salnamelerde ecnebi olarak ifade edilen kesim sayısı 1 000'e ulaşmakla birlikte, bir kısım salnamelerde ecnebi nüfus sayısı belirtilmemektedir. Bu durumda ecnebi nüfus sayısının belirtilmediği dönemlerde sancak nüfusunun gösterildiğinden daha fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Maraş Sancağının nüfusu 1894 yılında ise 144 758 kişidir. 1892 yılı nüfusunun 76 608'i (%53,3) erkek, geri kalan 66 903'ü (%46,7) kadındır. Sancak nüfusu önceki yıllara göre daha fazladır. Ancak nüfus oldukça yavaş artmaktadır. Maraş Kazası nüfusu da sancak nüfusuna paralel olarak artış göstermekte, ancak nüfus artış oranı oldukça düşüktür. Sancaktaki Müslüman-gayrimüslim nüfus payları (%20 gayrimüslim-%80 Müslüman) aynı düzeydedir.

Maraş Sancağı'nda yaşayan ancak sayıca önemli olmayan bir miktarda olan Yahudi vatandaşların sayısında 1890'lara kadar önemli bir artış dikkat çekmemektedir. 1860'lardan 1890'ların başına kadar (30 yıl) sancak içindeki Yahudi nüfusu %10 artarak 102 kişiye ulaşmıştır. Ancak 1894 yılı verilerine göre Yahudi nüfus 198'e yükselmiştir. Buna göre Maraş Sancağı'ndaki Yahudi nüfus 4 yılda %94 oranında artmıştır. Yahudi nüfusun yalnız bu dönemde büyük bir artış kaydetmesinin nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte, önceki yıllarda Yahudi nüfus sayısına yalnız erkek nüfusun dâhil edildiği, oysa 1892 yılından itibaren Yahudi nüfus sayılarına kadın nüfusun da dâhil edildiğini tahmin ediyoruz.

---

⁹⁹ Cuinet, age., s.225

Tablo 17: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1892–1894

1892 yılı nüfusu					
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Ecnebi	Toplam
Maraş	193	15 016	36 553	981	52 743
Zeytun	—	9 152	7 372	—	16 524
Elbistan	—	1 618	37 972	—	39 590
Pazarcık	—	12	17 941	—	17 953
Andırın	—	2 563	14 138	—	16 701
Toplam	193	28 361	113 976	981	143 511
1894 yılı nüfusu					
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Ecnebi	Toplam
Maraş	198	15 246	37 648	981	54 073
Zeytun	—	9 190	7 534	—	16 724
Elbistan	—	1 535	37 848	—	39 383
Pazarcık	—	12	17 892	—	17 904
Andırın	—	2 602	14 072	—	16 674
Toplam	198	28 585	114 994	981	144 758

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, ss.678–777

Maraş Sancağı'nın nüfusu 1895 yılında 149 361, 1896 yılında 149 369 iken 1898'de 153 406'ya yükselmiştir. 1898 yılında sancak genelinde bir nüfus artışı söz konusudur. Bu dönemde toplam nüfusun %80,2'si Müslüman, geri kalan %19,8'i de gayrimüslimdir. Müslüman nüfus sayısındaki artışa paralel olarak gayrimüslim nüfus da aynı oranda artış göstermiştir.¹⁰⁰

¹⁰⁰1896 tarihli istatistik verilerine göre Maraş Sancağı, Maraş, Elbistan, Zeytun, Andırın ve Pazarcık olmak üzere 5 kazadan oluşmaktaydı. Bu dönem Maraş'ın tabii bulunduğu Halep Vilayeti'nin toplam nüfusu 2 107 000'dir. Bu nüfusun 1 596 000'i erkek, 511 000'i de kadındır. Bkz. *Nezaret-i Umur-ı Ticaret ve Nafia Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesidir.*

Tablo 18: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1895 -1898

1895–1896				
Kazalar	Yahudi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	198	15 849	40 030	56 077
Zeytun	—	9 254	7 777	17 031
Elbistan	—	1 616	38 988	40 604
Andırın	—	2 602	14 072	16 674
Pazarcık	—	12	18 963	18 975
Toplam	198	29 333	119 830	149 361
1896–1897				
Kazalar	Yahudi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	200	15 853	40 042	55 895
Zeytun	—	9 254	7 777	17 031
Elbistan	—	1 616	38 988	40 604
Andırın	—	2 602	14 072	16 674
Pazarcık	—	12	18 953	18 965
Toplam	200	29 337	119 832	149 369
1897–1898				
Kazalar	Yahudi ve Ecnebi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	580	15 501	39 968	56 049
Zeytun	—	9 255	8 075	17 330
Elbistan	—	1 620	40 490	59 440
Andırın	—	2 641	15 139	17 780
Pazarcık	—	—	20 137	20 137
Toplam	580	29 017	123 809	153 406

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.75–240

1900 yılında Maraş Sancağı'nın nüfusu 158 080, 1901 yılında ise 158 212 kişidir. 1900 yılında sancak nüfusunun %80,8'i Müslüman iken %18,2'sinin gayrimüslim olduğu görülmektedir. Maraş Kazası nüfusunun % 51,3'ü erkek, geri kalan

% 48,7'si kadındır. 1319 yılı (1901) salnamesinde sancak nüfusu bir önceki yıla göre önemli bir farklılık göstermektedir. 1901 yılında sancağın toplam nüfusunda göze çarpar bir artış olmamakla birlikte nüfusun Müslüman-gayrimüslim oranlarında bir değişme görülmektedir. 1900 yılında gayrimüslim nüfusun toplam nüfus içindeki payı %19 iken, 1901 yılında bu oran %17,9'a düşmüştür. Bir yıl gibi kısa bir dönemde Maraş Sancağı içindeki gayrimüslim nüfusun payının %19'dan %17,9'a düşmesi dikkat çekicidir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi 1900 yılında 30 042 kişi olan gayrimüslim nüfus 1901 yılında 28 457'ye düşmüştür. Görüldüğü gibi XIX. Yüzyılın sonlarında sancak içindeki gayrimüslim nüfusun payı %20 iken, XX. Yüzyılın başlarında bu oran %17'lere kadar düşmüştür. Bu dönemde Maraş Sancağı'nda gayrimüslim nüfusta önemli bir azalma vardır.¹⁰¹

3.5 XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın Nüfusu

Aşağıdaki tablolarda Halep Vilayet Salnamesi'ne göre XX. yüzyılın başlarından itibaren Maraş Sancağı'nın nüfusunu görebiliriz.

Tablo 19: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1900–1902

1900–1901				
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	207	16 449	41 563	58 219
Zeytun	—	9 352	8 356	17 708
Elbistan	—	1 621	41 352	42 973
Andırın	—	2 608	15 951	18 559
Pazarcık	—	12	20 609	20 621
Toplam	207	30 042	127 831	158 080
1901–1902				
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam

¹⁰¹ H. 1316 (1898) yılında Maraş Şehri'nin nüfusu konusunda Şemseddin Sami şu bilgileri vermektedir: Şehir merkezinin nüfusu 52 000'dir. Bunlardan Türk, Kürt ve Arap Müslümanların sayısı 32 000 kişidir. Üç mezhebe ayrılmış olan Ermenilerle birlikte, Süryani, Keldani, Rum ve diğer Hıristiyanlar ise 19 632 kişidir. Geri kalan 368 kişi ise İsraili (Yahudi) nüfustur. Bkz. Şemseddin Sami, "Haleb", age., Cilt: 6, s.4262

1900–1901				
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	211	16 337	42 563	59 111
Zeytun	—	7 853	8 371	16 224
Elbistan	—	1 619	41 532	43 151
Andırın	—	2 636	16 481	19 117
Pazarcık	—	12	20 597	20 609
Toplam	211	28 457	129 544	158 212

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.340–401

1902–1905 yılları arasında Maraş Sancağı'nın nüfusu 160 651'den 167 707'ye yükselmiştir. Bu dönem Maraş Kazası nüfusu 60 291'den 64 980 kişiye çıkmıştır. Kaza nüfusunu 30 576'sı erkek, geri kalan 29 715'i kadındır. Dönem başında Müslüman nüfus 43 728 iken, dönem sonunda 46 360'a ulaşmıştır. Sancak ve kaza nüfuslarında genel artışa paralel olarak gayrimüslim nüfus da artmıştır. 1902 yılında 28 742 olan gayrimüslim nüfus, 1905'e gelindiğinde 30 916'ya çıkmıştır. Maraş Sancağı genelinde özellikle XX. yüzyılın sonlarından başlayarak yükselişe geçen nüfus sayısı 1902–1905 yılları arasında % 4,3 oranında artmıştır. Dönem sonunda sancak içindeki gayrimüslim nüfusun toplam sancak nüfusu içindeki payının (%18,4) önceki dönemlere göre önemli bir değişme göstermediği görülmektedir. Salnamelerde verilen nüfus bilgilerinde dikkat çeken bir nokta da sancak içindeki ecnebi nüfusla ilgilidir. Maraş Kazası içinde yaşamakta olan ecnebi nüfus sayısı bazı dönemler kayıtlarda belirtilirken, salnamelerin birçoğunda gösterilmemiştir.

Tablo 20: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1902–1906

1902–1903				
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	211	16 352	43 728	60 291
Zeytun	—	7 853	8 371	16 224
Elbistan	—	1 667	41 898	43 565
Andırın	—	2 647	16 752	19 399

Pazarcık	—	12	21 160	21 172
Toplam	211	28 531	131 909	160 651
1903–1904				
Kazalar	Yahudi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	212	16 505	45 774	62 491
Zeytun	—	8 033	8 486	16 519
Elbistan	—	1 532	41 890	43 422
Andırın	—	2 632	17 660	20 292
Pazarcık	—	12	21 400	21 412
Toplam	212	28 714	135 210	164 136
1904–1905				
Kazalar	Yahudi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	211	18 400	46 353	64 964
Zeytun	—	8 027	8 439	16 466
Elbistan	—	1 600	42 831	44 431
Andırın	—	2 647	17 670	20 317
Pazarcık	—	12	21 690	21 702
Toplam	211	30 686	136 983	167 880
1905–1906				
Kazalar	Yahudi	Hristiyan	Müslüman	Toplam
Maraş	211	18 409	46 360	64 980
Zeytun	—	8 027	8 403	16 430
Elbistan	—	1 600	42 831	44 431
Andırın	—	2 657	17 507	20 164
Pazarcık	—	12	21 690	21 702
Toplam	211	30 705	136 791	167 707

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.443–650

1908 yılına gelindiğinde Maraş Sancağı'nın nüfusu 174 648'e, Maraş Kazası nüfusu ise 67 974'e çıkmıştır. Sancak içindeki gayrimüslim nüfus 36 337'ye ulaşırken, Müslüman nüfus ise 138 311 kişi olmuştur. Görüldüğü gibi XX. Yüzyılın başlarında ilk kez gayrimüslim nüfusun sancak nüfusu içindeki payı % 20'lerin üzerine çıkmıştır. 1906 ve 1908 yılları nüfusuyla ilgili diğer önemli bir nokta ecebi nüfus sayısındaki

artıtır. XIX. Yüzyılın sonlarında Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi gibi herhangi bir dini topluluk içinde gösterilmeyen ve Kıpti, ecnebi, çingene olarak adlandırılan nüfus, XX. Yüzyılın başlarında itibaren artmış ve 1908 yılında 1 510'a yükselmiştir.¹⁰²

Tablo 21: 1906 Yılında Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1906–1909

1906 -1907¹⁰³					
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Ecnebi	Toplam
Maraş	213	19 733	46 636	1 441	68 023
Zeytun	—	10 519	7 728	—	18 247
Elbistan	—	1 600	42 831	—	44 431
Andırın	—	2 709	17 202	—	19 911
Pazarcık	—	41	22 209	—	22 250
Toplam	213	34 602	136 606	1 441	172 862
1908–1909					
Kazalar	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Ecnebi	Toplam
Maraş	213	19 694	46 557	1 510	67 974
Zeytun	—	10 503	7 702	—	18 205
Elbistan	—	1 515	42 321	—	43 836
Göksun	—	2 861	19 290	—	22 151
Pazarcık	—	41	22 441	—	22 482
Toplam	213	34 614	138 311	1 510	174 648

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.697–809

¹⁰² Bu dönemde Maraş Sancağı Halep Vilayeti'ne tabi tek sancaktır. Maraş Sancağı, Nefs-i Maraş, Elbistan, Pazarcık, Zeytun ve Göksun (Andırın) kazalarından oluşmaktadır. Bkz. *Vilayat, Liva ve Kazaların Huruf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir*, 1326, s.8

¹⁰³ 1906–1907 yıllarında Maraş Sancağı, Andırın, Elbistan, Pazarcık, Zeytun ve Maraş Merkez kazalarından oluşmaktaydı. Maraş Kazası'na tabi nahiyelerin isimleri şöyleydi: Bertiz, Camustil, Çakallı, Etraf-ı Şehir, Hartlab, Nadirli, Şekeroba, Yenice kale. Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, age., s.60

3.6 I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nın Nüfusu

I. Dünya Savaşı'ndan önce Maraş Sancağı'nın nüfusunu arşiv kaynaklarından takip etmeden önce XX. yüzyılın başında El-Halebî'nin eserinde verdiği bilgilerden yararlanarak ve yüzyıl başında yapılan Osmanlı nüfus sayımları verilerini kullanarak açıklamalarda bulunacağız.

El-Halebî'ye göre Maraş Şehri'nin XX. yüzyılın başında mahalleler itibariyle nüfusu aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 22: XX. Yüzyılın Başında Maraş Şehri'nin Nüfusu

Mahalleler	Müslüman	Hıristiyan	Katolik	Protestan	Yahudi
Çavuşlu	224	554	212		
Mağralı	386	21		6	
Akçakoyunlu	198	44			
Devecili	459	3			
Karamanlı	438	194	59	170	
Kulağı Kurtlu	289	150	41	69	
Hacı Mehmedli	12	141	80	29	
Şekerdere	121	517	181	65	
Zımmiyan	262	206	72	77	
Hoca Durdu	338	304	58	129	
Gargacıyan	394	215	45	6	
Bektutiye	802	384	177	189	
Restebaiye	854	132	112	43	
Kayabaşı	530	123	64	10	
Biganlar	634	205	81	62	
Zumbatanlı	281	20		7	
Halhaliye	58	60	4		
Kuytul	145	111	26	20	
Etmekci	1342	121	73	108	

Mahalleler	Müslüman	Hıristiyan	Katolik	Protestan	Yahudi
Boğazkesen	74	247	30	19	
Şeyh	648	362	96	201	
Çukuroba	577	161	97	82	
Duraklı	475	263	109	55	
Hazinedarlı	76		3	10	
Çomaklı	228	49	11	36	
Alemlı	1020	148	88	210	
Divanlı	1588	475	203	199	
Kuyucak	191	589	136	60	
Kumarlı	189	106	36	51	
Bostancı	122	116	69	31	
Cığcığı	394	104	39		
Hatuniye	693	471	158	95	128
Şekerli	688	566	197	148	65
İsa Divanlı	428	79	11		
Şaziye	375	13	6	26	
Delialili	135	—			
Üngud	31	—			
Tekerek	78	10			
Hayriye	38				
Toplam	15 875	6 925	2 474	2 213	193

Kaynak: El-Halebî, age., Elcüz'ül-evvel, ss. 442–443

El-Halebî'ye göre bu dönem Maraş kenti 39 mahalleden oluşmaktaydı. Şehirde yaşayan dini gruplar dikkate alınarak gösterilen nüfus verilerinde Şehir merkezinde birkaç mahalle dışında diğer mahallelerde Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar (Hıristiyanlar, Yahudiler, Kıptiler) bir arada yaşamaktaydı. Şehrin toplam nüfusu 27

680 kişidir. Şehirdeki Müslüman nüfus 15 875 kişiydi. Toplam nüfusun 6 925'i Hıristiyan'dı. Şehirde 193 Yahudi ve 60 da Kıpti yaşamaktaydı. Maraş kentinin toplam nüfusu 22 993 'tür. Toplam nüfusun %69'u Müslüman, %31'i gayrimüslimdi.

1906/1907 tarihli Osmanlı nüfus sayımına göre bu dönem Maraş Sancağı'nda çok farklı milletlerden insanların yaşadığı görülmektedir. Nüfus sayımına göre bölgede Müslüman, Ermeni, Rum, Latin, Süryani, Keldani, Yahudi, Çingene ve ismi belirtilmeyen yabancı unsurlar da bulunmaktaydı. Bu dönem sancağın toplam nüfusu 165 202 kişidir. Toplam nüfusun 131 550'si Müslüman'dır. Müslümanlar'ın 62 101'i kadın, kalan 69 449'u ise erkek nüfustur. Müslüman nüfus toplam sancak nüfusunun %80'ini oluşturmaktadır. Toplam nüfusun geri kalan büyük bölümünü Ermeni ve Rum nüfus oluşturmaktadır. Az miktarda da Yahudi, Çingene vs. yabancı nüfus vardır.¹⁰⁴

K. Karpat eserinde 1914 yılı nüfus sayımı sonuçlarını tablo halinde vermektedir. Biz bu tablodan Maraş Sancağı'na ait bölümü aşağıda gösteriyoruz:

Tablo 23: Maraş Sancağı'nın 1914 Yılı Nüfusu

	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin	Çingene	Toplam
Maraş	50 356	11	13 260	251	23	3 808	4902	1 189	3	73 873
Pazarcık	23 868		37							23 905
Elbistan	47 595		1 200			372	445			49 612
Zeytun	8 069		10 000			182	486			18 787
Göksun	22 757		3 295			118	208			26 378
Toplam	152 645	11	27 842	251	23	4 480	6 111	1 189	3	192 555

Kaynak:Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 133, İstanbul, 2003, s.224

1914 tarihli Osmanlı nüfus sayımına göre I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş Sancağı Maraş Merkez Kaza, Pazarcık, Elbistan, Zeytun (Süleymanlı) ve Göksun olmak

¹⁰⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 133, İstanbul, 2003, s.202

üzer 5 kazadan ibarettir. Sancağın toplam nüfusu 192 555 kişidir. Toplam sancak nüfusunun 152 645'i Müslüman'dır. Geri kalan nüfusu Ermeni, Rum, Latin, Yahudi, Çingene unsurları oluşturuyor. Toplam nüfusun 39 910'u gayrimüslim nüfustur. Müslümanlar'dan sonra gayrimüslim unsur olarak en kalabalık kesim Ermeniler'dir. Görüldüğü gibi Ermeni, Rum, Latin ve diğer gayrimüslim unsurların büyük bölümü Maraş Kazası'nda bulunmaktadır. Müslüman nüfus toplam sancak nüfusunun %80'ini oluşturuyor.

1908 yılına kadar Maraş Sancağı'nın nüfusunu (bazen yabancı seyyahların verdiği bilgilerle karşılaştırma yaparak) Halep Vilayet Salnameleri'nden takip etmeye çalıştık. Ancak 1908'den 1927'ye kadar olan dönemle ilgili olarak Maraş Sancağı'nın nüfusuyla ilgili arşiv kayıtları bulunmamaktaydı. Yapılan arşiv araştırmaları sonucunda Maraş Sancağı'nın I. Dünya Savaşı öncesinde hazırlanan nüfus kayıtlarına rastlandı. Aşağıdaki tabloda Maraş Kazası ve kazaya tabi köylerin nüfus sayıları vermektedir.

Tablo 24: Maraş Kazası'nın I. Dünya Savaşı'ndan Önceki Nüfusu

Köyler	Toplam			İslam			Ermeni		
	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.
Kuzucuklu	120	127	247	120	127	247	—	—	—
Necar-ı Sağır	100	132	232	100	132	232	—	—	—
Hacıbey Çiftliği	16	12	28	16	12	28	—	—	—
Gömeç	7	5	12	7	5	12	—	—	—
Elmalar	199	227	426	199	227	426	—	—	—
Bulanık	207	230	437	207	230	437	—	—	—
Yusuf Hacı	172	185	357	172	185	357	—	—	—
Peynirdere	153	159	312	153	159	312	—	—	—
Gürhan	97	117	214	97	117	214	—	—	—
Ağyar	75	85	160	75	85	160	—	—	—
Göllü	103	116	219	103	116	219	—	—	—
Ayaklıca Oluk	241	277	518	236	269	505	8	5	13
Gafarlı	50	90	140	50	90	140	—	—	—
Dereli	202	209	411	202	209	411	—	—	—
Kozludere	89	89	178	89	89	178	—	—	—
Köseli	187	202	389	187	202	389	—	—	—

Köyler	Toplam			İslam			Ermeni		
	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.
Kavlaklı	207	239	446	207	239	446	—	—	—
İsmailli	217	229	446	217	229	446	—	—	—
Çamçakallı	101	116	217	101	116	217	—	—	—
Kürtül	413	486	899	413	486	899	—	—	—
Kulağuzlu	91	107	198	91	107	198	—	—	—
Kürtler Avşarı	64	56	120	64	56	120	—	—	—
Çobanlı	106	102	208	106	102	208	—	—	—
Budaklı	213	252	465	213	252	465	—	—	—
Kalağlı	126	144	270	126	144	270	—	—	—
Camuslu	84	82	166	84	82	166	—	—	—
Hacıyüplü	180	176	356	180	176	356	—	—	—
Yeniyapan	73	182	255	73	182	255	—	—	—
Başdervişli	186	212	398	186	212	398	—	—	—
Kemalli	74	93	167	74	93	167	—	—	—
Ağabeyli	109	163	272	109	163	272	—	—	—
Kabasakal	60	75	135	60	75	135	—	—	—
Boyalı	93	108	201	93	108	201	—	—	—
Gedayemli	120	137	257	120	137	257	—	—	—
Hanbur	66	108	174	66	108	174	—	—	—
Sarıçukur	144	159	303	144	159	303	—	—	—
Maksudlar	122	113	235	122	113	235	—	—	—
Kale	11	11	22	11	11	22	—	—	—
Kızıseki	116	119	235	116	119	235	—	—	—
Öşlü	139	159	298	139	159	298	—	—	—
Karadere	225	276	501	225	276	501	—	—	—
Sır	293	328	621	293	328	621	—	—	—
Gölpınar	71	75	146	71	75	146	—	—	—
Sadıklı	58	66	124	58	66	124	—	—	—
Kalekaya	126	148	274	126	148	274	—	—	—
Yeşildere	207	199	406	207	199	406	—	—	—
Düldül	32	40	72	32	40	72	—	—	—
Çokran	24	24	48	24	24	48	—	—	—
Hartlab	451	514	965	451	514	965	—	—	—
Yeniyapan	103	127	230	103	127	230	—	—	—
Zeytindere	71	79	150	71	79	150	—	—	—
Fatmalı	263	285	548	263	285	548	—	—	—

Köyler	Toplam			İslam			Ermeni		
	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.
Delihacılı	125	173	298	125	173	298	—	—	—
Çığırkan	55	89	144	55	89	144	—	—	—
Keşifli	174	159	333	12	15	27	162	144	306
Cüceli	65	72	137	65	72	137	—	—	—
Önsen	430	464	894	430	464	894	—	—	—
Dadağlı	144	156	300	144	156	300	—	—	—
Döngöle	392	511	903	133	227	360	225	235	460
Fındıcak	509	561	1070	—	—	—	509	561	1070
Kümperli	78	92	170	78	92	170	—	—	—
Afşarlı	58	62	120	58	62	120	—	—	—
Önsen hopuru	263	259	522	263	259	522	—	—	—
Orçan	732	787	1519	732	787	1519	—	—	—
Arablar	70	69	139	70	69	139	—	—	—
Tilbi Çiftliği	24	24	48	—	—	—	24	24	48
Uzunkışla	20	22	42	20	22	42	—	—	—
Çullu	77	84	161	77	84	161	—	—	—
Hansanağa	98	125	223	98	125	223	—	—	—
Ferhuş	143	161	304	143	161	304	—	—	—
Çorlu ?	113	118	231	113	118	231	—	—	—
Ümmet dede	6	6	12	6	6	12	—	—	—
Atizi	13	11	24	13	11	24	—	—	—
Çamurlu	13	16	29	13	16	29	—	—	—
Hacı Mustafa Çiftliği	10	10	20	10	10	20	—	—	—
Köprüağzı	14	15	29	14	15	29	—	—	—
Abaşlar	54	57	111	54	57	111	—	—	—
Yeniyapan	35	48	83	35	48	83	—	—	—
Sösü Kürtleri	71	95	166	71	95	166	—	—	—
Küşürge	195	191	386	195	191	386	—	—	—
Demrek	73	84	157	57	66	123	16	18	34
Yeniköy	178	203	381	178	203	381	—	—	—
Sarımollalı	202	129	231	202	129	231	—	—	—
Okasır	103	106	209	103	106	209	—	—	—
Menciki maa Varyanlı	274	312	586	274	312	586	—	—	—

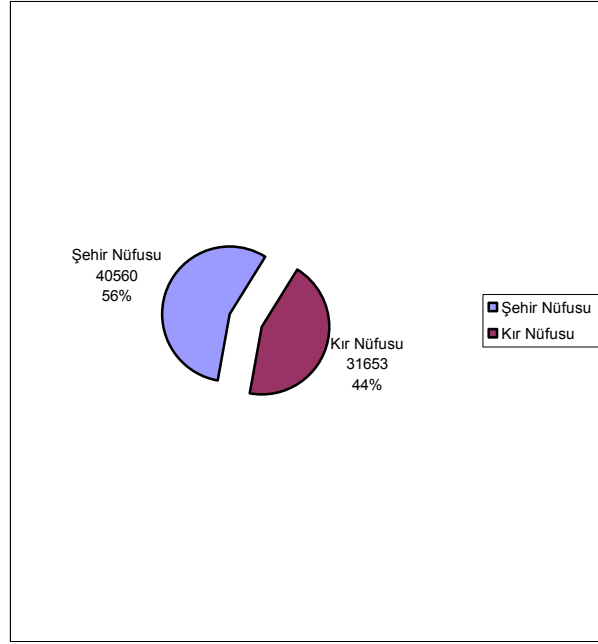
Köyler	Toplam			İslam			Ermeni		
	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.
Anabat	316	327	643	316	327	643	—	—	—
Arablar	23	27	50	—	—	—	23	27	50
Şuğul	222	221	443	222	221	443	—	—	—
Fenk	110	135	245	110	135	245	—	—	—
Döngöle	497	524	1021	202	253	455	295	271	566
Mucukdere	55	52	107	—	—	—	55	52	107
Köyönü	28	25	53	—	—	—	28	25	53
Nasara	270	270	540	—	—	—	270	270	540
Çürükkoz	42	42	84	—	—	—	42	42	84
Kütüklü	21	23	44	—	—	—	21	23	44
Gölceğiz	39	41	80	—	—	—	39	41	80
Sarılar	75	94	169	48	59	107	27	35	62
Ağca koyunlu	190	215	405	190	215	405	—	—	—
Göllü maa Narlıca	14	17	31	14	17	31	—	—	—
Ceceli	80	77	157	80	77	157	—	—	—
Eloğlu	223	212	435	223	212	435	—	—	—
(?) oğlu	136	106	242	136	106	242	—	—	—
Çobantepe	99	82	181	99	82	181	—	—	—
Göllü Höyük	50	63	113	50	63	113	—	—	—
İmalı	154	164	318	154	164	318	—	—	—
Muradoğlu Karalar Çiftliği	131	132	262	19	17	36	112	114	226
Binamazlı	202	191	393	202	191	393	—	—	—
Dedeler	196	216	412	196	216	412	—	—	—
Karalar	109	126	235	109	126	235	—	—	—
Yekün	15 053	16 600	31 653	13 163	14 664	27 827	1890	1936	3826
Maraş Kazası (Şehir Merkezi)	20 061	20 499	40 560	10 599	11 009	21 608	5 599	7 593	13 192
Yabancı Yekün	974	913	1887	497	430	927	8	74	82
Yekün (Sancak Nüfusu)	36 088	38 012	74 100	24 259	26 103	50 362	6 818	6 937	13 755
Fazla zuhur eden nüfus	495	626	1131						

Köyler	Toplam			İslam			Ermeni		
	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.	Kadın	Erkek	Top.
Yekün	36 583	38 638	75 221						

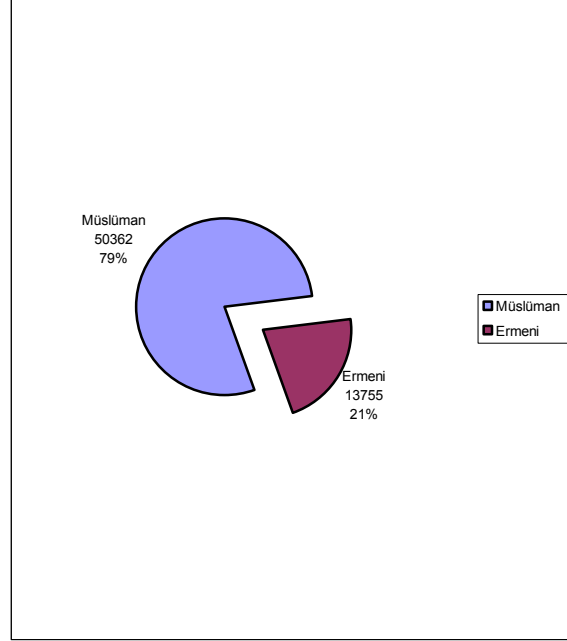
Kaynak: BOA, DH. EUM. KLU, Dosya no:10, Gömlek no:24

Grafik 5: I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nda Nüfusun Şehir ve Köylere Göre Dağılımı

I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş Kazası'nın toplam 109 köyü vardır. Köylerde yaşayan nüfus toplamı 31 653 kişidir. Toplam köy nüfusunun 15 053'ü kadın, 16 600'ü erkektir. Köylerde yaşayan nüfusun 27 827'si Müslüman, 3 826'sı Ermeni'dir. Müslüman nüfusun 13 163'ü kadın, 14 664'ü erkektir. Yine köylerdeki Ermeni nüfusun 1 890'ı kadın, 1 936'sı erkektir. Maraş Kazası sınırları içinde kalan 109 köyde yaşayan nüfusun %47,5'i kadın, geri kalan %52,5'i erkektir. Toplam 27 827 olan Müslüman nüfusun %47,3'ü kadın, %52,7'si erkektir. Yine toplam 3 826 olan Ermeni nüfusun %49,3'ü kadın, %50,7'si erkektir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi kazanın %44'ü köylerde, %56'sı ise şehirde yaşamaktadır.

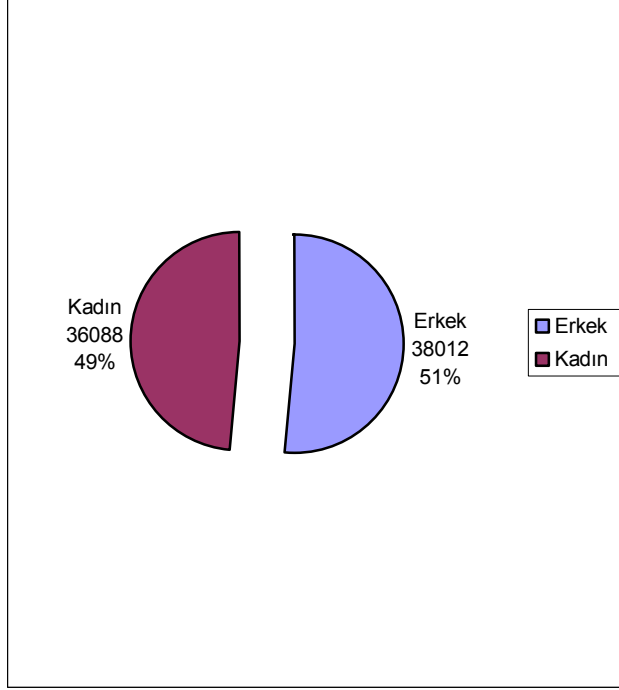
Grafik 6: I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nda Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılımı

Yukarıdaki tabloya göre Maraş kentinin nüfusu 40 560 kişidir.¹⁰⁵ Şehir nüfusunun 20 061'i kadın, 20 499'u erkektir. Şehirde yaşayan Müslüman nüfusu sayısı 21 608 kişidir. Müslüman nüfusun 10 599'u kadın, 11 609'u erkektir. Yine şehirde yaşayan Ermeni nüfus sayısı 13 192'dir. Ermeni nüfusun 5 599'u kadın, 7 593'ü erkektir. Maraş şehir nüfusunun %49,5'i kadın, %51,5'i erkektir. Müslüman nüfusun %49'u kadın, %51'i erkektir. Şehirde yaşayan toplam 13 192 Ermeni nüfusun %42,5'i kadın, %57,6'sı erkektir. Görüldüğü gibi şehirde yaşayan Ermeni erkek nüfusun toplam Ermeni nüfusuna oranı, Müslüman erkek nüfusunun toplam Müslüman nüfusuna oranından daha yüksektir.

¹⁰⁵ İbn-i Nüzhet Cevad'a göre 1910 yılında Maraş Kenti'nin nüfusu 52 000'e ulaşmıştır. İbn-i Nüzhet Cevad, age., s.149

Grafik 7: I. Dünya Savaşı'ndan Önce Maraş Kazası'nda Nüfusun Cinsiyetlere Göre Dağılımı

H. 1327 tarihli diğer bir belgede Maraş Kazası'nın nüfus cetveli çıkarılmıştır. Aşağıdaki tabloda Maraş Kazası'na tabi nahiyeler ve aşiretlerin hane ve nüfus sayıları gösterilmektedir.

Tablo 25: I. Dünya Savaşı Öncesinde Maraş Kazası'na Tabi Nahiye ve Köylerin Hane Sayısı ve Nüfusu

Nahiyeler ve Köyler	Hane			Nüfus			Muaşir-i Kadim
	Müslim	G.müslim	Yekün	Müslim	G.müslim	Yekün	
Etraf-ı Şehir	2 349	1 387	3 736	8 271	4 628	12 899	13 950
Sarıçukur Karyesi	12	0	12	40	2	42	—
Maksudlar Karyesi	18	0	18	71	2	73	—
Bertiz Nahiyesi	332	8	340	1 392	26	1 419	—
Abaşlar Nahiyesi	70	0	70	279	0	279	—

Nahiyeler ve Köyler	Hane			Nüfus			Müşir-i Kadim
	Müslim	G.müslim	Yekün	Müslim	G.müslim	Yekün	
Kürtül Aşireti	103	0	103	365	0	365	—
Nadirlü Aşireti	159	0	159	484	0	484	12
Yenicekale Nahiyesi	607	412	1 028	1892	1305	3 197	125
Camustil Nahiyesi	827	133	650	3 153	495	3 648	166
Cüceli Aşireti	66	1	67	177	2	179	41
Şekerobası	162	9	171	581	25	606	93
Çakallı Aşireti	89	0	89	416	0	416	20
Kılıhoğlu Haneleri	50	2	52	164	3	167	—
Hacı ... Karyesi	8	0	8	40	0	40	—
Ori Karyesi Nam-ı Diğer Pazarcık	84	0	84	204	0	204	—
Kuşcu Ceridi Nahiyesi	273	0	273	848	0	848	62
? Karyesi	25	0	25	57	0	57	—
Kılıçlı Aşireti	306	4	310	1 104	10	1 114	208
Senemenli Aşireti	664	0	664	2 697	0	2 697	500
Atmalı Aşireti	112	0	112	597	0	597	62
Bağdın Karyesi	72	1	73	180	1	181	—
Ufacıklı Karyesi	80	0	80	164	0	164	16
Dağlı tabir olunan Küpeli Nahiyesi	576	0	576	2 218	0	2 218	250
Çağlağan Ceridi Karyesi	138	0	138	550	0	550	22
Büyük Necar Karyesi	63	0	63	344	0	344	—
Yumaklı Ceridi Karyesi	94	0	94	395	0	395	—
Toplam	7 339	1 947	9 286	26 644	6 499	33 143	15 527

Kaynak: BOA, Y.EE., Dosya No:33, Gömlek No:59, Belge No:1

Yukarıdaki tabloda Maraş Kazası'na bağlı nahiye ve köylerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim hane ve nüfus sayıları verilmektedir. Yukarıdaki cetvelde Maraş Kazası'na bağlı nahiye ve karyelerde toplam 9 286 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 7 339'u Müslüman, 1 947'si ise gayrimüslim ailelere aittir. Söz konusu nahiye ve köylerde toplam 33 143 nüfus yaşamaktadır. Toplam nüfusun 26 664'ü Müslüman, geri kalan 6 449'u gayrimüslimdir. Tablodan da görüldüğü gibi Maraş Kazası nahiye ve köylerinde yaşayan gayrimüslim nüfus şehirde yaşayan gayrimüslim nüfusa oranla oldukça azdır.

Tablo 26: Maraş'a Tabi Nahiye ve Köylerin Hane Sayısının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1909–1910

	Dini Topluluklar		Toplam
	Müslim	Gayrimüslim	
Hane Sayısı	7 339	1 947	9 286
Dağılım	% 79	% 21	% 100

Kaynak: BOA, Y.EE., Dosya No:33, Gömlek No:59, Belge No:1

Tablo 27: Maraş'a Tabi Nahiye ve Köylerin Nüfus Sayısının Cemaatler Arasındaki Dağılımı, 1909–1910

	Dini Topluluklar		Toplam
	Müslim	Gayrimüslim	
Nüfus	26 644	6 499	33 143
Dağılım	% 80	% 20	% 100

Kaynak: BOA, Y.EE., Dosya No:33, Gömlek No:59, Belge No:1

Arşiv belgelerinde konuyla ilgili yapılan açıklamalara göre, tabloda yer alan nahiye ve karyelerden ilk 13 karye, aşiret ve nahiye'nin yönetiminin Maraş'a devredilmesi düşünülmektedir. Yine Pazarcık Karyesi'yle bölgede bulunan 12 köy, nahiye ve aşiret birleştirilerek Pazarcık Kazası'nın oluşturulması şartlara oldukça uygun görülmektedir. Bu yıllarda Pazarcık henüz kaza statüsü kazanmamıştır. Maraş'a tabi nahiyelerde ve köylerde yaşayan aşiretlerle ilgi olarak şunları söyleyebiliriz: Kürtül

Aşireti'nin 10 kadar hanesi Yayla Kürtleri olarak adlandırılmakta ve Abaşlar Nahiyesi taraflarında yaşamaktaydılar. Kürtül Aşireti'nin geri kalan aileleri ise kışın Ceyhan Nehri'nin Batı tarafına geçerek Yenice kale ile Maraş Şehri'nin arasında kalan bölgeye yerleşirlerdi. Nadirli Aşireti'nden 20 kadar aile yaz ve kış aylarında Tanır civarlarında ikamet ederken, aşiretin geri kalan kısmı da kışın Ceyhan Nehri'ne doğru inerek Kürtül Aşireti'yle birlikte yaşardı.¹⁰⁶

Yukarıdaki verilerde Maraş Kazası'nın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki nüfusunu analiz etmeye çalıştık. Yukarıdaki tabloda Maraş Sancağı'nın bütününe nüfusu verilmemektedir. R. 1330 (1914) yılında yapılan Osmanlı Nüfus Sayımı'nda Maraş Sancağı'nın milletler itibariyle nüfus sayısını aşağıda oluşturduğumuz tablodan görebiliriz.¹⁰⁷

Tablo 28: Maraş Sancağı'nın Nüfusu, 1914

Dini Topluluk Adı	Milletler	Nüfus
Müslümanlar		152 745
Hıristiyanlar	Rum	11
	Ermeni	27 842
	Rum Katolik	23
	Ermeni Katolik	4 480
	Latin	1 189
	Protestan	6 111
	Toplam	39656
Musevi (Yahudi)		251
Toplam		192 555 [192 652] ¹⁰⁸

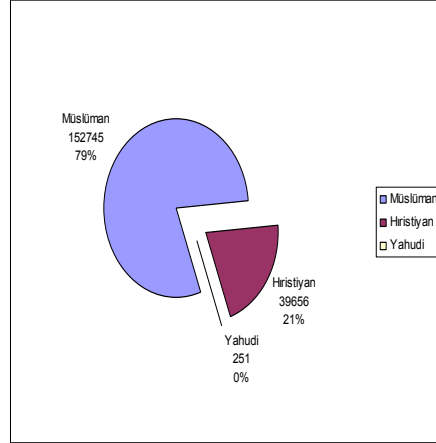
Kaynak: *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*, Helal Matbaası, Dersaadet 1336, ss.4-5

¹⁰⁶ BOA, Y.EE., Dosya No:33, Gömlek No:59, Belge No:1

¹⁰⁷ 1914 yılı Maraş Sancağı'nın nüfusu için ayrıca bkz. Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınevi, İstanbul 2008, s.129

¹⁰⁸ Kaynakta toplam nüfus 192 555 olarak belirtilmiştir.

Grafik 8: Maraş Sancağı Nüfusunun Cemaatlere Göre Dağılımı, 1914

Maraş Sancağı'nda Müslüman nüfus daima büyük çoğunluğu oluşturmuştur. XX. Yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nda gayrimüslim nüfus bir miktar artış göstererek %20 sınırına ulaşmakla birlikte, gayrimüslim nüfusun bu oranı aşmadığı görülmektedir. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi 1912 yılında da Müslüman nüfus %79,3 oranındadır. H. 1332 tarihli kayıtlara göre Maraş Merkez Kaza'ya bağlı köyler ve bu köylerde bulunan hane sayıları aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 29: Maraş Merkez Kazası'na Bağlı Köylerin Hane Sayısı, 1914–1915

Etraf-ı Şehir Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Kuzucuklu	37	Gürhan	30
Necar-ı Sağır	32	Ağyar	28
Hacı Bey Çiftliği	10	Göllü	26
Gömec	2	Ayaklıca Oluk	96
Elmalar	80	Ğafarlı	25
Bulanık	82	Dereli	72
Yusufhacılı	78	Kozludere	6
Peynirdere	58		
Bertiz Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane

Çobanlı	40	Kemalli	32
Budaklı	75	Ağabeyli	52
Kalağlı	39	Boyalı	35
Camuslu	18	Hopur	29
Hacı Eyublu	50	Sarıçukur	49
Yeniyapan	27	Maksudlar	47
Başdervişli	65	Kale	5
Kabasakallı	22	Gedayemli	43
Nadirlü Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Köseli	70	Kürtül	158
Kavlaklı	77	Kılağuzlu	47
İsmailli	80	Kürtler Afşarı	22
Çamçakallı	40		
Hartlab Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Kızılseki	50	Düldül	23
Öşlü	44	Çokran	9
Karadere	86	Hartlab	164
Sır	116	Yeniyapan	40
Maa Göllüce Ğafarlı	27	Zeytindere	26
Sarıklı	31	Fatmalı	111
Kal'a Kaya	41	Delihacılı	53
Yeşildere	98	Çığırğan	26
Yenicekale Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Yeniyapan	15	Anabat	119
Sösü Kürtler	31	Arablar	13
Köşürge	69	Şuğur	77
Dernek	39	Kınık	43
Yeniköy	62	Döngüle	97
Sarımollalı	40	Mucukderesi	24

Okasır	35	Köyünü	9
Menciki maa varyanlı	108	Nasara	112
Kütüklü	16	Çürükkoz	26
Camuşlı Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Keşifli	61	Künperli	26
Cüceli	20	Afşarlı	22
Önsen	167	Önsenhopuru	89
Dadağlı	55	Orçan	274
Döngelle	140	Arablar	30
Kuzucuk	172	Tilbi Çiftliği	18
Şekeroba Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Gölceğiz	16	Göllühöyük	18
Sarılar	41	İmalı	53
Ağcakoyunlu	71	Muradoğlu Çiftliği	33
Ceceli	31	Binamazlı	63
Eloğlu	83	Dereleler	67
? oğlu	48	Karalar	38
Çobantepe	32		
Çakallı Nahiyesi			
Köyler	Hane	Köyler	Hane
Uzunkışla	7	Atizi namı diğer Saidbey Çiftliği	5
Çullu	31	Çamurlu	6
Hasanağa	38	Hacımustafa Çiftliği	4
Ferhuş	70	Köprüağzı	6
Hopurlu maa Şereföglü	42	Abaşlar	23
Ümmetdede	5		

Kaynak: DH.UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:3, Belge no:3

Yukarıdaki tabloya göre; Maraş Kazası Etraf-ı Şehir Nahiyesi, Bertiz Nahiyesi, Nadirlü Nahiyesi, Hartlab Nahiyesi, Yenicekale Nahiyesi, Camuslı Nahiyesi, Şekeroba Nahiyesi ve Çakallı Nahiyesi olmak üzere 8 nahiyeden oluşmaktaydı. Bu dönemde Maraş Kazası'nın toplam 109 köyden oluştuğu görülmektedir. Tabloya göre; Etraf-ı Şehir Nahiyesi'ne tabi 15 köyde toplam 692 hane vardır. Bertiz Nahiyesi'nde 16 köyde toplam 585 hane bulunmaktadır. Nadirlü Nahiyesi'nde 7 köyde 494 hane vardır. Hartlab Nahiyesi 16 köyden oluşmakta ve bu köylerde toplam 945 hanedir. Yenicekale Nahiyesi 18 köy, 935 hanedir. Camuslı Nahiyesi'nde 12 köyde 1074 hane mevcuttur. Şekeroba Nahiyesi 13 köy ve 594 hanedir. Çakallı Nahiyesi ise 11 köyde toplam 230 köyden oluşmaktadır.

Ayrıca Maraş Sancağı'nın Pazarcık ve Göksun kazaları dâhilindeki köylerde mevcut hane miktarlarını gösteren 1332 tarihli cetvellerde Göksun kasabasında 88 köyde toplam 4 695 hane bulunmaktadır. Pazarcık kasabasında 104 köyde toplam 6 202 hane vardır.¹⁰⁹

I. Dünya Savaşı'ndan önce sancağın nüfusuyla ilgili olarak arşive belgelerinin dışında şu bilgileri de aktarabiliriz: S. Shaw'a göre 1885 yılında Maraş Sancağı'nda toplam 136 897 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 115 680'i Müslüman, 21 019'u Ermeni, 198 kişi de Yahudi nüfustur. 1914 yılına gelindiğinde ise sancağın toplam nüfusu 180 749'a çıkmıştır. Toplam nüfusun 152 645'i Müslüman, 27 852'si Hıristiyan, 251 de Yahudi'dir.¹¹⁰

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki tahmini nüfusunu gösteren rapora göre 1919 yılında Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 210 000 kişidir. Issawi'nin verdiği bilgilere göre 1912 yılında Maraş kentinin nüfusu 25 000 iken, 1927 nüfus sayımında 30 000 olarak hesaplanmıştır.¹¹¹ İbrahim Hilmi Osmanlı Atlası adlı eserinde bu dönem Maraş şehrinin nüfusunun 50 000 kişi olduğunu belirtmektedir.¹¹²

---

¹⁰⁹ BOA, DH.UMVM., Dosya no:144, Gömlek no:22, Belge no:1-2

¹¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, ss.5663-5664

¹¹¹ Behar, age., s.33 ve s.61

¹¹² Gürbüz, age., s.23

Besim Atalay'a göre 1920'lerde Maraş Kazası'nın 109 köyü bulunmaktadır. Bu köylerin nüfus bakımından en büyükleri; Orçan, Döngöle, Dönöklü, Anabat, Kürtöl, Hartlab, Fatmalı ve kır köyleridir. Bu dönem Maraş Kasabası'nın nüfusu 32 704 kişidir. Toplam şehir nüfusunun 31 031'ini Müslüman ve Hıristiyan kesim oluşturmaktadır. Geri kalan 1 673 kişi yabancıdır. Kazada 31 031kişi olan Müslüman ve Hıristiyan nüfusun 14 437'i erkek, 16 594'ü kadındır.¹¹³ Maraş Kazası'nın hane sayısı en fazla olan köylerin isimleri ve hane sayıları aşağıdaki tabloda görölmektedir:

Tablo 30: Maraş Kazası'na Bağlı Bir Kısım Köylerin Hane Sayısı

Köyler	Hane Sayısı
Orçan	272
Döngöle	166
Dönöklü	135
Anabat	114
Kürtöl	156
Hartlab	164
Fatmalı	115
Sır	116
Toplam	1238

Kaynak: Atalay, age., s.161

3.7 Maraş Sancağı'nın Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme

Bu bölümde buraya kadar yaptığımız açıklamalarla XVI. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Maraş Sancağı'nın nüfusunu ortaya koymaya çalıştık. Maraş Sancağı'nın nüfusunu Maraş'a ait tahrir kayıtlarından, Halep Vilayet

¹¹³ Atalay, bu dönem Maraş Livası'nın nüfusunun resmi rakamların çok daha üstünde olduğunu belirtmektedir. Özellikle Kürt cemaatlerin yoğun bulunduğu Pazarcık ve Elbistan kazalarında Kürt nüfusun büyük bölümünün nüfus kayıtlarında gösterilmediğini ifade etmektedir. Bkz. Atalay, age., ss.161-162

Salnameleri'nden, Başbakanlık Omsalı Arşiv belgelerinden ve Anadolu'yu gezen yerli ve yabancı seyyahların verdiği bilgilerden yola çıkarak anlatmaya çalıştık. Aşağıdaki tablolarda gösterilen veriler çok farklı kaynaklardan derlendi. Elbette ki tarih kitaplarında verilen bilgiler ve tahmine dayalı olarak vergi ve hane nüfusu verilerinden yola çıkılarak yapılan tahmini nüfus çıkarımlarından elde edilen sonuçların güvenilirliği tartışılabilir. Bununla birlikte Maraş Sancağı'nın nüfusunu uzun bir dönem içinde ortaya koyabilmek için farklı kaynaklar da göz ardı edilmedi. Hiç şüphesiz Maraş Sancağı'nın nüfusuna dair en güvenilir kaynaklar arşiv belgeleridir. Bu nedenle çalışmamızın güvenilirliği bakımından büyük ölçüde salnamelerin yanı sıra arşiv belgelerindeki kayıtlar esas alındı.

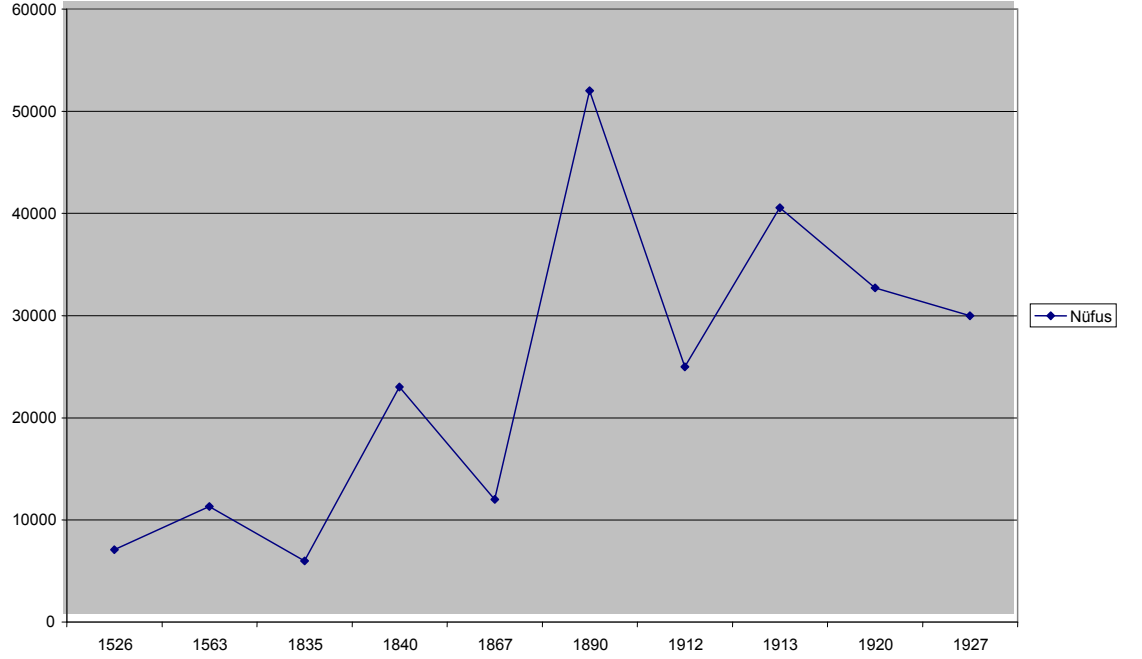
Aşağıdaki tablo ve grafiklerde Maraş'a ait nüfus verilerini üç farklı yönden ele alacağız. Maraş Şehri'nin nüfusunun gelişimini (1526–1927), Maraş Kazası'nın nüfusunun gelişimini (1869–1914) ve Maraş Sancağı'nın nüfusunun gelişimini (1869–1914) kısaca değerlendirmeye çalışacağız. Öncelikle çalışmamızda kaynağını göstererek incelediğimiz ve 1526–1927 yıllarını kapsayan dönemi, aşağıdaki tablodan yararlanarak açıklamaya çalışalım.

Tablo 31: Yıllar İtibariyle Maraş Şehri'nde Nüfusun Gelişimi, 1526–1927

Yıllar	Müslüman Nüfus		Gayrimüslim Nüfus		Toplam
	Sayısı	Oranı	Sayısı	Oranı	
1526	—	—	—	—	7 068
1563	—	—	—	—	11 298
1835	—	—	—	—	6 000
1840	—	—	—	—	23 000
1867	7 007	58	5 003	42	12 010
1890	32 000	62	20 002	38	52 002
1912					25 000
Savaş Öncesi (1913)	21 608	53	13 192 (Yalnız Ermeni)	33	40 560
1920	—	—	—	—	32 704
1927	—	—	—	—	30 000

Kaynak: Solak, agm., s.486; Texier, age., s.142; Behar, age., s.33; BOA, Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:1; Cuinet, age., s.237; BOA, DH. EUM. KLU, Dosya No:10, Gömlek No:24; Atalay, age., s.161

Grafik 9: Yıllar İtibariyle Maraş Şehri'nde Nüfusun Gelişimi, 1526–1927

Maraş tahrir defteri kayıtlarındaki vergi nüfusundan hareketle 1526 yılında Maraş Şehri'nin nüfusu 7 068 kişi olarak tahmin edilmişti.¹¹⁴ I. Dünya Savaşı öncesinde ise şehir nüfusu 40 560 olarak tespit edilmiştir.¹¹⁵ XVI. yüzyıldan I. Dünya Savaşı öncesine kadar yaklaşık 400 yıllık dönem boyunca şehir nüfusunun artış gösterdiği görülmektedir. Ancak grafikte görüldüğü gibi nüfus artışı dalgalı bir seyir izlemiştir. Söz konusu dalgalanmanın birkaç nedenden kaynaklandığını düşünüyoruz. Birincisi; 1526 ve 1563 dönemlerine ait verilerde tahrir kayıtları esas alınmıştır. Osmanlı tahrir defterlerinde ise nüfusun tamamı verilmemektedir. Defterlerdeki kayıtlar yalnızca vergi mükelleflerini göstermektedir. Tahrir kayıtlarına dayalı nüfus bilgileri ile tahmine dayalı olarak verilmiştir. Bu nedenle 1526 ve 1563 dönemini şehir nüfusu olduğundan daha az veya daha fazla olabilmektedir. Tarih kaynaklarında 1867 yılında 12 010 olan

¹¹⁴ Solak, agm., s.486

¹¹⁵ BOA, DH. EUM. KLU, Dosya No:10, Gömlek No:24

şehir nüfusu 1890'da 52 002'ye yükselmekte daha sonra 1912 yılında ise 25 000'e düşmektedir. Şehir nüfusundaki bu büyük dalgalanmanın gerçeği tam olarak yansıtmadığı kanaatindeyiz. Söz konusu dalgalanmanın nedeni Cuinet'in Maraş şehir nüfusunu tahmine dayalı olarak, abartılı olarak vermiş olabileceğini düşünüyoruz.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı öncesinde şehir nüfusu 40 560 kişidir. Şehir nüfusu savaş sonrası dönemde (1920'lerde) 30 000 seviyesine düşmüştür.¹¹⁶ Savaş öncesi döneme göre savaş sonrasında nüfus %25 dolayında azalmıştır. Aşağıdaki tabloda XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar Maraş Kazası'nın nüfusunu görebiliriz.

Tablo 32: Yıllar İtibariyle Maraş Kazası'nda Nüfusun Gelişimi, 1869–1914

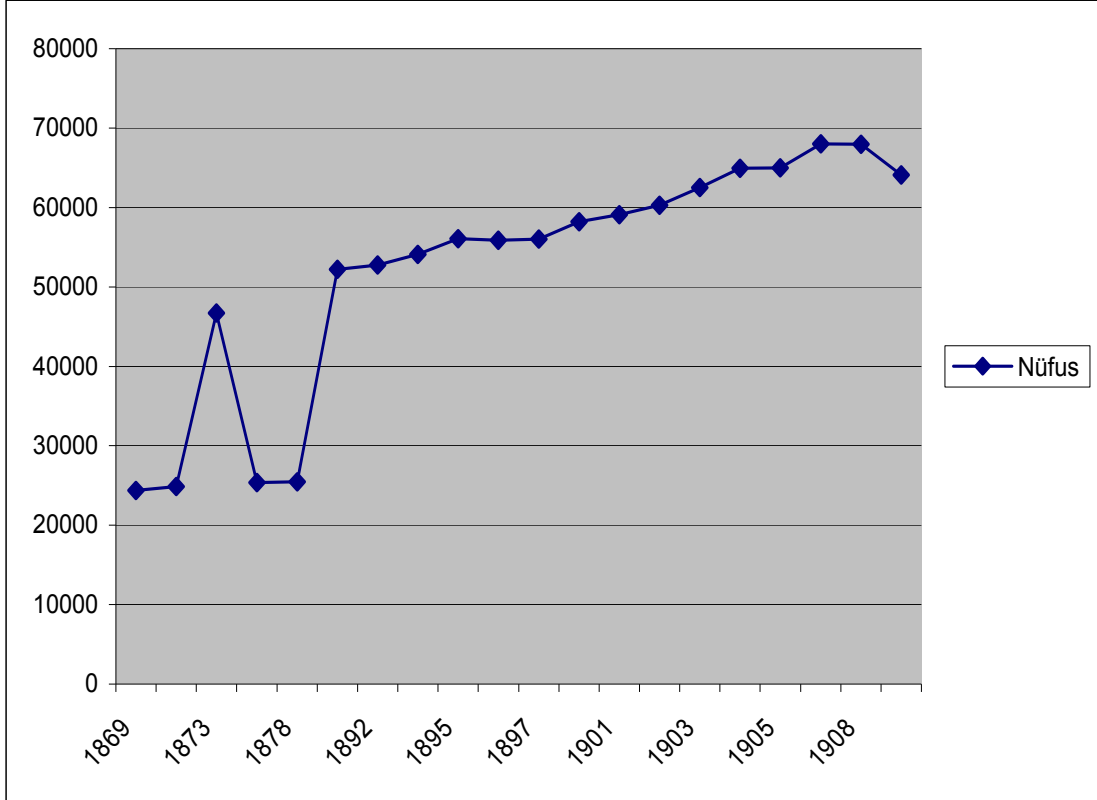
Yıllar	Müslüman Nüfus		Gayrimüslim Nüfus		Toplam Nüfus
	Sayısı	Oranı	Sayısı	Oranı	
1869	16 811	69	7 584	31	24 395
1870	17 334	70	7 547	30	24 881
1873	32 464	69	14 247	31	46 711
1876	17 032	67	8 319	33	25 351
1878	17 032	67	8 419	33	25 451
1890	36 794	70	15 417	30	52 211
1892	36 553	70	16 190	30	52 743
1894	37 648	70	16 425	30	54 073
1895	40 030	71	16 047	29	56 077
1896	40 042	72	16 053	28	55 895
1897	39 968	71	16 801	29	56 049
1900	41 563	71	16 656	29	58 219
1901	42 563	72	16 548	28	59 111
1902	43 728	73	16 563	27	60 291
1903	45 774	73	16 717	27	62 491

¹¹⁶ Atalay, age., s.161; Behar, age., ss. 33-61

Yıllar	Müslüman Nüfus		Gayrimüslim Nüfus		Toplam Nüfus
	Sayısı	Oranı	Sayısı	Oranı	
1904	46 353	71	18 611	29	64 964
1905	46 360	71	18 620	29	64 980
1906	46 636	69	21 387	31	68 023
1908	46 557	68	21 417	32	67 974
1913	50 362		13 755 (Yalnız Ermeni)		64 117
1914	50 356	68	23 517	32	73 873

Kaynak: 1868–1909 yılları arasında yayınlanan Halep Vilayet Salnameleri, bkz. Öztürk, age., I. ve II. Cilt.; BOA, DH. EUM. KLU, Dosya no:10, Gömlek no:24; Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, s.186

Grafik 10: Yıllar İtibariyle Maraş Kazası'nda Nüfusun Gelişimi, 1869–1914

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Maraş Kazası'nın nüfusunu gösteren farklı kaynaklarda kaza nüfusu tahmine dayalı olarak verilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar kaza nüfusunun (bazı dönemler hariç) artan bir eğilim izlemiştir. Tabloya göre 1869–1914 yılları arasında kaza nüfusunda ani yükselme ve düşüşler görülmektedir. 1869, 1870, 1876 ve 1878 yıllarında kaza nüfusu olması gerektiğinden düşük gösterilmektedir. Bunun nedeni söz konusu tarihlerde yayınlanan salnamelerde toplam kaza nüfusuna kadın mevcudunun dâhil edilmemesidir. Nitekim H. 1290 tarihli salnamede toplam kaza nüfusuna kadın nüfusunun dâhil edilmediği belirtilmiştir.

Arşiv kayıtlarına göre I. Dünya Savaşı arifesinde Maraş Kazası'nın toplam nüfusu 64 117 kişi olarak gösterilmektedir. Salname verilerine göre 1908–1909 yıllarında ise kaza nüfusu 67 974 kişidir. XIX. yüzyıl boyunca kaza nüfusu artan bir eğilim izlerken bu yıllarda toplam nüfusta özellikle gayrimüslim nüfusta önemli bir düşme görülmektedir. Gayrimüslim nüfusta görülen belirgin düşüşün nedeni toplam nüfusa Müslüman nüfus haricinde yalnız Ermeni nüfusun eklenmiş olmasıdır.

Şimdi de aşağıdaki tablodan yararlanarak XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Maraş Sancağı'nın nüfusunu kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

Tablo 33. Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı'nda Nüfusun Gelişimi, 1869–1914

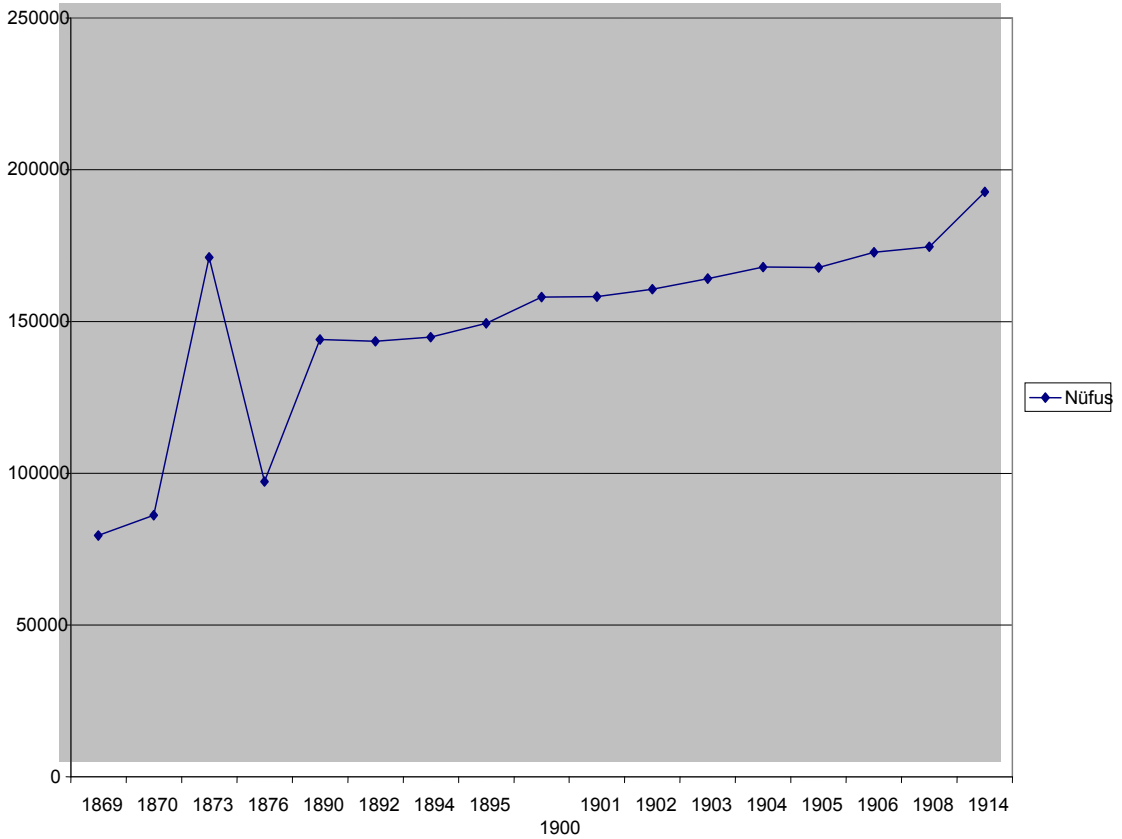
Yıllar	Müslüman Nüfus		Gayrimüslim Nüfus		Toplam Nüfus
	Sayısı	Oranı	Sayısı	Oranı	
1869	62 230	78	17 314	22	79 544
1870	68 546	80	17 549	20	86 095
1873	139 767	82	29 308	18	171 099
1876	78 734	81	18 505	19	97 239
1890	114 243	79	29 893	21	144 136
1892	113 976	79	29 535	21	143 511
1894	114 994	79	29 764	21	144 758
1895	119 832	80	29 537	20	149 369
1900	127 831	81	30 249	19	158 080

Yıllar	Müslüman Nüfus		Gayrimüslim Nüfus		Toplam Nüfus
	Sayısı	Oranı	Sayısı	Oranı	
1901	129 544	82	28 668	18	158 212
1902	131 909	82	28 742	18	160 651
1903	135 210	82	28 926	18	164 136
1904	136 983	82	30 897	18	167 880
1905	136 791	82	30 916	18	167 707
1906	136 606	80	36 256	20	172 862
1908	138 311	80	38 257	20	174 648
1914	152 745	80	39 907	20	192 652

Kaynak: 1868–1909 yılları arasında yayınlanan Halep Vilayet Salnameleri, Bkz. Öztürk, age., I. ve II. Cilt.; *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*, ss.4-5

Grafik 11: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı'nda Nüfusun Gelişimi, 1868-1914

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi sancak nüfusu arasında artan bir seyir izlemiştir. Tahmine dayalı olarak verilen daha önceki dönemlere ait nüfus verilerini de dikkate alacak olursak yaklaşık 400 yıllık bir dönem boyunca sancak nüfusunun arttığını söyleyebiliriz. Ancak 1869-1890 yılları arası veriler incelendiğinde sancak nüfusunda önemli dalgalanma dikkat çekmektedir. Bir kısım salname verilerinde kadın nüfusun hesaba katılmamış olması 1869, 1870 ve 1876 yıllarında sancak nüfusunun düşük izlenmesine neden olduğu söylenebilir.

Maraş Sancağı'nın nüfusunun farklı zamanlarda farklılık göstermesinin diğer önemli bir nedeni de sancağın idari sınırlarının zamanla değişikliğe uğramasıdır. Maraş ve çevresi Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra sancağın idari sınırları aynı kalmamıştır. Sancak sınırları çeşitli nedenlerle değişmesiyle birlikte sancak nüfusu da artmış veya azalış göstermiştir. Yine bölgede XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan depremlerde önemli sayıda can kayıplarının yaşandığı bilinmektedir.

Maraş Sancağı'nın demografik durumunu Müslüman ve gayrimüslim topluluklar açısından değerlendirdiğimizde; bölgede farklı din, dil ve kültüre sahip toplulukların bir arada yaşadıkları görülmektedir. Bölgede, Müslümanlardan sonra nüfusun büyük çoğunluğunu Ermeni cemaatler oluşturmaktaydı. Ermeni vatandaşlar kentin hemen her mahallesinde Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydı.¹¹⁷

Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Müslüman ve gayrimüslim nüfusun toplam sancak nüfusu içindeki payları büyük ölçüde aynı düzeyde seyretmiştir. Dönem boyunca Müslüman nüfus artışına paralel olarak veya aynı oranda gayrimüslim nüfus da artış göstermiştir. Müslüman nüfusun Sancak nüfusu içindeki payı %80, gayrimüslim nüfusun payı ise %20 dolayında gerçekleşmiştir. Ancak, 1890'larda Maraş Sancağı'nın

---

¹¹⁷ Maraş'ta Müslim-gayrimüslim topluluklar arasındaki sosyal ilişkilerin boyutlarını Maraş Şer'iyeye Sicilleri'nde daha açık görebilmekteyiz. Bkz. Şevki Karabekiroğlu, *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş, 1999, s.20; Aygan, age., s.26; Hasan Karakurt, *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*,(Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş, 1999 s.305; Mehmet Karataş; *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996 s.35; Ramazanoğlu, age., s.51; Kesenceli, age., s.31; Mehmet Kabacık; *230 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1320-1322/ M. 1902-1904*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996, s.25

nüfusuyla ilgili detaylı bilgi veren Cuinet'in Müslüman nüfusun sancak içindeki payını %75, gayrimüslim nüfusun payını ise %25 seviyesinde göstermiş olması dikkat çekicidir.

4. MARAŞ SANCAĞI'NDA SANAYİ, TİCARET VE ULAŞIM

4.1. XVI. Yüzyılda Sınaî Faaliyetler

Maraş ve çevresi coğrafi konumu bitki örtüsü, tarıma elverişli toprakları ve su bolluğu bakımından zengin olması nedeniyle tarihte birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Maraş, Hititler döneminde önemli bir merkez rolü oynamıştır. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalardan, yörenin eski toplumların önemli bir yaşam alanı olduğu anlaşılmıştır.

Maraş ve çevresinin iktisadi ve sosyal gelişmişlik bakımından en parlak dönemi, Dulkadirli Beyliği zamanında (1337-1515) yaşanmıştır. Dulkadirli Beyliği döneminde Maraş'ın ileri gelenlerinden Alauddevle Bey zamanında (1481-1515) Maraş şehrinde kurulan vakıfların şehrin imarında büyük rolü olmuştur. Maraş'ta vakıflar aracılığıyla kurulan müesseseler ve sosyal yapılar (cami, mescit, medrese vs.) şehirde iktisadi ve sosyal canlılığın önemli bir göstergesi olmuştur.¹¹⁸ XVI. yüzyılın başlarında Maraş şehrinin merkezi, Ulu Cami ve çevresidir. Ulu Cami'ye yakın Taş Medrese, bezzazistan ve diğer dükkân ve işyerleri (ayakkabıcılar, köşkerler vs.) bulunmaktaydı.¹¹⁹

XVI. yüzyılda şehirde atölye tipi küçük endüstri faaliyetleri yürütülmekteydi. 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde şehirde kıst-ı kasaban, bac-ı bazar, şemhane, debbağan, kirişçiyan ve diğer esnaflar belirtilmiş, ayrıca boyahane, kirişhane, debbağhane, macunhane ve değirmen mevcutları verilerek buralarda üretilen ürünlerin satıldığı bedestenler ve dükkânlar belirtilmektedir. Söz konusu defterde Maraş'ta 2 bedesten ve 2 kervansarayın bulunduğu görülmektedir.¹²⁰

Aynı yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da ve Ceyhan Nehri üzerinde bir yerleşme alanı olan Furnus ve Maraş'ta yüksek kapasitede üretimin gerçekleştirildiği boyahanelerin varlığı kaydedilmiştir. Boyahaneler genellikle tekstil üretiminin yaygın

---

¹¹⁸ Bu günkü Maraş Vilayeti çevresinde Dulkadirli Beyliği ve Osmanlı Devleti zamanında yapılan hayri, zürra ve sair vakıfların tespiti ve Maraş çevresinde Dulkadirliler ve Osmanlılar tarafından kurulan vakıfların bölgedeki durumu, etkileri, bölgede sosyal ve kültürel hayatın gelişmesi ve değişmesine katkılarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Yaşar Baş-Rahmi Tekin, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya Ereğli Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti No:1, Konya-Ereğli 2007

¹¹⁹ Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, K. Maraş, 2001, s.192

¹²⁰ Yinanç-Elbüyük, age., ss.XXXII-XXXIII

olduğu yörelerde kurulmuştur. Bu bakımdan bu dönemde Maraş'ta dokuma sektörünün varlığından söz edilmektedir.¹²¹ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Maraş'ta dokumacılıkta 95 000 iğ'in¹²² kullanılması tekstil sektörünün ilerlemiş olduğunun göstergesidir.¹²³

XVII. yüzyılda Maraş, Anadolu'nun en önemli tekstil üretim merkezlerinden biriydi. Maraş'ta eski dönemlerden itibaren dokumacılıkla paralel olarak boyacılık ta yapıla gelmiştir. Suraiya Faroqhi Fırat Nehri yakınlarındaki kentlerin yanı sıra Ceyhan boyundaki yerleşimlerde (Maraş, Elbistan ve Sis şehirlerinde) yüksek üretim kapasitesine sahip boyahanelerin faaliyette olduğunu belirtmektedir. Faroqhi, aynı zamanda Maraş ve çevresinde bulunan boyahanelerin tahrir değerini şöyle vermektedir: Maraş'taki boyahanelerin tahrir değeri 25 000 akçedir. Elbistan'daki boyahane 28 000 akçe, Fırnis ve Zeytun yörelerinde bulunan boyahaneler ise daha düşük kapasiteli olup tahrir değeri 5'er bin akçe olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Kars-ı Maraş (Kadirli) dolayındaki boyahanelerin değeri ise 5 000-10 000 akçe arasındadır.¹²⁴

Maraş merkez kazada faal bulunan diğer bir iş kolu ise dericiliktir. Maraş'ta dericilik çok eski dönemlere dayanmaktadır. 1563 tarihli tahrir defterinde debbağhane olarak geçen deri işleme merkezlerinden bahsedilmektedir.¹²⁵

Evliya Çelebi, yaşadığı XVII. yüzyılda Maraş'ı da ziyaret etmiş ancak; Maraş'ta icra olunan sınaî faaliyetlerle ilgili özet bilgiler vermekle yetinmiştir. Evliya Çelebi şehrin ticari merkezi konumunda iki bedesten, sınaî ve ticari faaliyetlerin icra edildiği 1045 adet dükkânın ve konaklamak için birçok hanın bulunduğunu ifade etmektedir.¹²⁶

---

¹²¹ Gürbüz, age., s.192

¹²² İğ, yün, pamuk vs. kıvrıma mahsus iğnedir.

¹²³ Doğan, age., s.134,180-181; Tufan Gündüz, Kahramanmaraş, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İSAM Yayını, Cilt:24, İstanbul 2001, s.295

¹²⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 3, İstanbul, 1993, ss.188-189

¹²⁵ Yinanç-Elibüyük, age., s.XXXII

¹²⁶ Evliya Çelebi, age., s.348

4.2 XIX. Yüzyılda Sınâ Faaliyetler

Osmanlı ekonomisi XVI. yüzyıldan başlayarak gittikçe artan bir hızla gelişmekte olan Avrupa ekonomilerinin rekabetiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle XIX. yüzyıl içinde Avrupalı ülkelerle yapılan ticari antlaşmaların da etkisiyle Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde Avrupa'nın etkisi altına girmiştir. XVIII. yüzyılda her bakımdan kendine yeten ve hatta ürettiği mamulleri ihraç eder durumdayken, XIX. yüzyılda özellikle Osmanlı'nın Batı'ya açılan kısımlarında üretim düşüşleri yaşanmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı mamul mal ihraç eden değil, artık büyük ölçüde hammadde ihraç eden ve mamul madde satın alan bağımlı bir ekonomiye dönüşmüştür.¹²⁷

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı sanayi Avrupa mamullerinin rekabeti karşısında henüz ciddi boyutlarda etkilenmemiştir. Özellikle pamuk ve ipek imalatı, durumunu korumaktaydı. Ülkenin ihtiyacı olan pamuklu ve ipekli dokumalar kendi imkânlarıyla üretilip arz edilebilmekteydi. Aynı zamanda ihtiyaç fazlası tekstil ürünleri önemli miktarda ihraç edilmekteydi. Dokuma mamullerinin yanı sıra pamuk ipliği ihracatı da yapılmaktaydı. Bu dönem Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dış ticaret durumu bu düşünceyi desteklemektedir. Bununla birlikte bu dönem Osmanlı sanayi hala dokuma mamulleriyle iplik ihracatçısı olmakla birlikte önceki dönemlerde sahip olduğu gücü kaybetmiştir. Çünkü ülkenin ihtiyacı olan malların büyük bölümü dışardan alınmaktaydı. Osmanlı sanayi bu dönem çökmemekle birlikte genel itibarıyla Avrupa sanayine göre geri kalmış ve gelişme özelliği gösterememiştir. Avrupa'nın yeni sanayi mallarına talep gittikçe artmıştır. Avrupa'dan yünlül kumaşlar, hırdavat, şeker, kâğıt ve saat gibi birçok sanayi malları ithal edilmekteydi.¹²⁸

XIX. yüzyıla girildiğinde Avrupa'nın yeni sanayi malları dış piyasaları istila etmeye başlamıştır. 1825-30 yılları arasında Osmanlı sanayi bu nedenle büyük bir buhran içine girmiştir. Osmanlı sanayinin belkemiği konumunda olan pamuklu imalatı, Manchester fabrikalarının ezici rekabeti altında gerilemiştir. Ülkenin pamuk ihracatı durmuş, buna karşılık büyük miktarlarda pamuk ithal edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı sanayii tam anlamıyla etkilenmemiştir. Bu

---

¹²⁷ A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, Tarihi İstatistik Dizisi, Cilt: 4, Ankara 1997, s.XIX

¹²⁸ Ömer Celal Sarc, *Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I*, İstanbul 1940, ss.423-424

değişimden en çok şehirlerde bulunan küçük sanayi işletmeleri olmuştur. Yabancı mallardan dolayı sanayideki inhitat, İstanbul ve Avrupa Türkiye'si gibi, ülkenin Avrupa ile sıkı ilişkiler içinde bulunan kısımlarında göze çarpmaktadır. Yinede bu dönem yerli mallar hala iç piyasaya hâkim konumdadır.¹²⁹

XIX. yüzyılda Maraş'ta yapılan sınaî faaliyetlere baktığımızda üretim tamamen küçük üretim olarak adlandırılan zanaatkârlık biçiminde gerçekleştirilmektedir. Maraş'ta üreticiler sahip oldukları aletler ve destgahlar ile evlerde ve dükkânlarda bizzat kendileri çalışmak suretiyle yakın ve uzak pazarlar için üretim yapılmaktaydı. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa sanayilerinin ezici rekabetiyle karşı karşıya kalan sanayi dallarında üretilen ürünler genellikle yakın pazarlara ihraç edilebilmişken¹³⁰, aynı dönem Maraş Sancağı'nda geleneksel usullerle ortaya çıkan ürünün uzak pazarlara da gönderilmekte oluşu dikkat çekicidir. Urquhart memleketin çeşitli bölgelerinden Halep'e gelen kervanların getirdiği eşyaların listesini yayınlamıştır. Bu listede Musul, Mardin, Urfa, Ayıntab, Kilis, Trabzon ve Malatya'dan Halep'e hala pamuk ipliği ve pamuklu kumaşlar getirilmekteydi.¹³¹

XIX. yüzyılın ilk yarısında (1830) Maraş'ı tanıtan Texier *Maraş'ta dokuma sanatı çok yaygın ve faaliyettedir, abalar ve sırma ya da ipekle dokunmuş yüнден harmani ve yelekler yaparlar* demekle şehirde tekstil sektörünün revaçta ve ileri düzeyde olduğuna işaret etmektedir.¹³²

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Vital Cuinet'in bölgede gerçekleştirilen sınaî üretim konusundaki verdiği bilgiler şöyledir: Bu dönem Maraş Sancağı'nda birçok sınaî üretim gerçekleştirilmektedir. Önceki dönemlerde Maraş'ta sınaî üretim iyi bir üne sahipti. Bu dönem üretim konusunda yapılacak bir takım çalışmalarla şehir sınaî üretim konusunda eski ününe kavuşabilir. Sınaî üretim konusunda en önemli sektörler, kumaş dokumacılığı ve giyim imalatıdır. Dokuma sektörü bu dönem Halep Şehri'nin de en önde gelen sektörlerindendir. Halep ve Maraş bu sektörlerle tanınmıştır. Sade yün, sade pamuk ve bunların karışımından abalar, machalisler ve değişik giysiler bütün ülke için

---

¹²⁹ Sarc, agm, ss.425-426

¹³⁰ Aynı eser, s.XXII

¹³¹ Sarc, agm, s.427

¹³² Texier, age., s.142

üretilmekteydi. Bu kumaşlar üzerine altın ve gümüşle nakışlar yapılıyordu. Bunlar göze çok hoş görünmekteydi. Belirgin olan bu ürünler fantastik arayanların tercihiydi. Şehirde 281 adet dokuma tezgâhı vardı. Maraş'ta Avrupa tarzı marangozculuk da yapılıyordu. Bu mobilyaların yapımında genellikle ceviz ve kestane ağaçları kullanılırdı. Ayrıca şarap ve sert içki imalatı yapılıyordu. Keçi ve deve kılından çeşitli çantalar üretiliyordu. Bütün bu kaliteli ve güzel ürünler ucuza satıldığı gibi üreticiler için de iyi bir kazanç kapısıydı.¹³³

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı sanatkârları geleneksel motif ve kumaşlarla birlikte, İrlanda danteli de üretmeye ve ihraç etmeye başlamışlardır. Bir kısım Anadolu ve Arap şehirlerinde Hıristiyan yatırımcılar ucuz iş gücüne dayalı ve uluslar arası pazarlara dönük tekstil üretim merkezleri oluşturmuşlardı. Anadolu'da Karadeniz Bölgesi'nde örneğin Merzifon'da misyonerler yaptıkları sınaî faaliyetleri devam ettirebilmek için Amerikan ve İngiliz hayırseverlerin bağışlarını kullanmışlardı. Adana yakınlarında yetim ve fakir ailelerin çocukları yine Amerikan ve İngiliz hayırseverlerin sağladığı desteklerle devam ettirilen dokuma sanayiinde istihdam edilmişlerdi. Aynı şekilde Maraş, Urfa ve Antep'te Ermeni ailelerin çocuk ve kadınları Amerikan misyonerlerin yönetiminde İngiltere ve Amerika'daki pazarlar için dokuma sanayiinde istihdam edilmişlerdi.¹³⁴

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği gibi XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı ekonomisini etkisi altına alan Avrupa mamul malları karşısında Maraş'ta ticari hayatın canlı olduğu, üreticilerin Avrupa mallarına direnç gösterdiği ve ürettikleri ürünlerin bir bölümünün dış satıma konu olduğu görülmektedir. Bu dönem Maraş gibi Anadolu'da önemli ticari merkezlerin hala canlı olmasının nedeni olarak Avrupa mallarının karşı karşıya kaldığı ulaşım masrafları, vergiler vb. nedenleri sayabiliriz.¹³⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ekonomisinin rekabet gücünü arttırmak amacıyla 1860'lardan itibaren uygulamaya konulan iktisadi önlemleri şöyle ifade edebiliriz: Yerli üretimi yabancı mamullerin rekabetinden koruma amacıyla ithal

---

¹³³ Cuinet, age., ss.231-234

¹³⁴ Halil İnalcık-Donald Quadaert, *An Economic And Social History of The Otoman Impire, 1300-1914*, Cambridge University Press, 1994, s.914

¹³⁵ Sarc, agm, s.426

gümrüğünün arttırılması, sanayici ve iş adamlarının sorunlarını tespit etmek ve alınması gereken tedbirler hakkında Babıâli'ye önerilerde bulunmak üzere Sanayi Islah Komisyonu'nun kurulması, saniyinin ihtiyacı olan kalifiye eleman yetiştirmek amacıyla sanayi mekteplerinin açılması, rekabet gücüne sahip makineli üretime geçmek için esnafın şirketler halinde birleşmesi ve üretilen malların, kalite, çeşit ve fiyatlarını görmek, üreticinin problemlerini tespit etmek, başarılı olanları ödüllendirmek üzere İstanbul'da bir sergi açılması kararlaştırılmıştır.¹³⁶

Maraş Sancağı'nın sosyo-kültürel ve ekonomik durumunu ortaya koyan en önemli kaynakların başında hiç şüphesiz Halep Vilayet Salnameleri gelmektedir. Osmanlı döneminde dükkânlar, bedestenler, hanlar, hamamlar, değirmenler, debbağhaneler, fabrikalar, imalathaneler vb. yapılar şehirlerin ekonomik ve sosyal canlılığının en önemli belirtisi durumundaydı. Salnamelerde Maraş Sancağı'nda 1867-1908 yılları arasında şehrin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyan kayıtlar yer almaktadır. Maraş'ta şehrin ekonomik bakımdan gelişmişliğinin bir göstergesi olan sosyo-kültürel yapıların sayısını salname verilerinden izleyebiliriz.¹³⁷

Aşağıdaki tabloda Halep Vilayet Salnameleri'ne göre 1876-1908 yılları arasında Maraş'ta faaliyette bulunan çeşitli sınaî ve ticari işletme mevcutları görülmektedir.

---

¹³⁶ Rıfat Önsoy, Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-I Umumi-I Osmani (1863 İstanbul Sergisi), *Bellekten*, TTK Basımevi, Cilt XVIII, Sayı: 85, Ankara 1984, s.207

¹³⁷ Şemseddin Sami, H.1316 (1898) tarihli eserinde Maraş Şehri'nde mevcut sınaî ve ticari işletmelerle ilgili şu bilgileri vermektedir: Şehirde 1447 dükkan vardır. Çarşısı ve pazarı oldukça işlektir. 7 hanı ve 11 adet hamamı vardır. 281 adet alaca kumaş ve diğer dokumaların yapıldığı tezgahlar bulunmaktadır. 2 adet sabunhane mevcuttur. Deri işleme için tabakhaneleri vardır. Yöreye uygun olarak ala at takımları ve saraciye mamulleri üretilir. Sancağın bütün dağları ormanlarla kaplı olup meşe, ceviz, kestane, kayın ağaçları çokça bulunmakta ve bu ormanlardan kilitli kereste ve yakacak odun elde edilmektedir. Orman ürünlerinden şehirde Avrupa tarzı sandalye, kanepeler, koltuk gibi mobilyalar üretilir. Bu ürünler oldukça ucuza satılır. Sınaî üretim yalnızca şehir merkezinde yapılmaktadır. Bkz. Şemseddin Sami, "Haleb", age., Cilt: 6, ss.4263-4264; XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Mutasarrıfı Yahya Dede Paşa, Sultan II. Abdülhamit'e hediyeler takdim etmiştir. Bu hediyeler arasında Maraş dokuma ustalarının ürettiği seccade de bulunmaktaydı. Bkz. Doğan, age., s.296

**Tablo 34: Yıllar İtibariyle Maraş'ta İşletme Sayısı
(H.1293/1326-M.1876-1908)**

İşletmeler	Yıllar								
	1876	1885	1898	1900	1901	1902	1903	1904	1908
Dükkân ve Mağaza	990	1937	1447	1525	1550	1648	1591	1606	1620
Fırın	27	11	41	41	40	41	41	41	41
Hamam	11	11	12	13	12	12	11	12	12
Sabunhane	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Değirmen	28		96	73	75	75	73	73	73
Aba ve Meşlah Tezgâhı						300	285	300	300
Alaca-Kumaş Tezgâhı	1000	281	281	281	281	285			400
Pamuk Fabrikası				2	2	2	1	2	2
Ma'sere	6			2	2	2	2	2	2
İmarethane							1	1	2
Han	5	7	6				8	12	14
Otel							1	1	1
Lokanta									1
Bedesten	2	1	1	1	1	1			
Debbağhane	30								
Basmahane	11								
Boyahane	32								

Kaynak: Öztürk, age., 1. ve 2. Ciltler; Tabloda verilmeyen yıllara ait işletme sayıları için Bkz. Emin Toroğlu, "Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazası'nda Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Haz.: Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan ve Selim Kaya, KSÜ Kahramanmaraş Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, K. Maraş, 2008, s.224

XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başı itibariyle Maraş'ta faaliyette bulunan ticari ve sınaî iş yeri türleri şunlardır: Boyahane, basmahane, debbağhane, lokanta, otel, han, ma'sere, pamuk fabrikası, aba ve meşlah tezgâhı, alaca kumaş tezgâhı, değirmen, sabunhane, hamam, fırın, dükkân ve mağaza, halı fabrikası, sarachane, tahtacı, pabuççu,

oymacı, nalbant, kalhane, bakırcılar, tahmishane, abacı (aba giysisi dokuyanlar), alacacı (karışık renkli kumaş dokuyanlar), cülfalar (yatak yüzü, yatak çarşafı, bez, astar vb. dokurlar), çırçırıcılar (kozasından çıkarılan pamuğu tohumundan ayırma işini yapanlar), mazmanlar (keçi kılından yapılan çuval, yem torbası, hayvan kolonları, göçebe çadırı dokuyanlar), külahçılar- keçeciler (yünden külah ve keçe dokuyanlar), hallaçlar (pamuk ve yün atanlar), haphapçılar (kapkap da denen takunya yapanlar), masmalacılar (zeytinyağı üreticileri), devlepciler, kahgeciler, külekçiler (tahta eşya yapıp satanlar), mühürcüler (mühür kazanlar), pineciler (yemeni denen ayakkabı tamircileri), köşkerler, sabancılar, tenekeçiler, kuyumcular ve diğer işletmeler.¹³⁸

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 32 yıllık dönemde Maraş'ın artan nüfusuna paralel olarak faaliyette bulunan dükkân ve mağaza sayısında artış görülmektedir. 1898 yılında 1 447 adet olan işyeri sayısı 1908'e gelindiğinde 1 620'ye yükselmiştir. Şehirdeki iş yeri sayısının artan bir trend izlemesinin en önemli nedeni nüfus artışı, dolayısıyla talep artışından kaynaklandığını düşünüyoruz. Dönem boyunca dükkân ve mağaza sayılarında görülen artışların nedeninin şehrin ticari potansiyelin artmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Salname kayıtlarında 1876 yılında Maraş'ta mevcut boyahane sayısı 32 adet olarak gösterilmektedir. Tekstil sektörünün temel hammaddesi olan pamuğun çoklukla üretildiği Maraş ve çevresinde daha önceki dönemlerde olduğu gibi dokuma sanayiine paralel olarak boya sanayii de gelişmiştir. Dokuma sanayinin varlığı Maraş'ta çok eskilere dayanmakla birlikte 1876-1908 döneminde tekstil sektöründe üretimin önce azaldığı daha sonra da artarak devam ettiği söylenebilir. Çünkü 1876 yılı verilerine göre şehirde dokuma tezgâhı sayısı 1 000 adettir. Yüzyılın sonlarında doğru tezgâh sayısında azalış görülmektedir. Ancak üretim artışının bir göstergesi olarak özellikle yüzyılın başlardan itibaren tezgâh sayılarında artış olmuştur. 1902 yılında 585 adet olan toplam dokuma tezgâhı, 1908 yılında 700'e yükselmiştir.¹³⁹ Ayrıca yüzyılın başlarından itibaren pamuk işleyen müesseselerin kurulmaya başlandığı görülmektedir.

---

¹³⁸ Doğan, age, ss.302-303

¹³⁹ 1284, 1300 ve 1310 tarihli Halep Vilayet Salnameleri'nde Maraş'ta tekstil sektöründe üretilen ürünler için şu ifadeler kullanılmıştır: Alaca bez ve aba, ipten mensuc şalvar ve kuşak, penbe mensucati, alaca

Şehir merkezinde, şehir içinde akan suların gücünden yararlanılarak kurulan un değirmenleri de bulunmaktadır. Değirmenlerde genellikle buğday, arpa, çeltik işlenmekteydi.¹⁴⁰ XVII. yüzyılın ortalarında Maraş'ta 24 göz değirmen vardı. Bunlardan 8 tanesi Pınarbaşı kaynak suyundan beslenirken, diğer 16'sı da Elmalı Köyü yakınlarından akmakta olan suyun üzerinde kurulmuştu. 24 adet değirmenin tamamının vakfedilmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁴¹

Yukarıdaki tabloya göre kasabada 1876 yılında 28 adet olduğu görülen değirmen mevcudunun daha sonraki yıllarda 70'in üzerine çıkmıştır. Aynı dönem içinde kasabadaki diğer işyeri sayısındaki artışlara paralel olarak değirmen sayısının da artması üretimin dolayısıyla da değirmene olan ihtiyaç ve talebin artmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Yine XX. yüzyılın başlarından itibaren şehirde mevcut han sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Hanlar bir şehirde iktisadi ve ticari yaşamın önemli bir göstergesidir. Han sayısındaki artış bu dönem şehrin iktisadi ve ticari potansiyelinin arttığını gösterebilir.

Maraş'ta yaygın olarak gerçekleştirilen diğer bir üretim de orman ürünlerinin işlenmesidir. Maraş ve çevresinde ormanlık alanların varlığı ormancılığın, marangozluğun ve mobilyacılığının gelişmesini sağlamıştır. H.1284(1867) tarihli salnamede tahtacılık olarak adlandırılan mobilyacılık önemli sanatlar arasında gösterilmektedir.¹⁴² Ayrıca H.1300(1882) tarihli salnamede cevizden ve çınardan Avrupa taklidi yaylı iskemleler, masalar ve tavlaların üretildiği kaydedilmektedir.¹⁴³ Atalay, XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta marangozluğunun önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴ Maraş Mutasarrıfı olarak görev yapan Yahya Dede Paşa II. Abdülhamit'e sunduğu hediyeler arasında Maraşlı marangozlarca hazırlanan el yapımı

Avrupa taklidi pantolonluk dokumalar, meşlah, bez, pamuktan sayfiye elbiselik dokuma, kıymetli Frenk ipinden mamul boz ve kırmızı abalar. Bkz. Öztürk, age., 1. ve 2. Ciltler.

¹⁴⁰ Toroğlu, agm, s.223

¹⁴¹ Doğan, age., s.299

¹⁴² Öztürk, age., 1. Cilt, s.76

¹⁴³ Aynı eser, s.443

¹⁴⁴ Atalay, age., s.162

bir çift koltuk da bulunmaktaydı. Bu olay yörede geleneksel bir üretim tarzı haline gelen mobilyacılığın gelişmiş olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir.¹⁴⁵

Yukarıdaki tabloya göre (H.1293 tarihli salnamede) 1876'da Maraş'ta 30 kadar deri işleme merkezinin bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁶ Cuinet'e göre 1891'de çok güzel saraç ürünleri, koşum takımları nakışlarla ve yün iplerle süslenmekteydi. Saraç ürünlerinin bir kısmı ipekle ve çeşitli süslemelerle de yapılmaktaydı. Maraş'ta ve Antep'te keçi derisi işlenmekteydi. Canlı renklerle işlenmiş ve boyanmış deriler şark usulü ayakkabı imalatında kullanılmaktaydı. Maraş kunduracıları Avrupalılara yönelik de ayakkabı üretimi gerçekleştirmişlerdir. Fransa'dan getirilen derileri de işliyor ve ithal ediyorlardı.¹⁴⁷

Dericiliğin yaygın olduğu Maraş'ta deriden yapılan diğer bir mamul de saraciye ürünleridir. Bu ürünlerin yapılıp satıldığı iş yerlerine saraçhane denmiştir. Salnamelerde deriden yapılan saraciye ürünleri için, sırmadan mamul esb takımı, eğer takımı, palaska, palan, ala at takımı, sair sırmalı mamulât-ı saraciye ifadeleri kullanılmıştır. H.1310 tarihli salnamede deri mamullerinin Kozan, Adana, Cebel-i Bereket ve Malatya pazarlarına gönderildiği belirtilmiştir.¹⁴⁸ Bölge ormanlarında tilki, kurt, yaban kedisi vs. hayvanlar çokça bulunduğundan bunların derileri de ticarete konu olmaktadır.¹⁴⁹

Cuinet bu yüzyılın sonlarında Zeytun Kazası yakınlarında demir madeni olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰ Bu madenden çıkarılan demir ile yerli sınaî mamul üreticilerinin ihtiyaçları karşılanmıştır. Zeytun Kasabası'nda bulunan demir madeninden getirilen demirler şehirde işlenmekteydi.¹⁵¹ Bu demirler at nalı ve diğer aletlerinin

---

¹⁴⁵ Doğan, age., s.299

¹⁴⁶ 1282 tarihli salnamede Maraş'ta üretilen deriden yapılmış ürünler için "meşin mamulâtı" ifadesi kullanılmıştır. 1300 tarihli salnamede ise Maraş'ta "gayet temiz sahtiyan gavsele" üretildiği belirtilmektedir. Bkz. Öztürk, age., 1. Cilt, s.76 ve s.443

¹⁴⁷ Cuinet, age., s.233

¹⁴⁸ Öztürk, age., 1. Cilt, s.721

¹⁴⁹ Cuinet, age., s.231

¹⁵⁰ Ali Cevad 1313 tarihli eserinde Zeytun ve Elbistan Kazaları'nda "müteaddid meyah-ı madeniye menbaları bulunmaktadır" demektedir. Bkz. Ali Cevad, age., s.339; Cuinet'e göre XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı Bütçesi içinde maden ve orman gelirleri toplamı 12 870 kuruş olarak belirtilmektedir. Buna göre maden üretiminin bölgede önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Cuinet, age., s.235

¹⁵¹ Şemseddin Sami, "Haleb", age., Cilt:6, s.4263

yapımında kullanılıyordu. Ayrıca yörede pembe ve siyah mermer kaynakları bulunmaktaydı.¹⁵² 1870 yılında Maraş'a tabi Camustıl Nahiyesi'nin Orçan ve Dadağlı Köyleri ile Maraş'a tabi Yenice kale Nahiyesi'nin Uryanlı Köyü'nde birer gümüş madeni bulunmaktaydı. Yine aynı dönemde Bertiz Nahiyesi'nin Karamanlı Köyü'nde de bir demir madeni bulunmaktaydı.¹⁵³ XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş ve Zeyton bölgelerindeki mevcut madenler faal durumdaydı. Yine Maraş, Elbistan ve Zeyton'da bulunan kaplıcalar da önemliydi.¹⁵⁴

4.3 1863 İstanbul Sergisi ve Maraş

XIX. yüzyılda İlk uluslararası sergi Avrupa'nın güçlü sanayi ülkesi olan İngiltere'nin girişimiyle 1851'de Londra'da açılmıştı. Sergiye ABD, Fransa, Felemenk Ülkeleri, İspanya, Portekiz, Prusya, Zollverein Devletleri, Rusya, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli ülkelerden 22 000'in üzerinde eşya sergilenmek üzere gönderilmişti. Osmanlı Devleti'nin sergiye katılmaktan amacı, ülke topraklarının verimliliğini göstermek, Osmanlı tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki kabiliyetini ispatlamak, padişahın ülkenin gelişmesi yolunda sarf ettiği gayretleri ortaya koymaktı. Devletin sergiye katılma nedenlerinden biri de özellikle Tanzimat'tan sonra gelişen Osmanlı-İngiliz dostluğu olmuştur.¹⁵⁵

İkinci uluslararası sergi 1853 yılında Newyork'ta açıldı. Ancak mesafe uzaklığı dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu bu sergiye katılamamıştı. 1855 yılında Paris'te açılan diğer bir uluslararası sergi Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ikinci sergi olmuştur. 1855 yılının Kırım Savaşı'na rastlamasına rağmen sergiye ilgi oldukça büyük olmuştu. İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon, Aydın, Halep, Niş, İşkodra, Drama,

---

¹⁵²Cuinet, age., s.230; Tabakoğlu Osmanlı Devleti'ndeki başlıca maden ocaklarını sıralarken Maraş'ta Güherçile madeninin de işletilmekte olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu; *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul 1986, s.441

¹⁵³ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s.5665

¹⁵⁴ El-Halebi, age., Elcüz'ül Evvel, s.50

¹⁵⁵ Önsoy, agm, s.195

Şam, Niğde, Kayseri, Bozok, Amasya ve Bursa gibi çeşitli bölgelerden yaklaşık 2 000 kalem mal teşhir için gönderilmiştir.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin katıldığı diğer bir sergi de Londra II. Uluslararası Sergidir (1862). Osmanlı mallarının sergilere gönderilmesi hazineye önemli mali yükler getirmekteydi. Sergiye iştirak edilmemesi düşünülmüş fakat bu durumda Osmanlı Devleti'nin ziraat, sanayi ve sanat salalarındaki ilerlemesinden yabancı devletlerin şüphe etmelerine neden olabileceği düşünülerek, maden, hububat ve sanayi ürünlerinden oluşan mamullerin masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere Londra'ya gönderilmesi istenmektedir. Zira çeşitli sektörlerden sergiye katılmak üzere 787 üretici müracaat etti. Gönderilen mallar arasında çoğunluğu İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde yetiştirilen hububat, tütün, pamuk, ipek, kuru sebze ve meyveler oluşturmaktaydı. Sergi sonunda yapılan değerlendirmelerde Osmanlı ürünleri 83 madalya ile 44 mansiyon kazanmıştır. Bunlar arasında Halep'ten gönderilen mallara oldukça fazla madalya verilmiştir.¹⁵⁷ Bu sergi dede Maraş'tan ürün gönderildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

1863 İstanbul Sergisi'nin amacı ise daha öncekilerden farklı olarak Osmanlı ekonomisinin sorunlarını tespit ederek onlara çözüm aramak olmuştur. 1862 tarihli nizamname ile vilayet ve kazalara gönderilen bir genelgede serginin önemi anlatılarak, devlet memurlarından çiftçi, esnaf ve tüccarı sergiye katılmaya teşvik etmeleri ve sergiye katılanlara her türlü kolaylığın gösterilmesi istenmektedir. Gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da sergiye gönderilecek malları tespit amacıyla mülki amirlerin başkanlığında çeşitli mesleklere mensup kimselerden teşekkül eden alt komiteler kuruldu. Bu komiteler tarafından seçilen eşyalar sergilenmek üzere emin veya işgüzarlar vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Sergide 10 bin kalemin üzerinde eşya sergilenmiştir. Sergide en geniş yeri İmparatorluğun hemen hemen her tarafından gönderilmiş olan tarım ürünleri almaktaydı.¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ Aynı makale, s.199; Paris Sergisi'ne iştirak eden devlet fabrikaları ile gönderdikleri mamullerin isimleri için bkz. Sarc, agm., s.435

¹⁵⁷ Aynı makale, ss.203-205

¹⁵⁸ Aynı makale, s.210

Osmanlı toprakları pirinç tarımına elverişli olmasına rağmen, pirinç tarlalarının çeşitli hastalıklara sebep olması nedeniyle çeltik ekimi pek gelişmemiştir. Bu bakımdan sergiye az sayıda (42 numune) gönderilebilmiştir. Tarım ürünleri arasında tütüne özel daha fazla önem verilmiştir. Başta Halep Eyaleti olmak üzere sekiz eyaletten tütün numunesi sergilenmek üzere gönderilmiştir. Tütün Halep Eyaleti'nde az miktarda yetiştirilebiliyordu. Tütün ancak bölgenin ihtiyacını karşılayabiliyordu. Kalitesi yüksek tütünler 25 kuruşa kadar satılabiliyordu.¹⁵⁹

Osmanlı dış ticaretinde önemli yeri olan diğer ürün pamuktur. 1860'ların başından itibaren, Avrupa piyasalarında Osmanlı pamuklarına talep büyük ölçüde artmıştır. Osmanlı hükümeti bu ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla pamuk üretimini teşvik etmiş, pamuk türünü ıslah için Mısır ve Amerika'dan iyi cins pamuk tohumları getirterek ve bu alanda makineleşmeyi desteklemiştir. Bu çabaların sonucunda pamuk üretiminde önemli artışlar sağlanmıştır. Sergiye bir numune de Maraş'tan da olmak üzere İmparatorluğun her tarafından 92 numune pamuklar getirtilmiştir.¹⁶⁰ Diğer numuneler İzmir, Serez, Balıkhisar, İçel, Trablusşam, Lazkiye, Şam, Halep, Musul, Adana, Akka, Diyarbakır, Rodos, Çanakkale, İzmit, Amasya, Kudüs, Konya, Selanik, Filipe, Edirne, Drama, Tekirdağ, Mısır ve Beyrut'tan gönderilmiştir.¹⁶¹

Anadolu'da dokumacılık Türkler tarafından ev sanayi şeklinde icra edilmekteydi. Osmanlılar zamanında daha da geliştirilen bu faaliyetler dokumacılığı önemli bir sanayi kolu haline getirmiştir. Dokumacılığın ham maddesi olan yün, Anadolu'da yaygın hayvancılığa paralel olarak bol miktarda üretilebiliyordu. Önceleri sadece iç pazar ihtiyacını karşılarken zamanla önemli bir ihraç ürünü olmuştur. Ülkenin çeşitli bölgelerinden 120 adet yün numunesi gönderilmiştir. Bu öneminden dolayı yün numuneleri sergide büyük pavyonlardan birini oluşturmuştur.¹⁶²

Sergiye çok çeşitli deri ürünleri gönderilmiştir. Çeşitli bölgelerden eyer, at koşumları, bel kemerleri, palaskalar, büyük bir bölümü İstanbul esnafınca teşhir edilen

---

¹⁵⁹ Aynı makale, ss.211-212

¹⁶⁰ Aynı makale, ss.212-213

¹⁶¹ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s.76

¹⁶² Önsoy, agm., s.214

terlikler, bavul, para cüzdanları ve deri elbiseler dikkat çeken deri mamullerdi. Bu ürünler arasında Vidin, Edirne, Maraş ve İzmir'den silahlıklar gönderilmiştir.¹⁶³

Sergiye gönderilen ağaç ürünlerinden oluşan pavyon fazlaca dikkat çekmemiştir. Önemli orman numuneleri Karadeniz bölgesinden gönderilmiştir. Sergiye Anadolu'nun pek çok yerinden gönderilen kesilmiş ağaç tomrukları gönderilirken Maraş Sancağı'ndan da ceviz ağacı tomruğu gönderildiği ifade edilmektedir.¹⁶⁴

Dokumacılığın önemli bir kolu olan halıcılık da geleneksel ev sanayi şeklinde icra edilmekteydi. Halıcılık eskiden beri Türklerin ekonomik yaşamında yeri olan önemli bir iktisadi faaliyet türüydü. Halı ticareti 19. yüzyılın ortasında itibaren gittikçe daha da önem kazanmağa başlamıştır Halılar İngiltere, Amerika ve Fransa'ya ihraç ediliyordu. Ülkede birçok yerde halı dokunmakla birlikte daha kaliteli halılar Maraş'la birlikte Kandıye, Selanik, Niş, Sivas, Niğde, Konya, Uşak, İzmir ve Halep'de imal ediliyordu.¹⁶⁵

Sergi yaklaşık 5 ay açık kalmış ve 150 000 kişi tarafından ziyaret edildiği tahmin edilmektedir. Hâsılat da 450 000 kuruş civarında olmuştur ki bu meblağ bütün masrafların ancak 1/5'ini karşılayabilmiştir. Teşhir edilen eşyanın büyük bir kısmı satılmış, kalanlar ise belirlenen fiyata devlet tarafından satın alınarak bedelleri kendilerine gönderilmiştir.¹⁶⁶

4.4 XX. Yüzyılın Başlarında Sınâî Faaliyetler

H.1326 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde XX. yüzyılın başında sınâî üretim şu cümlelerle özetlenmektedir: Maraş'ta ala at takımı ve mümtaz sırmalı mamulât-ı saraciye ve kıymettar a'la sırmalı Frenk ipinden mahmul boz ve kırmızı abalar ve meşhur alaca pamuktan sayfiye elbiselikler ve gayet a'la sahtiyân ve kösele, ceviz ve çınardan Avrupakari a'la meşhur ve mütenevvi masa ve kanepeler ve iskemleler yapılır. Ve bununla beraber Acem şalı taklidi güzel şallar ve mütenevvi'ül-elvan güzel çarşafklar

---

¹⁶³ Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, s.88

¹⁶⁴ Aynı eser, s.79

¹⁶⁵ Aynı eser, s.87

¹⁶⁶ Önsoy, agm, ss.234-235

ve hamam takımı havlular ve pencere ve yatak ve yastık yüzü ve perdeler nesc ve imal olunur denmektedir.¹⁶⁷

Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası isimli eserinde sanayi başlığı altında Maraş'ta yapılan sınaî üretimi şu bilgilerle özetlemektedir: Maraş şehir merkezinde İzmir Şark Halı Kumpanyası'nın (Oriental Carpet Ltd.) bir şubesi bulunmaktadır. Bu fabrikada 100 dolayında halı tezgâhı ile halı üretimi yapılmaktadır.¹⁶⁸ Halı fabrikasında çocuk yaştaki işçilerce halılar dokunmaktadır. Fabrikada çalışan işçiler, Hıristiyan kız çocuklarıydı. Üretimi yapılan halıların ipleri İzmir'den boyanmış olarak ithal edilmekteydi. Maraş'ta üretilen halılar tekrar İzmir'e gönderildikten sonra, İzmir'den Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmiştir. Fabrikada çalışan işçilere ücret olarak 2 kuruş 60 para gündelik ödenirdi. İşçilerin fabrikada asgari 8 saat çalışma zorunluluğu vardı. Dokumacılığın yanı sıra el sanatı olarak kadınlarca dokunan mendiller ve işlemler Avrupa ve Amerika'daki şehirlere ihraç edilmiştir.¹⁶⁹

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde parça başına iş gördürme sistemin yaygınlık kazandığı bir dönem olmuştur. Özellikle büyük şehirlerde halıcılık, kunduracılık, elbise, kravat, gömlek, şapka ve şemsiye imalatı gibi alanlarda bu sistem oldukça yaygınlaşmıştır. Ticaret sermayesinin üretime hâkim olması şeklinde ortaya çıkan bu sistem bu dönem Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır. Örneğin yukarıda Atalay'ın ismini belirttiği yabancı bir şirket olan Şark Halı Kumpanyası (Oriental Carpet Ltd.) Demirci, Akhisar, Sivrihisar, Niğde, Kula, Kütahya, Simav, Manisa, Gördes, Uşak, Denizli, Milas, Akşehir, Şile ve Isparta şehir ve kasabalarında bulundurduğu acenteler aracılığıyla mahalli halı üreticilerine halı imal ettirmektedir. Şark Halı Kumpanyası İzmir, Sivas, Burdur, Isparta, Haçın, Urla, Maraş, Kırkağaç şehir ve kasabalarda halı imalathaneleri kurmuştur.¹⁷⁰ Bu dönem Maraş'ta da sınaî üretim artık geleneksel yöntemlerden sıyrılarak manifaktür şeklindeki üretim sistemine dönüşmeye başlamıştır.

---

¹⁶⁷ Öztürk, age., 2. Cilt, s.791

¹⁶⁸ Yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın en önde gelen sınaî mamulleri sahtiyan, yün, pamuk ve keçi kılından üretilen mensucattır. Bkz. İbn-i Nüzhet Cevad, age., s.149

¹⁶⁹ Atalay, age., s.161

¹⁷⁰ Ökçün, age., s.XXI

Atalay'a göre bu dönemde Maraş'ta diğer önemli bir üretim çeşidi de deri üretimidir. Dericilik faaliyetleri genellikle Müslüman esnaflarca yapılırdı. Maraş'lı Müslüman debbağlar deri üretiminden büyük kazançlar elde ederdi. Ancak debbağlar kösele ve parlak yapma tekniklerini iyi bilmiyorlardı. Bu dönem Maraş'ta 170 tane debbağ dükkânı faaliyettedir. Önceki dönemlerde şehirde saraççılık oldukça gelişmişti. Ancak XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu meslek cazibesini kaybetmiştir. Atalay'a göre Maraş'ta dericiliğin yanı sıra marangozluk, pabuçculuk, çulhacılık faaliyetleri önemlidir. Meslekler içinde marangozluk diğerlerine oranla daha yaygın ve gelişmiştir. Marangozluk büyük ölçüde Hıristiyan esnaflarca yapılırdı. Hıristiyan marangoz esnafın ürettiği mallar sanat itibarıyla daha değerliydi. Müslüman marangozların ürettiği mallar Hıristiyan esnafın mallarından daha bayağı ve ucuzdur. Bu üretim dallarında yapılan üretim tamamen geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Söz konusu meslek faaliyetlerinde iş bölümüne gidilmemiştir. Ayrıca üretilen mallar, çağın gereksinimlerini karşılamaktan uzaktır. Şehirde sınaî faaliyetlerin geri kalmasının en önemli nedeni ulaşım imkânlarının yetersiz olmasıdır.¹⁷¹

Çok eski dönemlerden beri Maraş'ta marangozculuk, oymacılık gibi hammadde olarak orman ürünlerinin kullanıldığı meslekler veya üretim dalları oldukça gelişmiştir.¹⁷² Maraş ve çevresinde ormanlık sahaların büyük yer kaplaması, dolayısıyla orman ürünlerine dayalı üretim faaliyetlerinin de gelişmesini sağlamıştır. Arşiv kayıtlarında da görüldüğü gibi XX. yüzyılın başlarında da bölgedeki orman ürünlerinden sınaî üretimde ve yakacak olarak kullanılmak üzere kereste üretimi gerçekleştirilmektedir.¹⁷³

---

¹⁷¹ Aynı eser, s.162

¹⁷² Besim Darkot, bu dönemle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Evvelce Maraş'ta çok makbul at takımları, sahtiyan, kösele imal edilir, sırma işlenmiş ama yapılı, alaca bez dokunurdu. Bu sanatların büyük kısmı ortadan kalkmış olmakla beraber, tezgahlarda yine çeşitli dokumalar yapılmakta, mobilya imal edilmekte, şarapçılığa ehemmiyet verilmektedir; şehirde çeltik (pirinç) ve un fabrikaları da vardır." Bkz. Darkot, "Maraş", İ.A., 69. Cüz, s.312

¹⁷³ R. 1333 yılı raporunda bölgede sınaî ormanlar olmadığı gibi idare-i hususiye namına yeni ormanlar yetiştirilememiştir. Yalnız mevcut ormanlardan yapılan kesimlerden sınaî üretimde kullanılmak üzere 590 metrelik kereste, 9 424 kantarlık yakacak temin edildiği belirtilmektedir. Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:151, Gömlek no:3, Belge no:3; R. 1333'te yeni ormanlar yetiştirilememiş, ancak devlete ait orman alanlarından sınaî üretim kullanılmak üzere 333 metre kereste elde edilmiştir. 150 kantarı kömür olmak üzere 500 kantarlık yakacak üretilmiştir. Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:10, Belge no:4; R. 1333 yılı içinde devlete ait ormanlardan imalat ve sanayide kullanılmak üzere 370 metrelik kereste elde edilmiştir. Ayrıca 150 kantarlık kısmı kömür olmak üzere toplam 550 kantar yakacak sağlanmıştır.

1926 ve 1927 tarihli Devlet Salnamesi verilerine göre bu dönemde Maraş'ta 1 adet çeltik fabrikası, 21 adet un değirmeni, 50 adet alaca kumaş dokuma tezgâhı bulunmaktaydı.¹⁷⁴ Bu dönem Maraş'ın en önemli sanayi kuruluşu çeltik fabrikasıydı.¹⁷⁵ Fabrika, Maraş ve çevresinde yaygın olarak üretilen çeltiği işleyerek kabuğundan ayırırken aynı zamanda fabrikada hububat ve kırmızıbiber de işlenmekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehirde diğer önemli sınaî üretim de dokumacılıktı. Şehirde 100 adet dokuma tezgâhı olduğu belirtilmektedir. Kumaş dokumacılığı atölyelerde ve evlerde yapılmaktaydı. Şehirdeki çarşılar ve bedestenlerde bakırcılık, kuyumculuk, dericilik, saraçlık, demircilik önemli sanat dallarıydı. Tarımda makineleşmenin yaygın olmadığı dönemlerde demircilik önemini korumuştur.¹⁷⁶

1907 yılında Maliye Nezareti'nce Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maraş'ta tesisi düşünülen tütün fabrikasıyla ilgili şu açıklamalar yapılmaktadır: Halep vilayetince nezarete daha önce bir tahrirat gönderilmiştir. Bu tahrirata göre Maraş'ta bir tütün fabrikasının tesis edilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir. Ancak nezaretçe tütün rejisi vekâletinden bu konuda alınan tezkireye göre, daha önce mahzurları görülen böyle bir teşebbüste (tütün fabrikası kurulması) bulunmak için şu anda herhangi bir neden bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu yıllarda tütün satışlarında genelde bir azalma olmuştur. Bu durum tütün imalatını düşürmüştür. Bu nedenle yetkililerce şu anda Maraş'ta bir fabrikanın kurulması uygun görülmemektedir.¹⁷⁷

I. Dünya Savaşı yıllarında ilgili nezaretçe vilayet ve sancaklardaki fabrika ve sınaî tesisler hakkında bilgi istenmiştir. Aynı şekilde Maraş Mutasarrıflığı'na bu konuda bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Maraş'ta fabrika veya sınaî tesislerin bulunup bulunmadığı, varsa bu tesislerin sayısı, mevcut fabrikaların yıllık üretim miktarları, bu fabrikalarda çalışan müstahdem, ustabaşı ve amele sayısı ile hangi milletten oldukları, çalışanların aldıkları ücret miktarı, yörede açılacak sınaî tesislerin neler olabileceği

---

Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:1; Bu aylarda (R. 1332) mevcut ormanlardan sınaî üretimde kullanmak için 193 m kereste, ayrıca 425 kantar yakacak sağlanmıştır. Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:7; Bkz. El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, s.445

¹⁷⁴ Gürbüz, age, s.194

¹⁷⁵ 1924 tarihli belgeye göre Ticaret Vekaleti'nce Tosya, Bursa ve Maraş'ta toplam 10 adet çeltik fabrikasının tesisine karar verilmiştir. Bkz. BOA, HR. İM.. Dosya no:104, Gömlek no:84

¹⁷⁶ Metin Tuncel, "Kahramanmaraş", *DİA*, C. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 196

¹⁷⁷ BOA, DH. MKT, Dosya no:2825, Gömlek no:19, Belge No:3

solunmaktadır. Maraş Mutasarırlığı'na H. 1333 (1915) yılında gönderilen yazıda Maraş'ta bulunan fabrika ve sınaî tesisler hakkında şu bilgiler verilmektedir: Bu yıllarda Maraş'ta devlete ait hiçbir fabrika bulunmamaktadır. Maraş'ta dokumacılıkta kullanılan pamuk, yün ve yapağı hammaddeleri bulunmaktadır. Eğer hammaddeyi işleyebilecek makineler getirilebilirse pamuk ve yünden iplik, kumaş, bez, astar vb. dokuma türleri üretilebilir. Bu ürünleri üretebilecek iplik ve mensucat fabrikalarının Maraş'ta tesis edilmesi mümkündür. Ancak bu konuda şimdiye kadar herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır. Maraş'ta tekstil fabrikalarının tesisi için bütün şartlar yeterlidir.¹⁷⁸

4.5 XIX. Yüzyıla Kadar Ticari Hayat

Maraş çok eski dönemlerde yol güzergâhı üzerinde bulunduğundan ticari hayatın canlı olduğu önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Yapılan arkeolojik ve tarihi araştırmalar sonucunda yörede önemli beşeri tesisler olduğu anlaşılmıştır. Arkeolojik çalışmalar sonucunda bölgede birçok heykel ve taş yazıları bulunmuştur. Hititlerin Maraş'ta hüküm sürdüğu dönemlerde yörede ekonomik canlılığın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁹

Maraş çevresi Orta Tunç Çağı'nda (M.Ö. 2000-1500) Suriye ve Mezopotamya bölgesini Kapadokya ve Anadolu'nun diğer kentlerine bağlayan önemli bir kervan yolu üzerindeydi.¹⁸⁰ Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Maraş Asur Ticaret Kolonileri çağında da Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir ticaret güzergâhında yer almaktaydı. Bu nedenle Kayseri ve Maraş gibi ticaret şehirleri Romalılarla Sasaniler'in hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.¹⁸¹

Bugün Maraş'a bağlı Pazarcık İlçesi'ndeki Domuztepe Höyüğü'nde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin güçlü olduğunu anlaşılmıştır. Maraş yöresinin Türklerin hâkimiyeti altına girdikten sonra da ticari önemini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü Selçuklular

¹⁷⁸ BOA, DH. UMVM, Dosya no:78, Gömlek no:4

¹⁷⁹ Darkot, "Maraş", *İ.A.*, 69. Cüz, s.311

¹⁸⁰ Kahramanmaraş Turizm Müdürlüğü, age., ss.10-11

¹⁸¹ Gündüz, "Kahramanmaraş", age, Cilt:24, s. 192

döneminde Maraş, önemli pazarların ulaşım ağı üzerinde bulunuyordu. Kayseri'nin Pazarören İlçesi'nde Yabanlu Pazarı kurulmakta ve Halep istikametinden gelen kervanların bir bölümü Maraş-Göksun ve Maraş-Elbistan yol güzergâhlarını kullanmaktaydı.¹⁸²

Maraş, Dulkadirli Beyliği döneminde ticari hareketliliğe sahne olmuştur. Güneyde Memlûklular ile kuzeyde Osmanlılar arasında ulaşımın sağlanmasında bir geçit olduğundan askeri harekâtlarda kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yöreyi hâkimiyeti altına almasından sonra şehrin ekonomik önemi azalmaya başlamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde bölgenin ticari hayatında canlılığın arttığı belirtilmektedir. Çünkü Halep'ten ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen yolların Maraş'tan geçmekte olması bölgenin ticari canlılığını arttırmıştır.¹⁸³

Bu dönemde şehirde birçok sosyal müessesenin tesis edilmiş olması (cami, mescit, han, hamam vs.) şehrin ticari noktada canlılık kazandığının bir göstergesidir.¹⁸⁴ Maraş Osmanlılar zamanında da konar-göçer aşiretlerin geçiş noktasında bulunmaktaydı. Bu geçişlerde yörükler, ürettikleri hayvansal ürünleri Maraş'ta pazarlama imkânı bulmaktaydılar.¹⁸⁵

Faroqhi'ya göre 17. yüzyılda İç Anadolu şehirlerinin talep ettiği lüks mallar Halep'ten gelmekteydi. İç Anadolu şehirleriyle Halep arası ulaşım da Maraş üzerinden sağlanmaktaydı. Söz konusu yol, Maraş, Furnus (Fırınıs), Zeytun (Süleymanlı) üzerinden Kayseri'ye kadar uzanmaktaydı.¹⁸⁶ Bu dönem Maraş'tan Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya ve Mısır'a kereste ihracatının yapıldığı görülmektedir. Fırat

---

¹⁸² Gürbüz, age, s.211

¹⁸³ Aynı eser, ss.211-217

¹⁸⁴ E. Çelebi'nin Maraş Şehri'yle ilgili gözlemlerinden biri de şehir halkının ticari faaliyetlerle geçindiğini belirtmesidir. Bkz. Evliya Çelebi, age., s.347

¹⁸⁵ Gürbüz, age, s.193

¹⁸⁶ Aynı eser., s.211; Arşiv kaydına göre XIX. yüzyılın ortalarında Darendeli ve bir kısım gayrimüslim tüccarların Halep'ten mal alarak Darendeli'ye gelirken Maraş ve Elbistan'dan geçtikleri belirtilmektedir. Diyarbakir'li zimmilerin ticaret maksadıyla Maraş güzergahını kullandıkları bildirilmektedir. Bkz. Yasin Kozak, *V ve VI Numaralı Maraş Ahkam Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, K.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, ss.123-124; Kayseri tarafından gelen tüccarlar Halep, Şam ve Antep'ten mal alarak tekrar Kayseri tarafına avdetlerinde Maraş güzergâhını kullanmaktaydılar. Bu dönemde de Maraş ticaret merkezleri arasında işlek olarak kullanılmakta olan yol güzergahında bulunmaktadır. Bkz. Cengiz Özveri, *1813-1834 Tarihlerini Kapsayan IV numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde Maraş Kadılığı'na Gönderilen Hükümler*, K.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2004

Nehri üzerinde bir nehir filosu oluşturmak amacıyla Maraş'ta büyük ölçekte kereste üretimi gerçekleştirildiği kaydedilmektedir.¹⁸⁷

4.6 XIX. Yüzyılda Ticari Hayat

Maraş, 1599 yılında Celali Hüseyin Paşa tarafından yağmalanmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Şehirleri'ni olumsuz yönde etkileyen siyasi karışıklıklar Maraş ve çevresini de ekonomik olarak etkilemiştir. Şehirde ayanlarla eski aileler arasında anlaşmazlık sürüp gitmekteydi. Maraş ve çevresi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki aşiretlerin asayiş sorunu nedeniyle ticari bakımdan güvensiz bir bölge olmuştur.¹⁸⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin iktisadi yapısı özetle şöyleydi: Köylerde tarım, hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri yürütülürken şehirde ise küçük el sanatları ticaret, manifatura, tarımla meşgul olunmaktaydı. Bu dönemde ovalarda zirai üretim yapılırken dağlık yerlerde zeytincilik, bağcılık ve ceviz üretimi yaygındı. Şer'iyye kayıtlarından özellikle Bertiz yöresinde bağcılığın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda miras bölüşümü yapılırken birçok kere kürüm-ü mülk (üzüm çubuğu) ifadesi geçmektedir. Şehirde dericilik, demircilik, marangozluk ve boyacılık önemli sanat dallarıydı. Bu yıllarda şehrin en önemli ticaret mallarından biri cehridir. Cehri bitkisi boya sanayiinde kullanılmakta olması nedeniyle yörede altın ağaç olarak da adlandırılmıştır. Bölgenin en önemli ticaret merkezi durumunda olan Halep'in cehri ihtiyacını Maraş-Antep yöreleri karşılamaktaydı. 1906 yılında cehri üretimi 300 ton olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁹

Osmanlı döneminde Maraş'ın iktisadi ve ticari önemi azalmasının en önemli nedenlerinden biri özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde ulaşım konusunda

---

¹⁸⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Doğu-Batı Yayınları, 2006, s.80

¹⁸⁸ Gündüz, Kahramanmaraş, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:24, s. 194

¹⁸⁹ Ramazan Hurç, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul, s.581

yaşanan büyük sıkıntılardır. Ticari faaliyetlerin büyük ölçüde aksamasına neden olan ulaşım sorununa arşiv kayıtlarında da değinilmektedir.¹⁹⁰

Cuinet'e göre XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde şehrin ticari önemi büyük ölçüde azalmıştı. Ulaşım konusunda geri kalmışlık özelliği taşımaktaydı. Bu dönemde işlek olan Adana-Mersin demiryolu hattı Fırat'a ulaşmamaktadır.¹⁹¹ Söz konusu demiryolu hattının Maraş'a kadar uzatılması şehrin iktisadi durumunu iyileştireceği ümit edilmektedir. Taşımacılıkta motorlu araçlardan yeteri kadar yararlanılamıyordu. Bu nedenle de ulaşım genellikle hayvan gücüne (deve, at, eşek, katır, öküz vs.) dayanmaktaydı. Çevre vilayetlere ihraç edilen ürünler büyük ölçüde yük hayvanlarıyla taşınmaktaydı.¹⁹²

1890'ların başında Maraş'ta Hindistan pirincinden daha kaliteli pirinç üretilmekteydi. Bu nedenle Maraş'ın en önemli ihraç ürünü pirinçti. Bu pirinçler ülkenin farklı bölgelerine Mısır'a ve Orta Asya'ya gönderiliyordu. Ancak dışarıya çok az bir bölümü ihraç ediliyordu. Yörede sarı bal mumu da üretiliyordu. Bu ürünlerin büyük bir bölümü Marsilya'ya ihraç ediliyordu. Mazı ağacından mobilyalar, kurutulmuş meyve ve üzüm, sabun imalatı, pamuk ve susam üretimi, salep, zeytinyağı, tahtadan işlenmiş ürünler, ağaçtan çantalar, deve ve keçi kılından üretilen çantalar imal edilmekteydi. Bu ticaret Halep Ticaret Evi onayıyla ve İskenderun üzerinden yapılıyordu.¹⁹³ Üretilen pirinç ve şarabın fazlası Suriye, Mezopotamya ve Doğu Asya'ya da ihraç edilmiştir.¹⁹⁴ Sancakta üretimi eski dönemlerden beri yapılan bal ise yerinde tüketilmekle birlikte Avusturya'ya da ihraç edilmiştir.¹⁹⁵

Yukarıda Maraş'ta üretildiği belirtilen ürünlerin dış satımı Halep, İzmir ve İskenderun yoluyla gerçekleştirilmekteydi. XIX. yüzyılın sonlarında Maraş'ın ihtiyacı olan ürünlerin ithalatı Beyrut üzerinden yapılmıştır. Bu yıllarda yörenin en önemli ithalat ürünleri şunlardır: Kahve, kundura yapımında kullanılan işlenmiş kösele, sigara

---

¹⁹⁰ BOA, DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:1/10

¹⁹¹ 7 S 1311 tarihli belgede Maraş-Karaman Ereğlisi, Porsuk-Aksaray ve Malatya-Harput Demiryolları imtiyazının Mersin-Tarsus-Adana Şimendifer Kumpanyası Müdürlüğü'ne verilmesi talep edilmektedir. Bkz. BOA, Y..PRK.TNF, Dosya No:4, Gömlek No:3

¹⁹² Cuinet, age., s.232

¹⁹³ Aynı eser, ss.232-233

¹⁹⁴ Aynı eser., s.228

¹⁹⁵ Aynı eser., s.230

kâğıdı. Ayrıca Avusturya ve Fransa'dan şeker, Avusturya'dan kibrit, İngiltere'den pamuk ipliği ve pamuklu kumaş, Almanya'dan da kırmızı pamuk ipliği ve yünlü kumaşlar getirilmekteydi.¹⁹⁶ Fransa'dan kahve, mum, deri, yünlü kumaş, sigara kâğıdı, şeker, kibrit; Almanya'dan yün kumaş, kırmızı yün iplik; İngiltere'den beyaz yün iplik, pamuklu bez; Mısır'dan şeker; İsviçre'den yazma, mendil; Rusya'da (Bakü'de) üretilen petrol İskenderun kanalıyla ithal edilmekteydi.¹⁹⁷

Yine yüzyılın hemen sonunda Maraş Sancağı'nda tarımsal üretim ihtiyaçtan fazla üretilmektedir. Bunlar iç ve dış ticarete konu olmaktadır. İhraç edilen ürünlerden pirinç ve rakı şarabı Şam ve Cezire taraflarına, diğer bir kısım mahsulât da (palamut ve dağlardan toplanan bir kısım ürünler) İskenderun kanalıyla Avrupa'ya gönderilmiştir. Kaliteli tütünler üretilmekte ve Mısır'a ihraç edilmekteydi.¹⁹⁸

4.7 XX. Yüzyılın Başlarında Ticari Hayat

Halep Şehri XX. yüzyılın başlarında Maraş'ın ticari münasebetlerinin en yoğun olduğu şehirlerden biriydi. Halep şehriyle birçok alanda ticaret yapıldığı gibi Maraş'ta üretilen sebze ve sebze tohumları yıl boyunca Halep'e ihraç ediliyordu.¹⁹⁹ İskenderun Limanı hem Halep, hem de vilayete tabi şehirlerin dış dünyaya açıldığı yegâne iskele konumundaydı. Oysa 1860'larda Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Avrupa, İran ve Bağdat ticaretinin İskenderun bağlantısında kopma olmuştur. Daha önce kara ticaretinde yol güzergâhında bulunan Halep ve Maraş şehirleri dış ticaretin Süveyş Kanalı'yla denizlere taşınmasıyla birlikte bu bakımdan İskenderun Limanı önemini kaybetmiştir. Söz konusu ticaretin yönünün değişmesiyle birlikte Halep, Maraş, Urfa, Antep, Kilis ve Antakya'da sınaî üretim odenli olumsuz etkilenmiştir ki, kumaş tezgâhlarının yarısı atıl duruma düşmüştür.²⁰⁰

¹⁹⁶ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, ss.5665-5566; Maraş'ta Türkmen kadınlarının çoklukla kullandıkları boyalı pamuk bezler büyük ölçüde ticarete konu olmaktadır. Bkz. Texier, age., s.142

¹⁹⁷ Cuinet, age., s.235

¹⁹⁸ Şemseddin Sami, "Haleb", age., s.4263

¹⁹⁹ El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, s.104

²⁰⁰ İbn-i Nüzhet Cevad, age., s148

Bu dönem Maraş'ta dericilik yaygındı ve deri mamülllerinden sahtiyan (cilalanmış boyalı deri) ile çizmeler, dokumacılıkta bez ve aba üretimi, serraciye (at takımları) Kayseri, Kozan, Adana, Cebel-i Bereket ve Malatya yörelerine ihraç edilmekteydi. Bağcılığın yaygın olarak yapıldığı Maraş'ta üretilen pekmez ve kuru üzüm Adana, Sivas ve Malatya'ya pazarlanmaktaydı.²⁰¹

1326 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre bu dönem şehirde üretimi yaygın olarak yapılan çeşitli saraciye ürünleri aba, sahtiyan. Alaca, çarşaf ve hamam takımları ve pekmez ve çeşitli şıralar Sivas, Kayseri, Adana ve Harput (Elazığ) vilayetlerine ihraç edilmekteydi.²⁰²

Maraş mutasarrıflığınca 1911 tarihli tahrirat raporunda yörenin ticaret ve ulaşım olanaklarıyla ilgili olarak şöyle denmektedir: Maraş Sancağı'nın özellikle Maraş, Elbistan, Göksun ve Zeytun kazalarını birbirine bağlayan ve işlek olarak kullanılan yollar ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu yolları kullanan vatandaşlar büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Özellikle hayvancılık yapan vatandaşlar hayvan sevkıyatını büyük güçlüklerle yapabilmektedirler. Maraş Sancağı'nın bütününde ulaşım güçlüğüle sağlanabilmektedir.²⁰³ Yöreyi, dış dünyaya bağlayacak medeniyetle buluşturacak ve ticari ilişkileri tesis edecek modern yollar bulunmamaktadır. Bu bakımdan iktisadi ve sosyal olarak geri kalmışlık özellikleri taşımaktadır. Maraş Sancağı'nın ekonomik gelişmesi için İstanbul-Bağdat demiryolu hattı çok önemlidir. Çünkü demir yolu ulaşımı bu dönemde şehirlerin ekonomik ve sosyal gelişimi için en önemli bir refah kaynağıdır.²⁰⁴

Sancak içerisinde Maraş, Zeytun ve Elbistan yolları bu dönemde hububat nakliyatı ve ticareti açısından önem arz etmektedir. Bölgede elde edilen ürün fazlası durumundaki hububat ulaşım yetersizliği nedeniyle sancak içindeki yerlere ve sancak

---

²⁰¹ Doğan, age., s.306

²⁰² Öztürk, age., 2. Cilt, s.792

²⁰³ Besim Atalay XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta ulaşım konusunda şöyle demektedir: "Maraş yol hususunda pek fakirdir. Kasabanın içerisi belli başlı güzel ve büyük caddelerden mahrum olduğu gibi merkezi mülhakata bağlayacak umumi yollardan da mahrumdur. Bkz. Atalay, age., s.166

²⁰⁴ BOA, DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:1/10

dışına ihraç edilememektedir. Elde edilen mahsulün fazla olan kısmı ulaşım yetersizliğinden dolayı üreticilerin elinde kalmakta ve üreticiler zarar etmektedir.²⁰⁵

Besim Atalay'a göre XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta faal nüfusun çok az bir bölümü ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. Şehirde ticaretle meşgul olan nüfus 500 kişidir. Bu güne kadar şehrin ticari potansiyelini ortaya koyabilecek herhangi bir istatistik yapılmamıştır. Ancak yetkililerden alınan bilgilere göre Maraş'ın yıllık ithalatı 5 050 000 kuruş iken ihracatı 17 514 000 kuruştur. Maraş'ın en önemli ihraç ürünleri şunlardır: Kereste, pirinç, cehri, yün, yapak, mazi, sahtiyan, kösele, saraç eşyası, alaca, aba, halı, kilim, fıstık, ham deri, körüklük deri, katran, biber, fasulye, üzüm, pekmez, yağ, peynir, kanep, koltuk, sandalye. Maraş'ın en önemli ithal ürünleri ise şöyledir: Basma, bez, kahve, şeker, un, sabun, gaz, tuz, aktariye eşyası, kösele, bakır, demir, cam. Söz konusu ithalat ve ihracat büyük ölçüde Halep ve İskenderun üzerinden yapılmaktaydı. Adana ve Osmaniye yoluyla yapılan ticaret ise ikinci derece önemliydi. Maraş'ta piyasalarda fazlaca nakit sermaye bulunmamaktadır. Bu yıllarda tarımsal üretimde özellikle pirinç üretimde görülen üretim artışları tarımsal gelirleri arttırmıştır. Şehrin iktisadi ve ticari faaliyetlerde geri kalmışlığının nedeni olarak ulaşım problemi gösterilmektedir.²⁰⁶

Atalay'ın yukarıda da belirttiği gibi bu dönemde özellikle tarımsal üretimde artışların gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Maliye Nezareti'nce Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda (1912 tarihli irade) Maraş'ın ticari potansiyelinin gittikçe arttığı belirtilmektedir. Maraş'ta yaşayan yerli tüccarlar yetkili makamlara gönderdikleri arzuhalde; şehirde üretim artışıyla birlikte ithalat ve ihracat miktarlarının arttığını, şehirde iktisadi canlanmaya paralel olarak nakit ihtiyacını gidermek amacıyla Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin Maraş'ta açılmasını talep etmişlerdir.²⁰⁷

1918 yılında Maraş'ın ileri gelenlerinden bir grup eşraf ve ulemanın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Maraş Sancağı'nda yaşanan önemli ekonomik sıkıntılar

²⁰⁵ BOA, DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:3/2

²⁰⁶ Atalay, age, s.171; Ayrıca I. Dünya Savaşı dolayısıyla Maraş, II. Ordunun iaşe bölgesine alınmıştır. Savaş döneminde II. Ordunun gıda ve giysi ihtiyacının karşılanması için Maraş'tan dışarı ihracat yasaklanmıştır. Bkz. BOA, MV, Dosya no:206, Gömlek no:9; Yine savaş dolayısıyla olsa gerek, Maraş'tan tarım ürünlerinin ihracı yasaklanmaktadır. BOA., DH. KMS., Dosya no:43, Gömlek no:19

²⁰⁷ BOA, DH. İD., Dosya no:108-2, Gömlek no:34

dile getirilmektedir. Söz konusu belgede şunlar belirtilmektedir: Maraş Sancağı ticaret ve zirai üretim açısından her türlü gelişme özelliklerine sahip bir şehirdir. Bu özelliklerinden dolayı da büyük öneme sahiptir. Ancak yörenin yol bakımından yetersiz oluşundan dolayı dışalım ve dışsatım faaliyetlerinde güçlükler yaşanmaktadır. Tüketim fazlası ticari ve zirai ürünler (hububat ve mensucat malları) stoklarda çürümeye terk edilmiştir. Bu konuda üretici kesim üretim konusunda büyük sıkıntılar çekmektedir. Ticaretin gelişebilmesi için özellikle demiryolu hattının Maraş'a ulaştırılması gerekmektedir. Oysa Meşrutiyet döneminde bölgede bu konuda yeterli çalışma yapılmamıştır.²⁰⁸

Maraş'ın eşraf ve ulemalarınca Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir başka telgrafta Maraş'ın iktisadi ve ticari durumu gözler önüne serilmektedir. Söz konusu belgeye göre Maraş Sancağı vilayet merkezi olan Halep'e uzak bir mesafededir. Vilayet merkezine yakın olan kazalar iktisaden gelişirken, Maraş'ın merkeze uzak kalması şehrin gelişmesini engellemiştir. Ayrıca Hassa, İslâhiye, Bahçe ve Cebel-i Bereket kasabasının Maraş'a bağlanması sıkıntıları arttırmıştır. Maraş her yönüyle ticaretin ve tarımsal üretimin gelişmesine müsait bir şehirdir. Ancak, tarım ve ticaret konusundaki gelişmeler yetersizdir. Bölgede ulaşım sorunu tarımsal üretimin ihracatını önemli ölçüde düşürmektedir. Tarım ürünleri zamanında ihraç edilemediğinden ambarlarda çürümeye terk edilmek zorunda kalınmaktadır.²⁰⁹

Maraş'ın Halep Vilayeti sınırları içinde olduğu dönemde Halep şehriyle ticari münasebetlerinin iyi olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁰ Oysa Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sınırların değişmesi ve Halep şehrinin ülke sınırları dışında kalması nedeniyle Maraş'ta ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonraki dönemlerde ticarete Maraş'a yakın olan Gaziantep'in gelişmesi, Halep şehrinin yerini almıştır. Komşu illerin ulaşım bakımından Maraş'tan daha iyi olması, Maraş'ın ise ulaşım noktasında geri planda kalması yörenin ticaret ve sanayide gelişmesi engellemiştir.²¹¹

---

²⁰⁸ BOA, DH.İD., Dosya no:191, Gömlek no:1-6, Belge No:4

²⁰⁹BOA, DH. İD, Dosya no:222, Gömlek no:21, Belge no:7; Zaman zaman Maraş'ta mahsul ihracı yasaklanması üreticiyi olumsuz yönde etkilemekteydi. Bkz. BOA, DH. KMS., Dosya no:43, Gömlek no:19

²¹⁰ El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, s.93

²¹¹ 09 Ş 1331 tarihli belgede "Maraş, transit ticaret mahalli olmadığı cihetle gaz yağından usulen alınması lazım gelen resimden başka bir şey alınmamaktadır" denmektedir. Görüldüğü gibi XX. yüzyılın

Maraş 1980’li yıllara kadar ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan ve ticari ilişkileri daha çok ilçeler ve köyler arasında gerçekleşen bir şehir olmuştur.²¹²

4.8 Maraş Sancağı’nda Ulaşım

XX. yüzyılda Maraş Sancağı’nın ulaşım durumunu ortaya koymadan önce, Osmanlı ulaşım sistemi ve gelişmeler konusunda kısaca açıklamalarda bulunacağız. Osmanlı Devleti bir kaç kıtada toprağa sahip geniş bir ülkeydi. Toprakları geniş bir alana yayılmış olan bir devletin iyi ve sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi için iyi işleyen bir ulaştırma ağına sahip olması gerekiyordu. Osmanlı ulaşım sistemini iki kategoride ele almak gerekmektedir. Birincisi; nehir ve deniz ulaşımı, ikincisi ise kara yolu ulaşımıdır.²¹³

Osmanlılardan önce Selçuklular bir deniz devleti olmadıklarından denizlerdeki hâkimiyeti Osmanlı Devleti’ne yetişememiştir. Oysa Osmanlı Devleti’nde özellikle İstanbul’un fethinden sonra denizciliğe daha çok önem verilmiştir. I. Süleyman dönemine gelindiğinde Osmanlı Devleti Akdeniz’de hâkimiyet kuracak bir güce ulaşmıştır. Nehir ulaşımına gelince; Anadolu’nun özellikle kuzey bölgesindeki nehirler ulaştırmaya elverişli değildi. Nehir ulaştırması daha çok Rumeli, Tuna, Irak’ta Fırat ve Dicle üzerinde sınırlı olarak yapılabiliştir. Osmanlı Devleti genişledikçe yeni nehir ve deniz yollarını da ele geçirmiştir. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Akdeniz’in en büyük donanmasına sahipti. Böylelikle Osmanlılar Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ulaşım ağını tamamen ellerine geçirmişlerdi. Bu gelişmeler Batılı ülkeleri doğrudan Asya’ya ulaşma imkânlarını araştırmaya itmiştir. Portekizlilerin Ümit Burnu’nu dolaşarak Asya’ya ulaşması, Osmanlıların elinde bulunan İpek ve Baharat yollarına rakip çıkmıştır.²¹⁴ Artık iki kıta arasındaki ticaret malları Osmanlı kervanları yerine, deniz yoluyla, gemilerle taşınmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı sanayi ve ticareti pazarlarını yitirmeye başlamıştır. Bu nedenle de ihracat

---

başlarında Maraş, transit ticaret yollarının dışında kalmıştır. Bkz. BOA, DH. UMVM, Dosya no:111, Gömlek no:14

²¹² Gürbüz, ege., s.211

²¹³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.366

²¹⁴ Aynı eser, s. 368

azalmaya başlamıştır. Yeni deniz yolunun önemi sonraki yüzyıllarda daha da artmıştır.²¹⁵

Osmanlı ulaştırma sisteminde kara ulaşımı ile deniz ulaşımı bir bütünlük arz etmekteydi. Osmanlı'nın önemli limanları aynı zamanda kara yollarının bitiş noktalarında bulunmaktaydı. Osmanlılar Selçuklular ve Bizans'tan miras kalan kara yolu imkânlarını daha da geliştirmişlerdir. Osmanlı döneminde ulaşım sisteminde önemli değişiklikler yapılmamakla birlikte, yol üzerlerinde kervansaray, köprü, imaret, han vb. birçok tesis kurup geliştirmişlerdir. Özellikle Rumeli'de bu tür bayındırlık eserlerinin çevresinde şehirler kurulmuştur. Yol, geçit ve köprülerin güvenliği için zaviyeler yaptırılmış ve dervişler bu işlerle görevlendirilmiştir. Kaldırımcılar, köprücüler gibi görevliler yolların yapımı ve bakımı için istihdam edilmiştir. Önemli geçit ve yolların güvenliği için derbentler oluşturulmuştur.²¹⁶ Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıla kadar ulaştırma konusundaki bütün bu gelişmelere rağmen, bu dönemden itibaren ulaştırma konusunda gerileme görülmüştür.

XIX. yüzyıla gelindiğinde kıtalar ve devletlerarası taşımacılıkta teknolojik gelişmelere paralel olarak buharlı gemiler öne çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa'da kara yolları ve limanlar birbirine demiryolu ağlarıyla bağlanmaya başlamıştır. Böylelikle taşımacılık daha kolay ve daha ucuza yapılmaya başlanmıştır. İpek ve Baharat yollarının Ümit Burnu'nun keşfiyle öneminin azaldığını belirtmiştik. Bu gelişmeler Osmanlı dış ticaretini büyük ölçüde etkilemişti. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ve Asya yolunun kısalmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir gelişme olmuştur.²¹⁷

XX. yüzyıla kadar ulaştırma alanındaki gelişmeler ülkenin transit ticaretini daraltmakla kalmamış, kolay ve ucuza taşınır Avrupa tüketim mallarının Osmanlı pazarlarını ele geçirmesine neden olmuştur. Osmanlı tarımı ve sanayi de bu gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin Şam, Halep, Bağdat, Diyarbakır ve Bursa gibi önemli şehirlerde dokuma sanayii ve ticaretinde gerileme yaşanmıştır. Bu

---

²¹⁵ Sevimay, *Cumhuriyet'e Girerken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, Kazancı Kitabevi, İstanbul, 1995, s.113

²¹⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, ss.369-370

²¹⁷ Sevimay, age., ss.113-114

gelişmelere paralel olarak yerli üretim zamanla ortadan kalkmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelere paralel olarak ülkenin ulaşım ağının bozuk ve yetersiz oluşu sınaî ve tarımsal üretimin daha da azalmasına neden olmuştur.²¹⁸

4.8.1 XX. Yüzyıla Kadar Ulaşım

Bir bölgenin ekonomik yönden gelişmesinin önemli nedenlerinden biri de ulaşım sistemidir. Tarihte ulaşım yolları üzerinde kurulan şehirler iktisaden gelişme özelliği göstermişlerdir. Maraş yöresi çok eski devirlerde önemli kervan ve göç yolları üzerinde bulunmaktaydı. Yontma Taş Devri'nde bile yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Şehrin çok eski kervan yolları üzerinde kurulmuş olması nedeniyle tarihte birçok kültür ve uygarlığın kaynaştığı bir bölge olmuş ve şehir birçok kez farklı milletler tarafından ele geçirilmiştir.²¹⁹

Maraş Şehri, Orta Tunç Çağı'nda (M.Ö. 2000-1500) Suriye ve Mezopotamya bölgesini Kapadokya ve Anadolu'nun diğer kentlerine bağlayan önemli bir kervan yolu üzerindeydi.²²⁰ Maraş yöresi höyük tipi yerleşim yerlerinin fazlaca olduğu bir bölgedir. Höyükler vadi düzlüklerinde, dere yataklarında ve yolların geçtiği yerlerde kurulmuştur. Bu dönemde Maraş'ın ulaşım bakımından önemli bir konumda olduğu tahmin edilmektedir. Şehir M.Ö. 19. yüzyılda Hitit Devleti'nin önemli bir kenti konumundaydı. Hititler zamanında çok eski devirlerde kurulmuş olan ve Fırat Nehri kıyısında bulunan Samsat (Samasola)'dan gelen bir yol Maraş ve Göksun'dan geçerek Kayseri'nin güneyinden Boğazköy'e (Hattuşas) ulaşmaktaydı.²²¹

Hititlerden sonra Maraş'ta Asurluların hâkim olduğu görülmektedir. Maraş, Asur Ticaret Kolonileri çağında da Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir

---

²¹⁸ Aynı eser., s.114; Maraş Sancağı'nda ulaşım sorunu tarımsal üretimin ihracatını önemli ölçüde düşürmektedir. Tarım ürünleri zamanında ihraç edilemediğinden ambarlarda çürümeye terk edilmek zorunda kalmaktadır. Bkz. BOA, DH. İD, Dosya no:191, Gömlek no:1-6, Belge no:4; Ulaşım sorunu çözüldüğü takdirde tarım araçlarının getirilmesi kolaylaşacak dolayısıyla tarımsal üretim artacaktır. Bkz. BOA, DH. İD, Dosya no:222, Gömlek no:21, Belge no:7

²¹⁹ Dedeoğlu, *Kahramanmaraş Ekonomisi*, ss.7-8

²²⁰ Kahramanmaraş Turizm Müdürlüğü, age., ss.10-11

²²¹ Gürbüz, age., s.215

ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı.²²² Bu dönemde Orta Anadolu'daki bağımsız kent devletlerinden Kaniş ile Yukarı Mezopotamya'dan Dicle kıyısındaki Asur şehirlerini birbirine bağlayan bir yol Asur, Urfa, Adana ve Gülek Boğazı'ndan geçmekteydi. Söz konusu yol Maraş yakınlarından da geçmekteydi.²²³

Daha önceki devirlerde olduğu gibi bölge Romalıların hâkimiyeti altına girdikten sonra da önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur. Selçuklular zamanında ise Kayseri'den gelip Göksun'dan ve Maraş'tan geçerek Halep'e ulaşan bir kervan yolu işlek olarak kullanılmaktaydı. Kayseri, Sarız, Hurman, Elbistan, Göynük, Halep yolu üzerinde bulunan Göynük kasabası, Maraş'a çok yakın bir yerleşim yeri idi. Bu güzergâh Ceyhan Nehri üzerinden Maraş'a ulaşmaktaydı. Bu yol Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır.²²⁴

Selçuklular döneminde Maraş hem siyasi hem de ticari olarak önemli bir konumdaydı. Bu dönemde şehirden iki önemli kervan yolu geçmekteydi. Bunlardan birincisi Halep-Antep-Pazarcık-Akçaderbent ve Elbistan'dan geçerek Kayseri ve Sivas'a devam etmekteydi. Diğer yol ise Halep- Antep- Maraş-Göksun-Sarız üzerinden Kayseri'ye ulaşmaktaydı.²²⁵

Dülkadir Beyliği'nin Maraş'ta hüküm sürdüğü dönemde de şehir, ticari önemini devam ettirmiştir. Güneyde Mısır ve Suriye ile Anadolu arasında bir geçit konumunda olup asker sevkıyatları Maraş'tan geçen yollardan yapılırdı. Daha çok İç Anadolu'dan gelerek Elbistan üzerinden Ceyhan Nehri'ni takiben ve Maraş'a ulaşan yol kullanılmıştır. Maraş'ta Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte şehir eski ticari önemini biraz kaybetmiştir. Bununla birlikte zaman zaman ulaşım bakımından Adana, Halep, Antakya ve Antep'ten gelen ve Maraş üzerinden geçerek Malatya'ya kadar uzanan yol kullanılmıştır.²²⁶

---

²²² Gündüz, "Kahramanmaraş", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:24, s.192

²²³ Gürbüz, age., s.215

²²⁴ Aynı yer.

²²⁵ İlyas Gökhan, "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt I, Organizasyon:Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul, s. 345

²²⁶ Gürbüz, age., s. 217

Maraş daha önce de belirttiğimiz gibi önemli bir kervan yolu üzerinde kurulmuştu. Ulaşımının kervan yollarından sağlandığı zamanlarda şehir ekonomik ve askeri açıdan önem kazanmıştır. Şehirden geçen önemli kervan yollarından biri kuzey Anadolu'dan gelerek Erzurum yaylasından geçip Toroslar'a ve daha sonra da Çukurova'ya inen, buradan da Suriye ve Mısır bölgesine ulaşan yoldur. Orta Anadolu'dan gelerek güneye doğru devam eden Bağdat kervan yolu da Maraş'tan geçmekteydi.²²⁷

17. yüzyıla gelindiğinde İç Anadolu şehirleri özellikle lüks mal taleplerini Halep'ten sağlamaktaydılar. İç Anadolu kentleri ile Halep arasındaki ulaşım da Maraş yol kavşağı konumundaydı. Söz konusu yol Maraş, Furnus (Fırnis), Zeytun (Süleymanlı)'dan geçerek Kayseri'ye kadar uzanmaktaydı. Bu yol Osmanlılar döneminde ve öncesinde uzun zaman kullanıldığı günümüze kadar kalan yol kalıntılarından da anlaşılmaktadır. Süleymanlı (Zeytun) Köyü Osmanlılar döneminde kaza merkezi olmuş ve devlet bu bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla derbentçiler görevlendirmiştir. Köy içinde üç adet tarihi köprünün bulunması bu yolun önemini göstermektedir.²²⁸

17. yüzyıl Anadolu'sunda Maraş işlek bir yol üzerinde bulunmaktaydı. Bu yol Sivas ile Malatya şehirlerini Divriği üzerinden birbirine bağlıyordu. Aynı yol Ceyhan Nehri'ni takip ederek güneye doğru ilerlemekteydi. Bu yol Elbistan'dan geçerek daha güneyde Maraş'a ulaşmakta, buradan da Akdeniz'e uzanmaktaydı.²²⁹

Osmanlı dönemi ulaşım sistemine ait haritalara bakıldığında Şam, Halep, Antakya ve Urfa'dan geçerek Maraş'a gelen ve Göksun'dan geçerek Kayseri'ye veya Elbistan üzerinden Malatya'ya geçen önemli bir yol vardır. Şehir Malatya üzerinden Sivas ve Kayseri'ye bağlanırken, Adana üzerinden de Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerindeki kentlere bağlanmaktadır. Bu yol sisteminin Hititlerden günümüze kadar tüm zamanlarda önemli olmuştur.²³⁰

---

²²⁷ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s. 5701

²²⁸ Gürbüz, age., s. 218

²²⁹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s.77

²³⁰ Gürbüz, age., s.218

Tarihte Maraş'tan geçen en önemli güzergâhlardan biri Antakya, Halep ve Mezopotamya'dan gelerek İç Anadolu'ya ulaşan yol olmuştur. Bu yol Maraş'tan gelip Ceyhan Vadisi (Fırmıs ve Süleymanlı civarı) Elbistan'a ve buradan da Göksun veya Elbistan'a, buradan da Kayseri'ye kadar ulaşmaktadır. İç Anadolu'dan gelen bir kısım yollar Elbistan, Göynük (Maraş'ın doğusundaki tarihi bir yerleşme) üzerinden Halep'e ulaşmaktaydı. Aynı zamanda doğu şehirlerinden gelerek Akdeniz kıyılarına geçiş yapan yolların da Maraş'tan geçtiği olmuştur.²³¹ Görüldüğü gibi Maraş tarihte Ön Asya ve Afrika'yı Anadolu'ya bağlayan önemli yollar üzerinde kurulmuştur.²³²

Yukarıda belirttiğimiz gibi tarihte Maraş coğrafi konumu itibariyle bulunduğu bölgede önemli bir merkez rolü oynamıştır. Bunun nedeni şehrin ticari ve askeri olarak önemli bir ulaşım güzergâhı üzerinde olmasından kaynaklanıyordu.

XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'nın ulaşım durumunu gözlemleyen Cuinet, bu dönemde sancakta Maraş-Karataş yolu ile Sis-Adana yolları haricinde arabanın işleyebileceği yolların bulunmadığını belirtiyor. Cuinet'e göre, arabanın işleyebileceği yolların bir bölümünün kullanımına izin verilmediği gibi yolların yalnız belli kısımları işe yaramaktadır. Adana-Mersin demir yolu hattının Fırat'a kadar uzatılması ve Maraş'tan geçmesi ümit edilmektedir. Maraş'ı çevresine bağlayan bağlantı yollarının yapımı Halep Vilayeti vergi gelirlerinden karşılanacaktır.²³³

Sancakta hemen hiç yol bulunmamasına rağmen taşımacılık tamamen kara yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bölgede su taşımacılığı kullanılmamaktaydı.²³⁴ Taşımacılıkta at, eşek, öküz ve ineklerden yararlanılmakta ve bunlardan oluşturulan kervanlarla ulaşım sağlanabilmekteydi.²³⁵

---

²³¹ Gürbüz, s. 215

²³² Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s. 5701

²³³ Cuinet, age., s.232

²³⁴ Kazada yol ve geçitler henüz gelişmemiştir. Taşımacılıkta deve, at ve öküzlerden yararlanılmaktadır. Bkz. Şemseddin Sami, "Haleb", age., Cilt: 6, s.4264

²³⁵ Cuinet, age., s.232

4.8.2 XX. Yüzyılın Başlarında Ulaşım

Özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde ulaşım konusunda büyük sıkıntılar yaşandığı arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Meşrutiyet'ten sonra yol yapım faaliyetleri Nafia Nezareti'nce (günümüzdeki Bayındırlık Bakanlığı) planlanmıştır. Meşrutiyet'ten sonra karayolları alanında özellikle valilerin özel gayretleriyle olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, yapılan bu yeni yollar da motorlu araçların hareketi için pek elverişli olmamıştır.²³⁶

Ancak bütün olumsuz şartlara rağmen arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere devlet yetkililerinin ulaşımın iktisadi ve siyasi önemini iyi kavradıkları ve bu amaçla mevcut imkânlar ölçüsünde yol çalışmalarına devam ettikleri görülmektedir.

XX. Yüzyılın başında Maraş'ı çevre kaza ve şehirlere bağlayan yolların durumu aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 35: Maraş Sancağı'nda Şose Yolların Durumu

Yollar	Köprü ve Menfezler	Yapımı Devam Eden		Yeni Başlanan		Tamamlanan		Yolun (m) %	Yolun Genişliği		Uzunluğu Km
		Km	m	Km	m	Km	m		Tesviye Edilen Toprak (m)	Şose (m)	
Antep-Maraş Yolu	14	73	758	16	242	—	—	6	8	5	90
Maraş-Zeytun Yolu	1	10	500	49	500	—	—	8	7	4	60
Zeytun-Elbistan Yolu	4	50	976	5	24	—	—	12	7	4	56
İskenderun-Maraş Yolu (İslahiye Hattından)	—	195	—	—	—	—	—	8	7	4	195

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.454

²³⁶ BOA, DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:1/10

Yukarıdaki tabloda Maraş'ı dış dünyaya bağlayan dört şose yol bulunmaktadır. Söz konusu yol inşaat çalışmalarında önemli mesafe kat edilmekle birlikte mevcut yol çalışmalarının henüz tamamlanamadığı görülmektedir. H.1321 tarihli Halep Salnamesi'nde Maraş Sancağı'ndaki yol çalışmalarının daha geniş bir bölgeye yayıldığı görülmektedir. Daha önce 90 km uzunlukta olan Maraş-Antep güzergahında yol çalışması yapılırken daha sonraki aşamada toplam 668 km 171 m uzunluktaki Maraş'ı Halep'e bağlayan yol üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Besim Atalay XX. yüzyılın başlarında Maraş kentinin ulaşım sistemiyle ilgili aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır: Bu yıllarda Maraş yol konusunda oldukça fakirdir. Şehir merkezinde yeterli büyüklükte caddeler bulunmamaktadır. Kenti kazalara ve köylere bağlayan umumi yollar bulunmakla birlikte ulaşım pek elverişli değildir. Şehri Antep'e bağlayan 52 km uzunluğunda bir şose yol bulunmaktadır. Ancak bu yol yapım aşamasında olup henüz tamamlanamamıştır. Bu yıllarda Maraş'ta henüz demiryolu hattı bulunmamaktadır. Daha önceleri başlanıp tamamlanamayan diğer bir yol da Maraş-İslahiye yoludur. Bu yol Bağdat demiryolunun tamamlanmasıyla birlikte gelecekte büyük bir önem kazanacaktır.²³⁷

Maraş mutasarrıflığınca sancağın ulaşım imkanlarını belirlemek amacıyla bir tahrirat yapılmıştır. H. 1328(1910) tarihli tahrirat raporunda şöyle denmektedir: Maraş Sancağı'nın özellikle Maraş, Elbistan, Göksun ve Zeytun kazalarını birbirine bağlayan ve işlek olarak kullanılan yollar ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu yolları kullanan vatandaşlar büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Özellikle hayvancılık yapan vatandaşlar hayvan sevkiyatını büyük güçlüklerle yapabilmektedirler. Maraş Sancağı'nın bütününde ulaşım güçlüğüyle sağlanabilmektedir. Maraş Sancağı, bölgeyi dış dünyaya bağlayacak medeniyetle buluşturacak ve ticari ilişkileri tesis edecek modern yollara sahip değildir. Bu bakımdan iktisadi ve sosyal olarak geri kalmışlık özellikleri taşımaktaydı. Maraş Sancağı için İstanbul-Bağdat demiryolu hattı önem arz etmektedir. Çünkü demir yolu ulaşımı bu dönemde şehirlerin gelişimi için en önemli bir refah kaynağıdır. Maraş'ı İstanbul-Bağdat demiryolu hattına yaklaştıracak Maraş'tan İslahiye sınırına kadar bir şose yol yapımı önem arz etmektedir. Bu yolun inşasıyla sancağın iktisadi gelişmede

---

²³⁷ Atalay, age., s.166

önü açılacağından yol yapımına en kısa zamanda teşebbüs edilmelidir. Söz konusu yolun uzunluğu yaklaşık olarak 70 km olacaktır. Maraş Livası'nın H. 1326 yılı tarih bedelatı gelirleri toplamı 248 000 kuruştur. Ayrıca H. 1327(1909) yılında 644 kuruş olarak tahakkuk etmiş olan gelirin 282 000 kuruşluk kısmı tahsil edilmiştir. Maraş-İslahiye yol çalışmalarına yukarıda verilen tarih bedelatı gelirleriyle teşebbüs edilecek olursa yol çalışması tahminen H. 1335(1916) yılında tamamlanabilecektir. Bu durumda yol çalışmasının uzun zaman alması, yolun bir kısmı yeniden inşa edilirken diğer kısımlarının bozulmaya yüz tutacağı için yol için tahsis edilen tarih bedelatı gelirleri bu iş için yeterli olmayacaktır. Mevcut gelirlerin bu yol çalışmasına aktarılması sonucu Zeytun, Göksun ve Elbistan yollarının tamiratına bile girişilemeyecektir.²³⁸

Nafia Nezaretine (Bayındırlık Bakanlığı) gönderilen H. 1328(1910) tarihli diğer bir yazıda Maraş Sancağı'nın yol durumuyla ilgili olarak şunlar söylenmektedir: Bahçe mevkii Maraş şehir merkezine 55 km uzaklıkta olup demiryolu ulaşımının sağlanabildiği bir istasyona sahiptir. Maraşlı vatandaşlar tarafından Maraş ile Bahçe arasında bir şose yolun yapımı için Nafia Nezareti'ne gönderilmek üzere Maraş İdare Meclisi'ne dilekçe verilmiştir. Nafia Nezareti, Maraş-Bahçe yolunun yapımı için yapılan talebi yol ödeneğinin yetersiz olmasından dolayı reddetmiştir. Nafia Nezareti'nce yapılan bu açıklamalara karşılık yol için istida veren vatandaşlar bu yolun mükellef işçiler ve yol için yapılacak ianat denilen yardımlarla başlatılmasını talep etmişlerdir. Vatandaşların bu yoldaki taleplerine karşılık şöyle denmektedir: H. 1329 (1911) yılı içinde yapılacak yollar için 6 000 lira Antep-Maraş yolu için tahsis edilmiştir. Başmühendislikçe yapılan açıklamada bu ödeneğin Antep-Maraş yolunun ikmaline dahi yetmeyeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca sözü edilen mükellef işçilerin yol çalışmalarında istihdamı kanunen yasaklanmıştır. Bu bakımdan Maraş-Bahçe yol inşasına başlanması mümkün görülmemektedir. Yine yukarıdaki raporda şöyle denmektedir: Halep Vilayeti'nde bulunan yol yalnız Halep'ten İskenderun'a ve Halep'ten Antep'e kadar yapılmış olup bu yollar için yol bekçileri tayin edilmemiş

---

²³⁸ BOA, DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:1/10; Arşiv kayıtlarında sık sık Maraş Kazası'nda tarım ve ticaretin gelişmesinde önemli rol oynayacağı düşünülerek yetkililerce Bağdat Demiryolu'nun bir hattının Maraş'a çekilmesi talebinde bulunulmuştur. Devletin demiryolu şirketleriyle yaptığı anlaşma gereği bunun mümkün olamayacağı bildirilmektedir.

olduğundan yollar tahrip olmuş, bu bakımdan bu yolların yeniden inşası ve tamiri gerektiği bildirilmiştir.²³⁹

Maraş, Zeytun ve Elbistan yolları bu dönemde hububat nakliyatı açısından önem arz etmektedir. Bu bölgelerde elde edilen ürün fazlası yol imkansızlıkları nedeniyle sancak içine ve dışına ihraç edilememektedir. Elde edilen mahsulün fazla olan kısmı ulaşım yetersizliğinden dolayı üreticilerin elinde kalmakta ve üreticiler zarar etmektedir. Bu bakımdan söz konusu yolların yeniden tamir ve inşası bölgede yaşayan çiftçilerin ve dolayısıyla da devlet gelirlerinin artmasını sağlayacaktır.²⁴⁰

Halep Vilayeti Yol İdaresi'nce H.1330(1911-12) yılında bir yol cetveli düzenlenmiştir. Bu cetvelde H. 1330 yılı itibariyle Halep Vilayeti'nde inşası tamamlanmış yollarla inşası devam eden yolların durumu, H. 1330 yılından itibaren yeniden yapılması planlanan yollar ve mevcut yolların şimdiki durumu (araba işleyip işleyemediği) gösterilmektedir. H. 1330 yılında Maraş'ı çevre kentlere bağlayan yolların durumu gösteren tabloya göre 1914 yılında Maraş Sancağı'nı dış dünyaya bağlayan yolların birçoğunda arabayla ulaşım sağlanamamaktadır.

Tablo 36: 1914 Yılında Maraş Sancağı'nın Yol Durumu

Turuk-ı Hususa-i Vilayat	Esami-i Turuk	Tul			
		Umum Kilometro	Hitam Bulan Kilometro	Derdest Olan Kilometro	
İnşası hitam bulan	Haleb-Pazarcık Tariki	120	20	—	Araba mürur edebilir.
	Ayıntab-Mer'aş Tariki	80	14	16,580	Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü kısımlar ikmal edilmiştir. 5.,6.,7.,8.,9.,10.,11. kısım derdest ikmaldir. 49,420 kilometresi muhtac-ı tamir olub ve keşnamesi tanzim edilmiştir. Araba mürur edebilir.
330 senesinden itibaren müceddiden	Ayıntab-Mer'aş Tariki	49,420	—	—	On ikinci kısım araba mürur edebilir.
	Mer'aş-İslahiye Tariki	41	—	5,500	Araba mürur edemez.

²³⁹ BOA, DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:2/2

²⁴⁰ BOA., DH.İD., Dosya no:25, Gömlek no:17, Belge No:3/2

inşası mültezem	Mer'aş-Zeytun Tariki	45	—	16	Araba mürur edemez.
	Haleb-Bab Tariki	20	4	11,300	Araba mürur edemez.
	Hemedaniye-Meara Tariki	29	—	—	Topboğazı-Antakya kısmında araba mürur eder ise de Topboğazı-Süveydiye kısmında edemez.
	Topboğazı-Antakya-Süveydiye Tariki	60	10	—	Araba mürur edemez.
	Ayıntab-Akçakoyunlu Tariki	30	—	—	Haleb'den Edleb'e kadar araba mürur eder.
Acilen inşası mutasavver olan	Haleb-Edleb-Cirsuğur-Lazkiye Hududu Tariki	106	—	—	Araba mürur edemez.
	Haleb-Harem-Antakya-Süveydiye Tariki	120	—	—	Araba mürur edemez.
	Hamidiye Köprüsü-Elbistan Tariki	65	—	—	Araba mürur edemez.
	Elbistan-Efsus Tariki	25	—	—	Araba mürur edemez.
İkinci derece inşası mutasavver olan	Haleb-Nermaniye-Humam Tariki	60	—	—	Araba mürur edemez.
	Bab-Benec (...) Tariki	66	—	—	Yalnız 15 kilometresi tesviye edilirse araba suhuletle mürur eder.
	Pazarcık-Behisni Tariki	50	—	—	Araba mürur edemez.

Kaynak: BOA, DH.UMVM., Dosya no:74, Gömlek no:31, Belge No:14

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş Sancağı'ndaki yol çalışmaları konusunda arşiv kaynaklarında şu bilgilere yer verilmektedir: Dahiliye Nezareti'nce H. 1330'da yapılan bayındırlık çalışmaları raporuna göre; Maraş şehir merkezinin kuzeyinde bulunan tarihi kaleden başlayarak şehrin güneyine ve Maraş-Antep Caddesi'nin başlanıcına kadar uzayan ve tek gidiş-

gelişli, 12 m genişliğinde 2 km uzunluğunda bir cadde oluşturulmuştur.²⁴¹ Maraş-İslahiye yolu 41 km, Maraş-Göksun yolu ise 120 km'dir. H. 1330'da Maraş'tan başlayarak İslahiye sınırında son bulan Maraş-İslahiye yolunun birinci kısmını oluşturan 7,5 km'lik yolun 5 km'sinin toprak tesviyesi ile birlikte 2,5 km kadar da şose inşaatı tamamlanmıştır.²⁴²

Dahiliye Nezareti'nin H. 1331 yılı verilerine göre Maraş-İslahiye yolunun uzunluğu 141 km olarak ölçülmüştür. Maraş-Göksun yolu ise 120 km'dir.²⁴³ 1332 yılı zarfında inşasına başlanan yol bulunmamaktadır. Ancak daha önceki dönemlerde inşasına başlanan yollarda çalışmalar savaş dolayısıyla tamamlanamamıştır. Yol çalışmalarında teşkil edilen amele taburundan günlük 235 asker Maraş-İslahiye yol çalışmalarında istihdam edilmiştir.²⁴⁴

I. Dünya Savaşı yıllarına ait belgeler incelendiğinde belgelerde Maraş Sancağı'nda amele taburlarının faaliyetleriyle ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Amele taburları, Osmanlı Ordusu'nun geri hizmet birliklerinden biri olarak I. Dünya Savaşı'nın başında kurulmuştur. Amele taburlarının yaptığı faaliyetler Osmanlı ordu teşkilatı içindeki bir kısım birliklerce daha önce de yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde amele taburlarının gördüğü benzer hizmetler farklı isimler altında askerleri birlikler tarafından yapılmaktaydı. Amele taburlarını oluşturan askerler gayrimüslim ve Müslüman askerlerden oluşmaktaydı. Bu birliklerde bulunan askerler cephede savaşmasında sakınca oluşturan vatandaşlardan oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı yıllarında ülkenin hemen her bölgesinde amele taburları teşkil edilmişti. Bu birliklerde görevli neferlere niteliklerine göre farklı ücretler ödenmekteydi. Amele taburları ihtiyaç duyulan her yere sevk edilerek bu yörelerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Amele taburları I. Dünya Savaşı yıllarında geri hizmet birlikleri olarak karayolu çalışmalarında, köprü inşaatlarında, demiryolu yapımında, zararlı hayvanlarla

---

²⁴¹ Maraş'ın güneyinde bulunan Antep Caddesi'nin Şeyh Adil mevkiinden ve şehrin orta kısmından hükümet konağına, oradan da doğuya doğru Kırkgöz mevkiine kadar bir şose yol bulunmaktadır. Bkz. Öztürk, age., II. Cilt, s.791

²⁴² BOA, DH.UMVM, Dosya no:137, Gömlek no:9, Belge No:1 ve 2

²⁴³ BOA, DH.UMVM, Dosya no:137, Gömlek no:9, Belge No:2

²⁴⁴ BOA, DH.UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:10, Belge No:7; BOA, DH.UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:4

mücadelede, ağaç kesimi, tarımsal faaliyetlerde vb. ihtiyaç duyulan birçok alanda istihdam edilmişlerdir.²⁴⁵

I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi için kurulan amele taburlarında başta Müslümanlar olmak üzere çeşitli milletlerden topluluklar da istihdam edilmiştir. Bu milletlerden biri de Ermenilerdir. Ermeni vatandaşların demiryolu inşasında yer almasının nedenlerinden biri de fakir düşmüş Ermenilere aş ve iş imkanı sağlanmasıdır. H. 1328 tarihli bir iradede Maraş'ta bu yıllarda kıtlık yaşanmaktadır. Bu nedenle de bir kısım Ermeniler muhtaç duruma düşmüşlerdir. Devlet yetkilileri bu durumdaki Ermenilere para olarak yardım etme gereğini duymaktadır. Bu amaçla muhtaç durumdaki Ermenilerden 5 000 kişinin Bağdat Demiryollarında istihdam edilmesi planlanmıştır.²⁴⁶ H. 1332 yılı Şubat ayı istatistik cetveline göre Maraş Sancağı'nda yapılan yol çalışmaları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 37: H. 1332 Yılında Maraş Sancağı'nda Yapılan Yol Çalışmaları

Yolların Mebde ve Müntehası	Bu ay zarfında icra kılınan	Bu ay zarfında ihtiyar olunan masarif (Kuruş)			Mülahazat
		İnşaat Masarifi	Tamirat Masarifi	Yekun	
Mer'aş- Elbistan	—	0	100	100	Tamir ve tevsi' olunan Kayacık yoluna gönderilen barut nakliyesi
Elbistan Kazası	—	0	1 465	1 465	Elbistan köprüsünün tamir masarifi
Elbistan Kazası	—	805	0	605	Pınarbaşı köprüsünün müceddiden inşası
Elbistan Kazası	—	3 030	0	3 030	Azğun köprüsünün müceddiden inşası
Pazarcık Kazası	—	10 145	0	10 145	Aksu üzerine müceddiden yapılan köprü
Yekun		13 980	1 565	15 545	

Kaynak: BOA, DH.UMVM, Dosya no:148, Gömlek no:56, Belge No:2

²⁴⁵ Cengiz Mutlu; *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 13-109

²⁴⁶ BOA, DH.ID., Dosya no:107, Gömlek no:6

Tablodan da görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş koşullarına rağmen imkanlar ölçüsünde yol çalışmalarına devam edildiği görülmektedir. Üzerinde çalışma yapılan yollar daha çok asker sevkıyatı ve hububat taşımacılığını kolaylaştırmak amacıyla yönelik olmuştur.

H. 1332 yılında Maraş eşraf ve ulemasının Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta şöyle denmektedir: Maraş Sancağı ticaret ve ziraat noktasında her türlü terakkiye müsait bir şehirdir. Bu özellikleri itibariyle büyük siyasi öneme sahiptir. Şehrin ulaşım imkanlarının yetersizliğinden dolayı ithalat ve ihracat faaliyetlerinde güçlükler yaşanmaktadır. İhracata konu olan hububat ve mensucat malları adeta ambarlarda çürümeye terk edilmiştir. Bu konuda üretici kesim üretim konusunda büyük sıkıntılar çekmektedir. Bunların yanı sıra asker sevkıyatı da ulaşım yetersizliğinden dolayı güçle yapılabilmektedir. Ulaşım noktasında gelişmiş bölgeler ümran olmasına karşılık Maraş'ta Meşrutiyet döneminde ulaşım konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Mal ve asker sevkıyatının sağlıklı yapılabilmesi için Maraş'a 70 km uzaklıkta bulunan Bağdat Demiryolu hattının şehre bağlanması gerekmektedir.²⁴⁷

Maraş-İslahiye yol çalışmalarında Maraş'ta bulunan Nevşehir istihkam bölüğü ve amele taburu askerleriyle ve gönüllü olarak vatandaşlar da bu çalışmalara destek vermiştir.²⁴⁸ Ancak H.1332 yılında ülkenin içinde bulunduğu zor koşullardan dolayı Maraş-İslahiye yol çalışmaları zaman zaman durdurulmuştur. Aksu Köprüsü için yol çalışmaları için oluşturulmuş olan amele taburundan 15 asker görevlendirilmiştir. Ayrıca Maraş-Malatya yolunun Armutlu kısmıyla Maraş-Göksun-Elbistan yolu, hububat taşımacılığı ve asker sevkıyatını kolaylaştırmak amacıyla vatandaşlar tarafından tesviye edilmiştir. Maraş-Malatya yolunun Armutlu kısmı 2 km olup bu yıl tamir edilmiştir. Elbistan-Malatya yolu ise 80 km'dir. Bu yolun 70 km'lik kısmı tesviye edilmiştir. Ayrıca Maraş-Göksun-Elbistan yolunun da 300 km'lik kısmının toprak tesviyesi yapılmıştır. Bu dönemde Maraş'ta 1 200 kişilik bir amele taburu teşkil edilmişti. Amele taburunda bulunan askerler zaman zaman yol çalışmalarından alınarak tarım alanlarında da çalıştırılmıştır.²⁴⁹ Bu yıl Maraş-Elbistan, Göksun-Sivas, Elbistan-

²⁴⁷ BOA, DH.İD, Dosya no:191, Gömlek no:1-6, Belge No:4

²⁴⁸ BOA, DH. UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:4

²⁴⁹ BOA, DH.UMVM, Dosya no:149, Gömlek no:29, Belge No:12

Efsus, Göksun-Elbistan, Maraş-Göksun, Maraş-Yenice kale, Göksun-Andırın, Elbistan-Malatya ve Maraş-Malatya yollarında yol inşaatı ve köprü çalışmaları devam etmiştir.²⁵⁰ Özellikle asker sevkiyatı ve hububat nakliyatı için İslahiye-Maraş yolu çok önem arz etmektedir.²⁵¹

1923-1950 yılları arasında Türkiye'nin ulaşım politikası, demiryolu hatlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde gerçekleşmişti. Bu bakımdan ülkede kara yolu yapımı konusunda pek ilerleme kaydedilmemiştir. Devlet karayollarındaki gelişme ancak 1950 yılında Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte başlamıştır. 1950 yılına kadar yol bakımından pek gelişme gösterememiş olan Maraş'ta 1950'lerden 1960 yılına kadar karayolu ulaşımında önemli gelişme görülmüştür.²⁵²

Günümüzde Kahramanmaraş ilinin ulaşım sistemi oldukça gelişmiştir. İl, ülkenin doğusunu batısına bağlayan iki uluslar arası kara yoluna bağlanmaktadır. Maraş Türkiye'yi doğu-batı istikametinde geçen E-90 karayoluna bağlıdır.²⁵³ Bunlar; Güney Anadolu'dan geçerek Anadolu'yu İran'a bağlayan E-24 Karayolu ile Erzincan üzerinden İran'a bağlanan E-100 karayoludur. E-100 karayoluna Erzincan yakınında bağlanan ve Kahramanmaraş'tan geçen karayolu, Kahramanmaraş'tan sonra E-5'le birleşerek Antakya'ya ve Suriye'ye ulaşmaktadır. Aynı güzergahta Adana'ya da ulaşmaktadır. İl, 55 numaralı karayolu ile Kayseri'ye ve kuzeye bağlanırken, 59 numaralı karayolu ile Gaziantep'e bağlanmaktadır. İldeki demiryolları, merkezi Adana'da bulunan VI. İşletme Müdürlüğü'ne bağlıdır.²⁵⁴

Kahramanmaraş Türkiye demiryolu ağına 1948 yılında bağlanmıştır. İl merkezi Köprüağzı İstasyonu'na 28 km'lik şube hattı ile bağlanmıştır. İl sınırları içinde demiryolu hattının uzunluğu 161 km'dir. Demiryolu ulaşımından il merkezi ile Türkoğlu ve Pazarcık ilçeleri yararlanmaktadır. Köprüağzı tren istasyonu kenti Kurtalan

---

²⁵⁰ BOA, DH.UMVM, Dosya no:148, Gömlek no:80, Belge No:4

²⁵¹ BOA, DH.UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge No:1 ve 4

²⁵² Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, s. 31

²⁵³ Kahramanmaraş Turizm Müdürlüğü, age., s.6

²⁵⁴ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s. 5702

Ekspres demiryolu hattına bağlayarak Van, Tatvan, Muş, Elazığ, Malatya, Gaziantep, Adana, Mersin, Ankara ve İstanbul şehirlerine ulaşımı sağlamaktadır.²⁵⁵

---

²⁵⁵ Kahramanmaraş Turizm Müdürlüğü, age., s.7

5. MARAŞ SANCAĞI'NDA TARIM

Toplumların ekonomik durumlarını ortaya koyabilmek için üç temel sektör olan tarım, sanayi ve ticaret sektörlerini incelemek gerekmektedir. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin, son dönemlerine kadar üretim yapısını belirleyen en önemli sektör tarım sektörü olmuştur.²⁵⁶ Osmanlı Devleti, bütün zenginliğini topraktan elde etmekteydi. Osmanlı'yı daha iyi anlayabilmek için tarımsal üretim biçimini incelemek gerekmektedir.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ait tarım potansiyeli hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalar son derece sınırlı düzeydedir. Bu eksikliğin en önemli nedenlerinden biri de Osmanlı dönemine ait yeterli, güvenilir ve maksada uygun istatistik verilerinin bulunmayışıdır. Arşivlerden elde edilen istatistik verilerin değerlendirilmesi de ayrı bir problem oluşturmaktadır. Osmanlı tarımıyla ilgili istatistik kayıtlarına ulaşabilmek için Osmanlıca arşiv kaynaklarına müracaat etmek gerekmektedir.²⁵⁸ Biz de yukarıdaki açıklamalar ışığında Maraş Sancağı'nın tarım potansiyelini başta arşiv kaynakları ve salname verileri olmak üzere çeşitli kaynaklardan ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti özellikle XIX. yüzyılın sonlarında birçok alanda olduğu gibi tarım alanında da önemli reformlara imza atmıştır. Osmanlı Hükümeti sanayi ve ticaret faaliyetleri için yaptığı teşvikleri tarım kesimi için de yapmıştır. Zirai üretimin artırılabilmesi için nizamname adı altında hukuki düzenlemeler yapmış ve bunları vilayetlerde uygulamıştır. Örneğin, oluşturulan numune tarlaları modern tarım konusunda atılın önemli adımlardan biridir.²⁵⁹

---

²⁵⁶ 1808–1922 yılları arasında Osmanlı tarım sektörü eldeki milli hâsılanın takriben %60'ını tarımdan elde etmekte ve toplam nüfusun da %80'inin geçim kaynağı olmaktaydı. 1913–1914 yılları istatistik verilerine göre zirai hâsılanın %80'ni tarımsal, %20'si de hayvansal üretimden elde edilmiştir. Bkz. Harun Şahin, *Lozan Barış Antlaşması'nın Ticari, Mali ve İktisadi Hükümlerinin Türkiye Ekonomisi'ne Etkileri ve Doğurduğu Sonuçlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996, s.8

²⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, "XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları", *İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı*, Birinci Cilt: Kanunlar, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1943, s.V

²⁵⁸ Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayını No: 2025, 2003, s.XVII

²⁵⁹ BOA, A. MKT. MHM., Dosya no:727, Gömlek no:31

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olduğu gibi Maraş Sancağı'nda da yörenin ekonomik yapısını belirleyen en önemli sektör tarım olmuştur. Şehir dışındaki saha ekonomisi ve buna bağlı faaliyetler tarıma bağlı olduğu görülmektedir. Şehir merkezinde ticaret ve sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren nüfus azdır. Kırsal kesimde bulunan nüfusun tamamı, şehirde yaşayan nüfusun önemli bir bölümü geçimini tarımsal ve hayvansal üretimden sağlamaktadır.²⁶⁰ Kahramanmaraş, XX. yüzyılın sonlarına kadar tarımsal yapı özelliklerini büyük ölçüde devam ettirmiş bir şehirdir.²⁶¹

XX. yüzyılın başlarında Maraş ve çevresi tarımsal üretim açısından elverişli bir özelliğe sahiptir. Kazanın tarıma elverişli bir coğrafi yapıda olması ve su bolluğu bakımından da önemli bir yere sahip olması tarım ve hayvancılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁶²

Bu bölümde XX. yüzyılın başlarında Maraş Kazası'nda tarım sektörünün durumunu ve bu alandaki gelişmeleri Osmanlı arşiv kaynakları, salname verileri ve şer'iyye sicil kayıtlarından yararlanarak anlatmaya çalışacağız. Ayrıca bu bölümde Maraş Kazası'nda tarımsal arazilerin kullanım durumlarını, hububat, baklagil, endüstriyel bitki ve meyve-sebze üretimi konularına yer verdikten sonra kazada yapılan hayvancılık ve hayvansal üretimdeki gelişmeleri açıklamaya çalışacağız.

5.1 Arazi Bölünüşü ve Toprak Kullanımı

Maraş Kazası'nda toprak, bölgenin coğrafi şekli, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları dikkate alınarak çeşitli şekillerde kullanılmıştır. 1563 tarihli tahrir kayıtlarında Maraş Kazası'nda iklim koşullarının elverişli olması ve coğrafi yapının

---

²⁶⁰ XIX. yüzyılın başlarında (1850) Maraş Kazası'nın nüfusunun %71'i, 1880-1881'de kaza nüfusunun %55'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Bkz. Doğan, age., s.276

²⁶¹ 1990'larda Kahramanmaraş ilinin tarımsal yapısı için bkz. Şahin, agm, s.1

²⁶² Maraş'ta su bolluğunun önemi XX. yüzyılın başlarında teknolojinin gelişmesiyle birlikte daha iyi anlaşılmıştır. Maraş Livası'na dair hazırlanan bir raporda bölgenin su kapasitesi konusunda şöyle denmektedir: "Memlekette cereyan eden suların kesreti ve kuvve-i elektirikiyye istihsaline kabiliyetine nazar-ı dikkati celb ettiğinden elektirik mühendislerinden Mösyö Klavn celb ve keşfiyyat-ı fenniye yapıldığında hakikaten mevcut suların bu babdaki maksadı temine kafi geleceği ve bu yüzden memleketin çok müstefad olacağı anlaşılmış ve hal-i tabiiyenin avdetini müteakib bu babtaki a'malin inkişaf eylemesi me'mul bulunmuştur." Bkz. BOA, DH. UMVM, Dosya no:137, Gömlek no:19, Belge no:2

etkisiyle toprak, farklı şekillerde kullanılmıştır. Kırsal kesimlerde ekilebilir alanlar *Çift* ve onun yarısı anlamında *Nim Çift* olarak belli büyüklükteki parçalara ayrıldıktan sonra kullanılmak üzere çiftçilere verilmiştir. Düzluklerde tarla tarımı yapılırken, tarım alanlarının azaldığı ve tarımsal üretimden elde edilen verimin düştüğü dağlık yerlerde arıcılık ve hayvancılık ön plana çıkmıştır.²⁶³

Aşağıdaki tabloda XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maraş Sancağı'nda arazilerden faydalanma biçimleri görülmektedir.

Tablo 38: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Arazi Bölünüşü ve Araziden Faydalanma (Dönüm)

Kazalar	Çayır	Orman	Arazi-i Haliye	Arazi-i Mezru'a	Bostan ve Sebzevat Bahçe	Dutluk	Bağ	Zeytinlik	Fellahan Tarla
Maraş		9 400		65 000	450	5	6 925	35	40 500
Hassa		8 000		2 500	130	2 000	2 100		3 000
Bulanık	220	1 250	3000	7 700	87	45	1 400	25	9 150
Andırın	22 000	13 200	3 500	12 000	300	100	351	150	1 591
Zeytin		2 840		27 776	1 009		101 140		204 700
Elbistan	5 977	376	376	53 256	120		87		45 631
İslahiye	10	17 007	2 000	3 000	100	2	100		300
Pazarcık	2 490	22 000	5 000	14 510			8 000		13 000

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.204

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maraş toprakları orman, bostan, dutluk, bağ, zeytinlik, tarla vb. şekillerde kullanılmıştır. Kazada ekili alan toplam 65 000 dönümdür. Ayrıca 40 500 dönüm de tarla olarak kullanılmaktadır. Ekili olmayan arazi bulunmamaktadır. Görüldüğü gibi kazada bulunan arazilerin büyük bölümü ekili alanlardan oluşmaktadır. Maraş'ta 6 925 dönümlük alanda bağcılık yapılmaktadır. Diğer kazalara oranla yörede bağcılığın oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kazalarda zeytinlik alanların fazla olmadığı görülmektedir. Salname verilerinden zeytin

²⁶³ Yinanç-Elbüyük, age., s.XXXIII

üretiminin ekonomik öneminin yeni fark edildiği belirtilmektedir. Bu dönemde Maraş'ta zeytincilik gelişmekte olan bir alandır.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Cuinet Maraş'ın topoğrafik özelliklerini şöyle ifade etmektedir: Toprakları neredeyse tamamen dağlık ve akarsularla çevrilidir. Hemen her bölgede sıcak bir iklim hâkimdir. Düzlüklere az rastlanmaktadır. Maraş ve Pazarcık Ovaları sulak ve ziraata elverişlidir. Dağlar ise geniş ormanlıklar ile kaplıdır. Zeytincilik, meyvecilik ve sebzeçilik yapılmaktadır.²⁶⁴ Hemen bütün bölgede tahıl, pirinç, pamuk, tütün, susam, salep vs. ürünler yetişmektedir.²⁶⁵

Aşağıdaki tabloda ise XX. yüzyılın başlarında yıllar itibariyle Maraş Kazası'nda arazi bölüşümü ve kullanım alanları görülmektedir.

Tablo 39: Salnamelere Göre Maraş Kazası'nda Arazi Kullanımı (1895-1907)

Yıllar	Bağ Sayısı	Bahçe Sayısı	Mezru ve Gayrimezru Arazi (Dönüm)	Tarla Sayısı	Mezra Sayısı	Çiftlik Sayısı	Çayır Mahalli
1895-1896	17 606	1 211					
1899-1900	9 645	550					
1901-1902	9 650	550					
1902-1903	19 712	552					
1903-1904	9 656	550					
1904-1905	18 040	1 161	454 969	22 500	61	5	20
1905-1906	1 050	1 160	454 700	22 550	60	5	20
1906-1907	18 040	1 160	454 969	22 510	61	5	20

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt.

1895-1907 yılları arasında Maraş'ta bağ mevcudunun 1 050 ile 19 712 arasında değiştiği görülmektedir. Bazı salname verilerinde bağ mevcudundaki bu farklılığın nedeni bağ mevcutlarında artma ve azalmadan kaynaklanmayıp hesaplama biçiminden kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Benzer farklılığı Maraş'taki bahçe mevcudunda da

²⁶⁴ XVII. Yüzyılda yaşayan E. Çelebi, Maraş'ta başta üzüm olmak üzere pek çok meyvenin yetiştirildiğini belirtmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, age., s.349

²⁶⁵ Cuinet, age., s.228

görebilmekteyiz. Yapılan hesaplamalara göre bağ mevcudu 550 ile 1 161 arasında değişmektedir. Söz konusu dönemdeki bahçe mevcudundaki artışların nedeni yeni arazilerin bahçe tarımına kazandırılmasından kaynaklanmamıştır. 1904-1905 yıllarında mevcut 1 161 bahçenin 550'si kasaba sınırları içinde, geri kalan 611 bahçe de kasaba dışındaki kazaya tabi yerlerde dir.

Bu dönemde kazadaki mevcut tarımsal arazilerin tamamı üretime açılmıştır. Salnamelerde Maraş'ta *hali yer hemen yok gibidir* denmektedir.²⁶⁶ 1906-1907 yıllarında Maraş'ta mezru (ekili) ve gayrimezru (ekili olmayan) arazilerin toplamı 454 969 dönümdür. Mevcut arazilerin 111 118 dönümü etrafı şehir nahiyesinde bulunmaktadır. Maraş'ta diğer nahiyelerde bulunan ekili ve ekili olmayan arazilerin miktarı şöyledir: Yenicekale Nahiyesi'nde 67 667 dönüm, Camustıl Nahiyesi'nde 67 497 dönüm, Bertiz Nahiyesi'nde 28 651 dönüm, Şekeroba Nahiyesi'nde 24 750 dönüm, Çakallı Nahiyesi'nde 8 915 dönüm, Nedirli Nahiyesi'nde 10 353 dönümdür. Maraş Kazası genelinde üretime açılan tarım alanlarında bir artış söz konusudur.

Yeryüzündeki tarım alanlarının coğrafi dağılışını, tarımsal faaliyetleri, yetiştirilen ürünleri ve üretim miktarını hiç şüphesiz doğal çevre ve beşeri faktörler belirlemektedir. Bu düşünceden yola çıkarak bu dönemde yıllar itibariyle Maraş Kazası'nda tarım alanlarındaki artışın kazada dâhilindeki nüfus artışından, dolayısıyla tarımsal üretime talep artışından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Bu dönem kazada kullanılabilir araziler bağ, bahçe, tarla, mezra, çiftlik ve çayır mahalli olarak sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Kazada tarım arazilerinin büyük bir bölümü tarla olarak kullanılmıştır. Bölgenin büyük ölçüde dağlık olması kuru tarımı elverişli hale getirerek bahçeciliği yaygınlaştırmıştır. Kazada ovalarda ve nispeten düzlüklerde tarla tarımı yapılmaktayken, dağlık yerlerde daha çok bağ ve bahçe tarımı yapılmaktaydı. Bunların dışında çayır mahalli olarak birçok yerin kullanılıyor olması tarımsal üretimden sonra hayvancılık faaliyetlerinin ikinci derecede önemli bir iktisadi faaliyet olduğu anlaşılmaktadır.

---

²⁶⁶ Öztürk, age., II. Cilt, s.695

Tablo 40: Salnamelere Göre Maraş Kazası'nda Tarım Alanları (Dönüm)

Nahiyeler	1901-1902	1905-1906
Etraf-1 Şehir	111 118	111 120
Yenicekale	67 666	67 667
Camustıl	67 497	67 497
Bertiz	28 651	28 651
Şekeroba	24 749	24 750
Çakallı	8 915	8 915
Nedirlu	10 352	10 353

Kaynak: 1321 ve 1323 Tarihli Halep Vilayet Salnameleri; Bkz. Öztürk, age., I. Cilt

5.2 XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Zirai Üretim

Maraş ve çevresi tarihte çok eski dönemlerden beri tarıma elverişli toprakları ve su bolluğu sayesinde zirai üretimin yaygın olarak yapıldığı bir bölge olmuştur. Yörenin coğrafi ve iklim özelliklerinin verdiği elverişli koşullar sonucunda tarımsal üretim gelişmiştir. Bu bakımdan bölgede tahıl başta olmak üzere hububat, baklagil, kök bitkileri, endüstri bitkileri, meyve ve sebze gibi çok çeşitli tarım ürünü üretilebilmiştir. Yörede tahıl üretimi ve bağcılık önemli bir yere sahip olmuştur. Maraş Sancağı tarıma elverişli toprakları bakımından Osmanlı Devleti'nin önemli sancaklarından biri olmuştur.

Maraş çevresine ait ilk tarımsal istatistik verilerini XVI. yüzyıla ait olan 1563 tarihli tahrir kayıtlarında görmekteyiz. Söz konusu kayıtlara göre sancağın güneyinde bulunan Maraş Kazası'nda yetişen tarım ürünlerinde çeşitlilik fazla olmasına rağmen, bölgenin kuzey ve kuzey batısında bulunan kazalarda tarım ürünlerindeki çeşitlilik azalmıştır. Güney kesimlerde pembe (pamuk), çeltik, susam gibi ürünler yetişmekteyken, bu ürünler kuzeyde kalan ovalarda görülmemektedir. Daha sonraki dönemlerde olduğu gibi XVI. yüzyılda da sancak topraklarda üretilen ürünlerin başında ana besin kaynağı olan buğday birinci sırayı almaktaydı. Bütün kırsal kesimlerde ekimi yapılan buğdaydan sonra arpa ve darı ekimi takip etmekteydi. Maraş Kazası'nda bu

ürünlerin yanında çeltik üretimi de önemli bir yere sahip olmuştur. Sancağın genelinde hemen her bölgede bahçe ve bostan tarımı görülmekteydi. Dönemin diğer bir önemli ürünü de pamuktur. Pamuk, Elbistan ve Zamantu kazaları dışında hemen her yerde yetiştirilebiliyordu. Dağlık alanlarda pamuğun üretimi nispeten düşmekteydi. Pembe adıyla bilinen pamuk açık koza ve uzun lifli şekilde olmayıp kısmen kurakçıl ve kapalı koza biçiminde bir türdür.²⁶⁷

Maraş Sancağı'nda tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak ikinci önemli kaynak Halep Vilayet Salnameleri'dir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi XIX. yüzyılda da tarım Maraş Sancağı'nın en önemli geçim kaynağıdır. Başlıca tarım ürünleri başta buğday ve arpa olmak üzere tahıllar, pirinç, pamuk, tütün, susam ve saleptir. Yörede önemli ölçüde bağlar, zeytinlikler, dutluklar da bulunmaktadır. Elde edilen pirinç sancak dışına ihraç edilmektedir. Pirinç Suriye, Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'daki vilayetlere satılmaktaydı.²⁶⁸

Aşağıdaki tablolarda XIX. yüzyılın ikinci yarısında sancakta yapılan tarımsal faaliyetleri salname verilerinden yararlanarak anlatmaya çalışacağız.

Tablo 41: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Hububat Üretimi

	Cinsi	Maraş	Hassa	Bulanık	Andırın	Zeytun	Elbistan	İslahiye	Pazarcık
Keyli Asitane	Buğday	325 450	5 000	17 000	25 175	29 000	133 355	500	30 000
	Arpa	225 600	4 000	7 000	2 550	7 400	80 552	4 000	12 000
	Kokoroz	15		300	80				
	Yulaf								
	Çavdar	15 625		2 100	150				150
	Burçak		250		995				1 800
	Darı	2 540	15 000	3 900	5 650	4 075	1 108	5 000	2 500
	Fiğ			160			5 089	100	
	Susam	532		190	445				

²⁶⁷ Yinanç-Elibüyük, age., ss.28-29

²⁶⁸ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s.5665

	Cinsi	Maraş	Hassa	Bulanık	Andırın	Zeytun	Elbistan	İslahiye	Pazarcık
	Pirinç	5 050	200	550	100			5 000	25 000
	Bakla				2		20		
	Fasulye				2		250		
	Nohut	1 235			300	332	323	300	2 000
	Mercimek	1 855	300	865	215	180	1 210	20	300
Kıyye	Yer Elması				15		1 200		
	Pamuk Kozası	11 650	6 000	3 500		750		2 000	2 500
	Duhan	3 650	2 000	1 700	2 500	500	1 260	1 100	800
	Meyan Kökü		1 000	50	40				

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.205; İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18–20 okka (ortalama 25kg)'dır. Kilenin küsuratı Kutu'dur. 8 kutu, 1 İstanbul kilesi eder. 1 İstanbul kilesi, buğdaydan 25, 656 kg, arpadan 22,25 kg, pirinçten 12,828 kg'dır. Bkz. Pakalın, "Kile", age., Cilt: II, s.281; Kıyye-i atika (okka, ukiyye), 1282 kg'dır.

Salname kayıtlarından yararlanarak oluşturduğumuz tabloya göre 1870 yılında Maraş'ta en fazla üretimi gerçekleştirilen hububat türü buğday ve arpadır. Diğer önemli hububat türleri ise çavdar, pirinç ve darıdır. Yörede eski dönemlerden beri üretimi yapılan diğer önemli ürünlerin başında pamuk ve tütün gelmektedir. Sancakta üretilen buğdayın 325 450 kilesi, arpanın da 225 600 kilesi Maraş Merkez Kaza'da üretilmiştir. Sancakta üretilen ürünler arasında genellikle hayvan yemi olarak kullanılmış olan korkoroz, burçak, darı ve fiğ ürünleri de bulunmaktadır. Kazada pamuk üretimi de oldukça önemlidir. Sancakta üretilen toplam pamuk hasılatının büyük bölümü merkez kazada üretilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁹ 1880'lerde Osmanlı Ülkesi'nin batı ve güneybatındaki yöreler pirinç ekimi açısından önemlidir. Maraş, Kozan, Antakya, Osmaniye, İslahiye, Bağdat, Kербela, Amara, Basra sancaklarında pirinç çoklukla üretilmektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarında buğday mahsulünün çoklukla yetiştirildiği bölgeler başta Maraş olmak üzere Selanik, Manastır, Üsküb, Yanya, Tekfur Dağı, Çatalca, Dimetoka, Edirne, Erzurum, Bayburd, Karahisar Şarki, Erzincan, Muş, Mamuratül Aziz, Malatya,

Sancakta üretilen ve ekonomik değeri büyük olan diğer önemli bir bitki tütündür. Maraş Sancağı'nın bütün kazalarında tütün yetişmektedir. Tütün yetiştiriciliği başta merkez kaza olmak üzere yörenin önemli geçim kaynaklarından biridir. Maraş ve çevresinde önemli ölçüde tütün yetiştirildiği anlaşılmaktadır. 1907 yılında Osmanlı Maliye Nezareti'nce Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maraş'ta bir tütün fabrikasının tesis edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yine arşiv kayıtlarında yörede tütün kaçakçılığının çoklukla yaşandığı görülmektedir.²⁷⁰

Barkan'ın belirttiği gibi bütün zenginliğini topraktan elde eden Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Ülkede tarımsal üretim içerisinde çeltik üretiminin ayrı bir yeri vardı. Çeltik üretimi yalnız özel kesim tarafından yapılmamakta aynı zamanda devlet nam ve hesabına çeltik üretimi yapılan alanlar da vardı. Bir devlet politikası olarak çeltik üretiminde istihdam edilen şahıslara bir takım kolaylıklar da sağlanmaktaydı. Örneğin XVI. yüzyılda Maraş'ta çeltik üretiminde çalışan neferlerden olağan üstü bir vergi olan avarız vergisi tahsil edilmemiştir. Osmanlı çeltik üretimi devlet tarafından kanun ve kurallarla düzenlenmişti.²⁷¹

Maraş ve çevresinde çeltik üretiminin tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Yerli ve yabancı kaynaklar yörede çeltik üretiminin önemi üzerinde durmuşlardır. Bölgede çeltik üretiminin en önemli nedeni yörenin su kaynaklı açısından çeltik üretimine elverişli oluşudur. 1870 yılı verilerine göre Maraş Merkez Kaza'da 5 050 kile pirinç elde edilmiştir. Aynı dönem Pazarcık Kazası'nda elde edilen mahsul miktarı 25 000 kiledir. Pazarcık ve çevresinde elde edilen pirinç mahsulünün bol olmasının nedeni yörenin su kaynakları açısından müsait olmasıdır. Pazarcık Kazası ve Maraş yakınlarındaki ovaların iyi ekilmiş ve sulanmış olduğunu belirtmektedir.²⁷²

Diyarbakir, Musul, Tokad, Canik, Amasya, Sivas, Yozgad, Kınığı, Kastamonu, Bolu, Bursa, Karasi, Aydın, İzmir, Hamid, Teke, Menteşe, Adana, Burdur, Halep, Şam, Konya, Ankara, Havran ve Bağdat'tır. Ayrıca Maraş ve Halep Sancakları bu dönem Osmanlı Devleti'nde darı, susam, cehri, üzüm ve üzümünden elde edilen pekmez ve şarap üretiminin önde geldiği yerlerdir. Bkz. Binbaşı Hüseyin, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303, ss.55-89

²⁷⁰ BOA, DH. MKT, Dosya no: 2825, Gömlek no:19, Belge No:3

²⁷¹ Baki Çakır, "Maraş Çeltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraş'ta Çeltik Üretimi, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul, s.555

²⁷² Doğan, age., s.276

Tablo 42: 1870-1873 Yılları Arasında Maraş Kazası'nda Tarımsal Üretim (Kıyye)

Cinsi	1870-71	1871-72	1872-73
Mahmude	21		
Alaçehre	450	470	450
Cehri	3 546	4 000	3 500
Mahlep	5		
Çörekotu	15	5	5
Anason		15	15
Kırmızı Biber	1 475	1 500	1 500
Mazı	350	360	300
İncir	1 331	1 340	
Ceviz	2 500	2 000	3 500
Badem	210		
Fındık	22	25	30
Nar	1 650	1 500	2 000
Elma	1 025	100	700
Ayva	2 125	200	500
Armut	1 150	500	100
Kavun-Karpuz	253 000	355 000	150 000
Soğan	75 250	7 500	80 000
Sarımsak	1 025	1 500	1 200
Kitre	500	1 500	1 500
Üzüm	112 000	95 000	90 000

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.206

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi kazada yetişen ürünlerin çeşitliliği dikkat çekmektedir. Yörede çok farklı meyve türünün yetişebildiği görülmektedir. Özellikle üzüm, kavun ve karpuz en çok yetişen meyve türleridir. Ayrıca bir endüstri bitkisi olan cehri ve kırmızıbiberin üretimi oldukça önemli düzeydedir. Cehri bitkisinin boya

sanayinde kullanılan bir bitki olması nedeniyle yörede ilk zamanlar üretimi yaygın olarak yapılmaktaydı. Ancak daha sonraki dönemlerde ekonomik önemi azalan cehrinin üretiminden vazgeçilmiştir.

Ali Cevad H. 1304 (1886)'da hazırladığı eserinde Maraş Sancağı'nda yapılan zirai üretim faaliyetlerini şöyle özetlemektedir: *Nefs-i Şehir ile kazada her nev meyve ve külliyyet üzere üzüm, pirinç, buğday, arpa, ak darı, mercimek, kök boya, pamuk, Sisam hasıl olub ve Maraş'ta birkaç senedir zeytinlik ve fıstıklık yetiştirmeye çalışılıyor ki bunlardan kariben ifititafi me'mul olan semere Maraş için pek büyük bir sermaye-i servet olacaktır.*²⁷³

Salname verilerinden 1895-1907 yılları arasında daha önceki dönemler üretilen benzer ürünlerin üretimine devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönem üzüm, buğday, arpa, pirinç, akdarı, mercimek, kök boya, pamuk, susam,²⁷⁴ kiraz, vişne, elma, nar, incir, şeftali, sebzevat, meyan²⁷⁵ kıızıdarı, nohut, mısır darısı, melengiç (yabani fıstık) ve zeytin üretildiği görülmektedir.

Yalnızca salname kayıtlarında rastladığımız kök boya, cehri bitkisi gibi boya üretiminde kullanılmaktaydı. Kök boya Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yetiştirilmekteydi. Cehri, boyandığı maddeye sarı rengi verirken, kök boya kırmızı rengi vermektedir. Kök boya özellikle dokumacılık sanayinde kullanılmıştır. Ekonomik değeri oldukça yüksek olan kök boya üretimi dokumacılık sektörünün gelişmiş olduğu bölgelerde daha yaygın olarak üretilmiştir. Bu dönemde Maraş'ta dokumacılık sektörüyle birlikte kök boya üretimi de önemlidir.²⁷⁶

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde zirai üretim üç kısma ayrılarak incelenmiştir. Bunlar ziraat-i sağır (küçük ölçekli ziraat), ziraat-i vusta (orta ölçekli ziraat) ve ziraat-i kebir (büyük ölçekli ziraat). Şehir ve kasabaların yakınlarında ya da başlıca nahiyelerde ve küçük parçalara ayrılmış verimli ve değerli araziler üzerinde yapılan üretim küçük ölçekli ziraattır. Bu tür zirai faaliyetlerde genellikle buğday,

---

²⁷³ Ali Cevad, age., s.475

²⁷⁴ Öztürk, age., II. Cilt, s.75

²⁷⁵ Aynı eser, s.563

²⁷⁶ Doğan, age., s.286

çavdar, sınıai bitkiler, meyve ve sebze üretimi münavebeli (dönüşümlü) yapılmıştır. Küçük ölçekli üretimde tarım aracı olarak bel, çapa, kazma, su kovası vb. kullanılmıştır. Orta ölçekli üretim ise 500 dönüm ile 1000 dönüm arası büyüklükte bulunan arazilerde gerçekleştirilmiştir. Bu arazilerde genelde toprak saban ile sürülmektedir. Nadiren de bel ve kazma vb. aletler kullanılmıştır. Tarım arazisi sarp ve fazlaca meyilli yerlerde araziler daha çok bel ve kazma benzeri aletlerle kazılmıştır. 1000 dönüm ve üzeri olan arazilerde yapılan üretim de büyük ölçekli üretimdir. Büyük ölçekli üretim daha çok Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, Hüdavendigar, Karasi, Konya, Sivas, Adana, Suriye, Bağdat, Diyarbakir, Harput ve Erzurum gibi nüfusu kalabalık olmayan vilayetlerde yapılmıştır. Aynı zamanda buralarda arazi geniş ve hububat üretimi için oldukça elverişlidir.²⁷⁷

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde (1885) Osmanlı Devleti'nin Mısır Vilayeti gibi bazı bölgelerinde tarımsal üretim gerçekleştirilirken hayvan gücünden (at, deve, öküz, vs.) yararlanılmış, üretim tamamen klasik tarım araçlarıyla yapılmıştır. Oysa Maraş Sancağı'nın da tabii olduğu başta Halep, Yanya, İzmir, Adana, Beyrut, Kudüs-i Şerif gibi bir kısım sancaklarda fenn-i ziraat (ziraat ilmi), zirai üretim yöntemleri değiştirilerek günden güne geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti diğer alanlarda olduğu gibi tarımsal üretimi arttırmak için Avrupa'dan modern saban ve pulluklar ithal etmiş ve bu araçları hızla üretimde kullanılmıştır.²⁷⁸

Arşiv kayıtlarına göre 1884 yılında Maraş yöresinde melengiç ve fıstık üretimini arttırmak için yabancı fıstık ağacı aşılama çalışmaları başlatılmıştır. Bu yıllarda fıstık konusunda yapılan çalışmalarda Maraş ve çevresinin fıstık yetiştiriciliğine çok elverişli bir bölge olduğu belirlenmiştir. Bu yıllarda bölgede milyonlarca yabancı fıstık ağacı yetiştiği bildirilmektedir. Ancak yabancı fıstık ağaçları konusunda bu döneme kadar herhangi bir toplu ıslah çalışması yapılmamıştır. Fıstık ıslah çalışmalarını etkin bir şekilde yürütmek amacıyla yöre halkı bu konuda bilgilendirilmiş ve fıstık üretimi teşvik edilmeye çalışılmıştır. Maraş'ta yöneticilerin öncülüğünde yabancı fıstık ağaçları aşılama çalışmaları başlatılmıştır. Yöre halkının da aşılama çalışmalarına katılımıyla

---

²⁷⁷ Binbaşı Hüseyin, age., ss.53-54

²⁷⁸ Binbaşı Hüseyin, age., s.52; Bu konuda ayrıca Tarım ve Hayvancılık Konusunda Yapılan Diğer Faaliyetler başlıklı bölüme de bakılabilir. Söz konusu başlık altında arşiv kaynaklarına göre Osmanlı'nın son dönemlerinde Maraş'ta, tarımsal üretimi arttırmak için yapılan girişimler üzerinde durulmaktadır.

birlikte bölgede iki milyondan fazla ağacın aşılama çalışmaları tamamlanmıştır. Yapılan aşılama faaliyetlerinin sonucunda 1889 yılından itibaren mahsul alınmaya başlanmıştır.²⁷⁹

Cuinet'e göre 1890 yılı başlarında kazalar itibariyle Maraş Sancağı'nda hububat üretim miktarları aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 43: 1890 Yılında Maraş Sancağı'nda Hububat Üretimi (Kile)

Ürün Türü	Maraş Merkez Kaza	Elbistan	Zeytun	Pazarcık	Andırın	Toplam
Buğday	410 000	130 000	48 026	50 000	90 000	728 026
Arpa	223 000	80 000	20 000	25 000	60 000	408 000
Mısır	2 000	1 800	—	100	180	4 080
Yulaf	—	—	—	—	—	—
Çavdar	12 000	—	150	16 200	150	25 500
Vesce	2 000	2 300	800	200	1 900	7 200
Millet	2 000	26 000	5 000	2 500	8 000	43 500
Bezelye	—	—	—	—	—	—
Susam	2 000	—	—	—	1 300	3 300
Pirinç	10 000	—	—	24 300	3 000	37 300
Bakla	—	3 400	—	—	100	3 500
Fasulye	200	3 000	—	—	150	3 350
Nohut	1 250	2 800	250	1 800	760	6 860

²⁷⁹ Mehmet Bilmen, "1884 Yılında Maraş'ta Yabani Fıstık Ağaçları (Melengiç) Aşılama Çalışmaları'na Dair Belge", *Sütçü İmam*, Yıl:10, Sayı:9, Ankara, Şubat:1997, s.46

Ürün Türü	Maraş Merkez Kaza	Elbistan	Zeytun	Pazarcık	Andırın	Toplam
Mercimek	2 000	1 000	230	1 650	500	5 380
Toplam	666 450	250 300	74 456	121 750	166 040	

Kaynak: Cuinet, age., s.229

1890 yılı başlarında Maraş Merkez Kaza ile birlikte Elbistan, Zeytun, Pazarcık ve Andırın kazalarında toplam 1 278 996 kile hububat üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplam üretimin 666 450 kilesi merkez kazada üretilmiştir. Mevcut tahıl ve baklagil üretimi içinde buğday ve arpa üretimi önde gelmektedir. Sancakta elde edilen buğday ve arpanın büyük bir bölümü merkez kazada elde edilmektedir. Buğday ve arpadan sonra diğer önemli tahıllar çavdar ve pirinçtir. Pirinç ve çavdar üretimi bakımından Pazarcık Kazası önde gelmektedir. Sancakta üretilen pirinç ve çavdarın büyük bir bölümü Pazarcık Kazası'yla birlikte merkez kazada yetişmektedir. Baklagil olarak da nohut ve mercimek üretimi önemlidir.

Cuinet'e göre aynı dönemde meyve ve endüstriyel bitki üretim miktarları aşağıda görülmektedir:²⁸⁰

Tablo 44: 1890 Yılında Maraş Sancağı'nda Meyve Üretimi (Okka)

Cinsi	Maraş Merkez Kaza	Elbistan	Zeytun	Pazarcık	Andırın	Toplam
Yerelması	—	—	5 000	500	—	5 500
Pamuk	175 000	—	750	—	—	175 750
Tütün	6 425	1 451	—	1 997	5 409	15 282
Meyan Kökü	—	—	—	—	—	—
Cehri	4 000	—	—	—	250	4 250

²⁸⁰ Cuinet'e göre bu dönem Maraş'ta 1 kile ağırlık, yaklaşık 37 litredir.

Cinsi	Maraş Merkez Kaza	Elbistan	Zeytun	Pazarcık	Andırın	Toplam
Sakmunya	12 500	—	160	—	175	12 835
Noix de galle	1 250	—	—	—	—	1 250
Meşe Palamudu	12 500	—	—	—	2 000	14 500
İncir	2 500	—	—	—	300	2 800
Ceviz	7 800	100	220	2 000	12 000	11 320
Badem	400	—	—	200	—	600
Antep Fıstığı	10 000	—	—	100	—	10 100
Fındık	2 500	—	—	—	250	2 750
Nar	10 000	750	300	—	5 000	16 050
Kavun ve Karpuz	200 000	180 000	4 000	13 000	12 000	409 000
Elma, Armut ve Kayısı	26 000	14 000	1 200	—	1 000	42 200
Soğan	175 000	10 000	5 000	2 000	5 000	197 000
Sarımsak	12 500	1 000	1 000	200	200	14 900
Zeytin	200	—	—	—	—	200
Üzüm	1 150 000	75 000	250 000	124 000	2 400	1 601 400
Yerfıstığı	12 500	—	—	1 000	—	13 500
Sumak (Ekşi)	73 000	—	—	200	—	73 200
Kimyon	2 600	3 500	500	100	1 600	8 300
Toplam	1 896 675	285 801	268 130	145 297	36 784	2 632 687

Kaynak, Cuinet, age., s.229

Bu dönem Maraş Merkez Kaza'da meyve ve endüstriyel bitki üretimi toplamı 1 896 675 okkadır. Merkez kazada endüstriyel bitki olarak pamuk 175 000 okka ile önde gelmektedir. Kazada üretimi yapılan diğer endüstriyel bitkiler şunlardır: Cehri, duhan

(tütün), mazi, badem, fındık, ceviz, Antepfıstığı, fındık, yerfıstığı, zeytin, sakmunya (mahmude) ve meşe palamududur. Yörede zeytin üretiminin yalnız merkez kazada gerçekleştiği görülmektedir. Maraş ve çevresinin zeytin üretimine elverişli olmasının anlaşılmasıyla birlikte bu yıllarda zeytinciliğin gelişmeye başladığı görülmektedir. Aynı dönemde meyve üretimi bakımından 1 150 000 okka ile üzüm üretimi önde gelmektedir. Yörede yetişen diğer önemli meyve türleri ise elma, armut, kavun ve karpuzdur.²⁸¹

Cehri, Maraş ve çevresinde yetişen önemli bir endüstri bitkisidir. Maraş'ta cehri ve ala cehri olarak iki türü yetişmektedir. Maraş'ta yaygın olarak yetiştirilmesinin nedeni boya sanayinde hammadde olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Maraş halkı tarafından bu bitkiye altın ağaç denilmiştir. Maraş Kazası'nda 1870'te 3 446, 1871'de 4 000, 1872'de 3 500 kıyye 1890 başlarında 4 000 okka cehri üretildiği görülmektedir. 1884-1890 yıllarında Maraş Mutasarrıfı olarak görev yapan Yahya Dede Paşa cehri bitkisini Maraş için önemli bir servet kaynağı olduğunu görerek, bölge halkını cehri üretimini arttırmaları için teşviklerde bulunmuştur. Aynı şekilde Besim Atalay, I. Dünya Savaşı yıllarında yayınladığı eserinde Maraş'ta cehri üretiminin önemini vurgulamaktadır.²⁸²

5.3 XX. Yüzyılın Başlarında Zirai Üretim

Maraş Şer'iyeye Sicili tereke kayıtlarına göre, 1904–1907 yılları arasında Maraş'ta şu ürünler önemli ölçüde üretilmekteydi: Buğday, arpa, döğme, küşne, tarhana, mercimek, pirinç, nohut, kuru fasulye, loğlaz (lovlaz), pekmez, pestil, bastık,

---

²⁸¹ Şemseddin Sami, 1898 tarihli eserinde Maraş Şehri'nin etrafında bağ ve bahçelerinin çok olduğunu, Maraş'ın dağları başta zeytin olmak üzere çok çeşitli meyve ağaçlarıyla kaplı bulunduğunu ifade etmektedir. Başlıca ürünleri pirinç, pamuk, susam, tütün, üzüm, zeytin, dut vs.den ibarettir. Bu ürünler ihtiyaçtan fazla üretilmekte ve komşu kasaba ve şehirlere ihraç edilmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, "Haleb", age., Cilt: 6, s.4263; El-Halebî, XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nda meyve ve baklagil türlerinin bir çoğunun üretiminin yapılabildiğini pirinç, arpa, buğday, susam, cehri, zeytin bunlardan bazılarıdır. Bkz. El-Halebî, age., Elcüzül Evvel, s.445

²⁸² Doğan, age., s.286

samsa, sucuk, kuru üzüm, kırma, çir (erik kurusu), ceviz, zeytin turşusu, zeytin yağı, sirke turşusu, peynir.²⁸³

Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi'nce R. 1325 (1909) tarihinde yapılan Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği'nde Osmanlı Ülkesi'nin Asya ve Afrika Kıtaları'nda bulunan vilayet ve müstakil liva statüsünde bulunan yerlerde hububat, bakliyat, sanayi bitkileri, bağ ve meyve üretimi, hayvan ve hayvansal ürün miktarları tablolar halinde verilmiştir. Aşağıdaki tabloda Maraş Sancağı dahilinde bulunan kazalarda buğday, arpa, çavdar, darı, mısır, burçak, nohut, fasulye, bakla, mercimek ve patates ürünlerin ekimi için ayrılan arazi alanı (dönüm olarak), atılan tohum ve alınan mahsulat miktarı, mahsulün bir kile fiyatı veya bir kıyyesinin ortalama fiyatları gösterilmektedir.

Tablo 45: XX. Yüzyılın Başlarında (1909) Maraş Kazası'nda Tarımsal Üretim

TAHILLAR								
	Toplam	Buğday	Arpa	Çavdar	Darı	Mısır	Burçak	Pirinç
Ekiliş Alanı (Dönüm)	669 338	331 250	94 950	102 650	96 228	13 700	24 500	5 000
Üretim (Ton)		42 815	10 360	11 611	6 086	4 301	797	1 708
Verim (Kg/Ha)		1 406	1 187	1 219	688	3 416	354	3 716
BAKLAGİLLER VE KÖKLÜ BİTKİLER								
	Toplam	Nohut	Fasulye	Bakla	Mercimek	Patates		
Ekiliş Alanı (Dönüm)	35 520	15 655	6 050	388	12 413	1 014		
Üretim (Ton)		1 561	807	54	1 394	401		

²⁸³Ökkeş Ramazanoğlu; *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907, (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996, s.56

Verim (Kg/Ha)		1 085	1 451	1 527	1 221	4 305		
SANAYİ BİTKİLERİ								
	Toplam	Pamuk (Lif)	Keten (Tohum)	Susam	Afyon			
Ekiliş Alanı (Dönüm)	9 500	3 500	4 000	1 000	1 000			
Üretim (Ton)		302	58	30	1			
Verim (Kg/Ha)		937	157	327	14			
MEYVELER								
	Ceviz	Erik	Elma	Armut	İncir	Kayısı	Badem	Diğerleri
Üretim (Ton)	838	341	277	128	1 283	141	58	1 443

Kaynak: Güran, *Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*; Bkz. Gürbüz, age., s.156

Kaza dahilinde toplam 669 338 dönümlük alanda buğday, arpa, çavdar, darı, mısır, buğday ve pirinç üretimi yapılmıştır.²⁸⁴ Alan ve üretim miktarı itibariyle bu dönem buğday ve çavdar üretimi önde gelmektedir. Merkez kazada baklagil ve kök bitkileri üretimi 35 520 dönümü kaplamaktadır. Baklagil olarak nohut ve mercimek üretimi önemlidir. Yörede yetişen diğer baklagil ve kök bitkileri fasulye, bakla ve patatestir. Bu dönemde kaza dahilinde endüstriyel bitki üretimi toplam 391 ton gerçekleşmiştir. Yörede önemli ölçüde pamuk ve keten elde edilmektedir. Tabloya göre meyve üretimi olarak ceviz önde gelmektedir. Yalnız tabloda gösterilmemekle birlikte salname verilerinden Maraş'ta önemli ölçüde üzüm, kavun ve karpuz meyvelerinin yetiştiği anlaşılmaktadır.²⁸⁵

Maraş'tan Maliye Nezareti'ne çekilen bir telgraf belgesinde kazada yapılan tarımsal üretimin önemi üzerinde durulmaktadır.²⁸⁶ Telgrafta şöyle denilmektedir:

²⁸⁴ XX. yüzyılın başında Halep Vilayeti'ne tabi Maraş Sancağı, pirinç üretiminin büyük ölçüde üretildiği merkezlerden biridir. Bkz. El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, s.102

²⁸⁵ Öztürk, age., II. Cilt, s.792

²⁸⁶ Maraş Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlardan şehirde yaşayan gayrimüslim halk daha çok ticari

Maraş'ta çoklukla yapılan pirinç üretiminden özellikle fakir çiftçiler kazanç sağlamakta, yılda 40 000 lira gelir elde etmektedirler. Ayrıca pirinç mahsulünden öşür olarak hazine yılda 10 000 lira gelir elde etmektedir. Pirinç ekimiyle yalnız çiftçiler değil bir çok kesim faydalanmaktadır. Pirinç üretiminin artmasıyla birlikte bölgede tarımsal faaliyetler gelişmektedir. Oysa Osmanlı Hükümeti zaman zaman aldığı kararlarla Maraş'ta çeltik ekimini yasaklamıştır.²⁸⁷

Maarif Müdürü Besim Atalay Maraş Sancağı'nda tarımsal üretimle ilgi şu bilgileri vermektedir: Maraş'ta zirai üretim makine ve modern aletlerin pek kullanılmadığı geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Maraş ve çevresinde en çok çeltik üretimi yaygındır. Kente yakın arazilerde çeltik üretimine devam edilmesi sıtma hastalığının yayılmasına neden olmaktadır.²⁸⁸ Maraş çiftçilerinin ekonomik durumu oldukça kötüdür. Çiftçiler, yıllık faiz oranı alt limitinin %35 olması karşısında zor durumda kalmaktadırlar. Çiftçilerin içinde buldukları iktisadi dar boğazın diğer bir nedeni de, ekonomik gücü elinde bulunduran kesimlerin üretici kesimin emeğinin karşılığını vermemesi ve karaborsacılık yapmasıdır. Maraş ve çevresinde 100 000 dönüm kadar bağ alanı bulunmaktadır. Bu bağlardan yılda 20 000 000 okka dolayında üzüm elde edilmektedir. Bağlardan elde edilen ürünün bir bölümü taze olarak tüketilir. Bir kısmı da pekmez, bastık, pestil ve samsa sucuk olarak değerlendirilir.²⁸⁹ Yörede yabani üzüm ağaçlarının yanı sıra yabani çilek de bulunmaktadır. Yörede 36 çeşit üzüm türünün üretildiği tespit edilmiştir. Müslümanlar üzümden içki üretmezler. Gayrimüslimler üzümü içki yapımında kullanırlar.²⁹⁰ Maraş merkez ve Maraş'a tabi köylerin hububat ve baklagil üretim miktarları aşağıdaki gibidir.

---

faaliyetlerde bulunurken, Müslüman kesimin çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığı anlaşılmaktadır. Bkz. Kabacık, age., s.32; Küçükönder, age., s.43; Aygan, age., s.30

²⁸⁷ BOA, DH. MUİ, Dosya no:65, Gömlek no:36

²⁸⁸ Osmanlı Pirinç Kanunu'nun 3. maddesi gereği mesken alanlarına 3 000 m mesafede çeltik ekimi yasaklanmıştır. Maraş'ta zaman zaman hilaf-ı kanun çeltik ekimi yapılmakta bu nedenle de yörede sıtma hastalığı yayılmaktaydı. Kanuna uygun çeltik ekimi yapmayan çiftçilerin tarlalarına giden sular yetkililerce kesilmiştir. Bkz. BOA, DH. İD., Dosya no:99, Gömlek no:6

²⁸⁹ Ayrıca Maraş'ta büyük ölçüde içki üretimi de yapılmaktaydı. Bkz. El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, s.107

²⁹⁰ Atalay, age., ss.163-165

Tablo 46: Maraş Kazası'nın Baklagil ve Hububat Üretimi, 1914

Yetiştirilen Ürünler	Üretim Miktarı (Okka)
Buğday, Arpa ve Çavdar	12 000 000
Pamuk	25 000
Pirinç	5 000 000
Mısır Darısı	15 000
Kum Darı	10 000
Nohut	200 000
Burçak	500 000
Fasulye	5 000
Mercimek	125 000
Bakla	150 000
Böğrülce	150 000
Susam	1 000
Patates	5 000
Toplam	18 186 000

Kaynak: Atalay, age., s.163

Maraş ve çevresinde yaygın olarak bulunan ağaç türleri zeytin, acı badem ve cehridir. Bölgede 15 000 adet zeytin ağacı, 10 000 badem ağacı ve 10 000 kadar da cehri ağacı tespit edilmiştir. Daha önceki dönemlerde yörede zeytin üretimi oldukça yaygındı. Ancak H. 1326 (M.1908-1909) yılında hava koşullarının kötü geçmesi nedeniyle zeytin üreticileri bundan zarar görmüştür. Bu nedenle de bu tarihten itibaren yörede zeytin üretiminin önemi azalmıştır. Bununla birlikte yörede zeytincilik henüz gelişme aşamasındadır.²⁹¹ Bu dönemde zeytin üretiminden yılda 20 000 okka zeytin yağı, 5 000 okka kadar da zeytin elde edilmekteydi. Maraş yakınlarından geçen Ceyhan Nehri çevresindeki dağlık alanlarla Pazarcık Kazası ormanlarında milyonlarca yabancı

²⁹¹ Halep Vilayeti sınırları içinde Kilis Kasabası zeytincilikte önde gelmekle birlikte vilayete tabi Maraş'ta da usulüne uygun zeytin üretimi yapılmaya başlanmıştır. Maraş'ın dağlık bölgelerinde cehri bitkisinin üretimine devam edildiği görülmektedir. Ayrıca bölgede büyük önemli ölçüde Salep üretimi yapılmakta, elde edilen saleplerden büyük ticari kazançlar elde edilmektedir. Bkz. El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, ss.107-1116

türde zeytin ağaçları bulunmaktadır. Zeytin ve zeytin yağı üretiminde bu bölgelerdeki yabani zeytin ağaçlarından yeterince yararlanılamamaktadır. Bu tür ağaçlar daha çok yakacak olarak kullanılmaktadır. Yörede yetişen diğer ağaç türleri de fıstık ve bademdir. Özellikle dağlık alanlarda çok sayıda yabani fıstık (melengiç) ve badem ağaçlarının bulunduğu belirtilmektedir. Maraş arazileri verimli topraklara sahiptir. Her türlü sebze, meyve ve hububat üretimine elverişli topraklar bulunmaktadır. Yöre arazilerinde üretime elverişli olan humuslu ve killi topraklar çoktur. Ancak yörede tarıma gereğince önem verilmemektedir. Bu nedenle de üretim arttırılamamaktadır. Yörede yetişen meyve türlerinden genellikle yabani elma ve armut pek yaygındır. Ancak bu tür meyvelerin aşılınmış olanları oldukça azdır. Her türlü meyve üretimine elverişli bu topraklarda kayısı, şeftali, nar ve erik türü meyvelerin üretimi yetersizdir.²⁹²

Salname kayıtlarında ve Atalay'ın verdiği bilgilerde Maraş Sancağı'nda tütün üretimi üzerinde durulmamaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında olduğu gibi XX. yüzyılın başlarında da yörede önemli ölçüde tütün ekimi yapılmaktaydı. Sancağın hemen her kazasında tütün üretimi yapılmaktadır. Maraş ve çevresi o dönemlerde tütün kaçakçılığının yaygın olarak yapıldığı bölgelerden biridir.²⁹³

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Maraş'ta pamuk üretim miktarı 25 000 okka olarak belirtilmektedir. Diğer ürünlere göre yöreden elde edilen pamuk üretim miktarı düşük görünmekle birlikte, pamuk önemli bir hammadde olarak Maraş ekonomisi için önemli bir yere sahip olmuştur.

Bu dönemde Maraş ve çevresinde üretimde geleneksel olarak ortakçılık usulü uygulanmaktadır. Bu uygulama iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi; arazi ve tohum mal sahibine ait iken, iş gücü ve üretimde kullanılacak hayvanlar rençper denen çiftçilerce temin edilir. Elde edilen üründen vergi olarak ödenen öşür düşüldükten sonra kalan kısım mal sahibiyle üretici arasında %50 oranında paylaşılır. İkincisi; Arazinin gübreli ve üretime hazır olduğu durumlarda yine arazi ve tohum mal sahibine, üretimde

---

²⁹² Atalay, age., s.165

²⁹³ BOA, DH. İD., Dosya no:110, Gömlek no:6

kullanılacak emek ve hayvanlar çiftçi tarafından karşılanır. Bu şekilde ki üretimden ise elde edilen ürünün %40 çiftçiye, geri kalan %60'ı ise arazi sahibine kalmaktadır.²⁹⁴

5.4 XIX. Yüzyılın Sonlarında Hayvan Varlığı ve Hayvansal Üretim

XIX. ve XX. yüzyılda Maraş Sancağı'nda hayvancılık faaliyetlerine geçmeden önce bu dönem Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın gelişimini engelleyen faktörleri kısaca belirtelim. Osmanlı Devleti'nde zirai üretim gibi hayvancılık da yayın olarak yapılmakla birlikte bir çok nedenden dolayı potansiyel gelişme imkanlarının çok gerisinde kalmıştır. Bu nedenlerden bazıları şunlardır: Gerekli önlemler alınmadığından sık sık baş gösteren ve yaygınlaşan bulaşıcı hastalıklar, kıtlıklar, hayvan ihracındaki artış, doğurgan genç hayvan kesimlerinde artış, vergilendirmenin hayvanın kendisi üzerinden yapılmakta olması, bakımlı mera, çayır ve yaylakların bulunmayışı, mera ve çayırların nüfus artışı nedeniyle tarla haline getirilmesi. Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı Osmanlı'nın son dönemlerinde hayvancılıktan istenen verim elde edilememiştir. Osmanlı Devleti'nde hayvancılık daha çok dağlık bölgelerde yürütülmüştür. Hayvan yetiştiricileri çoğunlukla boş arazilerden ve nadasa bırakılmış alanlardan yararlanmaktaydı. Ülkede yeteri kadar bakımlı mera ve çayırın bulunmaması, hayvan üreticileri arasında toprak ve mera uyuşmazlıklarının çıkmasına neden olmuştur.²⁹⁵

Yukarıda belirttiğimiz ve hayvancılığın gelişmesini engelleyen faktörlere örnekler verilebilir. Örneğin 1845 yılında Silistre'de çıkan bir hastalık 20 bini aşan sığır ölümlerine yol açmıştır. 1874 yılında Konya Vilayeti'nde devam eden kıtlık bölgede büyük çaplı besi hayvanı ölümleri yaşanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar küçük baş hayvanlardan alınan vergiler hayvanlarda elde edilen yıllık kazanç üzerinden değil, hayvan başına tahsil ediliyordu. 1857 yılında bu vergilerin elde edilen hasıla üzerinden tahsili yoluna gidilmiştir. Her bölgede hayvanlardan elde edilen ürünlerin hasılatı belirlendikten sonra bu hasılaya %10 oranında vergi kondu. Farklı bir neden

---

²⁹⁴ Atalay, age., ss.164-165

²⁹⁵ Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss.109-110; Bkz. BOA, DH. MKT, Dosya No :278, Gömlek No :52

olarak geniş ve bakımlı meraların yeterli olmamasıdır. Bu nedendir ki arşiv kayıtlarında mera anlaşmazlıklarından dolayı toprak uyuşmazlıkları çokça görülmektedir.²⁹⁶

Anadolu'da Osmanlı yönetimlerini en fazla sıkıntıya sokan bir konu da yarı göçebelerin ya da konar-göçerlerin neden olduğu problemlerdir. Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın yaygın olarak konar-göçer taifeler tarafında yapılmakta olması zirai üretim açısından önemli bir problem kaynağı teşkil etmiştir. Maraş Sancağı'nın da dahil olduğu Akdeniz Bölgesi'nin iklim ve yeryüzü şekilleri hayvancılıkla çiftçiliğin bir arada yürütülmesi imkanını sağlıyordu. Göçebeler yaylak ve kışlakları arasındaki büyük hayvan sürüleriyle gidiş ve gelişlerinde güzergahları üzerinde bulunan köylere ve ürettikleri mahsule zarar vermektedirler.²⁹⁷ Örneğin, Maraş bölgesinde bulunan Reyhanlı ve Delikanlı ve Bozdoğan ve Tacirli aşiretleri yaz aylarında Maraş dağlarına gelerek hayvanlarını otlatmaktaydı. Ancak aşiretler bölgeden geçerken çiftçilerin tarlalarını itlaf ettikleri gibi hırsızlık ve gasp daha yapmaktaydılar. Maraş ve Pazarcık ovaları geniş ve bol mahsul veren yerlerdir. Bu ovalarda Maraş halkı tarafından zirai üretim yapılırken söz konusu aşiretlerin verdiği zarardan dolayı arazilerin ancak dörtte biri kullanılabilir. Bu nedenle tarıma elverişli olan topraklar üretimde kullanılamamaktadır. Cevdet Paşa da bu konuya değinerek, göçebe aşiretlerin sürüler halinde hayvanlarını otlatmak için bölgeden geçerken meydana getirdikleri zararlar Maraş halkının mümbit arazilerini ziraat ve imar etmeleri zorlaştırmaktaydı.²⁹⁸

Maraş ve çevresinde arazinin büyük ölçüde dağlık olması, mera ve çayırların fazlalığı tarihte hayvancılığın gelişmesine dolayısıyla hayvansal üretimin artmasına neden olmuştur. Bu bakımdan zirai üretimde olduğu gibi hayvancılık da Maraş'ta çok eski dönemlerden beri yaygın olarak yapılmaktaydı. Önceki dönemlerde olduğu gibi XIX. yüzyılda da hayvancılık Maraş Sancağı'nın en önemli geçim kaynaklarından birini

---

²⁹⁶ Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, s.109

²⁹⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.114

²⁹⁸ Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, s.111

teşkil etmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Amik Ovası'nda ve özellikle Maraş dahilinde sığır ve manda, yine Maraş'a tabi Kürt Aşiretleri'nce deve yetiştirilmekteydi.²⁹⁹

Aşağıdaki tablolarda da görüleceği gibi bölgede küçük ve büyük baş hayvan varlığı oldukça önemlidir. Küçük baş olarak koyuna oranla keçi besiciliğinin fazla olduğu görülmektedir. Yörenin dağlık olması keçi besiciliğine daha elverişli olmasını sağlamıştır. Sancağın ovalık alanlarında ve dağların yamaçlarında sığır ve keçi besiciliği yapılmaktaydı.³⁰⁰

Aşağıdaki tablolarda XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar bölgedeki hayvan varlığı ve hayvansal üretim miktarlarını görebiliriz.

Tablo 47: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Küçük ve Büyük Baş Hayvan varlığı (Baş)

Kazalar	Çift Hayvanat	Damızlık Manda	Damızlık Karasığır	Damızlık Hergelle	Damızlık Koyun	Damızlık Keçi
Maraş	3 550	47	3 500	325	3 350	63 345
Hassa	551		770	30	996	8 165
Bulanık	1 176		2 218	145	62	20 546
Andırın	2 102	640	6 662	816	7 181	20 847
Zeytun	869	17	1 545	259	480	40 470
Elbistan	5 985	306	8 296	567	43 820	30 847
İslahiye	795		2 720	260	17 100	4 210
Pazarcık	1 000	4	2 965	350	16 200	37 150

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.203

Maraş Kazası'nda farklı türlerde büyük ve küçük baş hayvan besiciliği yapılmakla birlikte keçi varlığının önemli bir miktarda olduğu görülmektedir. 1870 yılı verilerine göre bu dönem toplam 66 695 baş küçük baş hayvan mevcuttur. Küçük baş hayvancılıkta %95 oranında keçi beslenmektedir. Yörede taşımacılık, binek ve çift

²⁹⁹ Hilmi Bayraktar, *Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:8, Elazığ 2004, s.64

³⁰⁰ Yurt Ansiklopedisi, "K. Maraş", Cilt: VIII, s.5665

sürme amaçlı olarak at, eşek, katır ve deve yetiştirilmiştir. Bölgenin dağlık olması binek, yük ve koşum hayvanlarının önemini arttırmıştır.

Tablo 48: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Hayvan Varlığı (Adet)

Kazalar	Koşum Binek Bargir	Katır	Deve	Merkep	Kümes Hayvanları
Maraş	554	356	25	8 127	8 258
Hassa	40	30		250	20 000
Bulanık	120	7		192	13 150
Andırın	395		135	385	6 445
Zeytun		340		380	28 455
Elbistan	161	46	60	2 465	136 301
İslahiye		30	25	350	2 100
Pazarcık	100	100	120	1 020	8 100

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.204

Cuinet aşağıdaki tabloda 1890 yılı başlarında kazalar itibariyle Maraş Sancağı'ndaki hayvan varlığını vermektedir. Bu dönem Maraş'ta küçük baş, büyük baş, kümes hayvancılığı ve arıcılık yaygın olarak yapılan hayvancılık faaliyetleridir. Maraş merkezdeki hayvan varlığı toplam 150 525 baştır. Kazada küçük baş ve büyük baş hayvancılığın önemli olduğu görülmektedir. Kazada küçük baş hayvancılıkta keçi besiciliğinin ayrı bir yeri olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 49: Maraş Sancağı'nda Hayvan Varlığı (1890 Başları)

Hayvan Türleri	Hayvan Sayısı (Baş)					
	Maraş Sancağı'nın Kazaları					
	Maraş	Elbistan	Andırın	Pazarcık	Zeytun	Toplam
Koyun	8 654	56 652	12 328	24 251	3 937	105 822
Keçi	73 351	47 065	49 445	79 428	46 471	285760
Öküz	7 500	7 900	5 400	2 800	1 080	24 680

Hayvan Türleri	Hayvan Sayısı (Baş)					
	Maraş Sancağı'nın Kazaları					
	Maraş	Elbistan	Andırın	Pazarcık	Zeytun	Toplam
Bufalo	220	1 350	750	22	50	2 392
Boğa	430	500	450	200	180	1 760
İnek	8 400	8 600	3 800	1 900	1 030	23 730
Dana	7 300	7 500	2 850	1 300	780	19 730
Domuz	—	—	—	—	—	—
At, kısrak,	2 300	2 000	1 200	580	610	6 690
Katır	1 000	300	40	150	415	1 905
Eşek	8 800	4 000	1 630	2 015	820	17 165
Deve	270	30	235	712	—	1 247
Tavuk	36 000	54 000	30 000	4 500	28 430	152 930
Ördek ve Hindi	1 300	1 180	390	2 400	425	5 695
Arı Kovanı	5 000	3 000	2 380	1 195	975	12 550
Toplam	150 525	194 077	11 898	121 453	85 203	662 156

Kaynak, Cuiet, age., s.230

Maraş ve çevresinde hayvancılığın yaygın oluşu aynı ölçüde hayvansal üretimi de önemli kılmıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi arıcılığın yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Ayrıca yörede keçi kılı ve tiftik üretiminin önemli olduğu görülmektedir.

Tablo 50: 1870 Yılında Maraş Sancağı'nda Hayvansal Üretim (Kıyye)

Kazalar	Kovan (Adet)	Bal	Bal Mumu	Yapak	Tiftik	Keçi Kılı	Deve Yünü
Maraş	2 548	2 500	153	1 265	337	13 650	23
Hassa	1 200	2 500		600		1 300	
Bulanık	171	92	20	10		4 000	

Kazalar	Kovan (Adet)	Bal	Bal Mumu	Yapak	Tiftik	Keçi Kılı	Deve Yünü
Andırın	670	401	181	2 710		7 000	41
Zeytun	1 445	1 812	99			5 460	
Elbistan	1 710	1 407	488	2 500		8 132	90
İslahiye	200	100	20	50		50	
Pazarcık	850	500	50	10 000		6 500	200

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.205

Şemseddin Sami H. 1316 (1898) yılında kazadaki hayvancılık faaliyetlerini şöyle özetlemektedir: Kazanın meraları çoktur. Başlıca besi hayvanları sığır ve keçidir. Koyun mevcudu diğer hayvanlardan azdır. Arıcılık yapılmakta olup kovan sayısı fazladır. Üretilen bal memleketin diğer bölgelerine gönderilirken, bal mumu ise Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Dağlık alanların çok olması nedeniyle bölgede yırtıcı hayvanlar da fazlaca bulunmaktadır. Bu hayvanların da kürklerinden yararlanılmaktadır.³⁰¹

5.5 XX. Yüzyılın Başlarında Hayvan Varlığı ve Hayvansal Üretim

1909 tarihli Osmanlı Tarım Sayımı'nda Maraş Kazası'nda mevcut hayvan varlığı ve hayvansal üretim miktarları da belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda XX. yüzyılın başlarında Maraş Merkez Kaza'da bulunan hayvan varlığı ve hayvansal üretim miktarı görülmektedir.

Tablo 51: 1909 Osmanlı Tarım Sayımına Göre Maraş Kazası'nda Hayvan Varlığı Ve Hayvansal Üretim

BÜYÜK BAŞ				
Toplam	Sığır	Koşu Öküzü	Manda	Koşu Mandası
247 190	185 078	51 340	6 221	4 551

³⁰¹ Bkz. Şemseddin Sami, "Haleb", age., s.4263

KÜÇÜK BAŞ							
Toplam	Koyun	Kıl Keçisi					
430 303	202 288	228 015					
TEK TIRNAKLILAR							
Toplam	At	Katır	Eşek				
49 615	11 503	10 399	27 713				
DİĞER HAYVANLAR							
Deve	Arı Kovanı	İpek Böceği (Açılan Tohum Kutusu)					
1 345	22 850	105					
HAYVANSAL ÜRETİM							
Süt (Ton)	Yün (Ton)	Keçi Kılı (Ton)	Koyun Derisi (Adet)	Sığır Derisi (Adet)	Bal (Ton)	Yumurta (Adet)	Yaş Koza (Ton)
17 145	307	109	127 000	21 000	45	6 500 000	5

Kaynak: Güran, *Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*; Gürbüz, age., s.174

Yukarıdaki verilere göre kazada küçük baş, büyük baş, tek tırnaklı hayvanlar, arıcılık ve ipek böcekçiliği yapılmaktadır. Bu yıllarda kazadaki büyük baş hayvan varlığı toplamı 247 190 baştır. Yörede sığırcılık faaliyetleri önde gelmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi küçük baş hayvancılıkta ise kıl keçisi besiciliğine önem verilmektedir. Arıcılık faaliyetleri de önemli bir üretim alanı olarak görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş Kazası'ndaki ehli hayvan varlığı görülmektedir.

Tablo 52: Maraş Kazası'nda Hayvan Varlığı, 1914

Ehli Hayvanlar	Adedi
Keçi	56 000
Koyun	7 000

Ehli Hayvanlar	Adedi
Öküz	10 000
İnek	30 000
Dana	5 000
Malak	500
Deve	500
Kısrak	3 500
Bargir	2 000
Eşek	60 000
Katır	3 000

Atalay, age., s.164

Besim Atalay eserinde kaza dahilinde bulunan büyük baş, küçük baş ve binek ve yük hayvanı sayılarını vermektedir. Bu dönem büyük baş, küçük baş, binek ve yük hayvanı sayısı toplamı 177 500'dür. Küçük baş hayvan mevcudunun büyük bölümünü ehli keçi oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Maraş ve çevresinin %60 oranında dağlık bir bölge olması, keçi besiciliğini kolaylaştırmaktadır.

5.6 Tarım ve Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler (1915-1919)

XX. yüzyılın başlarında (1915-1919) Maraş Kazası'nda tarım alanında yapılan faaliyetlerin bir bölümünü arşiv kayıtlarından izleyebilmekteyiz. Bu dönem Maraş'ta tarım ve hayvancılık alanında yapılan diğer çalışmaları şöyle özetleyebiliriz:

Maraş mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen icraat raporunda Maraş daha önce Halep vilayetine bağlı bir sancak olduğundan bayındırlık, sağlık, tarım ve hayvancılık bakımından pek gelişemediği belirtilmektedir. Maraş Sancağı müstakil bir liva olduktan sonra Maraş Özel İdaresi tarafından tarımsal alanda yapılan icraatlara hız verilmiştir. Bu amaçla 1331 (1915-1916) mali yılı bütçesine 1 000 kuruş zirai alet bedeli için, 30 000 kuruş da damızlık hayvan bedeli konulmuştur. Ancak savaş

dolayısıyla zirai aletler getirtilememiştir. Yalnız 10 adet orak makinesi liva adına satın alınmıştır. Ancak tarım alanında yapılması planlanan çalışmalar tamamlanamamıştır. Bunun nedeni, Maraş Sancağı gelir kaynaklarının, bölgenin büyüklüğüne oranla az olmasıdır. Maraş Özel İdaresi mal sandıklarından alacaklarını tam olarak tahsil edememektedir.³⁰² Ayrıca 1331 mali yılı icraat raporlarına göre tarım alanında çiftçilere dağıtılmak üzere aşı kalemleri ve sebze tohumları getirildiği görülmektedir.³⁰³

1332 (1916-1917) mali yılının birinci üç ayı içinde kaynağı genel bütçeden karşılanmış olarak 5 adet orak makinesi Maraş'a gönderilmiş ve Maraş'ta satılmıştır. Yine Halep deposu adına Maraş'a gönderilen 200 adet tırpan satışı yapılmıştır. Maraş, geçen yıl Halep'e bağlı olduğundan damızlık hayvanlar için yer teşkil edilememiştir. Bu yıl tohum ıslahı için Amasya'dan 2 kg bamyaya tohumu, Tekfur Dağı'ndan 2 kg karpuz tohumu, Bursa'dan 40 kg kavun ve karpuz tohumu, Elbistan'dan 18 kg pancar tohumu, Elbistan ve Göksun'dan 10 kg hıyar tohumu, Nezaret'ten 5 kg akasya tohumu, Urfa'dan 200 adet tatlı ve ekşi nar çiçeği, Malatya'dan 400 adet elma kalemi, Mersin'den 100 adet erik kalemi temin edilerek çiftçilere dağıtılmıştır. Çiftçileri teşvik amacıyla Maraş'tan Göksun'a 1 500 adet asma çiçeği ve 50 adet çeşitli meyve fidanları gönderilmiştir. Bu aylarda mevcut ormanlardan sınai üretimde kullanmak için 193 m kereste, ayrıca 425 kantar yakacak sağlanmışır.³⁰⁴ Ayrıca Maraş'ta çeşitli amaçlar için teşkil olunan 1200 mevcutlu amele taburu zirai üretimde istihdam edilmiştir.³⁰⁵

Osmanlı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maraş Sancağı'nda 1332 (1916–1917) mali yılında tarımsal alanda yapılan çalışmalar hakkındaki bilgileri şöyle özetleyebiliriz: I. Dünya Savaşı her alanda olduğu gibi tarımsal üretimi de olumsuz yönde etkilemektedir. Savaş zamanı olmasına rağmen pirinç üretimi geçen seneye oranla daha fazladır.³⁰⁶ Daha önceleri hayvan ıslah çalışmaları için yakın bölgelerden damızlık hayvanlar getirtilirdi. Hayvan ıslah çalışmalarından amaç iyi cins hayvanların sayısını arttırmaktı. Savaş dolayısıyla bu yıl

³⁰²BOA, DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:4

³⁰³BOA, DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:12, Belge No:1

³⁰⁴BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:7

³⁰⁵BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:1

³⁰⁶ Dâhiliye Nezareti'nce çekilen bir telgrafta yapılan tetkiklerin sonucunda “dâhili livada ihtiyacı mahalliyeden fazla ancak 40 000 kiyye pirincin ihracı kabil olabileceği” belirtilmektedir. Bkz. BOA, DH. UMVM, Dosya no:100, Gömlek no:15

hayvan satın alımı yapılamadığı gibi damızlık hayvan deposu da bulunmamaktadır. Maraş'ta 25 hayvan kapasiteli bir depo tesis edilebilirse, damızlık hayvanlar Çifteler Aziziye Harası'ndan getirilebilir. Maraş Kazası yeterli ormana sahip değildir. Yeni ormanlar yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Adapazarı dahilinde bulunan ve Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı Orman Ameliyat Mektebi'nden ağaç tohumlarının getirilmesi uygun olacaktır.³⁰⁷

Maraş'ın eşraf ve ulemalarınca Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta kazada tarımsal üretimin önemi üzerinde durulmaktadır. Yapılan açıklamalara göre Maraş tarımsal alanda gelişmeye açık geniş verimli topraklara sahip bir şehirdir.³⁰⁸ Ancak, tarımsal üretim konusundaki gelişmeler yetersizdir. Maraş ve çevresi münbit arazilere sahip olmasına rağmen tarımın ilkel araçlarla yapılmakta olması, modern araçlardan yeterince yararlanılamaması, özellikle de ulaşım konusundaki imkansızlıklar üretimde verimi düşürmektedir. Bölgede ulaşım sorunu tarımsal üretimin ihracatını önemli ölçüde düşürmektedir. Tarım ürünleri zamanında ihraç edilemediğinden ambarlarda çürümeye terk edilmek zorunda kalmaktadır.³⁰⁹ Ulaşım sorunu çözüldüğü takdirde tarım araçlarının getirilmesi kolaylaşacak dolayısıyla tarımsal üretim artacaktır.³¹⁰

1333 mali yılı (1917-18) içinde Maraş Sancağı mutasarrıflığınca yapılan çalışmalar üçer aylık icraat raporlarına dökülmüş ve Dahiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak oluşturulan birinci üç aylık raporda şu konular üzerinde durulmuştur: Savaş dolayısıyla yeni tesisler kurulamamakla birlikte, (daha önceki dönemlerde yapılamayan) damızlık hayvanlar için bir depo yapılabilmıştır. Ancak savaş dolayısıyla, zirai aletler temin edilememektedir. Damızlık hayvanlar deposu için Çifteler Aziziye Harası'ndan yeni hayvanlar talep edilmiş, ancak henüz getirilememiştir. Tarımsal üretimi arttırmak için yapılan çalışmalar yeterli olamamış, bu yüzden geçen yıla oranla elde edilen ürün miktarı %15 düzeyinde kalmıştır. Bölgede sınai ormanlar olmadığı gibi idare-i hususiye namına yeni

---

³⁰⁷BOA, DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge no:16

³⁰⁸H. 1330 yılında hazırlanan bir projeye göre; Maraş Ovası'nda yeterince sulu tarım yapılamamaktadır. Ceyhan Nehri'nden alınacak su sayesinde arazilerin sulanması mümkündür. Bu proje hayata geçirildiği takdirde tarımsal üretimde verim artırılmış olacaktır. Bkz. BOA, DH. İD, Dosya no:6, Gömlek no:66

³⁰⁹BOA, DH. İD, Dosya no:191, Gömlek no:1-6, Belge no:4

³¹⁰BOA, DH. İD, Dosya no:222, Gömlek no:21, Belge no:7

ormanlar yetiştirilememiştir. Yalnız mevcut ormanlardan yapılan kesimlerden sınai üretimde kullanılmak üzere 590 metrelik kereste, 9 424 kantarlık yakacak temin edilmiştir.³¹¹

1333 mali yılı ikinci üç ay zarfında Hane Çiftliği'nde iki aygır için bir ahır oluşturulmuş, damızlık hayvanlar için oluşturulan depoya Çifteler Aziziye Harası'ndan atlar talep edilmiş ancak getirilememiştir. Bu dönemde savaş dolayısıyla tarımsal ıslah çalışmaları için yeni tohumlar ve fidanlar getirilememiş, dahası zirai üretim yapılamamıştır. Yeni ormanlar yetiştirilememiş, ancak devlete ait orman alanlarından sınai üretim kullanılmak üzere 333 metre kereste elde edilmiştir. 150 kantarı kömür olmak üzere 500 kantarlık yakacak üretilmiştir.³¹²

1333 mali yılı Eylül, Teşrin-i Evvel ve Teşrin-i Sani aylarına ait üçüncü üç aylık raporlarda Maraş Sancağı'nda sağlık, tarım, veterinerlik, bayındırlık işleri ile ilgili icraatlar raporlaştırılmıştır.³¹³ Söz konusu raporlarda şunlar belirtilmektedir: Bu dönemde idare-i hususiye tarafından yeni bir müessese tesis edilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tarım geliştirecek aletler, hayvanlar alınamamakta ve korunamamaktadır. Damızlık hayvan temini için Çifteler Aziziye Harası'ndan iki at aygırı tefrika edilmiş ancak getirilememiştir. Hayvan ve ağaç ıslah çalışmaları için bu dönem tohum ve fidan getirilememekle birlikte bu aylarda zirai üretim geçen yılın aynı dönemine göre %10 daha fazladır. Bu aylarda yeni ormanlar yetiştirilememiş ve yeni ağaç kesimleri yapılamamıştır. Devlete ait ormanlardan imalat ve sanayide kullanmak üzere 370 metrelik kereste elde edilmiştir. Ayrıca 150 kantarlık kısmı kömür olmak üzere toplam 550 kantar yakacak sağlanmışır.³¹⁴

Dahiliye Nezareti'nce H. 1333 tarihinde Maraş Sancağı'nda yapılan faaliyetler ve tespitlerle ilgili raporda şöyle denmektedir: Maraş Kazası H.1331 (1915) yılında Halep Vilayeti'nden ayrılmıştır. Bu tarihten itibaren Maraş müstakil liva statüsü kazanmıştır. Halep Vilayeti'nden ayrılan Maraş Livası Özel İdaresi, Halep yönetiminden herhangi bir tarım aleti devralmamıştır. Bu bakımdan Özel İdare'ye ait

---

³¹¹BOA, DH UMVM, Dosya no:151, Gömlek no:3, Belge no:3

³¹²BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:10, Belge no:4

³¹³BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:8

³¹⁴BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:1

tarım araçları bulunmadığından özel bütçeye zirai aletlerin temini için 80 000 kuruş tahsisat konmuştur. Yine aynı yıl zarfında tohum ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Bu konuda Maraş'a sebze ve meyveli ağaç aşı kalemleri getirtilerek yerli halka dağıtılmıştır. Tarımsal üretimin verimini arttırmak ve üretim miktarının önceki dönemlerden daha az olmasını önlemek için çiftçiler desteklenmiştir. Çiftçilerden tohum alamayacak kadar fakir olanlara yeterli miktarda tohum dağıtımı yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda bu yıl üretim önceki yıl seviyesine ulaşmıştır.³¹⁵

Daha önceki dönemlerde hayvan ıslahı konusunda imkanların yersizliğinden dolayı yapılan çalışmalar tamamlanamamıştı. Ancak, H.1335 tarihli Maraş Mutasarrıflığı'nca Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıya göre, Darüleytam binasının boş olması nedeniyle bina hayvan deposu olarak düzenlenmiştir. Damızlık hayvanlarla ilgili olarak Çifteler Aziziye Harası'ndan 2 at, 10 boğa ve 2 merkep getirilmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁶ Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda damızlık hayvan yetiştiriciliğinin önemi üzerinde durulmaktadır. Memleketin çeşitli vilayetlerinde damızlık hayvan yetiştiriciliğinin önemi anlaşılamadığından daha önce Bolu, Kayseri ve Konya'da tesis edilen damızlık hayvan depoları kapatılmış, aygırlar elden çıkartılmıştır.³¹⁷

XIX. yüzyılda Halep Vilayeti dahilindeki bölgelerde tarımsal üretimi teşvik amacıyla 1893-1894 yıllarında bir dizi kararlar alınmış ve uygulamaya konmuştur. Bu kararlardan biri de vilayet dahilinde zirai üretimi arttırmak amacıyla hükümetçe numune ve tecrübe tarlalarının oluşturulmasıdır. XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta üretimi teşvik amacıyla numune ve tecrübe tarlaları oluşturulmuştur. Bu yıllarda Maraş'ta özel idare tarafından numune tarlasının işletildiği görülmektedir.³¹⁸

---

³¹⁵BOA, DH. UMVM, Dosya no:137, Gömlek no:9, Belge no:2

³¹⁶BOA, DH. UMVM, Dosya no:77, Gömlek no:4, Belge no:1

³¹⁷BOA, DH. UMVM, Dosya no:76, Gömlek no:37, Belge no:4

³¹⁸BOA, DH. UMVM, Dosya no:147, Gömlek no:76, Belge no: 3/2

5.7 Konar-Göçerlerin Durumu

İskan, mevsimlerin seyrine uyarak yer değiştiren, yazın yaylalara çıkan, kışın ovaya yazlıklara inen yarı göçebe grupların bir müddet için yerleşmeleridir. Daha geniş anlamıyla iskan, beşeri bir yerleşmedir. Aynı zamanda iskan kavramından insanların oturdukları mesken, çiftlik, köy, kasaba ve şehirlerde geçici veya devamlı, toplu veya dağınık, küçük veya büyük bütün yerleşme biçimleri anlaşılmaktadır. İskan meselesi tarihte Osmanlı Devleti için büyük önem arz etmiştir. Çünkü iskan devletlerin ekonomik ve idari meseleleri yanında toplumları da büyük ölçüde ilgilendirmekteydi. Osmanlı Devleti gibi çeşitli milletlere mensup gruplardan oluşan bir toplumda merkezi idarenin kuvveti, takip edeceği planlı bir iskan politikasına bağlıydı. İskanla ilgili olarak nüfusun ekonomiye kaydırılması da önem arz etmekteydi. Osmanlı Devleti iskan politikasını çeşitli şekillerde uygulamaya koymuştur.³¹⁹

Tarihte devletlerin kuruluşu ve yıkılışı gibi önemli olaylar çoğu zaman büyük nüfus kütlelerinin yer değiştirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da bunu görmek mümkündür. Devletler açısından siyasi ve askeri unsurların yanı sıra nüfus yoğunluğu ve hareketliliği de önemliydi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak uzun zaman yeni fethedilen toprakların Türk'leştirilmesi, boş toprakların şenlendirilerek ekonomiye kazandırılması ve yeni yerleşim alanlarının oluşturulmasında konar-göçer denilen yarı göçebe unsurların önemi büyük olmuştur. Anadolu'nun topraklarının Türklere açılmaya başlamasıyla birlikte büyük dalgalar halinde göç hareketleri başlamıştır. Bu göçler Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bu nüfus potansiyeli beyliklerde toplanmıştır. Göç hareketi Osmanlı Devleti zamanında da özellikle Rumeli bölgesinde devletin idari teşkilatının oluşumunda etkili olmuştur.³²⁰

Osmanlı Devleti, kuruluş genişleme, duraklama ve gerileme şeklinde ayrılan devirlerde meydana gelen iktisadi ve sosyal olayları dikkate alarak iskan konusunda farklı politikalar izlemiştir. İskan meselesinde konar-göçer taifelerin yerleştirilmesi çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Devletin kuruluş ve genişleme döneminde konar-

---

³¹⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.1

³²⁰ Aynı eser, s.2

göçerler fethedilen yerlere kaydırılarak dışa dönük iskan siyaseti uygulanmıştır. Ancak fetihlerin durmasıyla birlikte konar-göçerler bu kez iç iskan unsuru olarak kullanılmıştır. Bu dönemde konar-göçer unsurlar daha çok çeşitli sebeplerle yerleşim yerlerini terk eden halkın boşalttığı alanlara iskanı için çalışılmıştır. Yine XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kayıpları sonucunda, buralardan gelen vatandaşların iskanı da önemli olmuştur. Bunlardan farklı olarak yerleşik halkı korumak gibi çeşitli nedenlerle göçebe gruplar üzerinde uygulanan baskılar sonucu konar-göçerlerin iskanı sağlanmıştır. Yine eşkıyalık hareketlerinin önüne geçmek ve yolların güvenliğini sağlamak amacıyla derbent mahalleri kurulmuş ve buralara yarı göçebe unsurlar yerleştirilmiştir.

XVIII. yüzyıldan itibaren savaş bölgelerinden Anadolu'ya gelen muhacirlerin (göçmenlerin) iskanı yanı sıra konar-göçer aileler ve aşiretler için iskan meselesi büyük önem kazanmıştır. Bu unsurların diğer sebeplerle birlikte yaylak ve kışlakları arasındaki hareketlerinde yerleşik halka ve mallarına büyük zarar vermeleri onların iskanını zorunlu kılmıştır. XIX. yüzyılda genel olarak toplu bir iskan politikası yerine mahallî iskan siyaseti izlendiği görülmektedir.³²¹ Bölgelere hitap eden bu iskanda belirli yerlerin ıslahı amaçlanmıştır.³²²

Tanzimat döneminde iskan meselesine daha fazla önem verilerek konu ele alınmıştır. Tanzimat'tan sonra aşiretler içinde yeni bir yönetim biçimi uygulanmaya başlandı. Bu dönem konar-göçer aşiret reislerine buldukları eyalet valisi tarafından mühür verilerek ve kefil göstermek şartı ile mürur tezkiresi verme usulü tatbik edilerek aşiret mensuplarının buldukları mıntıkayı terk etmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Eyalet müşirlerinin nezareti altında Ankara, Sivas, Konya, Karesi sancaklarında bulunan aşiretler müstakil birer muhassılığa dönüştürülmüştür. Yaylaklık ve kışlak sorunlarını çözmek için bu konu bir nizama bağlanmıştır. 1842'de alınan bir kararla

---

³²¹ XIX. yüzyılda Maraş Sancağı'nda bir takım aşiretlerin iskanı ve bunlardan alınan vergiler konusunda 9 C 1258 tarihli Maraş Müşiri'ne gönderilen yazıda şöyle denmektedir: *Maraş Sancağı'nda vaki Camustil, Yenice kale ve Andırın nahiyelerinin sekenesi mukataatının sonradan nakil ile iskan edilmiş aşair makulelerinden mezkur nahiyelerin varidatı hoşnemilik namiyle tahammüllerine göre alınan meblağlardan ibaret olup aşarı ve sair varidatı almadığı Maraş kadısı tarafından bildirilmekte ise de mezkur mukatta üç nahiyeyi havi ve hasılatı külliyetli olduğu idiğünden işin tahkik ve dafterinin tanzim ve irsal olunmasına dair Maraş Müşirine.* Bkz. Cevdet Maliye, Nr.1416

³²² Halaçoğlu, Aynı eser, ss.2-7

konar-göçerlerin buldukları kaza ve sancak topraklarından çıkararak yaylak ve kışlaklarına gitmeleri yasaklanmıştır. Yerleşik hayata geçmeye karar verenlere köy kurmaları ve ziraatla uğraşmaları şartına bağlı olarak toprak tahsisi yapılmıştır.³²³ Böylelikle yerlerinde kalan bu unsurlar devlet ordusu için taze kuvvet kaynağı olmuştur. İskana muhalefet edenlere gerektiğinde askeri güç kullanılacağı talimatı verilmiştir.³²⁴

Daha önce iskanı sağlanamamış Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin yaylak veya kışlaklarında yerleştirilmelerini sağlamak için 1866 yılında Fırka-i İslahiye adında geniş bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyonun emrinde ise büyük bir askeri ordu bulunmaktaydı. Komisyonun amacı problem teşkil eden aşiretlerin iskanı sağlanarak aynı zamanda orduya yeni askeri kuvvet sağlamaktı. Maraş, Antep, Halep ve Çukurova bölgelerinde bir çok aşiretin yerleştirilmesi sağlanarak yeni yerleşim merkezleri tesis edildi. Bu yeni yerleşim yerlerine iskan edilen unsurlara topraklar tahsis edildi, evler inşa edildi. Maraş Sancağı'nda Yusuf Hacı, Çakallı, Nadirli aşireti 1866 yılında tamamen iskan olunmuşlardı.³²⁵

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren büyük çapta göçmenin Anadolu'ya aktığı görülmektedir.³²⁶ Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi 1860 yılında muhacirlerin iskanı ve onların problemlerini çözmek için İskan-ı Muhacirin Komisyonu'nu kurmuştur. Bu teşkilatın paralelinde her vilayette birer müdürlük tesis edilmiştir. 1914 yılında çıkarılan bir kanunla bu komisyon yeniden teşkilatlandırılarak Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi³²⁷ adını almıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında da savaş bölgesinden Anadolu'ya akın akın gelen halk Maraş'ta iskan edilmişlerdir.³²⁸

---

³²³ 17 C 1269 tarihli bir belgede 1850'lerde Maraş ve çevresinde yaşayan konar-göçer aşiretlerden Kılınçlı, Saruhanlı, Atmalu ve Çakallı aşiretlerinin ziraatle uğraşmalarının temin edilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, A. DVN, Dosya No:87, Gömlek No:5

³²⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1987, s.114

³²⁵ Orhonlu, Aynı eser, ss.116-117

³²⁶ XIX. ve XX. yüzyılda Maraş ve çevresindeki mahallere savaş bölgelerinden gelen muhacirlerin miriye ait arazilere yerleştirildikleri görülmektedir. Bkz. BOA, Y..A..RES, Dosya No:101, Gömlek No:44; Bkz. BOA, BEO, VGG.2, Genel Sıra No:297

³²⁷ 29 S 1334 tarihli Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi'nce Maraş Mutasarrıflığı ile bir kısım vilayet ve livalara çekilen bir telgrafta söz konusu komisyonun ismi İskan-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti olarak geçmektedir. Bkz. BOA, DH. ŞFR, Dosya No:59, Gömlek No:239

³²⁸ BOA, DH UMVM, Dosya no:151, Gömlek no:3, Belge no:4

6. MARAŞ SANCAĞI BÜTÇE GELİRLERİ

Devlet maliyesi kavramı genel anlamda bir devletin yapmakta olduğu çeşitli harcamaları karşılayabilmek için, vatandaşlardan tahsil ettiği vergi gelirleri ve bu gelirleri temin etme yollarını akla getirmektedir. Devletlerin kamu harcamalarının finansmanında kullandıkları en müessir araç vergi tahsili işidir. Vergiler devletlerin en temel gelir kaynakları durumundadır.³²⁹ Osmanlı kamu maliyesinin bir parçasını oluşturan Maraş Sancağı maliye bürolarınca tahsil edilen vergiler bu bakımdan önem arz etmektedir.

Bu bölümde XX. yüzyılın başlarında Maraş Saçağı'nda tahsil edilen vergi gelirlerini çeşitli kaynaklardan yararlanarak ortaya koyma çalışacağız. Öncelikle Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyılın başlarına kadar tahsil edilen önemli vergiler konusunda kısa açıklamalarda bulunacağız.

6.1 Aşar

Öşür (aşar), bir şeyin onda biridir. Osmanlı maliye ıstılahında tarımsal üretimden alınan vergidir.³³⁰ Aşarın tarihi geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Genel anlamda aşar (toprağın mükellefiyeti) insanlar topluluk halinde yaşamaya başladıkları ve bir yönetici tarafından yönetildikleri zamandan beri başlamış bir uygulamadır. Aşar benzeri uygulamalar geçmiş bütün dinlerde mali bir ibadet olarak tarh, tahsil ve kullanım alanları belirlenmiş ve tatbik edilmiştir. Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Yakup ve Hz. İsa peygamberlerin aşar aldıkları kaydedilmiştir. Toprak mahsullerinden Avrupa'da da çok eski dönemlerden beri bu vergi tahsil edilmekteydi. Hıristiyan dünyasında mali bir ibadet olarak kabul edilen aşar vergisi dördüncü yüzyıldan itibaren Avrupa'da zorunlu vergi haline getirilmiştir.³³¹

İslam Dini'nde de aşar dini vergilerdendir. Bunun esası zekattır. Toprak mahsullerinden belli bir oranda Müslümanların devlete ödemesi gereken aynı bir

---

³²⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, Kitabevi yayını, İstanbul 2003, s.1

³³⁰ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi*, T.C. MBAPKKB Yayını No:1999/352, Ankara-Haziran, 1999, s.505

³³¹ Pakalın, "Aşar", age., Cilt:I, s.96-97

vergidir. İslam Şeriatı'na göre yağmur suyu ile masrafsız ve fazla bir zorluk çekmeden elde edilen mahsulden tam öşür (onda bir), dolap, makine gibi suni araçlarla ilave masraf yapılarak zorlukla elde edilen zirai üründen yarım öşür (yirmide bir) alınır.³³²

Öşür kavramı onda bir anlamına gelmesine rağmen Osmanlı uygulamasında bu vergi harac-ı mukaseme türü vergilerin ve toprak kirasının bir alt dilimini oluşturmuştur. Öşür toprak mahsullerinden vezir, kumandan gibi rütbelilere ayrılan salarive vergisiyle birlikte tahsil edilirdi. Osmanlı kanunnamelerinde buğday, arpa ve çavdardan öşürle birlikte salarive alınacağı da belirtilmektedir. Salarive vergisi aşarın tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Aşar adı altında üründen alınan vergilerin aynı tahsili zorunluluğu vardı. Beylerbeyi, sancakbeyi, tımarlı ve zaimlerin çiftçilerden nakden aşar tahsilatı yapmaları yasaklanmıştı. Zirai ürünlerden dirlik sahiplerine tahsis edilen öşür türü diğer vergiler şunlardır: Resm-i bağ, resm-i bahçe, resm-i şıra, resm-i bostan, resm-i fevakih, resm-i kovan, resm-i harir, resm-i giyah, resm-i pamuk, resm-i odun, resm-i ağ (resm-i balık). Öşür olarak zirai üründen alınan bu vergiler ürün ortaya çıktığı zaman ağırlık, adet ve alan üzerinden kanunlarda belirtilen miktar ve oranlarda tahsil edilirdi.³³³

Osmanlı Devleti'nde öşür adı altında alınan toprak mahsulleri vergileri (İslam Şeriatı'ndaki zekatın bir türü olan) öşürden özellik ve miktar olarak farklılık göstermekteydi.³³⁴ Osmanlılardan önce öşür Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen ve bazı Arap memleketlerinde bir imtiyaz şeklinde onda bir veya yirmide bir şeklinde ödenmiş olan zekatın bir türünü oluşturmaktaydı.³³⁵

Osmanlılarda aşarın tarh ve cibayeti (toplanması) ile toprağın durumu ve toplanma usulleri kanunlarda açıkça belirtilmiştir. Geliri devlet tarafından kendilerine ayrılmış olan yerlerde aşar vergisi tımarlılar ve zaimler tarafından tahsil edilirken,

---

³³²Grohmann, "Öşür", İ.A., Cilt:10, s.483

³³³Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, ss.350-351; Osmanlı Devleti'nde tımar kesiminde vergileme düzeni için ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1985, ss.52-59

³³⁴Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İ.A., Cilt:10, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, ss.486-487

³³⁵Barkan, "Öşür", İ.A., Cilt:10, s.485

yüksek rütbeli yöneticilere ve vakıflara tahsis edilen yerlerde ise özel memurlar tarafından toplanmıştır.³³⁶

Tanzimat'a gelinceye kadar toprağın verimliliği ve sulama durumu göz önüne alınarak üçte birden onda bir oranına kadar mahsulden değişen oranlarda öşür alınmıştı ve devletin en önemli gelir kaynağıydı. Tanzimat'la birlikte farklı oranlarda alınan aşar tüm ürünler ve bölgeler için onda bire indirilmişti. Ancak toplanan aşar vergisi gayri-safi üretim üzerinden alındığından çiftçiler üzerinde büyük bir yük oluşturuyordu. Belirttiğimiz gibi 1883 yılında tarımsal kredi kurumlarına ve eğitime finansman desteği sağlamak için aşar vergisi %1,5 oranında arttırılmıştır. 1897'de yapılan %0,5 ve 1900'de yapılan %0,63'lük zamlarla toplam vergi %12,63'e çıkarılmıştır. 1906 yılına gelindiğinde uygulamaya kolaylık sağlamak üzere aşar oranı %12,5 düzeyine indirilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Tanzimat'la birlikte iltizam sisteminin kaldırılması öşür gelirlerinde düşmelere neden olmuştu. Bu nedenle bir süre yine iltizama dönülmüştü. Kısa süreli iltizam yerine uzun süreli arazilerin mültezimle ihale edilmesi ve çiftçilerin desteklenmesi ve Aşar ve Ağnam İdaresi'nin kurulması gibi bir takım yeni uygulamalara gidilmesine rağmen Osmanlı mali yönetimi aşar gelirlerini doğrudan tahsil etme konusunda başarılı olamamış bu nedenle de son dönemlere kadar aşarda iltizam usulüne devam edilmiştir.³³⁷

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde dış ticaretteki gelişmelerle birlikte artan talebe paralel olarak tarımda ihraç ürünlerin üretimi artmıştır. Bunun doğal sonucu olarak aşar ve ağnam gelirleri de artış göstermiştir. 1924 yılına gelindiğinde aşar gelirlerinin devlet bütçesi içindeki payı dörtte bir gibi önemli bir orana ulaşmıştır. Son dönemlerde iyi bir gelir kaynağı olmasına karşın aşar vergisinin tahsili konusunda ortaya çıkan iktisadi, mali ve sosyal problemler uzun süre devam etmiştir. Nihayet aşar vergisi 17 Şubat 1341 (1925) yılında 552 sayılı kanunla kaldırılmıştır.³³⁸

---

³³⁶ *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885–1909*, Maliye Bakanlığı APKKB Yayını No: 20007357, Ankara, Ekim 2000, ss.73-74

³³⁷ Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841–1918*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:7, DİE yayını, s.5

³³⁸ Barkan, "Öşür", İ.A., Cilt:10, s.488; Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyeti Döneminde Mali İdare*, T.C. Maliye Bakanlığı A.P.K.K.B. yayını, Yayın No:2005/369, 2. Baskı, Ankara 2005, s.399 . Öşürün kaldırılışına ilişkin farklı yorumlar ile ilgili olarak bkz. Mehmet E.

Aşar konusuna kısaca değindikten sonra aşarın Maraş Sancağı'nda ne ölçüde toplandığını arşiv belgelerinden görebilmekteyiz. 1877-1878 yıllarında Maraş Kazası'nın aşar bedelleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 53: 1877-1878 Yılları Maraş Kazası Aşar Bedelleri

Mali Yıl	Bakayası (Kuruş)	Tahsili (Kuruş)	Aslı (Kuruş)
1293	111 168	581 568	6 92 736
1294	496 545	157 680	654 225
Toplam	607 713	739 248	1 346 961

Kaynak: Doğan, age., s.313

1305(1889-1890) Mali Yılı İtibariyle Maraş Sancağı'nın aşar gelirlerini aşağıdaki tablodan görebiliriz:

Tablo 54. Maraş Sancağı Aşar Gelirleri, 1889-1890 (Kuruş)

Kazalar	Maktuen (Götürü)
Maraş	915 000
Elbistan	790 000
Zeytun	210 001
Andırın	325 000
Pazarcık	360 000
Toplam	2 600 001

Kaynak: El-Halebî, age., Elcüz'ül-Evvel, s.365

Tanzimat'tan önce aşar iltizamen toplanmakta iken, uygulamada görülen sakıncalardan dolayı, aşar emaneten muhassıllar tarafında toplanmaya başlanmıştı. Muhassılların görevlerini tam olarak yapamadığı görülünce aşar gelirlerinde azalmalar görülmüştü. Bu nedenle daha önce kaldırılmış olan aşarın toplanmasında iltizam

---

Palamut, "Aşar ve Düşündürdükleri", *İÜİF.Prof.Dr.Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1987, s.69-78; Gülsevin Okçuoğlu- İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması", *İÜİF. Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1988, s.261-276.

usulüne tekrar dönüldü ve aşar gelirleri iki yıllığına mültezimlere ihale edilmişti.³³⁹ H. 1263 yılından itibaren bütün tımar ve zeamet toprakları bu şekilde iltizama verilmiş, tımarlı ve zaimlerin aşarı toplama yetkileri ellerinden alınmıştır.³⁴⁰ 1889 yılı Halep Vilayeti aşar gelirleri incelendiğinde birkaç kaza dışında bütün kaza aşar gelirleri iltizamen tahsil edilmiştir. Bu dönem Maraş Sancağı'nın bütün kazalarında da aynı usule göre aşar gelirlerinin cibayeti yoluna gidilmiştir.

Cuinet'e göre, 1890 başlarında Maraş Sancağı'nın toplam 9 553 514 kuruşluk geliri³⁴¹ içinde 3 600 000 kuruş ile aşar gelirleri önde gelmektedir. Bu miktar toplam gelirlerin yaklaşık 3'te 1'ini oluşturmaktadır.

Tablo 55: XIX. Yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı Gelirleri

Gelir	Kuruş
Vergi	1 812 500
Bedel-i Askeriye	587 000
Temettu	874 000
Aşar	3 600 000
Ağnam, deve ve diğerleri	1 390 000
Çeşitli Haklar	140 224
Tömbeki Vergisi	16 240
Maden ve Orman Gelirleri	12 870
Çeşitli Gelirler	236 210
Mahkeme Harçları	139 470
Kayıt Harçları	745 000
Toplam	9 553 514

Kaynak: Cuinet, age., s.235

Halep Vilayet Salnameleri'nde Maraş Sancağı aşar gelirlerini görebiliriz. Aşağıdaki gelir rakamları yıl sonu kat'i hesap kayıtlarıdır. Aşağıda görüldüğü gibi aşar

³³⁹Barkan, "Öşür", İ.A., Cilt:10, s.487

³⁴⁰*İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.75

³⁴¹ Maraş Sancağı'nın toplam geliri bu dönem Fansız Frangı olarak 2 197 000 Frank'tır. Bkz. Cuinet, age., s.235

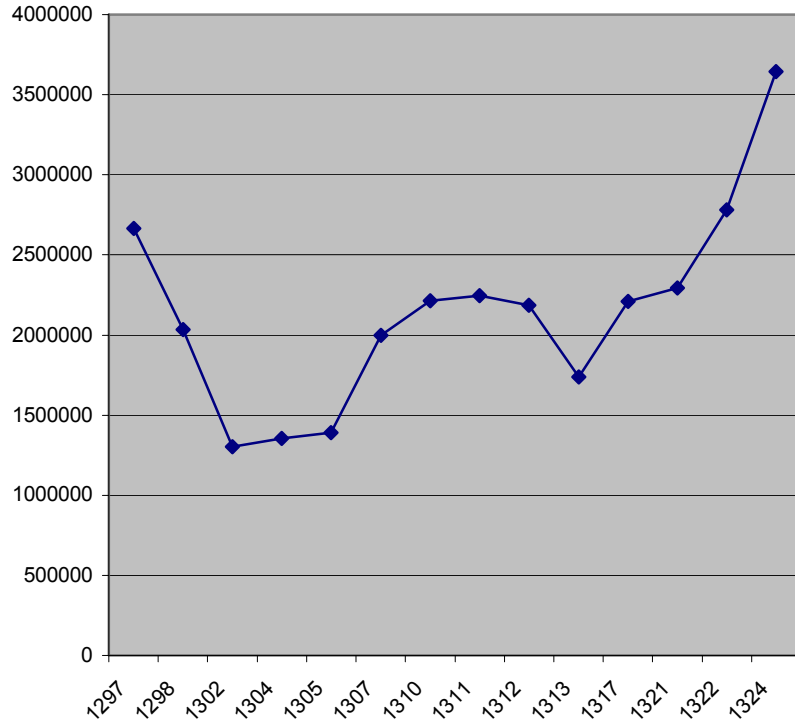
gelirlerinin toplam hasıla içindeki payı gittikçe artan bir eğilim izlemektedir. Salnamelere göre 1890'larda sancağın toplam geliri 6 milyon kuruş dolayındayken, aşar gelirleri 2 milyon civarında gerçekleşmiştir. Oysa Cuinet'e göre aynı dönemde Maraş Sancağı gelirleri ile aşar gelirleri daha yüksek gösterilmiştir. Bu bakımdan Cuinet'in sancağın gelirlerini gösteren verilerle salname kayıtlarındaki veriler birbiriyle örtüşmemektedir.

Tablo 56: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Aşar Gelirleri: 1881-1909 (Kuruş)

Mali Yıl	Aşar Geliri	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1297	2 666 069	8 510 343	31
1298	2 034 375	5 387 773	37,7
1302	1 302 000	5 157 137	25,2
1304	1 352 698	5 808 993	23,2
1305	1 390 000	6 994 500	19,8
1307	2 000 000	5 999 800	33,3
1310	2 213 087	6 019 200	36,7
1311	2 247 485	6 068 176	37
1312	2 187 000	5 975 300	36,6
1313	1 740 000	4 823 700	36
1317	2 210 584	5 704 333	38,7
1321	2 295 000	5 634 179	40,7
1322	2 780 000	6 230 565	44,6
1324	3 645 000	7 373 170	49,4

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Grafik 12. Maraş Sancağı Aşar Gelirleri:1881-1909 (Kuruş)

6.2 Aşar Hakkında Değerlendirme

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı dış ticaretindeki ekonomik gelişmelere paralel olarak tarımsal ürünlerde de talep artışları gerçekleşmiştir. Talepteki artışlarla birlikte ihracata konu olan tarım ürünlerinin üretiminde artışlar görülmüştür. Bu nedenle 1924 yılında aşar gelirlerinin devletin toplam gelirleri içindeki payı %25'e yükselmiştir. Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi devletin aşar gelirlerindeki artışlara paralel olarak Maraş Sancağı aşar gelirleri de bu dönem artan bir eğilim izlemiştir.

II. Meşrutiyet dönemine ait bütçelerde Maraş Sancağı'nın 1331 mali yılı kat'i hesap cetvelinde yer alan gelir türleri içinde en önemli kalemler; ağnam, deve, camus, cenavar resmi, bedel-i nakdiye-i askeriye, tarik bedelat-ı nakdiyyesi ve zebhiyye resmidir. Bu dönem aşar vergisi miktarı kayıtlarda belirtilmemiştir. Oysa 1331 mali yılı bütçesinde tahmini aşar geliri toplam 308 634 kuruş olarak öngörülmüştür. Burada dikkat çeken nokta, 1307-1324 mali yılları arası dönemde aşar vergisi en büyük payı

alırken bu dönem bütçede aşar gelirlerinin olmadığı veya toplanamadığı görülmektedir. Bunun nedenini, kesin olmamakla birlikte, bu yıl yeterli mahsul alınamamasına bağlıyoruz.³⁴²

1332 mali yılı Maraş Sancağı toplam gelirleri 1 609 680 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönemdeki gelir türlerine baktığımızda aşara bağlı toplanmakta olan menafi (150 000 kuruş) ve maarif hisseleri (300 000 kuruş) önemli bir miktarı oluşturuyor. Bu dönemde Menafi Sandıkları'nın sermayesi aşar vergisine ilave yapılmak suretiyle toplanmaktaydı. Gelir türleri içinde 450 000 kuruş ile aşar hasılatı önde gelmektedir. Aşar gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %28'dir.³⁴³

Maraş Sancağı 1333 mali yılı adi ve fevkalade bütçe gelirleri toplamı 1 175 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönem bütçe gelirleri içerisinde en önemli gelir kaynağı yine aşar gelirleridir. Gelir kaynaklarının bütçe içindeki büyüklükleri şöyledir: Aşar %51, hayvanlardan alınan ağnam, deve, camus, canavar vergisi %5,1, tarik bedelat-ı nakdiyyesi %17, zebhiyye resmi %2,5 ianat %17'dir. Görüldüğü gibi aşar gelirleri bu dönem de en büyük payı almaktadır.³⁴⁴

Maraş Sancağı'nın 1334 mali yılı toplam bütçe gelirleri 2 371 000 kuruştur. Bütçede nev-i varidat başlığı altında verilen gelir kaynaklarına baktığımızda aşar vergisi önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Aşar vergisi bütçede toplam gelirlerin %64'ünü teşkil ediyor. Diğer önemli gelirlerin dağılımları şöyledir: Tarik bedelat-ı nakdiyyesi %12,6, temettu vergisi %2,3, ianat %8,4, ilköğretim kanununun 15. maddesi gereği toplanan para %4,2.³⁴⁵

6.3 Bedelat-ı Askeri

Bedelat-ı askeriye iki kısım vergiyi ifade etmektedir. Birincisi gayrimüslim tebaadan önceleri cizye adıyla alınan tekalifin en eskisi olan cizye vergisinin yeni şekli

---

³⁴²BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1

³⁴³BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6

³⁴⁴BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

³⁴⁵BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

olmak üzere bedel-i askeridir. Diğeri ise mukaddes askerlik hizmeti karşılığı olarak bedel-i nakdiye-i askeriyedir.³⁴⁶

6.3.1 Bedel-i Askeri

Cizye, İslam dininde olmayan ehl-i kitap denilen topluluklardan alınan bir vergiydi. M.633 yılında (Hicret'in 11. yılı) Halife Ömer zamanında İslam Devleti'nce kanunlaştırılmıştır.³⁴⁷ Teşri edilerek (kanun yapma), İslam topraklarının tamamında uygulamaya konulmuş bir vergidir. İslam devletlerinde zimmi³⁴⁸ statüsündeki Müslüman olmayan faal erkek nüfustan alınan cizye, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir.³⁴⁹ Cizye bir baş vergisiydi ve İslam Devletleri yalnızca Müslüman olmayan tebaadan yani zimmilerin kendilerine bahşedilmiş can ve mal himayesinden dolayı eda etmeleri gereken bir vergiydi. Aslında cizye yeni icat edilmiş bir vergi de değildi, bu vergi geçmiş dönemlerde Mısırlılar, Romalılar ve Sasaniler'ce de uygulanmıştır.³⁵⁰

Başlangıçta cizye altın veya gümüş gibi değerli eşyadan tahsil edilirken, daha sonra sim-i halis (saf gümüş) ile ve daha sonra şartların gerektirdiği biçimde dolaşımdaki para cinsinden toplanmıştır.³⁵¹

Osmanlı Hukukunda arazi türlerinden biri de haraci arazilerdir. Savaş yoluyla veya sulh yoluyla Müslümanlar tarafından fethedilen ve gayrimüslim ahaliye temlik suretiyle verilen arazilere haraci araziler denmiştir. İslam devletinin hakimiyetini kabul eden zimmilerden haraç vergisi tahsil edilmiştir. Bu vergi de iki kısmı ayrılmıştır. Birincisi harac-ı ruus, ikincisi harac-ı arzdir. Harac genellikle harac-ı arz anlamında kullanılmıştır. Harac-ı ruus ayrıca cizye diye adlandırılmıştır. Harac-ı re's olarak da

³⁴⁶ *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.43

³⁴⁷ Muhammed Rakım-Mustafa Nail, *Hayat-u Devlet*, Cild-i Evvel, Amavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul, 1306, s.87

³⁴⁸ İslam Devleti vatandaşı olup devlete cizye ödeyen ehl-i kitap (Hıristiyanlar, Yahudiler) için zimmi denmiştir.

³⁴⁹ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.274; Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)*, Yayına Haz.: M. Ali Ünal, Isparta 1996, ss.42-43

³⁵⁰ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Türkçeye Çeviren: Dr. Şinasi Altundağ, *Belleten*, 1944, Cilt: VIII/ No:32, s. 606

³⁵¹ Muhammed Rakım-Mustafa Nail, age., s.91

ifade edilen cizye, gayrimüslim vatandaşlardan askeri hizmetler mukabilinde tahsil edilen bir şer'i vergi idi. Cizye de kendi arasında iki kısma ayrılmaktaydı. Birincisi maktu cizye, ikincisi ise ruus cizyeydi. Fetih zamanlarında devlet reisi ile gayrimüslimler arasında antlaşma yoluyla belirlenen cizye maktu cizyedir. Örneğin yılda bir flori cizye gibi. Rumeli eyaletlerindeki Eflak, Boğdan ve Erdel vilayetlerinde maktu cizye tatbik edilmiştir. Savaş sonucunda fethedilen yerlerde devlet reisi tarafından gayrimüslim halkın mali durumuna göre şahıslardan kişi başına yani re'sen tahsil edilen cizye ruus cizyesiydi.³⁵²

Cizye her sene doğrudan doğruya İstanbul'dan yollanan mübaşirler ve yanlarındaki katipleri vasıtasıyla toplattırılmaktaydı. Bu memurlar genellikle kapıkullarından yani sipahiler arasından seçiliyordu. Cizye mübaşirleri ve katipleri mutlaka altı bölük sipahilerden oluyordu. Mübaşirlere mühürlü ve nişanlı defterlerle fermanlar verilerek kadiya gönderilirdi. Bu görevlilere mükellefler hesabına yüzde 10 akçe mübaşir maişeti (gulamiye) olarak alınıyordu.³⁵³

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanına kadar şer'i cizyenin tarh ve taksimi konusunda hiçbir değişiklik yapılmamış usul-i kadime (eski yöntem) tamamen korunmuştur.³⁵⁴ Hatta cizye ile ilgili şer'i hükümlerde hiçbir değişiklik yapılmadan kanunnamelere olduğu gibi konmuştur. Kandiye Kanunnamesi örneğinde olduğu gibi.³⁵⁵

Osmanlılarda cizye başlangıçta şu esaslara göre alınmıştır: 1. Mükellefler zenginlik durumlarına göre zengin, orta halli ve fakir olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Zenginlerden 48'er, orta hallilerden 24'er, fakirlerden 12'şer dirhem altın alınırdı. 2. Cizye mükelleflerine ödemelerde kolaylık sağlamak için yıllık ödemeler aylık taksitlere bölünebilirdi. 3. Kadınlar, çocuklar, melüller, ihtiyarlar ve din adamları istisna tutulmuştur.³⁵⁶ Bu son madde ile ilgili olarak Şeriatın kadın, çocuk, ihtiyar, köle ve daimi hastaları cizyeden muaf tutması, yalnızca tam sağlıklı ve eli silah tutan erkekleri

---

³⁵²Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV Yayını, İstanbul 1999, s.441

³⁵³Akdağ, agm, s.549

³⁵⁴Muhammed Rakım-Mustafa Nail, age, s.91

³⁵⁵Akgündüz-Öztürk, age., s.441

³⁵⁶*İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.43-44

kapsıyor olması çok önemli bir noktadır.³⁵⁷ Saydığımız bu esaslar Osmanlı yönetimlerince tamamen korunmuştur. Yalnız zamana bağlı olarak meskukat (madeni para) değerinde ortaya çıkan değişimlerden dolayı cizye miktarı da değişmiştir. Tanzimat'ın ilanında Islahat Fermanı gereğince cizyenin mültezimlere ihalesi kaldırılmış ruhani reisler tarafından tahsil edilmesi esası kabul edilmiştir. Piskoposlar, metropolitler ve kocabaşılar tarafından tahsil edilen cizye gelirleri muhassıllara teslim edilmiştir.³⁵⁸

Osmanlı Devleti eyaletlerinden Mısır, Bağdat ve Basra'nın maktu cizyeleri, irsaliyeleri (mukataa bedelleriyle birlikte gönderilen diğer paralar) içinde yer alırdı. Eflak, Boğdan voyvodalıkları ile Erdel Krallığı ve Dubrovnik Cumhuriyeti'nin bedel-i cizye yada harac adı altında Osmanlı Devleti'ne tabi devletlerden alınan vergi şeklinde cizyeler de önemliydi. Belirli bir yerde ikamet etmeyen ve her hangi bir işle meşgul olmayan gayrimüslimlere yava, bu kesimden alınan vergiye de yava akçesi³⁵⁹ denirdi. Yabancı tüccarlar yava sayılmadıklarından bunlardan cizye yada yava akçesi alınmazdı.³⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askeri reformlardan cizye de nasibini almıştı. Reformlara paralel olarak cizyenin uygulanma biçimlerinde değişiklikler yapılmıştır. Sultan II Mahmut Sultan Han (1808-1839) zamanında para durumunda bir takım değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde sim-i halisin (saf gümüş) bir dirhemi 1 kuruş olarak belirlendi. Böylelikle cizye verenlere bir kolaylık sağlanmış oldu. Bu durumda cizye verenler fakir ise 12, orta halli ise 24, zengin ise 48 kuruş ödeyeceklerdi.³⁶¹ Başlangıçta yalnızca altın ve gümüş üzerinden tahsil edilen cizye bu dönemde tedavüldeki para üzerinden alınabilmesi sağlandı. 1 dirhem saf gümüşün bir kuruş olarak muamele görmesi 1249 (1834) yılına kadar devam etmiştir. Aynı yıl yapılan bir ayarlama da fakirlerden 18, orta halliden 36, zenginlerden 72 kuruş cizye alınması

---

³⁵⁷Nedkoff, agm., s.606

³⁵⁸*İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.43-44

³⁵⁹ Yava akçesi, yave resmiyle karıştırılmamalıdır. Yave resmi, sahihsiz olarak bulunmuş hayvanlardan dolayı alınan vergidir. Buna kaçkun resmi de denir. Bkz. Pakalın, "Yave Resmi", age., Cilt:III, s.607

³⁶⁰Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.274

³⁶¹ Vergi mükelleflerinin servet durumlarına göre düzenlenen cizye kağıtları ala, evsat ve edna olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. H.1250 yılında ala sınıfına girenler altmışar, evsat olan otuzar ve edna olan da on beşer kuruş cizye ödüyordu. Bkz. Muhammed Rakım-Mustafa Nail, age., s.92

kararlaştırılmıştır. Yine Sultan Mahmut Han 26 Nisan 1834 tarihli bir irade ile cizyeyi 60,30 ve 15 kuruş olmak üzere yeni bir taksimat yapmıştır. Bu miktarlar 1855 yılında cizyenin Bedel-i Askeri'ye dönüştürülmesine kadar uygulanmıştır.³⁶²

Bedel-i askeri, Tanzimat'tan sonra cizye yerine Hıristiyanlardan alınan vergiydi. 1272 (1856) tarihli Islahat Fermanı'nın "verginin müsavâtı tekalif-i sairenin de müsavâtını mücibolduğu misillü hukuki olan müsavât dahi vazifece olan müsavâtı müstelzim olduğundan Hıristiyan ve sair tebea-i gayrimüslime dahi ahali-i İslam misillü hisse-i askeriye itası hakkında muahheren verilen karara inkiyad mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakden akçe etasiyle hizmet-i fiiliyeden muaf olmak usulünün icra olunması ve İslam'dan maada tebaanın sunuf-u askeriye içinde suret-i istihdamları hakkında nizamât-ı lazime yapılıp müddet-i kalile-i mümkün zarfında neşir ve ilan kılınması" hükmüyle cizye tamamiyle kaldırılmış oluyor, yerine Hıristiyanlar'dan bedel-i askeri alınması usulü konulmak suretiyle Müslümanlar'la Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ilkesi benimsenmiş oluyordu. Bununla ilgili nizamnamelerin oluşturulması için devlet memurlarıyla gayrimüslimlerin reislerinden oluşan mecliste bedel-i askeri uzun uzadıya görüşülmüştür. İlk olarak "iane-i askeriye" adıyla başlayan bu vergi sonraları bedel-i askeri ismine dönüşmüş, çoğul bir ifadeyle bedelat-ı askeriye şeklinde kullanılmıştır. Bedel-i askeri ilk zamanlarda vergilerle birlikte tahakkuk ettirilmiş ve diğer vergilere zam edilerek (eklenerek) tahsil edilmiştir.³⁶³

Bedel-i askeri vergisinin vaz'ı (kanunlaştırılması) H.1272 (1856) yılında yayınlanan Islahat Fermanı'na dayanmakla birlikte³⁶⁴ Tanzimat idarecileri şer'i cizyeyi hemen bedel-i askeri vergisine dönüştürmediler. Bu uygulamayla önceden vergi toplamaya yetkili memurlar bu görevlerinden el çektirilmişlerdir. Kazalarda cizyenin toplanmasından kadı başkanlığındaki idare sorumlu tutulmuştur. Bu komisyonun belirlediği tahsildarlar cizyeyi toplamakla görevlendirilirdi. Hatta cizyenin toplanmasında gayrimüslimlere de göreve verilmiştir.³⁶⁵ Tanzimat'ın ilanından H. 1272 yılına kadar bazı düzenlemelerle birlikte 17 yıl daha cizye usulü devam ettirilmiştir.

³⁶² Süleyman Sudî, age., s.42

³⁶³ Pakalın, "Bedel-i Askeri", age., Cilt: I, s.185

³⁶⁴ Muhammed Rakım-Mustafa Nail, age., s.93

³⁶⁵ Nedkoff, agm., s. 629

1907'ye kadar süren cizyenin son bakiyesi olan bedel-i askeri vergisi İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra (7 Ağustos 1909) tamamen kaldırılmış ve kanunla gayrimüslimlere umumi askerlik mecburiyeti getirilmiştir.³⁶⁶

1856 tarihli Islahat Fermanı, gayrimüslim erkek nüfus için eşitlik ilkesinden hareketle askerlik yükümlülüğü getirmiştir. Asırlarca devletin askeri gücünü Müslüman askerler oluşturmaktaydı. Gayrimüslim tebaa ise ticaretle uğraşmaktaydı. Gayrimüslimlerin savaşın zorluklarına katlanmaları zor olacaktı.³⁶⁷ Osmanlı yönetimince gayrimüslimlerin askere alınması uygun görülmediğinden bu tarihten sonra askerlik bedeli olarak bir paranın tahsili kararlaştırılmıştır. Mevcut nüfus oranlarına göre gayrimüslimlerden her yıl 16 666 kişinin askere alınması gerekiyordu. Ancak nüfus sayımı yapılarak gerçek rakamları belirleninceye kadar dörtte bir oranında bir indirim yapılarak askerlik yükümlüsü sayısı 12 500 olarak belirlenmiştir. Her askerlik yükümlüsünden 5 000 kuruşluk bir bedel alınması öngörülmüştür. Buna göre bedel-i askeri olarak gayrimüslim nüfusun 52 500 000 kuruş ödemesi gerekiyordu. Bu miktar cizye uygulamasından sağlanan gelire aşağı yukarı aynıydı.³⁶⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maraş, eyalet statüsündeydi. Bu dönemde (1847) Maraş Eyaleti'nin cizye gelirleri 244 ala, 2065 evsat ve 568 edna olmak üzere toplam 2877 evraktan oluşmuş olup, 85 110 kuruştur.³⁶⁹

El-Halebî'ye göre 19. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'nın bedel-i askeri gelirleri aşağıdaki gibidir:

---

³⁶⁶Abdurrahman Vefik, age., s.467

³⁶⁷Aynı eser, s.470

³⁶⁸Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.5

³⁶⁹Doğan, age., s.310

Tablo 57: XIX. yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı'nın Cizye Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Cizye (Bedeli Askeri) Gelirleri
Maraş	310 000
Elbistan	30 000
Zeytun	190 000
Andırın	57 003
Pazarcık	---
Toplam	587 003

Kaynak: El-Halebî, age., Elcüzül Evvel, s.367

Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Maraş Sancağı toplam gelirleri 9 553 514 kuruştur. Yine bu dönem Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirleri 587 000 kuruştur. Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirleri toplam gelirlerin %6,1'ini oluşturmaktadır.³⁷⁰

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz tablodan Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirlerini görebiliriz. Aşağıdaki gelir rakamları yıl sonu kat'i hesap kayıtlarıdır.

Tablo 58: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Bedel-i Askeri Gelirleri

1881-1909 (Kuruş)

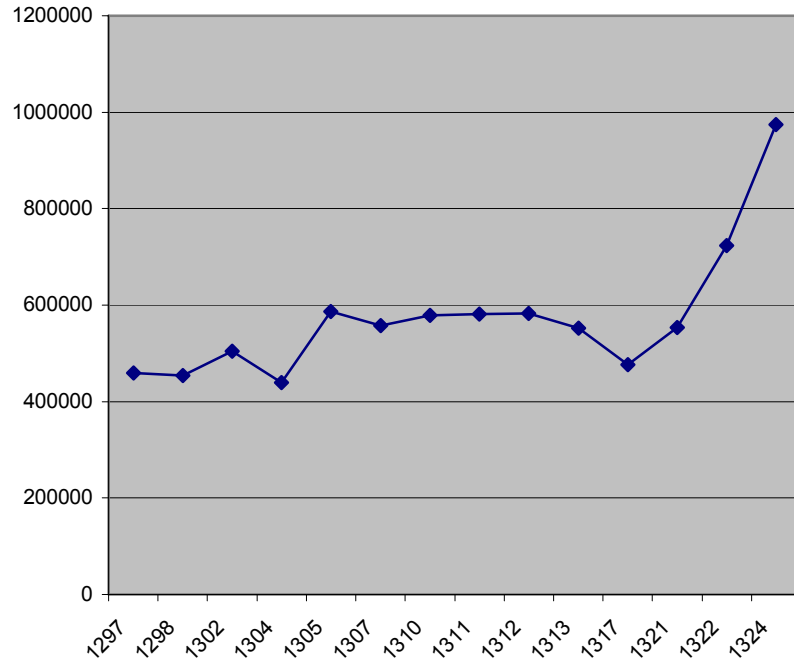
Mali Yıllar	Bedel-i Askeri Geliri	Toplam Hasıla	Toplam Hasılaya Oranı (%)
1297	458805	8510343	5,3
1298	454110	5387773	8,4
1302	504167	5157137	9,7
1304	438850	5808993	8,5
1305	587000	6994500	8,3

³⁷⁰ Cuinet, age., s.235

Mali Yıllar	Bedel-i Askeri Geliri	Toplam Hasıla	Toplam Hasılaya Oranı (%)
1307	557000	5999800	9,2
1310	578495	6019200	9,6
1311	581880	6068176	9,5
1312	582800	5975300	9,7
1313	552000	4823700	11,4
1317	477185	5704333	8,3
1321	553400	5634179	9,8
1322	722923	6230565	11,6
1324	974200	7373170	13,2

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler

Grafik 13: Maraş Sancağı Bedel-i Askeri Gelirleri:1881-1909(Kuruş)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirlerinin 1906'ya kadar aynı düzeyde toplandığı, ancak özellikle 1908'den itibaren (1 milyon kuruşa yaklaşarak) önemli artışların olduğu dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki tablolarda Maraş Sancağı'nın cizye ya da bedel-i askeri gelirlerini Halep Vilayet Salnameleri, Cuiet ve El-Halebî'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak göstermeye çalıştık. Söz konusu kaynaklarda gösterilen cizye gelirleri değerlerinin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

6.3.2 Bedel-i Nakdi

Bedel-i nakdi-i askeri yada kısaca bedel-i nakdi eskiden fiili askerlik hizmeti yerine belli bir miktarda para verilerek askerlikten muaf tutulma usulüdür. Diğer bir tanımla askerlik çağına girenler ve adlarına kura çıkanlar tarafından muvazzaf hizmetlerinden istisna edilmek için verdikleri paradır.³⁷¹ Kısaca, askerlik hizmetini bedel karşılığı ifa etmektir.³⁷²

II. Meşrutiyet döneminde Maraş Sancağı 1331 mali yılı bütçesi kat'î hesap cetvelinde yer alan gelir türleri içerisinde en fazla gelir getiren gelir türü 181 500 kuruş 6 para ile bedel-i nakdiye-i askeriye olmuştur. Bu yıl bütçe gelir rakamları içinde diğer önemli kalemler; ağnam, deve, camus, cenavar resmi, tarik bedelat-ı nakdiyyesi ve zebhiyye resmidir. 1331 mali yılı Maraş Sancağı gelirleri toplamı 457 897 kuruştur. Bedel-i nakdiye-i askeriye gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %39,6'dır.³⁷³

Maraş Sancağı 1332 mali yılı toplam bütçe gelirleri 1 609 680 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönemdeki gelir türlerine baktığımızda bedel-i nakdiye-i askeriye geliri toplamı 60 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bütçede bedel-i nakdiye-i askeri gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı %3,7 düzeyindedir. Maraş Sancağı 1331 mali yılı bütçesi bedel-i nakdiye-i askeri gelirleri ile karşılaştırdığımızda bedel-i nakdiye-i askeriye gelirlerinde önemli bir düşüş görülmektedir.³⁷⁴

Maraş Sancağı 1333 mali yılı adi ve fevkalade bütçe gelirleri toplamı 1 175 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönem bütçe gelirleri bedel-i nakdiye-i askeriyenin miktarı 5 000 kuruş olarak oldukça düşük bir düzeyde belirlenmiştir. Bu miktar toplam

³⁷¹Pakalın, "Bedel-i Nakdi", age., Cilt: I, s.186

³⁷²Abdurrahman Vefik, age., s.474

³⁷³BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1

³⁷⁴BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6

bütçe gelirlerinin binde dördünü oluşturuyor. Oysa 1331 ve 1332 mali yıllarında bütçe içinde bedel-i nakdi-i askeri gelirleri önemli bir yere sahipti.³⁷⁵ 1334 mali yılı Maraş Sancağı adi ve fevkalade toplam bütçe gelirleri 2 371 000 kuruştur. Bu dönem yine 1333 mali yılında olduğu gibi bedel-i nakdiye-i askeriye olarak 5 000 kuruş gelir öngörülmüştür.³⁷⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı vatandaşlarının tamamını kapsayacak şekilde askere alınmada artışlar olmuştu. Aynı dönem Maraş Sancağı'nda da askere alınmalarda artış olması muhtemeldir. Yukarıdaki verilerde de açıkça görüldüğü üzere askere alınmanın artmasına paralel olarak R. 1332 yılından itibaren sancağın bedel-i nakdiye-i askeriye gelirleri azalan bir eğilim izlemiştir. R.1331'de 181 500 kuruş 6 para olarak gerçekleşen bedel-i nakdiye-i askeriye geliri, savaş sonuna doğru 5 000 kuruşa kadar düşmüştür.

6.4 Emlak ve Temettu

Emlak ve temettu başlığı altında öncelikle emlak ve temettu terimlerini açıklayacağız. Daha sonra Osmanlı Devleti'nde uygulanan emlak ve temettu vergileriyle ilgili kısa açıklamalarda bulunduktan sonra XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı emlak ve temettu gelirlerini başta Halep Vilayet Salnameleri olmak üzere, farklı kaynaklardan yararlanarak tablolar halinde göstermeye çalışacağız.

Emlak ve eşya-yı emiriye hasılatı adı altında Osmanlı bütçelerinde bir araya getirilmiş olan gelirler, hükümetin tasarrufunda bulunan menkul ve gayrimenkul mülklerden elde ettiği gelirlerdir. Hükümete ait menkul ve gayrimenkullerin kiraya verilmesi, memurlarca idare edilmesi ve satışı yoluyla bu gelirler elde edilirdi. Bu mal ve mülkler iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım, gelir getirmeyen mal ve mülklerdir. Bunlar kamu hizmetleri için tahsis edilen devlet daireleri binalar, askeri kışlalar, hükümet konakları, okullar, medreseler, talim alanları, savaş gemileri vb.dir. İkinci

---

³⁷⁵BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

³⁷⁶BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

kısım mal ve mülkler ise hükümete irad (gelir) sağlarlar. Bunlar umumi hizmetlere tahsis edilmeyen han, hamam, dükkan, konak, çiftlik, tarım yapılabilen ve yapılamayan topraklar ile artık kullanılmayacak duruma gelmiş top, silah ve gemi gibi şeylerdir. Söz konusu menkul ve gayrimenkuller arasında en önemlileri fetih dönemlerinde fethedilerek devlet adına temlik edilen binalar ile müsadere uygulamasının yapıldığı devirlerde devletçe müsadere edilen gayrimenkullerdir.³⁷⁷

II. Meşrutiyet'ten sonra arazi vergisinin ıslahı sonraya bırakılarak önce bina vergisinin ıslahına geçilmiş ve 1910 yılında binalar için Musakkafat Vergisi Kanunu kabul edilmiştir.³⁷⁸ Osmanlılarda müsakkafat kavramı üstü örtülü, tavanlı ev, dükkan ve emsali gayrimenkuller hakkında kullanılmıştır. Vakfedilmiş hayır müesseselerinin idareleri için gerekli geliri karşılamak için vakfedilmiş binalara *müsakkafat-ı mevkufe* denirdi.³⁷⁹ Musakkafat Vergisi Kanunu matrah olarak binanın değeri yerine yıllık gayrisafi gelirini esas almıştır. Bu kanun tahrir değerini yükseltmek gibi bazı değişikliklerle 1931 yılına kadar uygulanmıştır. 1931'de ise bina vergisi adıyla yeniden düzenleme yapılmıştır. Arazi vergisine gelince, bu vergi de 1931 yılında ele alınmış ve 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Vergilerin matrahı olarak arazinin yine tahrir esasına göre belirlenen değeri kabul edilmiştir.³⁸⁰

Ancemaatin vergi adıyla alınan şahsi ve tevzii vergi yerine 1860'lı yıllardan itibaren aynı ve nisbi özellikte olan biri emlak, diğeri de temettu vergisi adıyla iki vergi konulmuştu. Emlak vergisi arazi ve binalardan, temettu vergisi ise sanat, ticaret ve emek vergisi olarak tahsil ediliyordu. Emlak tahrirleri 1861'den itibaren daha düzenli yapılmaya başlandı. 1860'lardan II. Meşrutiyet'e kadar arazi ve binalar tek bir emlak vergisi içinde vergilendirilmiştir.³⁸¹

Osmanlı kamu maliyesi açısından diğeri önemli bir vergi temettu vergisidir. Temettu kar etmek, fayda görmek anlamına gelmektedir. Bu vergi herkesin kazancına uygun olarak devlete verdiği vergidir. Temettu vergisi, *tüccar ve esnafın senevi*

---

³⁷⁷ *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.283

³⁷⁸ Öner, age., ss.399-400

³⁷⁹ Pakalın, "Müsakkafat", age., Cilt: II, s.626

³⁸⁰ Öner, age., s.400

³⁸¹ 1309 tarihli "Emlak Vergisine Mahsus Tezkere"de vergi başlığı altında arazi ve bina vergisinin tahsil edilmiş olduğu görülmektedir.

temettuları miktarı tahmin ve takdir edilerek binde veya yüzde hesabıyla vaz' olunan vergidir. Yani tüccar ve esnafın yıllık kazanç miktarları tahmin ve takdir edilerek konan vergidir.³⁸² Temettu vergisinin geçmişi H.1241 tarihinde Sultan II. Mahmut tarafından konulmuş olan ihtisap resmine uzanmaktadır. İhtisap resmi bilimum üretim, tüketim, altın, gümüş, mücevher, dokuma ve tahıl gibi çok çeşitli maddelerden alınan resimlerden ibaretti.³⁸³ İhtisap resmi genel adı altında tahsil edilen vergiler şunlardı: Yevmiye-i dekakin, damga resmi, bac-ı bazar, gemi ihtisabiyesi ve resm-i bitirme.³⁸⁴

Osmanlı Devleti'nde sanat, ticaret, serbest meslek ve emek vergileri 1863'de tahrir esasına göre temettu vergisi adıyla tahsili başlamış ve 1926 tarihli Kazanç Vergisi Kanunu'na kadar temettu vergisi adı altında devam etmiştir. Yukarıda anlatılanları toparlayacak olursak temettu vergisi birincisi 1863'den 1907'ye, ikincisi 1907'den 1914'e, 1914'den 1926 kadar olmak üzere üç dönem geçirmiştir. 1861-1907 yılları arasında farklı bir temettu vergisi bulunmakla birlikte herhangi bir kanun veya düzenleme bulunmuyordu. Vergi, tahrir yoluyla kazançlara dayanmakta ve miktarı komisyonlarca belirlenmekteydi. Heyetlerin belirlediği vergi subjektif özellikler arz ediyordu. Gayrimüslimler bu vergiden imtiyazlar (kapitülasyonlar) nedeniyle muaf tutulmuştu. 1907 yılına gelindiğinde ilk bağımsız temettu vergisi nizamnamesi kabul edilmiştir. Bu nizamnameyle karine usulü getirildi. Bu yeni usulde temettu vergisi bir patent vergisi şeklini aldı. Vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde ve nüfusu iki binden fazla nahiye ve karyelerde bulunan ticaret ve sanat erbabı olanlar temettu vergisi mükellefydiler. Verginin hesaplanmasında esas alınacak karineler, kıstaslar sanatın türü ile iş yerinin emlak vergisi için tayin olunmuş değerydi. Bu vergi maktu ve nisbi oranlarda alınmıştır. Başka bir açıdan temettu vergisi ticari-sınai kazançlarla serbest meslek gelirleri ve kısmen de ücretler üzerine konulmuş bir randıman vergisi niteliğindedi. 1907 tarihli nizamnameden de istenen verim alınamayınca 1914'de Fransız Patent Sistemi'nden esinlenerek yeni bir temettu vergisi tatbikine geçildi. Bu

---

³⁸²Abdurrahman Vefik, age., ss.441-442

³⁸³*İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.35

³⁸⁴Ziya Kazıcı; *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2005, s.165

yeni uygulamada ile birlikte 1907 ve 1914 tarihli temettu vergilerinde gerçek kişilerin kazançlarının yanı sıra sermaye şirketleri de vergilendirilmiştir.³⁸⁵

Aşağıdaki tablolarda XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Maraş Sancağı'nın emlak ve temettu hasılatı gösterilmektedir.

Tablo 59: Maraş Sancağı'nın Emlak ve Temettu Gelirleri, 1889-1890 (Kuruş)

Kazalar	Resm-i Temettu	Resm-i Emlak ve Akarat
Maraş	450 000	177 500
Elbistan	367 000	175 000
Zeytun	20 000	45 000
Andırın	63 000	77 000
Pazarcık	288 001	150 000
Toplam	1 188 001	624 500

Kaynak: El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, s.264

Halep Vilayet Salnamesi'ne göre R.1305 (1889/1890) yılında Maraş Sancağı bütçesi toplam gelirleri 6 994 500 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem Maraş Sancağı temettu ve emlak gelirleri toplamı 1 812 501 kuruştur. 1305 mali yılı emlak gelirleri, sancak gelirleri toplamının %9'unu oluştururken, aynı yıl temettu gelirleri toplam sancak gelirlerinin %17'sini teşkil etmiştir.

Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Maraş Sancağı toplam gelirleri 9 553 514 kuruştur. Yine bu dönem Maraş temettu gelirleri ise 874 000 kuruştur. Maraş Sancağı'nın yalnız temettu gelirleri toplam sancak gelirlerinin %9,1'ini oluşturmaktadır.³⁸⁶

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz aşağıdaki tabloda 1891-1909 yılları arasında Maraş Sancağı emlak ve temettu gelirleri görülmektedir. 1305 mali yılında emlak ve temettu gelirleri ayrı ayrı hesaplanarak verilmişti. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi salnamelerde 1307 mali yılından itibaren emlak ve temettu vergileri bir arada gösterilmiştir. Grafikte de daha açık görüldüğü gibi

³⁸⁵ Öner, age., s.401

³⁸⁶ Cuinet, age., s.235

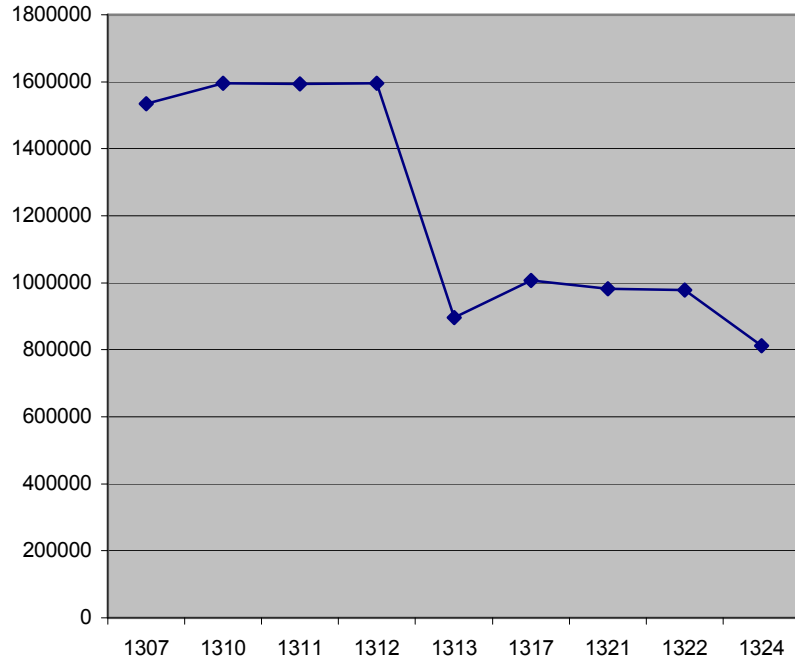
Maraş Sancağı temettu gelirleri 18 yıllık dönem boyunca azalan bir eğilim izlemiştir. Aynı dönem içerisinde toplam sancak gelirlerinde önemli bir değişme görülmezken, sancağın temettu gelirleri azalma trendi izlemiştir. Sancağın temettu gelirleri için salname verileriyle Cuinet'in belirttiği değerler karşılaştırıldığında burada da gelir rakamlarının birbiriyle örtüşmediği görülmektedir.

Tablo 60: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Emlak ve Temettu Gelirleri, 1891-1909(Kuruş)

Rumi Sene	Emlak ve Temettu	Toplam Hasıla	Toplam Hasılaya Oranı (%)
1307	1535000	5999800	25,5
1310	1596295	6019200	26,5
1311	1594199	6068176	26,2
1312	1596000	5975300	26,7
1313	897000	4823700	18,5
1315	897000	4823700	18,5
1316	897000	4823700	18,5
1317	1007000	5704333	17,6
1318	1007000	5704333	17,6
1320	1007000	5704333	17,6
1321	982100	5634179	17,4
1322	977394	6230565	15,6
1324	812970	7373170	11

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Grafik 14: Maraş Sancağı Emlak ve Temettu Gelirleri:1881-1909(Kuruş)

Maraş Sancağı'nın II. Meşrutiyet Dönemi bütçelerinde nev-i varidat başlığı altında temettu ve musakkafat vergileri de tahsil edilmiştir. 1331, 1332, 1333 ve 1334 mali yıllarına ait sancak bütçelerinde liva hissesi olarak tahsil edilmiş olan temettu ve musakkafat gelirleri gösterilmektedir.³⁸⁷

6.5 Hayvanlarla İlgili Vergiler

Osmanlı Devleti'nde hayvanlar üzerinden alınan başlıca vergiler şunlardır: Adet-i ağnam, ondalık ağnam, otlak resmi, zebhiye resmi, selamet akçesi, ağnam bacı, ağıl resmi, deve resmi, canavar resmi, camus resmidir. Aşağıda bu vergilerle ilgili kısaca bilgi verdikten sonra Maraş Sancağı'nda toplanan hayvan gelirleri hakkında açıklamalarda bulunacağız.

Ağnam birden fazla koyunu belirtmek amacıyla kullanılan Arapça asıllı bir kelimedir. Ağnam yada *resm-i ağnam* hayvanlardan alınan vergi anlamında kullanılmış

³⁸⁷ BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1; BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6; BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6; BOA, İ.DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

bir tabirdir.³⁸⁸ Ağnam rüsumu genel bir ifadeydi. Bu kavram koyun dışında keçi, deve, camus ve domuzdan alınan vergiler için de kullanılmıştır. Osmanlılarda genel anlamda ağnam resmi, her hayvan başına (vilayetlerde çeşitli oranlarda) alınan vergilerdir.³⁸⁹ Osmanlılarda küçük ve büyük baş hayvanlardan farklı isimler altında çok çeşitli vergiler tahsil edilmiştir. Bu vergilerin isimleri şöyledir: Ondalık ağnam resmi, adet-i ağnam resmi, Ağıl resmi (çift parası), selamet akçesi (geçit ve toprak bastı parası), ağnam bacı, otlak, kışlak yaylak resmi (yada mürde bacı), zebhiye resmi, serçin, derçin resmi.³⁹⁰

Ağnam, Müslümanların vermekle mükellef oldukları bir vergidir. İlk zamanlar ağıl resmi ile birlikte toplanmaya başlanan ağnam, resm-i ganem,, resm-i merai ve koyun resmi gibi isimler altında tahsil edilmiş ve zamanla değişikliklere uğramıştır. İlk zamanlar zekatın bir türü olmasından dolayı aynı olarak tahsil edilirken, zamanla nakit olarak da tahsil edilmeye başlanmıştır. Ağnam resminin esası *zekat-ı sevaim* olarak ifade edilen, büyük veya küçük baş hayvan zekatı ödeme mükellefiyetine dayanmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinden beri diğer İslam Devletleri'nde olduğu gibi Osmanlılarda da hayvanlardan zekat olarak vergi alınmaktaydı. İslam şeriatında küçük baş hayvanların nisab miktarı³⁹¹ kırktır. Kırktan sonrası için zekat alınır. Şer'i hükümler gereği öküz, inek, manda gibi sığırlardan ve at, kısrak gibi atgillerle develerden yine nisap ve bazı kurallara göre zekat alınmıştır.³⁹² Arşiv kayıtlarına göre 1877-1978 yılları Maraş Kazası ağnam gelirleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 61: 1877-1878 Yılları Maraş Kazası Ağnam Gelirleri

Sene	Bakayası (Kuruş-Para)	Tahsili (Kuruş-Para)	Ash (Kuruş-Para)
1293 Resm-i Evvel	0	206 065-30	206 065-30
1293 Resm-i Sani	56 702-20	158 251-20	214 953
1294	46 417	83 755-30	130 172-30

Kaynak: Doğan, age., s.313

³⁸⁸Yeğin ve Diğerleri, "Ağnam", age., s.25

³⁸⁹Pakalın, "Ağnam", age., Cilt: I, s.25

³⁹⁰Süleyman Sudî, age., s.161

³⁹¹Nisab, bir malın zekatını verebilmek için ulaşılması gereken miktardır.

³⁹²Pakalın, "Ağnam", age., Cilt: I, s.26

Yukarıdaki tabloda yalnızca Maraş Kazası ağnam geliri görülmekteyken, aşağıda ise sancağın bütününde tahsil edilen gelirler görülmektedir.

Tablo 62: XIX. yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı'nın Ağnam Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Ağnam Rüsümü
Maraş	255 000
Elbistan	370 000
Zeytun	180 000
Andırın	220 000
Pazarcık	265 000
Toplam	1 290 000

Kaynak: El-Halebî, age., Elcüzül Evvel, s.367

Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Maraş Sancağı toplam gelirleri 9 553 514 kuruştur. Yine bu dönem Maraş Sancağı ağnam rüsümü hasılatı toplamı 1 390 000 kuruştur. Maraş Sancağı ağnam vergisi gelirleri toplam gelirlerin %14,5'ini oluşturmaktadır.³⁹³ El-Halebî ile Cuinet'in ağnam gelirleriyle ilgili aktardığı veriler örtüşmemekle birlikte değerler birbirine oldukça yakındır.

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz aşağıdaki tabloda 1881-1909 yılları arasında Maraş Sancağı ağnam ve deve vergisi gelirleri görülmektedir:

---

³⁹³ Cuinet, age., s.235

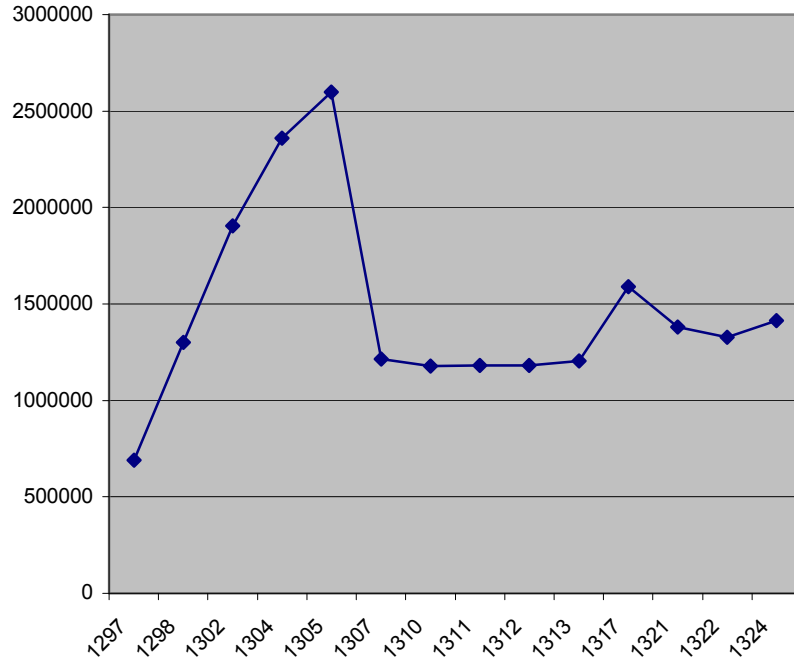

Tablo 63: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Ağnam ve Deve Gelirleri, 1881-1909 (Kuruş)

Rumi Sene	Ağnam ve Deve Rüşumu	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1297	689605	8510343	8,1
1298	1300281	5387773	24,1
1302	1905000	5157137	36,9
1304	2360000	5808993	40,6
1305	2600000	6994500	37,1
1307	1215000	5999800	20,2
1310	1176668	6019200	19,5
1311	1180012	6068176	19,4
1312	1181000	5975300	19,7
1313	1205000	4823700	24,9
1315	1205000	4823700	24,9
1316	1205000	4823700	24,9
1317	1588564	5704333	27,8
1318	1588564	5704333	27,8
1320	1588564	5704333	27,8
1321	1380000	5634179	24,4
1322	1327548	6230565	21,3
1324	1415000	7373170	19,1

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Grafik 15: Maraş Sancağı Ağnam ve Deve Gelirleri:1881-1909(Kuruş)

Tablo 64: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin Hayvan Gelirleri 1331-1334(Kuruş)

Yıllar	Bütçede Muharrer Olan	Tahakkuk Edilen Varidat		Tahsil Olunan Varidat	
		Kuruş	Para	Kuruş	Para
1331	96 071	96 116	16	87 508	35
1332	80 000				
1333	60 000				
1334	10 000				

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1;BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6; BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6; BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

Yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı yılları boyunca bütçede yazılan ağnam gelirlerinde azalma dikkat çekmektedir. Bu dönem söz konusu vergi tahakkuk ve tahsil edilmiş, ancak bütçede belirtilen meblağlar tahakkuk ve tahsil edilememiştir.

Maraş Sancağı'nda toplanan bir diğer vergi de zebhiye resmidir.³⁹⁴ H.1311 (1893)tarihli belgede Maraş Belediye Dairesi'nin varidatının az ve masraflarının çok olmasından dolayı H.1310 (1892) yılından itibaren kaza dahilinde kesimi yapılacak büyük ve küçük baş hayvanlardan zebhiye resminin alınması için izin talep edilmektedir.³⁹⁵

H.1312 (1894) tarihli Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Maraş Kasabası belediye gelirlerinin azlığı sebebiyle kaldırımların bazı noktalarına konulacak fener masraflarını karşılamak için küçük ve büyük baş hayvan kesimlerinden vergi alınmaktadır. Maraş Belediyesi'nce zebhiye resmi olarak 30 para tahsil edilmektedir. Kesimi yapılacak olan koyun, keçi, sığır ve mandadan alınacak verginin arttırılması istenmektedir.³⁹⁶ Ayrıca bu dönemde (1901 yılında) Maraş Sancağı'nda toplanan ağnam gelirlerinden Maraş Konsolosluğu'na da hisse ayrılması gündeme getirilmiştir.³⁹⁷

Aşağıdaki tabloda II. Meşrutiyet Dönemi Maraş Sancağı Bütçeleri'nde zebhiye resmi miktarları görülmektedir.

Tablo 65: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin Zebhiye Resmi Gelirleri (Kuruş)

Mali Yıl	Bütçede Muharrer Olan	Tahakkuk Edilen Varidat	Tahsil Olunan Varidat	Toplam Gelire Oranı (%)
1331	50 000	40 088	40 088	8,7
1332	40 000			2,5
1333	30 000			2,5
1334	25 000			1

³⁹⁴BOA, İ.DH., Dosya No: 1317, Gömlek No:1312 R-52

³⁹⁵BOA, DH.MKT, Dosya No: 187, Gömlek No:1

³⁹⁶BOA, DH.MKT, Dosya No: 303, Gömlek No:73

³⁹⁷BOA, BEO.VGG.2, Genel Sıra No:297

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1;BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6; BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6; BOA, İ.DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

Tabloda görüldüğü gibi R.1331-1334 yılları arasında zebhiye ve diğer hayvan gelirleri düşmüştür. Hayvan gelirlerinde olduğu gibi zebhiye vergisi de bütçede yazılmış ancak bütçede belirtilen meblağlar tahakkuk ve tahsil edilememiştir. Bu durumun en önemli nedenin I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın neden olduğu zor ekonomik koşullar olduğunu tahmin ediyoruz.

6.6 Tarik Mükellefiyet-i Şahsiyesi (Bedel-i Tarik)

Tarik bedeli yol ve geçitlerin inşa ve tamiri için şahısların üzerine tarh edilen teklife karşılık alınan bedeldir.³⁹⁸ Osmanlılarda tarik bedeli yol vergisi anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar kuruluşundan itibaren yolların ve köprülerin yapılması ve tamiri işlerine büyük önem vermişler, bunun için gerekli teşkilatları kurmuşlardır. Bazen köylüler köprücüler ve derbentçiler gibi yol çalışmalarında istihdam edilmiştir.³⁹⁹

Tanzimat'ın ilanına kadar umumi yollar devlet tarafından hususi yollar ise tımar sahibi, zaimler ve hayır sahibi vatandaşlar tarafından inşa edilmiştir. Umumi yollar için ilk zamanlar konmuş vergiler yoktu. Bu iş için devlet hazinesinde biriken fazla gelir kaynağı kullanılmaktaydı. Umumi yollar aynı zamanda askeri yollar olarak da kabul edildiğinden sayısı 50 000'i bulan Müsellimler, Yörükler ve Beşliler denilen askerlerce yollar bilfiil inşa ve imar edilmiştir. Bu askerler orduda yalnız yolları açmak, yol tamiri yapmak ve hendek kazmakla görevlendirilerek vergilerden muaf tutulmuşlardır. Mali sıkıntılarının arttığı hazineye giren akçe miktarının azalmaya başladığı dönemlerde yollarla köprülerin inşa ve tamiri, yol güvenliğinin sağlanması için tekalif-i örfiye olarak yol resmi, derbent resmi, yasak resmi, müruriye resmi, selamet akçesi (Selametlik), bac resmi, tırtıl resmi, meges resmi isimleri altında bir takım vergiler konmuştur. Genel anlamda yol resmi olarak binek hayvanlarıyla yüksüz

³⁹⁸ Abdurrahman Vefik, age., s.475

³⁹⁹ Pakalın, "Tarik Bedeli", age., Cilt: III, s.409; Abdurrahman Vefik, age., s.475

hayvan başına 20 akçe, yüklü hayvanlardan 40 akçe, arabalardan 80 akçe tahsil edilmiştir. Daha sonraları yol vergileri tahsili işi, yolların tamir ve güvenliği mültezimlere ihale edilmiştir.⁴⁰⁰

Tanzimat'tın birinci kanunuyla Tekalif-i Örfiye adı altında toplanan bütün vergiler kaldırılarak yerine tek bir vergi konmuştu. Böylelikle devletin bütün yol ve geçit harcamaları umumi masraflar içine alınmıştır. Bu dönemde devlet gelirlerinin azlığı, masraflarının da çokluğu nedeniyle yol ve geçitlerle ilgili yeni tedbirler alınmıştır.⁴⁰¹

H. 1325 yılından itibaren bütçe usulünde yapılan değişiklikle bütün gelirlerin maliye hazinesince alınması ve toplanması kararlaştırılmıştı. Tarik bedeli de *turuk ve meabir mükellefiyeti şahsiyesi* adı altında bütçeye aktarılmıştır. Bütçe kanunun on sekizinci maddesi gereği her vilayetin tarik bedeli o vilayetin yol ve geçitleri için harcanması kararlaştırılmıştır. Vilayetlerin ortak menafilerini ilgilendiren yolların inşaa masrafları o vilayet ve sancakların tarik bedeli gelirlerinden müşterek olarak karşılanması kararlaştırılmıştır. Söz konusu kanunun otuz birinci maddesi gereği H. 1325 yılından itibaren yol ve geçit mükellefiyeti vergisi cari olmayan İstanbul vilayeti halkı günlük beşer kuruştan yıllık yirmi kuruş, Bağdat vilayeti ahalisi de günlük beşer kuruştan yıllık on iki kuruş ödemekle mükellef tutulmuştur. Selanik, Aydın, Beyrut, Suriye vilayetleriyle Kudüs ve İzmit sancaklarının günlük ücretleri beşer kuruş olarak belirlenmiştir. H. 1326 yılında bütçe kanunu gereği bil fiil çalışarak ifa edilmekte olan mükellefiyet-i şahsiye kaldırılarak 1326 yılı Mart'ından itibaren umumiyetle nakit olarak ödenmesi zorunlu kılınmıştır. Halep, Trabzon, Ankara, Yanya, Konya, Sivas, Kastamonu vilayetlerinin günlük dörder, Edirne vilayetiyle Biga ve Çatalca sancaklarının beşer kuruş, tarik bedelatından muaf tutulan Basra, Trablusgarp ve İşkodra vilayetleriyle Bingazi Sancağı'na günlük üçer kuruş olmak üzere tarik mükellefiyeti konmuştur.⁴⁰²

---

⁴⁰⁰ *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.53

⁴⁰¹ Aynı eser, ss.54-55; Abdurrahman Vefik, age., s.476

⁴⁰² Aynı yer.

H. 1286 tarihli nizamnameye (Turuk ve Meabir Nizamnamesi) göre bütün halk mükellefiyetlerini bilfiil çalışarak yada bedel ödemek suretiyle yapabiliyorlardı.⁴⁰³ Ancak bir kısım mükellefler mükellefiyet bedelini nakden ödeyemiyorlardı. Bu durumda olanlar için yol çalışmalarında iş gösterilerek alacakları gündelikten tarik bedeli borcunu ödeyebilmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte bu yöntem de verginin toplanması mümkün olmayınca dört gün süreyle yollarda çalıştırılmıştır. 1903 yılından 1907 yılı sonuna kadar devletin beş yıllık tarik bedeli tahsilatı ortalaması 399 241 lira iken bu vergi bütçede 617 241 lira olarak gösterilmiştir. 27 Şubat 1329 (1914) tarihli kanuna göre tarik bedel-i nakdi vergisinin üst limiti 40, alt limiti ise 12 kuruş olarak belirlenmiştir. Vilayetler umumi meclislerince her vilayetin alacağı tarik bedeli bu iki limit arasında belirlenirdi. Yine bu dönemde de tarik bedelinden 20 yaşından küçük, 60 yaşından büyük olan erkeklerle askerler, imamlar, hahamlar, kadınlar ve hastalıklı olanlar muaf tutulmuşlardır.⁴⁰⁴

Aşağıdaki tabloda savaş dönemi boyunca (R.1331-1334) Maraş Livası bütçesinde yazılı bulunan tarik bedeli gelirlerinde belirgin bir düşme görülmektedir.

Tablo 66. Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin Tarik Bedeli Gelirleri

Mali Yıl	Bütçede Muharrer Olan	Tahakkuk Edilen Varidat		Tahsil Olunan Varidat	
		Kuruş	Para	Kuruş	Para
1331	413 000	477 860		114 404	20
1332	450 000				
1333	200 000				
1334	300 000				

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1; BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6; BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6; BOA, İ.DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

⁴⁰³ Muhammed Rakım-Mustafa Nail, age., s.95

⁴⁰⁴ Pakalın, "Tarik Bedeli", age., Cilt: III, s.409

Yukarıdaki tabloda Maraş Sancağı'nın R.1331-1334 yılları arasında bütçede yazılan, tahakkuk ve tahsil edilen bedel-i tarik gelirleri görülmektedir. Savaş döneminde 1331 mali yılı itibariyle 413 000 kuruş olarak yazılan tarik bedeli mükellefler üzerine 477 860 kuruş olarak tahakkuk ettirilmiş, ancak tahakkuk eden bu verginin yalnız 114 404 kuruş 20 parası tahsili mümkün olabilmiştir. Devam eden yıllarda da azalan miktarlarda söz konusu vergi bütçede yazılmakla birlikte tahakkuk ve tahsil edilememiştir.

6.7 “Vergi” Gelirleri

Tanzimat'tan önce cihadiye, cizye, salariye, harc-ı ferman, harc-ı baha, bedel-i nüzul ve avarız, iane-i hükkamiye, mübaşiriye, hüddamiye, mahzariye, serbestiye, konak, ispenç, müruriye ve uburiye isimleri altında vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından aynen veya nakden seneden seneye çeşitli resimler konulmuş ve tahsil edile gelmiştir.⁴⁰⁵

Gülhane Hattı Hümayunu ile Tanzimat dönemi başlarken, bu tarihten itibaren de vergi düzeninde köklü değişiklikler başlamıştır. Tanzimat yönetimince vergi düzenine getirilen bir yenilik de şudur: Vergiler oldukça basitleştirilmiştir. Vergiler daha önce tekalif-i örfiye adı altında haneye yada toprağa dayalı olarak alınan ve pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler birleştirilerek ödeme gücüne dayalı tek bir vergi toplanması kararlaştırılmıştır. Vergi olarak adlandırılan bu yeni verginin miktarı, Maliye Nezareti'nce yalnızca vilayetler düzeyinde belirlenmekteydi. Vergi yükümlüleri arazi ve emlak, ticaret ve temettu sahipleriydi. Kanuna göre kaza meclislerinde köy ve mahallelere düşen vergi miktarı belirlenecek ve bunlar için ayrı ayrı cetveller tanzim edilecekti. Hazırlanan cetveller Müslüman mahallelerde imam, muhtar ve papazlara gönderilerek vergiler haneler arasında paylaşılacaktı. Her vilayet için belirlenen miktar, önce kazalar ve daha sonra da mahalle ve köyler arasında paylaşılacaktı.

---

⁴⁰⁵ Bkz. Süleyman Sudî, age., ss.100-130

Hiçbir ayırım gözetmeksizin herkes tarafından ödenmesi gereken vergiler aşiretlerden de tahsil edilecekti.⁴⁰⁶

Hane ve köy bazında tespit edilen bu vergi yükünün haneler arasında iktisadi güce göre dağılımının sağlanabilmesi için hane halklarının gelir ve servetlerinin bilinmesi gerekiyordu. Bu amaçla Tanzimat döneminin daha ilk yıllarında yaygın bir gelir ve servet sayımı çalışması başlatılmıştır. Bu konuda muhassıllara görev verilmiştir. Muhassıllar buldukları bölgelerde nüfus, arazi ve emlak tahrirleri yapacak ve vergilerin hane halklarının ödeme gücüne göre belirlenerek tahsilini sağlayacaklardı. Ancak bu düşünce pratikte başarılı olamadı.⁴⁰⁷

1844 yılında devletin büyük bölümünü kapsayacak şekilde yapılan temettuat tahrirleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda vergi dağılımının bölgeler ve kişiler arasında adaletsiz bir yapıda olduğu orta çıkmıştır. Ancak söz konusu vergi adaletsizliğini düzenleyici çalışmaların ortaya çıkarabileceği problemler göz önüne alınarak eski düzen devam ettirilmiştir. Bu bakımdan verginin haneler arasındaki dağılımı Tanzimat'tan sonra da yirmi yıl kadar örfi vergilerde olduğu gibi hane, ocak, nüfus ve çift esasına göre tahsili yapılmaya devam edilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Tanzimat'la birlikte vergi arazi ve emlak, ticaret ve temettu sahiplerine tarh edilmişken, zaman zaman bu durumun ihlal edildiği görülmüştür. Örneğin Halep Vilayeti'ne ait arşiv belgelerinde İdlib kazasında ilim tahsiliyle meşgul olan, emlak ve arazisi bulunmayan ve başkaların yardımıyla geçinebilen kişilerden de vergi tahsil edilmiş. Ancak ilgili mercilere yapılan şikayetler sonucu bu yanlış uygulamadan vazgeçilmiştir.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁶ İhsaiyat-ı Maliye, Maliye Nezareti'nin ilk istatistik mecmuası olarak çıkarıldı. 1908'deki II. Meşrutiyeti takip eden birinci mali sene için 1909 bütçesine paralel olarak ve Osmanlı Devleti gelir ve giderleri hakkında genel bilgi vermek üzere yayınlanmıştı. Tanzimat'tan 1909 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan tüm vergi, resim, harç, tekel vesair devlet gelirlerinin konuluş nedenleri, geçirdiği safhalar ile 1885-1909 yılları arasındaki 25 yıllık dönemde bu gelirlerden elde edilen hâsılatla ilgili ayrıntılı bilgi için *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, isimli esere müracaat edilebilir.; Abdurrahman Vefik, age., ss.358-363

⁴⁰⁷Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.4; Abdurrahman Vefik, age., s.367

⁴⁰⁸ Aynı yer.

Halep Vilayet Salnameleri'nde H.1297 (1881) yılından başlayarak H.1305 (1890) yılına kadar vergi gelirleri kaydedilmiştir. Yıllara göre Maraş Sancağı vergi gelirleriyle sancak toplam gelirleri arasındaki ilişkiyi aşağıdaki tabloda görebiliriz.

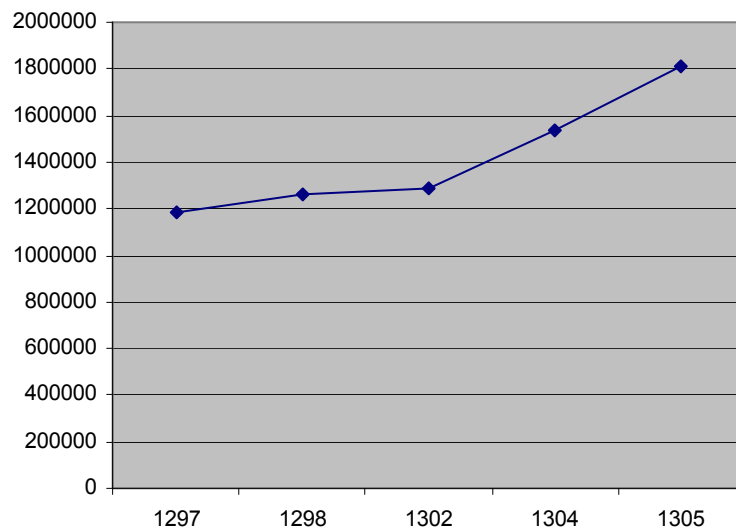
Tablo 67: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Vergi Gelirleri,1881-1890 (Kuruş)

Yıllar	Vergi Geliri	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1297	1 186 549	8 510 343	13,9
1298	1 262 197	5 387 773	23,4
1302	1 288 070	5 157 137	24,9
1304	1 538 745	5 808 993	26,4
1305	1 812 500	6 994 500	25,9

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi salnamelerde Maraş Sancağı vergi gelirleri toplam gelir içinde önemli bir paya sahiptir. Maraş vergi geliri miktarının bu dönem boyunca arttığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi 1881-1890 dönemi boyunca vergi gelirlerinin artan bir seyir izlediği görülmektedir.

Grafik 16: Maraş Sancağı Vergi Gelirleri:1881-1890 (Kuruş)

6.8 Harçlar

Osmanlı Devlet teşkilatında devlet kurumlarının etkin bir şekilde çalışmaları ve görevlerini sağlam bir şekilde yerine getirebilmeleri için bir takım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden biri de hiç şüphesiz vergilerdir. Bu vergilerin bir bölümünü devletin resmi dairelerine işi düşenlerden alınan harçlar oluşturmaktaydı. Farklı isimler altında tahsil edilen harçlar mahkemelerde hakim, kadı ve naiplerin verdikleri hüccetlerden, sicillere geçirilen hükümlerden, Meşihat makamından yazılı çıkan fetvalardan, ölen bir kimsenin mirasçıları arasında yapılan miras taksiminden, nikah vs. gibi muamelelerden alınmaktaydı.⁴⁰⁹ Mahkemelerde resm-i kısmet, resm-i mecrediye, mübaşiriye, harç-ı ilam, ferağ ve intikal harçları, kalemiye ve tahsildariye isimleri altında çok çeşitli vergiler tahsil edilmiştir.

Maraş şer'iyeye sicili kayıtlarında mahkemelerde yapılan işlerden dolayı çeşitli isimler altında harçlar tahsil edilmiştir. Sicillerde bu harçlar resm-i kısmet,⁴¹⁰ resm-i mecrediye,⁴¹¹ kaydiye-i defter, dellaliye-i eşya, resm-i azimet şeklinde geçmektedir.⁴¹² Cuinet'e göre Maraş Sancağı'nın 1890'ların başlarında mahkeme harçları toplam geliri 139 470 kuruştur.⁴¹³

II. Meşrutiyet dönemi Maraş Sancağı bütçelerinde de gelir kalemleri arasında mahkeme harçlarının bulunduğu görülmektedir. Maraş Sancağı'nda tahsil edilen ferağ ve intikal harçları miktarı aşağıda görülmektedir. Görüldüğü üzere bu tür gelirlerin bütçe içindeki payı oldukça düşüktür.

---

⁴⁰⁹Kazıcı, age., s.210

⁴¹⁰Resm-i Kısmet, Maraş Şeriye Sicilleri'ndeki bir çok tereke kaydında bulunmaktadır.

⁴¹¹Mecidiye resmi, Osmanlı vatandaşlarına verilen nüfus hüviyet belge işlemleri karşılığı tahsil edilirdi.

⁴¹²Bahriye Yıldız, *232 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicilinin (19 Safer 1296-3 Safer 1297/11 Şubat 1879-16 Ocak 1880)*, 1-75. Sahifelerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008 s.41

⁴¹³Cuinet, age., s.235

Tablo 68. Maraş Livası Ferağ ve İntikal Harcı Gelirleri (R.1331-1333)

Yıllar	Bütçede Muharrer Olan	Tahakkuk Edilen Varidat		Tahsil Olunan Varidat	
		Kuruş	Para	Kuruş	Para
1331	2 000	1217	30	1217	30
1332	2 400				
1333	5 000				

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1; BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6; BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

6.9 Diğer Gelirler

26 Kanun-i Sani 1331’de 1332 mali yılı Maraş Sancağı bütçesiyle ilgili Maraş Maarif Müdürlüğü’nden Maarif Nezareti’ne gönderilen bir yazıda şunlar belirtilmektedir: 1332 yılı eğitim bütçesi Maraş idaresince 777 100 kuruş olarak tanzim edilmişti. Bütçede Maraş Darümuallimin’in gündüzlü öğrencilere aylık 50’şer kuruş olarak düşünülen maaşları 30’ar kuruş üzerinden bütçeye girmiştir. Bütçeye konulan öğretmen maaşlarının miktarı da aynı şekilde nezaretçe itiraza uğramıştır. Böylelikle bütçede eğitime ayrılan giderler 559 640 kuruşla kabul edilmiştir. Söz konusu bütçe gelirleri ile eğitim alanında planlanan çalışmaların tamamlanması mümkün görülmemiştir. Maraş Kazası’nın Çeltik Harkı Resmi yıllık 200 000 kuruştur. Bu kaynağın önemli bir bölümü Maraş’ın Halep’e bağlı olması nedeniyle, Halep ve çevresindeki eğitim faaliyetlerine tahsis edilmişti. Daha sonraları Maraş yönetiminin bu duruma itirazı sonucu Çeltik Harkı Resmi Maraş Belediyesi’ne terk edilmiştir. Söz konusu verginin toplanması gelir kaynakları yetersiz olan Özel İdare emrine verildiği takdirde eğitim alanında düşünülen icraatların tamamlanması imkan dahiline girecektir.⁴¹⁴

Maraş’tan Maliye Nezareti’ne çekilen H.1328 (1910) tarihli bir telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: Maraş’ın pirinç üretimi ile ilgili olarak Maliye Nezareti ve Liva

⁴¹⁴BOA, MF. MKT, Dosya No:1214, Gömlek No:10

Meclisi'nce verilen bilgilere göre Maraş'ta pirinç üretiminden toplam 40 000 lira gelir elde edilmektedir. Devletin pirinç mahsulünden tahsil ettiği öşür vergisi 10 000 liradır. Maraş'ta pirinç üretimi sayesinde çiftler büyük kazançlar sağlamaktadırlar.⁴¹⁵ Çeltik Kanunu'nun 3. maddesi gereği şehre 3000 m mesafede çeltik ekimi yasaklanmıştır. Maraş'ta çeltik ekiminden iyi kazanç elde eden halkın bu kanuna uymadığı görülmüştür. Kanuna aykırı olarak yapılan çeltik ekimlerinden dolayı çeltik harkından gönderilen su yetkililerce kesilmekteydi.⁴¹⁶

Maraş Çeltik Harkı geliriyle ilgili olarak Maraş Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda şöyle denmektedir: Maraş şehri yakınlarında çeltik tarlalarının sulanması amacıyla devlet tarafından harklar (sulama kanalları) inşa edilmiştir. Maraş şehrinin Halep'e bağlı olduğu 1329 mali yılında Vilayet Meclis-i Umumisi'nce çeltik harklarının gelirleri Maraş Belediyesi'ne terk edilmişti. Önceki yıllarda olduğu gibi 1335 mali yılında da çeltik harkı gelirleri memleketin maarif ve ziraatının gelişmesi için harcanması şartıyla Maraş Özel İdaresi emrine tahsis edilmesi yolunda karar alınmıştır.⁴¹⁷

Halep Vilayeti Mektubi Kalemi'nce Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda çiftçilerin şehre getirdikleri ürünlerden kantar resmi, arziyye resmi adı altında vergi alınmaktaydı. Çiftçilerin ödemek durumunda kaldıkları arziyye resmi kanunlara aykırı olarak tahsil edilen özel bir vergiydi.⁴¹⁸ Maraş Sancağı'nda belediyece sarfiyye adıyla da vergi tahsil edildiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁹

---

⁴¹⁵BOA, DH.MUI, Dosya No:65, Gömlek No:36

⁴¹⁶BOA, DH.İD., Dosya No:99, Gömlek No:6

⁴¹⁷BOA, DH.UMVM, Dosya No:105, Gömlek No:49

⁴¹⁸BOA, DH.MKT, Dosya No:2825, Gömlek No:19, Belge No:3

⁴¹⁹BOA, DH.İD, Dosya No:215, Gömlek No:1, 28 C 1332

7. MARAŞ SANCAĞI BÜTÇELERİ

Ö. Lütfi Barkan'ın ifade ettiği gibi, bir devletin bütçesini, vergi sistemini, maliye ve idare teşkilatı gibi özelliklerini bilmeden o devletin siyasi ve içtimai bünyesini, iktisadi varlığını öğrenmek ve devletin tarihini izah etmek mümkün değildir. Tarihi hadiselerin ilmi bir şekilde izahının yapılabilmesi için inceleme konusu olan devrin mali müesseselerini ve vergi sistemlerini tarihi şartları ve içtimai-iktisadi çevreyi de dikkate alan sistemli bir maliye tarihine ve bu tarihin devirlerini, problemlerini ve müesseselerini derinliğine inceleyen, mali buhranların sebep ve neticeleri üzerinde duran bilimsel araştırmalara şiddetle ihtiyaç vardır.⁴²⁰ Bu bakımdan biz de Maraş Sancağı'nın iktisadi durumunu ortaya koyabilmek için sancağın mali yapısının ana hatlarını oluşturan bütçeleri tanımaya çalışmalıyız.

Bir devletin her türlü iktisadi faaliyeti devlet bütçelerinde yer almaktadır. Savaş durumu, iktisadi ve siyasi buhranlar, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi devletin gelir ve giderlerine tesir eden bir çok faktör bulunmaktadır. Bunun için sadece iktisadi tarih açısından değil, siyasi tarihin aydınlığı kavuşturulması açısından da devlet bütçelerinin incelenmesine ihtiyaç vardır.⁴²¹ Aynı düşünceyle XX. yüzyılın başlarına kadar Maraş Sancağı'nın bütçelerini incelediğimizde o dönemde ortaya çıkan iktisadi ve siyasi hadiselerin yansımalarını görebilmemiz mümkün olacaktır. Maraş'a ait bütçeler, bütçelerin hazırlandığı dönemde sancağın iktisadi ve mali durumunu tam olarak ortaya koymayabilir. Bununla birlikte sancak bütçelerine bakarak gelirlerin hangi kaynaktan aktarıldığı, giderlerin hangi mahallere ve hangi amaçlarla sarf edildiğini anlamamızda yardımcı olacaktır.

Bütçeler siyasi sistemin mali bir göstergesi olarak görülebilir. Sistemdeki değişme, yön ve potansiyelleri kadar, değişmeye olan direnci de bütçelerden öğrenmek mümkündür. Söz konusu bütçeler siyasi sistemin, içinde olduğu ekonomiden, kaynakları ne ölçüde alabildiğini ve aldıklarını nasıl kullandığını gösterebilmektedir.⁴²² Bu bakımdan sancak bütçeleri de sancağın siyasi sisteminin bir yansıması olması

---

⁴²⁰ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.607

⁴²¹ Aynı yer.

⁴²² Mehmet Genç- Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, I. Baskı, İstanbul, 2006, s.15

bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda bütçeler, devletin ekonomiden alıp kendi birimlerine, kurumlarına transfer ettiği değerlerin kimlere, hangi gruplara ve ne tür mal ve hizmetlere nasıl bölüştürüldüğünü ve bunun uzun vadede nasıl değiştiğini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi devletin iktisadi, mali ve sosyal sistemini anlamamızda yardımcı olacak önemli verilerdir.⁴²³

Çalışmamızda Maraş Sancağı'nın iktisadi ve sosyal durumunun izah edilmeye çalışılmasının yanı sıra Osmanlı taşra teşkilatının önemli bir parçası konumunda olan Maraş Sancağı'na ait gelir-gider türleri, bu gelirlerin tarh, tahsil ve cibayeti (toplanması) yöntemlerini başta arşiv belgeleri olmak üzere farklı kaynaklardan yararlanarak ortaya koymaya çalışacağız.

XIX. yüzyıl, Osmanlı mali tarihi açısından son derece önemli ve kritik bir dönem olmasına karşın yeterince araştırılmamıştır.⁴²⁴ Yaptığımız bu çalışmayla XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Mali yapısının bir parçası olan Maraş Sancağı bütçelerini inceleyerek bu konuda yapılan araştırmalara katkıda bulunmaya çalışacağız.

Ayrıca Osmanlı devleti merkez yönetimi ile Osmanlı taşra yönetimleri bir bütünün parçaları durumundadır. Merkezi yönetimin gelir ve gider hesaplarıyla taşrada tahsil ve tahsis edilen gelir ve giderlerin birbirinden bağımsız olması düşünülemez.⁴²⁵ Bu bakımdan da taşra maliyesi önemlidir.

Maraş Sancağı bütçelerini salnamelerden, arşiv kaynaklarından ve diğer kaynaklara bakarak analiz ve değerlendirmeler yapmadan önce, bütçe kavramı üzerinde kısaca duracağız.

Çalışmamızın en kapsamlı bölümlerinden biri Maraş Sancağı Bütçeleri Bölümü'dür. Maraş Sancağı bütçelerine ait esas verileri toplarken Başbakanlık Osmanlı Arşiv kaynaklarından ve Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlandık. Bunların dışında

---

⁴²³ Genç-Özvar, age., Cilt:II, ss.14-15

⁴²⁴ Aynı eser, Cilt:I, s.65

⁴²⁵ Osmanlı Devleti'nin 1331 mali yılı bütçesiyle Maraş Sancağı'nın aynı dönem bütçelerinin nev-i varidat bölümlerine bakıldığında her iki bütçede yer alan bila-vasıta (dolaysız) vergi kalemlerinin aynı türden oldukları görülmektedir. Bkz. Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.166

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hazırlanan çeşitli kaynaklardan da konuyu destekledik. Sancağın bütçe rakamlarını değerlendirirken farklı kaynaklardan yararlanarak bütçelerin kontrolünü yapmaya ve eksiklikleri tamamlamaya çalıştık. Ayrıca sancağın bütçeleriyle ilgili olarak elde ettiğimiz arşiv belgelerini de konuyu tamamlayıcı olarak kullandık.

XX. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nde modern bütçe anlayışına uygun olarak bütçelerin hazırlandığı ve uygulama sahasına konduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle taşra bütçeleri şekil ve muhteva bakımından incelenmeye değer görülmektedir. Maraş Sancağı'nın iktisadi ve sosyal durumundaki değişiklikleri, hatta meydana gelen bir takım siyasi olayların nedenlerini bütçe gelir-gider hesaplarından ve ilgili verilerdeki değişimlerden yararlanarak bu konularda ip uçları elde edebiliriz.

Maraş Sanca Bütçeleri bölümünü incelerken önce bir dönemleme yaptık. Bütçeleri Mutlakiyet Dönemi Bütçeleri ve II. Meşrutiyet Bütçeleri (İttihat ve Terakki Dönemi) olmak üzere ikiye ayırdık. 1876-1908 yıllarını kapsayan Maraş Sancağı bütçelerini Halep Vilayet Salnameleri'nden, 1908-1920 yıllarına ait bütçeleri ise arşiv kaynaklarından yararlanarak incelemeye çalıştık. Salnamelerden elde ettiğimiz bütçeler birbirine benzeyen ve devam eden seriler teşkil etmekteydi.

Mutlakiyet dönemi bütçelerini gelir ve gider kalemleri olmak üzere iki kısma ayırarak analiz etmeye çalıştık. Sancak gelir giderlerini Halep Vilayeti bütçeleri ve Osmanlı Devleti bütçeleriyle karşılaştırdık. Daha sonra Mutlakiyet dönemi bütçelerini toplu bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu kısımda yıllar itibariyle Maraş Sancağı gelirleri ve yıllar itibariyle Maraş Sancağı giderleri başlıkları altında iki önemli tablo oluşturduk. Ayrıca yıllar itibariyle Halep Vilayeti bütçe gelir-gider tablosunu oluşturarak sancak ve vilayet bütçelerinin mukayesesini yapmaya çalıştık. Daha sonra bütçe gelir-gider rakamlarından yola çıkarak yıllar itibariyle Maraş Sancağı'nın bütçelerinde ortaya çıkan açık veya fazlalıkları göstermeye çalıştık.

Maraş Sancağı'nın II. Meşrutiyet Dönemi bütçelerini de arşiv kaynaklarından yararlanarak analiz etmeye çalıştık. Tespit ettiğimiz Maraş Sancağı'na ait 1331,1332, 1333 ve 1334 mali yılları bütçelerinin transkripsiyonunu kendimiz yaptık. Bu bütçeler

Maraş Sancağı'na ait nadir bütçelerdir. Elde ettiğimiz bütçeleri çok farklı kaynaklardan yararlanarak iki şekilde analiz etmeye çalıştık. Öncelikle bütçelerin gelir-gider bölümlerini açıkladıktan sonra, arşiv belgelerinden yararlanarak söz konusu bütçelerin Maraş'ta nasıl uygulandığını bütçelerin tatbiki başlıkları altında göstermeye çalıştık. Ayrıca bu dönemlere ait bütçe rakamlarını Osmanlı bütçe rakamlarıyla karşılaştırmaya çalıştık. II. Meşrutiyet dönemi bütçeleri için genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, son olarak Maraş Sancağı bütçeleriyle ilgili özet değerlendirmeler yaptık.

Söz konusu kaynaklardan alınan bütçe verilerini analiz etmeden önce bütçe kavramı konusunda şunları söyleyebiliriz: Bütçeler, bir ülkede devlet gelir ve giderlerinin seyrinin ve bileşimlerinin izlenmesine imkan veren belgelerdir.⁴²⁶ Bilindiği üzere çağdaş anlamda bütçeler, hükümetlerin gerçekleştirmek istedikleri hizmet ve projeler için bir meclisten izin ve bunları gerçekleştirecek gelirlerin tahsiline, yine aynı meclisten yetki aldıkları ve tahmini rakamları içeren belgelerdir. Meclisten yetki alınarak hazırlanan bütçelerin tatbikinin ardından yıl sonunda kesin hesap rakamları okrata çıkar.⁴²⁷ Diğer bir tanımla bütçeler devletin genellikle bir mali yılı kapsayan belirli bir dönem içindeki gelir ve giderlerin tahminini yansıtan ve bu gelirlerin tahsiline, giderlerin ödenmesine izin veren bir kanundur.⁴²⁸ Modern parlamenter sistemlerde bütçeler, aynı zamanda yürütme organının kamu harcamaları yapma ve bu harcamaları karşılamak için kamu gelirlerini toplama yetkisini gösteren belgelerdir. Yürütme organı bu yetkiyi güçler ayrılığı gereği yasama organından almaktadır.⁴²⁹

Batı'da bütçe kurumu, öncelikle 1215'de Magna Carta'da başlayıp 1683 tarihli "Bill of Rights" Kanunu ile İngiltere'de yerleşmiştir. Daha sonra 1789 Fransız Büyük Devrimi'nin 1 numaralı kanunu ile ve 1862 tarihli Genel Muhasebe Kararnamesi ile Fransa'da sistematige edilmiş ve oradan tüm dünyaya yayılmıştır. Modern anlamda bütçe 1876 Anayasası ile de ülkemize gelmiştir.⁴³⁰

---

⁴²⁶ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841–1918*, s.7

⁴²⁷ *1917 Yılı Osmanlı Bütçeleri*, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı APKKB Yayını No: 2003/363, Ankara 2003, s.III

⁴²⁸ Abdüllatif Şener, *Sona Doğru Osmanlı*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007, s.3

⁴²⁹ Genç-Özvar, age., II, s.7

⁴³⁰ *1917 Yılı Osmanlı Bütçeleri*, s.III

7.1 Mutlakiyet Dönemi Maraş Sancağı Bütçeleri

Osmanlı bütçelerinin analiz ve değerlendirilmesi için bir dönemleme yapacak olursak; Klasik dönem bütçeleri, Tanzimat dönemi bütçeleri, Mutlakiyet dönemi bütçeleri ve II. Meşrutiyet dönemi bütçeleri şeklinde dört bölüme ayrılabilir. Elimizde Maraş Sancağı'na ait yalnız Mutlakiyet ve II. Meşrutiyet dönemine ait bütçeler bulunmaktadır. 1881-1908 dönemi Maraş Sancağı bütçelerini Halep Vilayet Salnamelerinden, 1908-1920 dönemi bütçelerini de arşiv belge ve defterlerinden yararlanarak inceleyeceğiz.

Halep Vilayet Salnameleri ilk olarak 1284/1868 yılında basılmıştır. Maraş Sancağı 8 kazasıyla birlikte 1866 yılında Halep Vilayeti idaresi altındaydı. Maraş Sancağı müstakil sancak haline gelinceye kadar ki döneme ait veriler Halep Vilayeti için düzenlenen belge ve defterlerde bulunmaktadır. Halep Eyaleti gelir ve giderlerine ait veriler arşiv belge ve defterleriyle salnamelerde yer almaktadır. Maraş Sancağı bütçe verilerini 1297 mali seneden (1881/1882) başlayarak 1324 mali yılına kadar Halep Vilayet Salnameleri'nden takip edebiliyoruz. Salnamelerden farklı olarak 1889/1890 yılı Maraş Sancağı gelir verilerini o dönemde yaşamış olan El-Halebî'nin Arapça Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-i Haleb adlı eserinde görmekteyiz. Aynı mali yıllar için El-Halebî'nin kaydettiği gelir rakamlarıyla salnamelerde gösterilen rakamlar aynı olmamakla birlikte bir birine oldukça yakındır.⁴³¹

Salnamelerde verilen bütçe rakamları Halep Eyaleti ve mülhakatında olan sancak merkezleri itibariyledir. Ancak daha sonraki dönemlerde daha da detaya inilerek Maraş'a bağlı kazalar bazında rakamlar da verilmeye başlanmıştır. Salnamelerde gösterilen Maraş' a ait bütçe cetvelleri *1297 mali senesi bütçesi* başlığı ile verilmeye başlanmıştır. Kayıtlarda 1307 mali seneye kadar bütçeyle ilgi yalnız gelir miktarları gösterilmiştir. 1307 mali yılı sonrası veriler gelirlerle birlikte harcama kalemlerine ait meblağları da göstermektedir. Salnamelerde seri halinde yıllara ait kesin hesap kayıtları bulunmakla birlikte, bazı yılların kesin hesapları bulunmamaktadır.

---

⁴³¹ El-Halebî 'nin 1889/90 yılları için verdiği Maraş Sancağı gelir tabloları için çalışmamızın Maraş Sancağı Gelirleri bölümüne bakınız.: Ayrıca bkz. El-Halebî, age., Cüz'ül Evvel, ss.264-266

Maraş Sancağı bütçesiyle ilgili elimizdeki ilk veri 1881/1882 yıllarına ait bütçedir. Bu bütçede 1299 senesi salnamesinde *vilayetin doksan yedi senesi bütçesidir* başlığı altında sancaklara göre gelir taksimatı yapılmıştır. Bu dönemde hazırlanan bütçeler genellikle kati hesap cetvelleri niteliğindedir. Söz konusu bütçe Halep Eyaleti ve mülhakatı sancakların gelirlerini gösteren kesin hesap pusulasıdır.

7.1.1 1297 (1881/1882) Mali Yılı Bütçesi

1297 mali yılı Maraş Sancağı İdare-i Hususiyesi'ne ait bütçe rakamlarını Halep Vilayeti Bütçesi'nden takip edebiliriz.⁴³² Buna göre Maraş Sancağı toplam gelirleri 8 510 343 kuruştur. En önemli gelir kaynağı aşar vergisidir.⁴³³ Toplam aşar geliri 2 666 069 kuruştur. Aşarın Maraş Sancağı gelirleri toplamı içindeki payı %31,3'tür. Aynı dönem Halep Eyaleti gelirleri toplamı 50 628 118 kuruştur. Eyalet gelirlerinin %16,8'i Maraş ve mülhakatındaki kazalardan tahsil edilmiştir. 1297 mali yılı itibariyle Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 594 250 600 kuruştur.⁴³⁴ Bu dönem Maraş Sancağı bütçe gelirleri Osmanlı Devleti bütçe gelirlerinin %05,3'ünü oluşturmuştur.⁴³⁵

---

⁴³² Maraş Sancağı'nda Tanzimat'ın kesin olarak hangi tarihten itibaren tatbik edilmeye başlandığı konusunda bilgiye sahip değiliz. Ancak arşiv belgelerinde Tanzimat'ın Maraş'ta uygulanmasına dair belgeler bulunmaktadır. Örneğin Ca 1259 tarihli takirde şöyle denmektedir: *Maraş Sancağı dahilindeki Bertiz aşiretinden vergi olarak 5 000 gurus alınmış iken, ahaliden 1 500 gurus alınmış olmağla Maraş Sancağı Tanzimat'a tabi olmayan mahallerden bulunmağla teamül üzere sabıkan gibi vergi alınması*. Bkz. Cevdet Maliye, Nr. 20350. Buna göre 1843 yılına kadar Maraş Sancağı'nda Tanzimat henüz tatbik edilmemiştir. Tanzimat'ın ilanından itibaren vergiler basitleştirilerek emlak, arazi, ticaret ve temettu sahiplerinden *vergi* adı altında yeni bir vergi alınmaya başlanmıştır. Salnamelerden görüldüğü üzere 1881 yılından itibaren Tanzimat'ın uygulandığının bir göstergesi olan *vergi* kalemini Maraş Sancağı bütçelerinde görmekteyiz. Buna göre 1881 yılından önce Maraş Sancağı'nda Tanzimat'ın tatbik edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Maraş Sancağı'na dair 6 L 1266 tarihli arşiv kaydında bu konuda şöyle denmektedir: *Maraş Eyaleti'nin daire-i Tanzimat'a idhal edilmemiş olduğu 65 senesi aşarının eski usulde idaresi zaruri olup 66 senesi için usul-ü cedide dairesinde idaresine ve ne gibi mevaddın aşara tabi olacağına dair*. Bkz. Cevdet Maliye, Nr.889 Bu belgeden anladığımız kadarıyla Maraş Eyaleti'nde 1849 yılından itibaren Tanzimat uygulanmaya başlanmıştır.

⁴³³ Maraş Sancağı'nda toplanan aşar, ağnam, bedel-i askeri, vergi vs. vergilerle ilgili açıklamalar için çalışmamızın Maraş Sancağı Gelirleri bölümüne bakınız.

⁴³⁴ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

⁴³⁵ Maraş Sancağı Bütçe gelirleri toplamı devlet bütçesi gelirlerine göre oldukça düşük olup binde olarak ifade edilmekle birlikte, sancak bütçe gelirlerinin yıllar itibariyle gelişimini göstermesi bakımından devlet bütçesiyle de karşılaştırma yapmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Tablo 69: 1297 (1881/1882) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş)

Esami-i Elviye	Rüsum-ı Mütenevvia Hasilat-ı Müteferrika	Ağnam ve Rüsumdan	A'şardan	Bedel-i Askeriden	Vergiden	Toplam
Halep	8430687	2803505	12799372	692072	6582333	
Maraş	3509315	689605	2666069	458805	1186549	8510343
Urfa	2553205	1102742	2724079	193472	1512212	
Zor	413600	801345	857100	-	653056	
Yekun	14906807	5397197	19046620	1344349	9934150	50628118

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.420

7.1.2 1298 (1882/1883) Mali Yılı Bütçesi

1298 mali yılı Maraş Sancağı gelirleri 5 387 773 kuruştur. Bu dönem Halep Eyalet gelirleri toplamı 37 851 017 kuruştur. Eyalet gelirlerinin %14,2'si Maraş Sancağı'ndan tahsil edilmiştir. 1882/1883 (1298 mali yılı) Osmanlı Devleti gelirleri toplamı 1 505 904 000 kuruş olarak gerçekleşmiştir.⁴³⁶ Maraş Sancağı gelirleri Osmanlı Devleti bütçe gelirlerinin %03,5'ünü oluşturuyor. Gelir kalemlerinin toplam gelir içindeki paylarına baktığımızda, aşar gelirleri toplamı 2 034 375 kuruştur. Aşar gelirlerinin Maraş Sancağı gelirlerine oranı %37,7'dir. Bu dönem ağnam ve deve vergilerinde önemli bir artış görülmektedir.

Diğer önemli bir nokta 1297 mali yılı ile karşılaştırıldığında Halep Eyalet gelirlerinde 12 777 101(%25,2) kuruşluk bir düşüş söz konusudur. Aynı şekilde gelirlerdeki bu düşüş Maraş Sancağı'nda da görülmektedir. Gelirlerde % 36,6'lık (3 122 570 kuruş) düşme dikkat çekmektedir. Gelirlerdeki bu düşüşün nedenini şöyle açıklayabiliriz:

H.1301(1883) yılında Maraş'ta büyük bir yangın çıkmış ve hızla yayılmıştır. Bu yangında şehirde bulunan 1 100 dükkan, 40 ev, 5 cami ve hamam, askeri daireye

⁴³⁶ Aynı yer.

bağlı iki bina ve belediye binası yangında hasar görmüştür. Yangın sonucunda 50 000 Osmanlı Altını değerinde hasar olmuştur. Maraş şehrinin zararını telafi etmek için Halep'ten yardım gönderilmiştir.⁴³⁷ Bu yangın dolayısıyla 1297 mali yılında rüsum-ı mütenevvia ve hasılat-ı müteferrika gelirleri 3 509 315 kuruş'tan 336 810 kuruş'a düşmüş olabileceğini tahmin ediyoruz.

Tablo 70: 1298 (1882/1883) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş)

Esami-i Elviye	Rüsum-ı Mütenevvia Hasılat-ı Müteferrika	Ağnam ve Deve Rüsumu	A'şar	Bedel-i Askeri	Vergi	Toplam
Halep	1357320	4160573	13633570	691304	5224777	
Maraş	336810	1300281	2034375	454110	1262197	5387773
Urfa	301188	1456616	2643005	193472	1501419	
Yekun	1995318	6917470	18310950	1338886	9288393	37851017

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.444

7.1.3 1300 (1884/1885) Mali Yılı Bütçesi

Tabloya göre 1300 mali yılında Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin en önemli gelir kaynağı (toplam 1 868 720 kuruş ile) aşar vergisidir. Aşarın Maraş Sancağı gelirleri toplamı içindeki payı %36,7'dir. Maraş Sancağı toplam gelirleri 5 082 029 kuruştur. Halep Eyaleti bütününde toplanan gelir 34 066 118 kuruştur. Halep Sancağı'nın gelirleri diğer sancak gelirlerinin 2 katından daha fazladır. Eyalet gelirlerinin %14,9'u Maraş ve mülhakatındaki kazalardan tahsil edilmiştir. 1300 mali yılı itibariyle Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 576 903 000 kuruştur.⁴³⁸ Maraş Sancağı bütçe gelirleri Osmanlı Devleti bütçe gelirlerinin %03,2'sini teşkil ediyor.

⁴³⁷ El-Halebî, age., Elcüz'üs Sani, s.310; Maraş'ta bulunan Amerikan Hükümeti'ne ait bina ve mülklerinin zarar görmesi dolayısıyla, Amerikan Hükümeti meydana gelen zarar için tazminat istemesi, şehirde meydana gelen yangının boyutunu göstermektedir. BOA, HR.SYS, Dosya no:74, Gömlek no:40

⁴³⁸ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Tablo 71: 1300 (1884/1885) Mali Yılı Halep Eyaleti Bütçesi (Kuruş)

Sancak	Vergi	Bedel-i Askeri	Aşar	Ağnam ve deve	Hasılat-ı Müteferrika	Toplam
Halep	6754671	696796	9963284	4937064	972236	23324051
Maraş	1266092	457389	1868720	1226903	262925	5082029
Urfa	1513965	193611	1836199	2206508	171533	5921776
Toplam	9534728	1348796	13648203	8370475	1406694	34066118

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.486

7.1.4 1302 (1886/1887) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi

1302 mali senesi Maraş Sancağı gelirleri toplam 5 157 137 kuruştur. Bu dönem Halep Eyalet gelirleri toplamı 35 119 973 kuruştur. Eyalet gelirlerinin %14,6'sı Maraş Sancağı'ndan tahsil edilmiştir. 1301 ve 1302 mali yıllarına ait devlet bütçe rakamlarına ulaşamadığımız için karşılaştırma yapamıyoruz. Ancak yakın dönemler (1297, 1298, 1299, 1300 mali yılları) göz önüne alındığında 1302 mali yılı Osmanlı Devleti gelirleri toplamı 1,5 milyon kuruş dolaylarında gerçekleşmiş olabileceğini kestirebiliriz. Buna göre bu dönem Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirlerinin tahminen %03,4'dür. Gelir türlerine baktığımızda, aşar gelirleri toplamı 1 905 000 kuruştur. Bu meblağın Maraş Sancağı gelirlerine oranı %36,9'dur. 1300 mali yılına göre bu dönem gelir rakamlarında (Eyalet ve sancaklar bazında) önemli bir değişme görülmemektedir.⁴³⁹

⁴³⁹ H.1304 ve 1306 yıllarında yangın çıkmıştır. Bu yangınlardan H.1304(1889) tarihli birinci yangın Maraş Şehri'nde 10 000 Osmanlı Altını değerinde maddi zarara yol açmıştır. Yangında 520 dükkan, 21 ev, 11 fırın ve ayrıca bir kısım cami, ev, tekkeler zarar görmüştür. Yine bundan bir yıl sonra H. 1305 yılı Muharrem ayı içinde Maraş, Halep, Antep, Kilis, Elbistan, Urfa ve Suruç Kazaları'nı tahrip eden büyük bir deprem felaketi yaşanmıştır. Bu deprem bölgede büyük ölçüde can ve mal kaybına yol açmıştır. H.1306 tarihli ikinci yangında ise 10 ev yanmış aynı zamanda can kaybı da yaşanmıştır. Bkz. El-Halebî, age., Elcüz'üs Sanî, s.316; Ayrıca 14 Ra 1318 tarihli bir belgede Maraş'ın Külekçi Çarşısı'nda büyük bir yağının meydana geldiği ve bundan dolayı 23 dükkânın yandığı da kaydedilmektedir. Bkz. BOA, DH. MKT., Dosya no:2372, Gömlek no:100. Bu dönem Maraş'ta meydana gelen yangın ve deprem hadiseleri şehirde iş yerlerinin yanmasına ve yıkılmasına neden olmasına rağmen bütçe rakamlarını incelediğimizde sancak gelirlerinde önemli bir düşüş görülmemektedir.

Tablo 72: 1302(1886/1887) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş)⁴⁴⁰

Esami-i Elviye	Rüsum-ı Mütenevvia Hasılat-ı Müteferrika	A'şar	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeri	Vergisi	Toplam
Halep	1587887	10028078	4532591	764634	6665302	
Maraş	157900	1905000	1302000	504167	1288070	5157137
Urfa	34264	2206351	2425839	197194	1520696	
Yekun	1780051	14139429	8260430	1465995	9474068	35119973

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.519

7.1.5 1304 (1888/1889) Mali Yılı Bütçesi

1304 mali yılı içinde Maraş Sancağı'ndan 5 808 993 kuruş gelir tahsilatı yapılmıştır. Bu yıl Halep Eyalet gelirleri toplamı 42 513 266 kuruştur. Maraş Sancağı gelirlerinin Eyalet gelirlerine oranı %13,6'dır. Bu yıl (1888/1889) devlet bütçesi gelirleri toplamı 1 813 759 759 kuruştur.⁴⁴¹ Maraş Sancağı gelirinin devlet gelirleri içindeki payı %03,2'dir. Aşar gelirleri toplamı 2 360 000 kuruştur ve aşar gelirlerinin Maraş Sancağı gelirlerine oranı %40,6'dır. Bu dönem Maraş Sancağı gelirlerinde pek artış görülmezken Eyalet gelirlerindeki artış dikkat çekmektedir.

Tablo 73: 1304 (1888/1889) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş)

Esami-i Elviye	Rüsum-ı Mütenevvia Hasılat-ı Müteferrika	A'şar	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeri	Vergi	Toplam
Halep	837246	142997786	5437285	919451	7158259	
Maraş	118700	2360000	1352698	438850	1538745	5808993
Urfa	34450	3909985	2213578	197416	1696817	

⁴⁴⁰Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Esami-i Elviye	Rüsum-ı Mütenevvia Hasılat-ı Müteferrika	A'şar	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeri	Vergi	Toplam
Yekun	990396	20569771	9003561	1555717	10393821	42513266

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.548

7.1.6 1305 (1889/1890) Mali Yılı Bütçesi

1305 mali yılı için düzenlenen Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamı 6 994 500 kuruştur. Tabloda gösterilen temettu, aşar, bedel-i askeri ağnam ve deve vergileri doğrudan devlet tarafından toplanan vergilerdir. Bu dönem aşar geliri 2 600 000 kuruştur. Aşarın toplam gelir içindeki payı %37,17'dir. Yine bu dönem Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 779 545 700 kuruştur. Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirlerine oranı %03,9'dur. Maraş Sancağı'nda bu dönem tahsil edilen gelirlerle 1304 mali yılı gelirlerini karşılaştırdığımızda %20,4 oranında artış görülmektedir.

Tablo 74: 1305(1889/1890) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçesi (Kuruş)

Esami-i Elviye	Rüsum-ı Mütenevvia Hasılat-ı Müteferrika	A'şar	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeri	Vergi	Toplam
Halep	3223335	13714312	5797846	1140840	8222365	
Maraş	605000	2600000	1390000	587000	1872500	6994500
Urfâ	721573	3283549	2275223	263222	1830850	
Yekun	4559908	19597861	9463069	1991062	11865715	

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.579

1889-1890 yılı Halep Eyaleti bütçesinde bölgeler itibariyle aşar vergisinin toplanma usulü dikkat çekmektedir.⁴⁴² Bu dönem aşarın toplanmasında iki yöntem uygulanmıştır. Bu yöntemler iltizam ve emanettir. Maraş bölgesi aşar gelirlerinin

⁴⁴² El-Halebî, age., Elcüz'ül Evvel, ss. 294-267

toplanmasında iltizam usulü uygulanmıştır. Tanzimat'tan sonra (1856 tarihli hattı hümayunla) iltizam sistemi kaldırılmıştır.⁴⁴³ Daha önce iltizam usulüyle toplanan aşar gelirleri de Tanzimat'la birlikte kaldırılmıştır. Aşar gelirlerinin bölgeye tayin edilen muhassıl denen memurlar tarafından doğrudan devlet adına toplanması kararlaştırılmıştır. Ancak aşarın muhassıllıkla toplanması yöntemi uygulamada başarısızlıkla sonuçlanmış ve aşar gelirlerinde önemle düşmeye neden olmuştur. Bu nedenle iltizam sistemine tekrar dönmüştür. Uygulanan iltizam sisteminin kısa süreli olması tarım kesimi üzerinde olumsuz etki bıraktığından bu kez uzun süreli ve farklı iltizam usulleri denenmiştir. Bu değişikliklerle çiftçilerin üretim çabaları desteklenmiştir. 1877'de Aşar ve Ağnam Emaneti İdaresi kurularak iltizam usulünün uygulanmasından vazgeçilmiş ise de bu tarihten beş yıl sonra iltizama tekrar dönmüştür. Bütün bu çabalara rağmen Osmanlı yönetimi devletin en önemli gelir kaynağı durumunda olan aşar vergisini tahsil etmede istediği başarıyı elde edememiştir. Devletin son dönemlerine kadar aşarın iltizam usulüyle toplanmasına devam edilmiştir.⁴⁴⁴

7.1.7 1307 (1891/1892) Mali Yılı Bütçesi

1307 mali sene Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamı 5 999 800 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem itibariyle Osmanlı Devlet bütçesi gelirleri toplamı 1 792 235 939 kuruştur.⁴⁴⁵ Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirlerine oranı %03,3'dür. 1307 mali yılı Halep bütçesi verilerine ulaşamadığından karşılaştırma yapamıyoruz. 1305 mali yılı ile karşılaştırdığımızda toplam gelirden %14,2 oranında düşme görülmektedir.

---

⁴⁴³ Pakalın, "İltizam", age., Cilt: II, s.57

⁴⁴⁴Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.5

⁴⁴⁵Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Tablo 75: 1307 (1891/1892) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Emlak ve Temettu Vergisi	Bedel-i Askeriye	Ağnam ve Deve Rüşumu	A'şar Bedeli	Hasılat-ı Müteferrika	Toplam
Maraş	545000	295000	235000	800000	413400	2288400
Elbistan	520000	32000	335000	500000	118900	1505900
Zeytun	67500	195000	165000	180000	44700	652200
Andırın	132500	55000	175000	210000	43800	616300
Pazarcık	270000	-	305000	310000	52000	937000
Toplam	1535000	557000	1215000	2000000	672800	5999800

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.725

1307 mali yılı Halep Eyaleti giderleri toplamı 6 946 862 kuruştur. Aynı dönem Maraş Sancağı bütçe giderleri toplamı ise 1 141 069 kuruştur. Maraş Sancağı giderleri Halep Eyaleti giderleri toplamının %13,14'ünü oluşturmaktadır. 1307 mali yılı gelir ve gider bütçe rakamları karşılaştırıldığında Maraş Sancağı gelir tahsilat miktarının, yapılan harcamalar toplamın çok üzerindedir. Bu dönemde Maraş Sancağı bütçesi 4 858 731 kuruş fazla vermiştir.

Tablo 76: 1307(1891/1892) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Sancaklar	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Toplam
Halep	318884	1515682	594660	2477527	
Maraş	107782	334960	205004	443323	1141069
Urfa	69123	249554	180456	450797	
Toplam	494789	2100206	980220	3371647	6946862

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.726

7.1.8 1310 (1894/1895) Mali Yılı Bütçesi

1310 mali sene Maraş Sancağı varidat bütçesinin genel özellikleri şöyledir: Bu dönem bütçe gelirleri toplamı 6 019 200 kuruştur. Maraş ve mülhakatı nahiye ve köyleri gelirleri toplamı sancak gelirleri toplamının %35,2'sini oluşturuyor. 1310 mali yılı devlet gelirleri toplamı 1 865 663 127 kuruş olarak gerçekleşmiştir.⁴⁴⁶ Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirleri içindeki payı %03,2'dir. Bu yılda Maraş'ta en önemli gelir kaynağı %36'luk payla aşar gelirleridir. Diğer önemli gelir kalemleri; emlak ve temettu ile ağnam ve deve resimleridir. 1310 mali yılı aşar gelirleri, 1307 mali yılı aşar geliriyle karşılaştırıldığında %10 artış görülmektedir.

Tablo 77: 1310 (1894/1895) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Emlak ve Temettu Vergisi	Bedel-i Askeriye	Ağnam ve Deve Rüsümü	A'şar Bedeli ve Hasılatı	Hasılat-ı Müteferrika Varidat-ı Saire	Toplam
Maraş	534245	300333	213794	723257	352147	2123776
Elbistan	468244	31408	340718	778508	40585	1659463
Zeytun	67085	193639	164647	177565	20162	623098
Andırın	137715	53115	158501	229133	16761	595225
Pazarcık	389006	-	299008	304624	25000	1017638
Toplam	1596295	578495	1176668	2213087	454655	6019200

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.778

1310 mali senesi itibariyle Maraş Sancağı bütçe giderleri yekunu 910 785 kuruştur. Aynı yıl Halep Eyaleti bütçe harcama tutarı toplamı 5 212 707 kuruştur. Maraş Sancağı giderleri eyalet giderleri toplamının %17,4'nü oluşturuyor. 1307 mali yılı Maraş Sancağı masraflar bütçesiyle karşılaştırıldığında %20,1 azalma görülmektedir.

⁴⁴⁶Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

1310 mali yılı varidat ve masraflar bütçe cetvelleri karşılaştırıldığında Maraş Sancağı gelir tahsilat miktarının, yapılan harcamalar toplamının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Maraş Sancağı bütçesi 5 108 415 kuruş fazla vermiştir.

Tablo 78: 1310 (1894/1895) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Sancaklar	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Toplam
Halep	306059	1602627	594660	1027434	
Maraş	107782	353893	202526	246584	910785
Urfa	96123	246540	180456	248023	
Toplam	509964	2203060	977642	1522041	5212707

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt, s.778

7.1.9 1311 (1895/1896) Mali Yılı Bütçesi

1311 mali yılı bütçesi kesin hesap cetvelinin özelliklerini şöyle açıklayabiliriz: Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamı 6 068 176 kuruştur. Maraş kazası gelirleri toplamı, sancak bütçe gelirleri toplamının %35,4'ü kadardır. Aynı dönem gerçekleşen Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 832 588 445 kuruştur.⁴⁴⁷ Maraş Sancağı gelirleri devlet gelirleri toplamının ancak %03,3'ünü oluşturmaktadır. Gelir türlerinin bütçeden aldığı paylara baktığımızda; özellikle aşar gelirlerinin payı oldukça yüksektir. Aşarın toplam gelirler içindeki payı %37'dir. Temettu gelirlerinin payı %26,2, ağnam ve deve rüsumlarının payı ise % 19,4'dür. Bu dönem tahsil edilen aşar geliri miktarında önceki döneme göre (1310 mali yılına göre) yalnızca %1,5 oranında artmıştır.

Tablo 79. 1311(1895/1896) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Emlak ve Temettu Vergisi	Bedel-i Askeriye	Ağnam ve Deve Rüsumu	A'şar Bedeli ve Hasılatı	Hasılat-ı Müteferrika Varidat-ı Saire	Toplam
Maraş	535245	302333	211794	740820	357500	2147692

⁴⁴⁷ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Elbistan	471044	31408	342718	788600	41000	1675770
Zeytun	70410	193639	165500	177565	22800	629914
Andırın	139500	54500	160000	230500	20300	604800
Pazarcık	37800	-	300000	310000	22000	1010000
Toplam	1594199	581880	1180012	2247485	464600	6068176

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.86

1311 mali sene Maraş Sancağı bütçe harcamaları toplamı 1 006 537 kuruştur. Eyalet itibariyle toplam giderler 6 923 787 kuruş 8 paradır. Maraş Sancağı giderleri eyalet giderlerinin %14,5'i kadardır. 1310 yılı bütçe harcamalarıyla mukayese edildiğinde bu dönemde masraflar %10,5 oranında (95 752 kuruş) artmıştır. 1311 yılı için gelir-gider karşılaştırmasında gelirlerin diğer dönemlerde (1305/1307/1310 mali yıllar) olduğu gibi gelirler giderlerin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Bu dönem de bütçe 5 061 639 kuruş fazla vermiştir.

Tablo 80: 1311 (1895/1896) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş-Para)

Sancak	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Esham-ı Müt.	Toplam
Halep	91475	1906743	594660	159666-8	819111	5008657
Maraş	26500	359893	202526	266852	150766	1006537
Urfa	28200	246540	180456	278248	175149	908597
Top.	146175	2513176	977642	2141768-8	1145026	6923787-8

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.86

7.1.10 1312 (1896/1897) Mali Yılı Bütçesi

1312 mali yılı kati hesap bütçe varidat cetvelini şöyle açıklayabiliriz: Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamı 5 975 300 kuruştur. Maraş kazası gelirleri toplamı, Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamının %36'sını oluşturmaktadır. Aynı yıl

gerçekleşen Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 829 105 250 kuruştur.⁴⁴⁸ Maraş Sancağı gelirleri devlet gelirleri toplamının ancak %03,2'sını teşkil etmektedir. Gelir türlerinin bütçeden aldığı paylara baktığımızda; aşar gelirlerini 2 187 000 kuruştur. Aşarın Maraş Sancağı toplam gelirleri içindeki payı %36,6'dır. Bu dönem emlak ve temettu gelirleri 1 596 000 kuruştur. Emlak ve temettünün toplam gelirdeki payı %26,7, ağnam ve deve rüsumlarının payı ise %19,7'dir. 1311 mali yılı ile mukayese edildiğinde aşar geliri miktarında önceki döneme göre %2,69 (60 485 kuruş) oranında düşme vardır.

Tablo 81: 1312 (1896/1897) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Emlak ve Temettu Vergisi	Bedel-i Askeriye	Ağnam ve Deve Rüsumu	A'şar Bedeli ve Hasılatı	Hasılat-ı Müteferrika Varidat-ı Saire	Toplam
Maraş	536000	302500	215000	740000	362000	2155500
Elbistan	70500	193800	160000	177000	7000	608300
Zeytun	471500	31500	343000	750000	32500	1628500
Andırın	139500	55000	162000	220000	12500	589000
Pazarcık	378500	-	301000	300000	14500	994000
Toplam	1596000	582800	1181000	2187000	428500	5975300

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.135-137

1312 mali yılı bütçe harcamaları tablosunda Maraş Sancağı bütçe harcamaları toplamı 1 087 859 kuruş olarak gösterilmiştir. Halep Eyaleti giderler toplamı 7 275 210 kuruştur. Maraş Sancağı giderleri eyalet giderlerinin %14,9'unu oluşturmaktadır. 1312 Maraş Sancağı giderlerini 1311 yılı bütçe giderleriyle karşılaştırabiliriz: Bu dönemde masraflar 81 342 kuruş (%8 oranında) artmıştır.

1312 mali yılı için gelir-gider karşılaştırması yapıldığında, gelirlerin diğer dönemlerde (1305/1307/1310/1311 mali seneleri) olduğu gibi giderlerin çok üzerinde olduğu görülüyor. Bu dönem bütçe 4 887 441 kuruş fazla vermiştir.

⁴⁴⁸ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Tablo 82: 1312 (1896/1897) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Kazalar	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Esham-ı Müt.	Toplam
Maraş	46582	221001	114266	150786	149322	681967
Elbistan	15300	45188	22070	22796	-	105354
Zeytun	21300	35828	22090	27770	1434	118422
Andırın	12300	31338	22070	26700	-	92408
Pazarcık	12300	26538	22070	28800	-	89708
Toplam	107782	359893	202566	266852	150766	1087859

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.86-187

Tablo 83: 1312 (1896/1897) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Sancak	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Esham-ı Müt.	Toplam
Halep	318743	1906743	594660	1571572	819117	5210835
Urfa	96123	246540	182456	278248	175149	976516
Maraş	107782	359893	202566	266852	150766	1087859
Toplam	522648	2513176	977682	2116672	1145032	7275210

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.187

7.1.11 1313 (1897-1898) Mali Yılı Bütçesi

Halep Vilayet Salnameleri'nde bazı yıllıklarda (örneğin 1316, 1317, 1318, 1319 yıllıkları) Halep Vilayeti bütünü gelir ve gider cetvelleri bir birinin kopyasıdır. Söz konusu cetvellerde aynı bütçe rakamları farklı yıllıklarda farklı mali yıl bütçeleri olarak belirtilmiştir. Yani 1313, 1315, 1316, mali yıllarına ait bütçe gelir rakamları tamamen aynıdır.

Biz burada değerlendirmemizi 1313 mali yılı için yapacağız. 1313 mali yılı kesin hesap bütçe gelirlerini tabloya bakarak şöyle açıklayabiliriz: 1313 mali yılı itibariyle Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamı 4 823 700 kuruştur. Maraş Kazası varidat toplamı 1 897 000 kuruştur. Maraş kazası gelirleri toplamı, Maraş Sancağı

bütçe gelirleri toplamının %39'unu oluşturmaktadır. Aynı yıl gerçekleşen Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 851 132 599 kuruştur.⁴⁴⁹ Maraş Sancağı gelirleri devlet gelirleri toplamının ancak %02,6'sını teşkil etmektedir.

Gelir kalemlerinin bütçe içindeki paylarına göz attığımızda; sancak itibariyle aşar gelirleri toplamı 1 740 000 kuruştur. Aşarın Maraş Sancağı toplam gelirleri içindeki payı %36'dır. Bu dönem emlak ve temettu gelirleri 897 000 kuruştur. Emlak ve temettunün toplam gelirdeki payı %18,5 ağnam ve deve rüsumlarının payı ise %24,9'dur. 1312 mali yılı ile mukayese edildiğinde aşar geliri miktarında önceki döneme göre bir değişme görülmezken bu dönem temettu gelirlerinin düştüğü (%43,7 oranında), ağnam ve deve rüsumunun ise %2 oranında arttığı görülmektedir. Görüldüğü gibi temettu gelirlerinde büyük bir düşme vardır. 1313 mali yılı gelirlerinde önceki ve sonraki yıllara göre gözle görülür bir azalış vardır.

Tablo 84: 1313 (1897–1898) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Emlak ve Temettu Vergisi	Bedel-i Askeriye	Ağnam ve Deve Rüsumu	A'şar Bedeli ve Hasılatı	Hasılat-ı Müteferrika Varidat-ı Saire	Toplam
Maraş	897000	552000	1205000	1740000	429700	1897000
Zeytun	36000	175000	145000	120000	7700	483700
Elbistan	219000	32000	360000	580000	23500	1214500
Andırın	81000	40000	170000	190000	7300	488300
Pazarcık	190000	0	310000	230000	10200	740200
Toplam	897000	552000	1205000	1740000	429700	4823700

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.241-402

1313 mali yılı bütçe harcamaları incelendiğinde Maraş Sancağı bütçe harcamaları toplamı 1 862 968 kuruştur. Halep Eyaleti giderler toplamı 6 715 344 kuruştur. Maraş Sancağı giderleri eyalet giderlerinin %14,9'unu oluşturmaktadır. 1313

⁴⁴⁹ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841–1918*, s.9

mali sene Maraş Sancağı giderlerini 1312 yılı bütçe giderleriyle karşılaştırabiliriz: Bu dönemde masraflar 80 992 kuruş azalmıştır. 1313 mali senesi gelir-gider karşılaştırmasına göre gelirlerin önceki dönemlerde olduğu gibi giderlerin çok üzerinde olduğu görülüyor. Bu dönem bütçe 2 961 402 kuruş fazla vermiştir. Bu dönem bütçe gelir gider farkının (gelirler aleyhine) 1312 mali yılına göre %39,4 oranında düştüğü görülmektedir.

Tablo 85: 1313 (1897/1898) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Kazalar	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Esham-ı Müt.	Toplam
Maraş	594415	43482	171413	95818	134370	
Elbistan	134668	16700	57900	21180	38888	
Zeytun	106964	19400	32640	21190	32300	
Andırın	87560	11300	28800	21180	26280	
Pazarcık	83260	11300	34000	21180	26780	
Toplam	1006867	102182	314753	180548	258618	1 862 968

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.241

Tablo 86: 1313 (1897/1898) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Sancak	Toplam	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Esham-ı Müt.
Halep	4693170	287392	1629941	535462	1421264	819111
Urfa	1015307	91964	278838	157060	312296	175149
Maraş	1006867	102182	314753	180548	258618	150766
Toplam	6715344	481538	2223532	873070	1992178	1145026

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.241

7.1.12 1315 (1899/1900) Mali Yılı Bütçesi

Halep Vilayeti Salnameleri'nde 1317 tarihli salnameden sonra Halep Vilayeti ve mülhakatındaki sancaklara ait bütçe harcama rakamları hiç değişmeden verilmiştir.

1317 ve 1318 salnamelerinde 1315 mali sene itibariyle bütçe harcama rakamları aynen verilmiştir. Yine aynı harcama rakamlarının farklı yıllıklarda farklı mali sene harcamaları başlığı altında değiştirilmeden verildiğini görüyoruz: 1318 salnamesinde 1316 mali sene bütçesi, 1321 salnamesinde 1318 mali sene bütçesi, 1322 salnamesinde 1320 mali sene bütçesi, 1323 salnamesinde 1321 mali sene bütçesi, 1324 salnamesinde 1322 mali sene bütçesi, 1326 salnamesinde 1324 mali sene bütçe harcama rakamları aynıdır.

1315 mali yılı Halep Eyaleti masraflar bütçesiyle 1316, 1318, 1320, 1321, 1322 ve 1324 mali seneleri bütçe masraf rakamları aynı olduğundan değerlendirmelerimizi yalnızca 1315 mali yılı için yapmamız sonucu değiştirmeyecektir.

1315 mali yılı Maraş Sancağı bütçe harcamaları toplamı 1 006 867 kuruştur. Halep Eyaleti giderler toplamı 6 715 344 kuruştur. (1313 mali sene Halep eyaleti bütçe gider rakamlarıyla 1315 mali yılı rakamları aynıdır.) Maraş Sancağı giderleri eyalet giderlerinin %15'ini oluşturmaktadır. 1315 mali sene Maraş Sancağı giderlerini 1313 yılı bütçe giderleriyle karşılaştırdığımızda masrafların bu dönem de aynı düzeyde kaldığı söylenebilir.

1313 mali yılı gelirleriyle 1315 mali yılı gelirlerinin aynı olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle biz burada 1315 mali yılı bütçe rakamların tekrar verme gereğini duymadık. 1315 mali senesi gelir-gider karşılaştırmasına göre; bu dönem bütçe 3 816 833 kuruş fazla vermiştir. Bu dönem için de varidat-masraf dengesinin varidat lehinde devam ettiği görülmektedir.

Tablo 87: 1315 (1899/1900) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Kazalar	Esham-ı Mütenevvia	Maliye	Adliye	Dahiliye	Şer'iyye	Toplam
Maraş	149332	134370	95818	171413	43482	594415
Zeytun	-	38888	21180	57900	16700	134668
Elbistan	1434	32300	21190	32640	19400	106964
Andırın	-	26280	21180	28800	11300	87560

Pazarcık	-	26780	21180	24000	11300	83260
Toplam	150766	258618	180548	314753	102182	1006867

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.296-810

Tablo 88: 1315 (1899/1900) Mali Yılı Halep Vilayeti Bütçe Harcamaları (Kuruş)

Sancak	Esham-ı Müt.	Maliye	Adliye	Dahiliye	Şerhiyye	Toplam
Halep	819111	1421264	535462	1629941	287292	4693170
Urfa	175149	312296	157060	278838	91964	1015307
Maraş	150766	258618	180548	314753	102182	1006867
Toplam	1145026	1992178	873070	2223532	481538	6715344

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.296

7.1.13 1317 (1901-1902) Mali Yılı Bütçesi

Halep Vilayet Salnameleri'nde yıllıklarda, örneğin 1313, 1315, 1316, mali yıllarına ait bütçe gelir rakamları tamamen aynıdır. 1313, 1315 ve 1316 mali sene Maraş Sancağı bütçe harcama rakamları arasında gördüğümüz benzerlik ilişkisi, 1317, 1318 ve 1320 mali yılları bütçe varidat rakamları arasında da görmekteyiz. Buna göre, 1320 salnamesinde 1317 mali senesi, 1321 salnamesinde 1318 mali sene, 1322 salnamesinde 1320 mali sene bütçe gelir rakamları değiştirilmeden verilmiştir. Buna göre 1317 mali yılı bütçe gelir tablosunu incelememiz yeterli olacaktır.

1317 mali yılı bütçesi gelir rakamlarını şöyle açıklayabiliriz: 1317 mali yılı itibarıyla Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamı 5 704 333 kuruştur. Yalnız Maraş Kazası gelirleri toplamı 2 158 486 kuruştur. Maraş kazası gelirleri toplamı, Maraş Sancağı bütçe gelirleri toplamının %37,8'ini oluşturmaktadır. Aynı yıl gerçekleşen Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 1 943 470 439 kuruştur.⁴⁵⁰ Maraş Sancağı gelirleri devlet gelirleri toplamının ancak %02,9'unu teşkil etmektedir. Varidat türlerinin bütçe içindeki oranlarına baktığımızda; Aşar gelirleri toplamı 2 210 584

⁴⁵⁰ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

kuruştur. Aşarın Maraş Sancağı toplam gelirleri içindeki payı %38,7'dir. Emlak ve temettu gelirleri 1 007 000 kuruştur. Emlak ve temettunün toplam gelirdeki payı %17,6 ağnam ve deve rüsumlarının payı ise %27,8'dir. 1313 mali yılı aşar geliri 1 740 000 kuruştur. 1312 ve 1313 mali yılı ile karşılaştırdığımızda bu dönemde aşar gelirlerinde önemli bir artış görülüyor. Ayrıca temettu gelirleriyle ağnam ve deve rüsumunun da dikkate değer bir oranda arttığı görülmektedir. Diğer dönemlerle mukayese edildiğinde bu dönem gelirlerin normal ölçülerde tahsil edildiği söylenebilir.

Tablo 89: 1317 (1901-1902) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Varidat-ı Saire	Aşar Bedeli ve Hâsılatı	Ağnam ve Deve Rüsümü	Bedel-i Askeriye	Emlak ve Temettu Vergisi	Toplam
Maraş	329500	879730	291756	260000	397500	2158486
Zeytun	14000	3746	208984	150000	53000	429730
Elbistan	43000	612002	468576	27000	254500	1605258
Andırın	18500	283026	180020	40000	90500	612046
Pazarcık	16000	432080	439048	185	211500	1098813
Toplam	421000	2210584	1588564	477185	1007000	5704333

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, ss.453-583

7.1.14 1321 (1905/1906) Mali Yılı Bütçesi

1321 mali yılı gelir tablosunun genel özellikleri şöyledir: 1321 mali yılında Maraş Sancağı bütçe gelirleri 5 634 179 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Maraş Livası ve mülhakatı olan nahiye ve köylerin toplam varidatı 2 084 996 kuruştur. Maraş kazası gelirleri, Maraş Sancağı gelirlerinin %37'sini oluşturuyor. Aynı yıl Osmanlı Devleti bütçe gelirleri toplamı 2 229 131 079 kuruştur.⁴⁵¹ Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirlerine oranı %02,5'tir. Bu dönem aşar bedeli ve hasılatı toplamı 2 295 000 kuruştur. Aşarın Maraş Sancağı toplam gelirleri içindeki payı bu dönem %40,7'ye ulaşmıştır. Emlak ve temettu vergisinin toplam gelir içindeki payı %17,4, ağnam ve deve

⁴⁵¹ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

vergilerinin payı ise %24,4'dür. 1317 mali yılı aşar geliri ile mukayese ettiğimizde 1321 mali yılında 84 416 kuruş artış vardır. Aşara paralel olarak emlak ve temettu, bedel-i askeri ve ağnam ve deve vergilerinde de düşük oranlarda artışlar görülmektedir.

Tablo 90: 1321 (1905/1906) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Varidat-ı Saire	Aşar Bedeli ve Hasılatı	Ağnam ve Deve Rüsümü	Bedel-i Askeriye	Emlak ve Temettu Vergisi	Toplam
Maraş	341596	820000	250000	277700	395700	2084996
Zeytun	12500	175000	175000	154000	54100	570600
Elbistan	39887	620000	340000	33000	229600	1262487
Andırın	17816	285000	165000	88700	95500	652016
Pazarcık	11880	395000	450000	0	207200	1064080
Toplam	423679	2295000	1380000	553400	982100	5634179

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.650

7.1.15 1322 (1906/1907) Mali Yılı Bütçesi

1324 hicri tarihli salnamede gösterilen 1322 mali yılı gelirlerini aşağıdaki gibi analiz edebiliriz: Bu dönem Maraş Sancağı bütçe gelirleri 6 230 565 kuruştur. Maraş kazası toplam hasılatı 2 323 763 kuruştur. Maraş kazası gelirlerinin, sancak gelirleri toplamına oranı %37,2'dir. Aynı yıl devleti gelirleri toplamı 2 290 492 108 kuruştur.⁴⁵² Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirleri içindeki payı %02,7'dir. Bu dönem aşar bedeli ve hasılatı toplamı 2 780 000 kuruştur. Aşarın Maraş Sancağı toplam gelirleri içindeki payı ise %44,6'dır. Aşar geliri bu dönem de artış trendini sürdürmektedir. Bu dönem az da olsa emlak ve temettu ile ağnam ve deve vergilerinde de artış vardır.

⁴⁵² Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Tablo 91: 1322 (1906/1907) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Varidat-ı Saire	Aşar Bedeli ve Hasılatı	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeriye	Emlak ve Temettu Vergisi	Toplam
Maraş	324000	950000	254228	400334	394200	2323763
Elbistan	46800	770000	351820	50247	230850	1449717
Zeytun	16800	185000	180500	204830	54014	641144
Andırın	20600	400000	181000	67008	93980	762588
Pazarcık	14500	475000	360000	504	204350	1054354
Toplam	422700	2780000	1327548	722923	977394	6230565

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.712

7.1.16 1324 (1908/1909) Mali Yılı Bütçesi

1324 mali yılı gelir tablosu verilerine göre; Maraş Sancağı bütçe gelirleri 7 373 170 kuruştur. Maraş kazası toplam hasılatı 2 761 000 kuruştur. Maraş kazası hasılatının toplam hasılaya oranı %37,4'dür. 1324 mali yılı devlet gelirleri toplamı 2 364 954 844 kuruştur.⁴⁵³ Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirlerine oranı %03,1'dir. Bu dönem aşar gelirinin önceki dönemlere göre görülmemiş bir meblağa (3 645 000 kuruş) ulaştığı görülmektedir. Aşarın sancak gelirleri içindeki payı %49,4 gibi önemli bir orana çıkmıştır. Bu dönem ufak artışlar ve azalışlarla birlikte emlak ve temettu ile ağnam ve deve vergilerinde önemli bir değişme görülüyor.

Tablo 92: 1324 (1908/1909) Mali Yılı Maraş Sancağı Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Varidat-ı Saire	Aşar Bedeli ve Hasılatı	Ağnam ve Deve Rüsumu	Bedel-i Askeriye	Emlak ve Temettu Vergisi	Toplam
Maraş	396000	1250000	270000	550000	295000	2761000
Elbistan	53000	1090000	380000	47000	200000	1770000

⁴⁵³Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9

Zeytun	28500	210000	180000	295000	58470	771970
Göksun	25500	380000	175000	81000	94500	756000
Pazarcık	23000	715000	410000	1200	165000	1314200
Toplam	526000	3645000	1415000	974200	812970	7373170

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.810

7.1.17 Mutlakıyet Dönemi Bütçeleri için Değerlendirme

Halep Vilayet Salnameleri'nde Vilayet bütçelerinde gelirler beş bölümde gösterilmiştir. Vilayet Salnameleri'nde bütçe gelir rakamlarını daha iyi görebilmek için aşağıdaki gelir tablolarını oluşturduk. Mali yıllar itibariyle tabloda gösterdiğimiz rakamlar gelir türlerine göre düzenlenmiştir.

Tabloda açıkça görüldüğü gibi 1881-1909 yılları arasında en önemli gelir kalemleri aşar, ağnam-deve resimleri, bedel-i askeri ile emlak ve temettu vergileridir. Bu vergiler bila-vasıta (dolaysız) vergilerdir. Meşrutiyet sonrası Osmanlı bütçelerine de bakıldığında en önemli gelir kalemleri bila-vasıta alınan vergilerdir. Osmanlı bütçesinde Söz konusu gelir türleri arasında kırsal kesimden tahsil edilen vergiler öne çıkmaktadır. 1302, 1304 ve 1305 mali yılları gerçekleşen rakamlar istisna tutulduğunda, aşar gelirlerinde küçük dalgalanmalar görülmektedir.

Aşar gelirlerinin 1307-1318 mali yılları arasında hemen aynı düzeyde tahsil edildiğini görmekteyiz. Aşar gelirlerindeki farklılıkların ana kaynağının tabii koşullardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü XX. Yüzyıl öncesinde Osmanlı'da zirai üretim büyük ölçüde doğal koşullara endeksliydi. Tabii şartların iyi gitmesiyle doğru orantılı olarak üretim artışı da beraberinde gelmekteydi. Yine bir takım doğal felaketlerin baş göstermesiyle de üretim düşüşleri yaşanmaktaydı. Bu durumların tabii sonucu olarak, hava koşullarının iyi gittiği dönemlerde aşar gelirleri artmakta, tersi durumda da aşar gelirlerinde azalma olmaktaydı.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.3

Maraş Sancağı'ndan 1881 yılından itibaren tahsil edilen ağnam ve deve resimleri (28 yıllık bir zaman dilimi içinde) ortalama 1,5 milyon kuruş dolayındadır. Çeyrek asır boyunca toplanan ağnam ve deve vergilerinin hemen aynı oranlarda seyrettiği görülmektedir. Yıllara göre aşar vergisinin de 1,5 ile 2 milyon kuruş arasında tahsil edildiği görülmektedir. 1324 mali yılı istisna tutulursa 28 yıl boyunca aşar vergisinin de bir birine yakın oranlarda tahsil edildiği görülmektedir. Bedel-i askeri resminin 1906'ya kadar hemen aynı miktarda toplandığı, ancak 1908'den itibaren (1 milyon kuruşa yaklaşarak) önemli artışların olduğu dikkat çekmektedir. Emlak ve temettu adı altında arazi, arsa ve bina sahiplerinden toplanan vergilerdeki artışların ve azalışların düzenli olduğu söylenemez. Çünkü vergi rakamları 1881'den 1897'ye kadar artan bir eğilim izlerken, bu tarihten itibaren 1909 yılına kadar 1 milyon kuruş dolayında seyrettiği görülmektedir.

Tablo 93: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Gelirleri,1881-1890 (Kuruş)

Rumi Sene	Rüsüm-ı Mütenevvia Hasılat-ı Müteferrika	Ağnam ve Deve Resmi	Aşardan	Bedel-i Askeriden	Vergiden	Toplam
1297	3509315	689605	2666069	458805	1186549	8510343
1298	336810	1300281	2034375	454110	1262197	5387773
1302	157900	1905000	1302000	504167	1288070	5157137
1304	118700	2360000	1352698	438850	1538745	5808993
1305	605000	2600000	1390000	587000	1812500	6994500

Kaynak: Öztürk, age., I. Cilt

Tablo 94: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Gelirleri,1891-1909 (Kuruş)

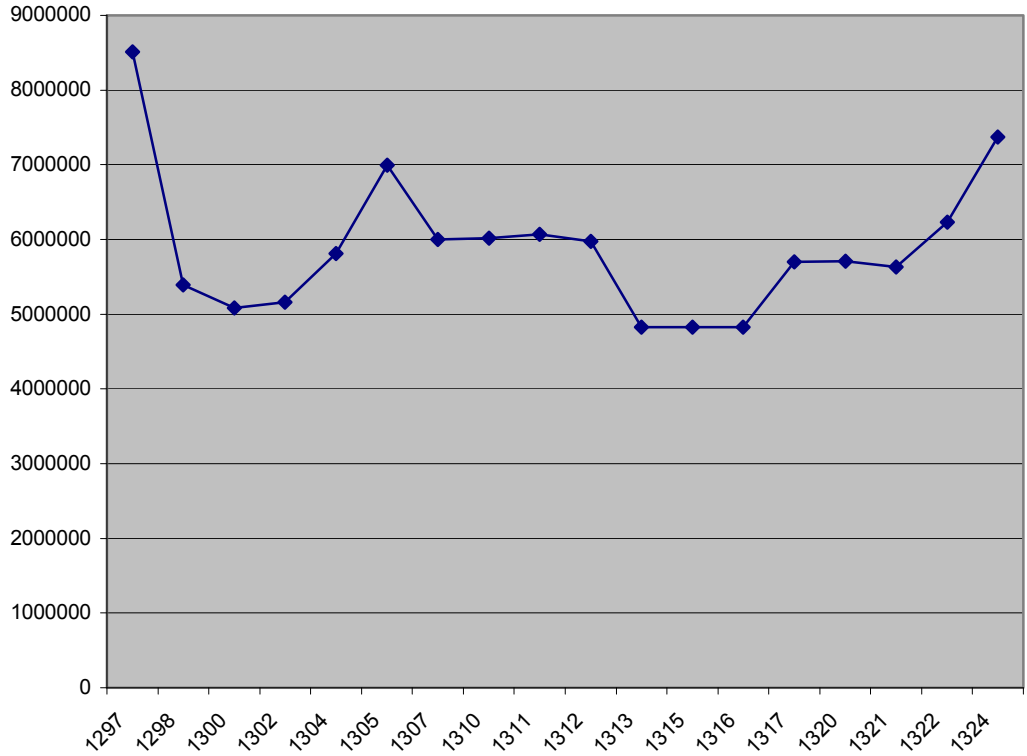
Rumi Sene	Emlak ve Temettu	Bedel-i Askeri	Ağnam ve Deve Rüsümü	Aşar Bedeli	Hasılat-ı Müteferrika	Toplam
1307	1535000	557000	1215000	2000000	672800	5999800
1310	1596295	578495	1176668	2213087	454655	6019200
1311	1594199	581880	1180012	2247485	464600	6068176
1312	1596000	582800	1181000	2187000	428500	5975300
1313	897000	552000	1205000	1740000	429700	4823700
1315	897000	552000	1205000	1740000	429700	4823700
1316	897000	552000	1205000	1740000	429700	4823700

Rumi Sene	Emlak ve Temettu	Bedel-i Askeri	Ağnam ve Deve Rüsümü	Aşar Bedeli	Hasılat-ı Müteferrika	Toplam
1317	1007000	477185	1588564	2210584	421000	5704333
1318	1007000	477185	1588564	2210584	421000	5704333
1320	1007000	477185	1588564	2210584	421000	5704333
1321	982100	553400	1380000	2295000	423679	5634179
1322	977394	722923	1327548	2780000	422700	6230565
1324	812970	974200	1415000	3645000	52 600 [526000]	7373170

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Yukarıdaki tablodan da açıkça görüldüğü gibi 1881–1909 yılları arasında sancak gelirlerinde büyük ölçekli artışlar veya azalışlar dikkat çekmemektedir.

Grafik 17: Maraş Sancağı Gelirleri:1881-1909(Kuruş)

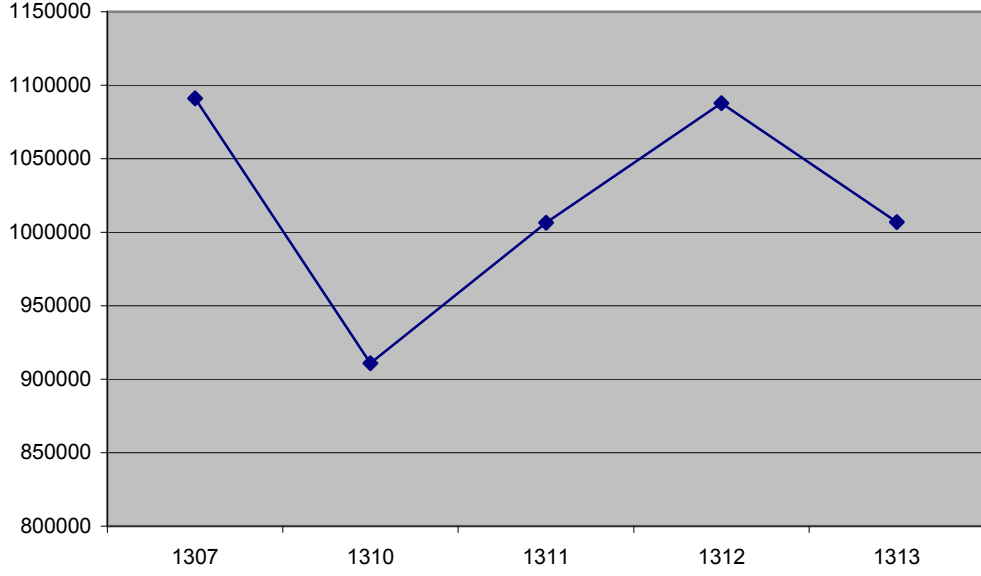
Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz diğer bir tablo da yıllar itibariyle Maraş Sancağı giderleri tablosudur. Maraş Sancağı giderleri beş ana bölüme ayrılmaktadır. En önemli gider alanları şer'iyye, dâhiliye, adliye ve maliyedir. 1891–1909 yılları arasında Maraş Sancağı'ndan toplanan vergilerin sarf edildiği en önemli alan dâhiliyedir. Söz konusu dönem boyunca bu alanlara yapılan harcama rakamlarında dikkate değer bir farklılık görülmemektedir. Harcamaların hemen her yıl aynı düzeyde olduğu söylenebilir. 1899 yılından itibaren tabloda verilen rakamların değişmediği görülmektedir. Söz konusu rakamların aynı olmasının nedeni otomatik bütçe tahmin yönteminin benimsenmiş olabileceğidir.

Tablo 95: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Giderleri,1891-1909 (Kuruş)

Rumi Sene	Şer'iyye	Dahiliye	Adliye	Maliye	Esham-ı Mütenevvia	Toplam
1307	107782	334960	205004	443323	-	1091069
1310	107782	353893	202526	246584	-	910785
1311	26500	359893	202566	266852	150766	1006537
1312	107782	359893	202566	266852	150766	1087859
1313	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1315	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1316	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1317	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1318	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1320	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1321	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1322	102182	314753	180548	258618	150766	1006867
1324	102182	314753	180548	258618	150766	1006867

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Grafik 18: Maraş Sancağı Giderleri:1891-1909 (Kuruş)

Maraş Sancağı XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar Halep Vilayeti'nin önemli bir sancağı statüsündeydi. Bu bakımdan Maraş Sancağı gelir ve gider rakamlarının eyalet gelir ve giderleriyle mukayese edilebilmesi önemlidir. Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz yıllar itibariyle Halep Eyalet bütçesi gelir ve giderlerini aşağıdaki tablodan dahi iyi görebiliriz. Eyalet bütçesinde dikkat çeken en önemli nokta 1880 yılından başlayarak 11-14 milyon kuruş arasında değişen gelirlerde, 1896'dan itibaren %50'ye varan düşüşler görülmektedir. Oysa aynı dönem boyunca gelir rakamlarında (1302 mali yılı dışında) önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Diğer önemli bir nokta 1880-1907 yılları arasında Halep Eyaleti bütçesinin artan oranlarda fazla vermiştir. Buna paralel olarak da Maraş Sancağı bütçesi çoğu zaman fazla vermiştir. Oysa Osmanlı Devleti bütçesi aynı dönemde sürekli açık vermiştir.

Tablo 96: Yıllar İtibariyle Halep Vilayeti Bütçesi, 1880-1909 (Kuruş)

Mali Yıl	Gelir	Gider
1296	45768582	-
1297	50628118	14671330
1298	37851017	14937402
1302	25120973	14232222
1304	42513266	11461852
1305	46677215	12061582
1311	-	6923787
1312	38840259	7275210
1313	40347080	6715344
1317	39686270	6715344
1318	40825682	6715344
1321	38779804	6715344
1322	41322107	6715300
1324	43284539	6715344

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz diğer bir tablo Maraş Sancağı gelir-gider tablosudur. 1881-1909 yılları arasında gerçekleşmiş olan gelir ve harcama miktarları bazı yıllar hariç tabloda görülmektedir. Bu yıllara ait gelir-gider farklarının büyük olması (bütçeler fazla vererek) bütçe ölçeklerinin yüksek tutulduğunu göstermektedir.

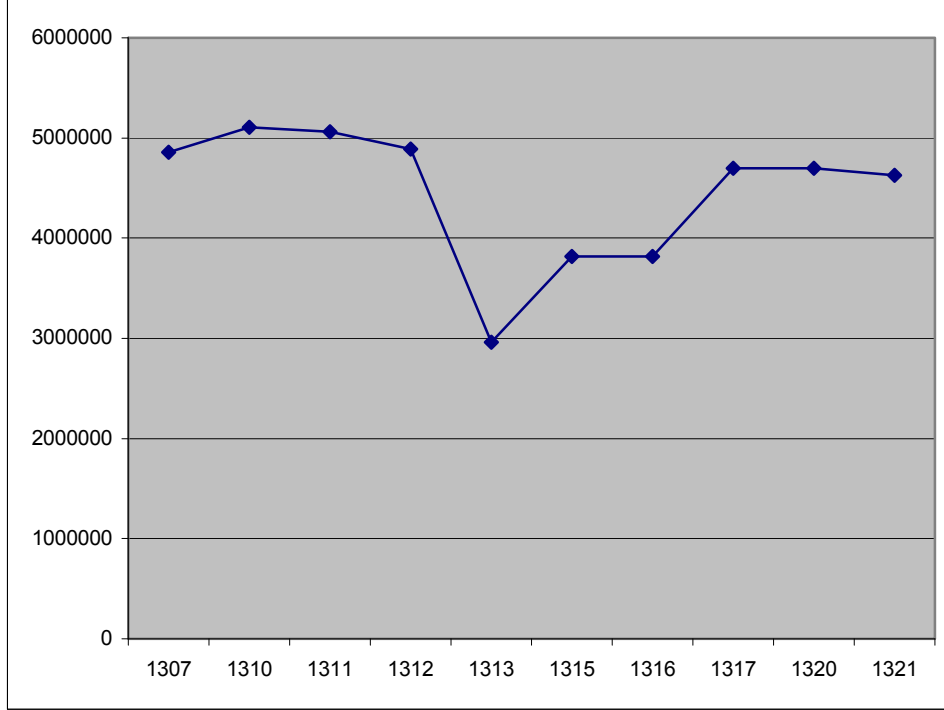
1297 ve 1324 mali yılları istisna tutulduğunda çeyrek yüzyıllık dönemde Maraş Sancağı gelirlerinde fazla bir değişiklik görülüyor. Aynı şekilde gider meblağlarının da aynı dönemde hemen aynı düzeyde (1313 mali yılı hariç) seyrettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla istisna tutulan dönemler dikkate alınmadığında 1881-1909 yılları arasında Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin bütçe açıklarının da aynı düzeyde olduğu görülmektedir. Yalnız XX. yüzyılın başlarından itibaren gelirlerdeki artışlara paralel olarak bütçe açıklarının artan bir seyir izlemekte olması dikkat çekicidir.

Tablo 97: Bütçelere Göre Maraş Sancağı Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları,1881-1909 (Kuruş)

Mali Yıl	Gelir	Gider	Bütçe Açığı (+)
1297	8510343	-	-
1298	5387773	-	-
1300	5082029	-	-
1302	5157137	-	-
1304	5808993	-	-
1305	6994500	-	-
1307	5999800	1141069	4858731
1310	6019200	910785	5108415
1311	6068176	1006537	5061639
1312	5975300	1087859	4887441
1313	4823700	1862968	2960732
1315	4823700	1006867	3816833
1316	4823700	1006867	3816833
1317	5704333	1006867	4697466
1320	5704333	1006867	4697466
1321	5634179	1006867	4627312
1322	6230565	1006867	5223698
1324	7373170	1006867	6366303

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler

**Grafik 19: Bütçelere Göre Maraş Sancağı Bütçe Açıkları,1881-1909
(Kuruş)**

Halep Vilayet Salnameleri'nde Maraş'a ait bütçe rakamları arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu benzerlikler, tabloda 1313, 1315, 1316, 1317, 1318, 1320, 1321, 1322, 1324 mali yıllarına ait verilerde açıkça görülmektedir. Şunu söyleyebiliriz; 1897'den başlayarak düzenlenmiş bir kısım bütçe rakamlarının, bir önceki yıllarda gerçekleşmiş kesin hesaplar niteliğinde olmadığını tahmin ediyoruz. Buna göre 1897-1909 yılları arasında Maraş Sancağı bütçesinin modern bütçe anlayışına uygun düzenlenmiş olabileceğidir. Harcamalardan başlayacak olursak; salnamelerde bütçe gider rakamları aşağı yukarı her yıl aynı düzeyde seyretmiştir. Bu durumda bir sonraki yıl yapılacak harcama alanlarının (şer'iyye, dâhiliye, adliye, maliye dairelerince) ve miktarlarının devlet tarafından önceden belirlendiği söylenebilir. Çünkü Salnamelerde bazı mali yıllar için aynı harcama bölümlerin bulunması ve bu bölümlerde gerçekleşmiş rakamların bir birine yakın veya aynı olması harcamaların önemli bir kısmının daha önceden çıkartılmış kanunlar nedeniyle zorunlu hale geldiğini tahmin ediyoruz. Böylelikle kolaylık sağlamak amacıyla önceden onaylanmış veya belirlenmiş

harcama bütçelerinin hazırlandığı söylenebilir. Salnamelerde Maraş Sancağı bütçelerinin devletin herhangi bir kurumunca onaylandığı belirtilmemekle birlikte, bütçe gelir-gider rakamlarının bir birine yakın (bazen de aynı) miktarda olması Maraş Sancağı bütçelerin önceden hazırlandığı izlenimini uyandırmaktadır.

Salnamelerde bütçe rakamlarına başka bir açıdan bakacak olursak; Maraş Sancağı gelir-gider tablosunda görüldüğü gibi (gelir veya gider miktarı aynen devam eden yıllar için) aynı dönemde gerçekleşen gelir ve gider rakamları birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin 1324 mali yılı bütçe giderleri 7 373 170 kuruş iken, harcamalar miktarı 1 006 867 kuruş olarak oluşmuştur. Bu farklılığa bakarak Maraş Sancağı bütçesi hazırlanırken denk bütçe oluşturma amacının güdülmediği anlaşılmaktadır. Bütçe gelirleri, bütçe giderlerinden oldukça fazladır. Buna göre Maraş Sancağı bütçelerinin fazla veren bütçe anlayışına göre düzenlendiği söylenebilir.

Mutlakiyet döneminde Maraş Sancağı bütçelerinin birçoğu fazla vermiştir. Oysa aynı dönem devlet bütçelerinin büyük bir bölümü açık veren bütçelerdir. Devlet bütçelerinin açık verme nedeni olarak, o dönemlerde yaşanan Osmanlı-Rus ve Yunan Savaşları'nın getirdiği mali darlıklar ve gittikçe artan dış borç yükü gösterilmektedir. Buradan şu çıkarımda bulunabiliriz: Mutlakiyet döneminde Maraş Sancağı idaresi Osmanlı yönetiminin yaşadığı ölçüde mali sıkıntılar yaşamamıştır.

Maraş Sancağı bütçesine gelir kalemlerindeki rakamlar itibariyle baktığımızda; benzer rakamların farklı mali yıllar için de kullanılmasından dolayı, otomatik tahmin yönteminin uygulandığı söylenebilir. Maraş Sancağı varidat cetvellerine bakıldığında bir çok dönem, bir önceki mali yılın gerçekleşmiş rakamları bir sonraki yıl için de kullanılmıştır.

Maraş Sancağı bütçesi diğer bir açıdan önemli bir ipucu vermektedir; salnamelerde öncelikle gelirlere baktığımızda ufak dalgalanmalar olmakla beraber meblağlar az çok aynı düzeydedir. 1297-1324 arası mali yıllar itibariyle gerçekleşen gelirler 5 milyon kuruş ile 7 milyon kuruş arasında seyretmektedir. Yine aynı dönemlerde harcamalar 1 milyon kuruş civarındadır. Buradan şu çıkarımı yapabiliriz:

Halep Vilayeti ve özellikle Maraş Sancağı açısından 1881-1909 yılları arasında ekonomik koşullarda fazla bir değişme yaşanmamıştır.

7.2 II. Meşrutiyet Dönemi Bütçeleri

Yapılan araştırma sonucunda Maraş Sancağı'nın H. 1325-1328 dönemi bütçeleri arşiv kayıtlarında bulunamadı. Bu dönem Maraş Sancağı bütçesi olarak iki farklı bütçe yapılmıştır. Bunlardan birincisi adi bütçe (olağan bütçe), ikincisi ise fevkalade bütçe (olağanüstü bütçe)'dir. Sancağın bilinen ve alışıla gelmiş gelir ve giderleri adi bütçe içinde yer alırken, beklenmedik olağan dışı olaylar karşısında hazırlıklı olmak amacıyla fevkalade bütçeler hazırlanmıştır. Olağan dışı olarak en önemli olaylardan biri de savaş koşullarıdır. II. Meşrutiyet bütçeleri savaş koşullarında hazırlandığından aynı zamanda fevkalade bütçeler de hazırlanmıştır. Önceki dönemlerde hazırlanan bütçelerden farklı olarak bu dönem bütçelerin temel özelliği sancağın önceki yıl gerçekleşen değil, gelecek yıl için yapılan gelir-gider tahminleridir. Söz konusu farklı yıllarda hazırlanan bu bütçelerde gelir ve gider kalemlerinin ve rakamlarının benzer özellikte olması, bütçe rakamlarının hayali olarak hazırlanmadığı anlamına gelmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi bütçelerine geçmeden önce Besim Atalay'ın eserinden elde ettiğimiz Maraş Sancağı'nın 1329 mali yılı bütçesini kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

7.2.1 1329 (1913/1914) Mali Yılı Bütçesi

Maraş Livası'nın 1911 yılı tahsil edilen genel bütçe gelirleri toplamı 2 402 852 kuruştur. Bu dönem en önemli vergi kalemleri emlak ve arazi vergisi, tarik bedelatı, aşar geliri ve ağnam gelirleridir. Toplam gelir içinde en büyük payı %62 ile aşar gelirleri oluşturuyor. Toplam gelir içindeki en az payı % 0,7 vergi tezkire gelirleri oluşturmaktadır. Halep Vilayet Salnameleri'nde yer alan Maraş'a ait bütçelerde olduğu gibi, 1911 bütçesi gelirleri içinde en yüksek payı aşar gelirleri oluşturmaktadır. 1908

yılı bütçesinde aşar gelirleri toplam gelirlerin % 49'unu oluşturuyordu. Oysa bu dönem aşar geliri toplam gelirin % 62'sine ulaşmıştır.⁴⁵⁵

Tablo 98: Maraş Livası'nın 1329/1913 Yılı Genel Bütçe Gelirleri

Nev-i Varidat	Tahsil Olunan (Kuruş)	(%) Pay
Emlak ve Arazi Vergisinden	265 850	11,1
Temettuat	89 936	3,7
Tarik Bedelatından	245 796	10,5
A'şar Bedelatından	1 494 400	62
Ağnam Rüsümünden	289 500	12
Vergi Tezkeresinden	17 370	0,7
Toplam	2 402 852	100

Kaynak: Atalay, age., s. 167

Tablo 99: Maraş Livası'nın 1329/1913 Yılı Genel Bütçe Giderleri

Mahalli Sarf	Masraflar (Kuruş)
Maliye	426 396
Defter-i Hakani	25 886
Dahiliye	297 684
Emniyet-i Umumiye	54 522
Harbiye	1 319 967
Jandarma	899 650
Adliye	253 510
İlmiye	87 636
Ticaret ve Ziraat	60 320
Maarif	2 400

⁴⁵⁵ Besim Atalay, eserinde Maraş Kazası'nın 1329/1913 mali yılı gelirlerini 6 kalemde sıralamakta, fakat toplam gelirin yalnız bu 6 kalemde ibaret olduğunu belirtmemektedir. Atalay, gelirleri *yekun* ifadesiyle sınırlamadığından, farklı gelir kelemlerinin de olabileceğini düşünülebilir. Ancak biz değerlendirme yaparken toplam gelirin bu 6 kalemde ibaret olduğunu varsayacağız.

Mahalli Sarf	Masraflar (Kuruş)
Nafia	5 308
İmalat-ı Harbiye	8 671
Yekun	3 441 951 [3 441 950]
Muhasesat-ı Zatiye Tediye	696 496
Yekun	4 138 447 [4 138 446]
İdare-i Hususiye Hesabına Gelen ve Maarif dairesince harcanan	243 893
İdare-i Hususiye Hesabına Gelen ve Nafia dairisince harcanan	95 169
Yekun	4 477 507 [4 477 508]

Kaynak: Atalay, age., ss.167-168

Maraş Livası'nın 1913 yılı genel bütçe giderleri toplamı 4 477 508 kuruştur. Bu dönem en önemli harcama kalemleri harbiye ve jandarma dairelerine aittir. Tabloda görüldüğü gibi nafia dairesince 5 308 kuruş harcama yapılırken, maarif dairesince 2 400 kuruş harcanmıştır. Bu harcamaların dışında Maraş İdare-i Hususiyesi'nin hesabına gönderilmiş olan 339 060 kuruşluk havalenin 243 893 kuruşu Maarif, 95 169 kuruşu da nafia dairelerince harcanmıştır.⁴⁵⁶ Buna göre maarif dairesine ait harcamalar toplamı 246 293 kuruş, nafia dairesince yapılan harcamalar toplamı da 100 477 kuruş yapmaktadır.

7.2.2 1331 (1915/1916) Mali Yılı Bütçesi ve Tatbiki

1331 mali yılı Maraş Sancağı adi bütçesinde harcamalar aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır: Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye-i Liva, Turuk ve Meabir (Yol

⁴⁵⁶ Atalay, age., ss.167-168

ve Bayındırlık), Umur-ı Maarif (Eğitim), Umur-ı Ziraiye (Tarım), Baytariyye (Veterinerlik), Sınâiye (Sanayi) ve Masarif-i Muhtelife (Çeşitli giderler). 1331 mali yılı bütçesinin harcama bölümünün tahmini miktarı 1 400 805 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴⁵⁷ Yıl içerisinde yapılan adi bütçe harcamaları toplam 433 802 kuruş 35 para olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl içerisinde fevkalade bütçe harcamaları 53 933 kuruştur. 1331 mali yılı harcamaları toplamı 487 730 kuruş 29 paradır. Bütçede yazılı olan 791617 kuruşluk meblağın tamamının harcamaların finansmanı için tahsis edildiği görülmektedir. Ayrıca yıl içerisinde ödemesi yapılamayan ve gelecek seneye devreden borç miktarı 213 613 kuruş 18 paradır.

Tabloda görüldüğü gibi 1331 mali sene bütçesinde, önceki yıl hazırlanan bütçe gereği tahsis edilen ödenek 1 400 805 kuruş iken, bütçenin tatbikinden sonra gerçekleşen toplam harcama miktarı (adi ve fevkalade bütçe giderleri toplamı) 601 343 kuruştur. Belirttiğimiz toplam harcamaların % 60'na karşılık gelen kısmı (213 613 kuruş 18 para) ödenememiştir.

Gider türlerinin toplam giderler içindeki dağılımına baktığımızda 1331 mali yılı içerisinde en fazla harcamanın 314 839 kuruş 20 para ile eğitim gideri olarak gerçekleştiği görülmektedir. Memur maaş, yevmiye ve harcırahları bütçede önemli bir orana ulaşmaktadır.

---

⁴⁵⁷ Besim Atalay Maraş livasının 1331 mali yılı gelirleri toplamının 1 400 805 kuruş olduğunu belirtmektedir. Bu gelirin 425 759 kuruşu maarif tahsisatı olarak, 202 630 kuruşu da şehir merkezinde bulunan okullara tahsis edilmiştir. Bkz. Atalay, age., s.167

Tablo 100: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin 1331 Mali Yılı Adı Bütçe Giderlerini Gösteren Kat'i Hesap Cetveli

Nev-i Muhassasat	Bütçe Muclbine Verilen Tahsisat-ı İbtidaiye	Tahsisat-ı Sabıka	Senesi İçinde Tediye Olunan Masarif		Senesi İçinde Tediye Olunamayan Senesi Atıyyeye Devr Olunan Düyün		İmha Olunan	
			Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Birinci Kısım: Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye-i Liva	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Meclis-i Umumi A'zaları Yevmiyeleri	10500	12850	10250		2600			
Meclis-i Umumi Encümen-i Liva Muhassasatı	15000	12650	11322	30	965	20	361	30
Muhasebe-i Hususiye Müdür ve Me'murları Maaşatı	39677	39677	32557	35	6819	10	299	25
Encümen-i Liva Kalemî	3000	3000	1248	10	500		1251	20
Müstahdemin Müteferrika	1750	1750	1406	20	335		8	
Harcırah	2000	2014	2014		0		0	
(?)	300	300	0		0		300	
Mefruşat	4000	4000	3835	35	164		0	15
Tenvir ve Teshin	1500	1500	718	30	0		718	10
Kırtasiye ve Evrak-ı Matbua	3000	3000	1345	20	75		1579	20
Masarif-i Müteferrika	500	486	227		0		259	
İcarat	1293	1293	799		380		114	
İkinci Kısım: Turuk ve Meabir								
Memurin-i Fenniyye Maaşatı	28500	28500	16700		9200		2600	
Ketebe ve Müstahdemin Müteferrika Maaşatı	7150	7150	5931	35	1100		118	5
Ta'mirat-ı Mütemudiye-i Esasiye Masrafı	53178	53178	17174	13	12865		23138	25
Me'murin-i Daimiye Fenniyye ve Hey'et-i	10448	10448	4632	30	1404		4411	10

	Büde Mucibince Verilen Tahsisat-ı İbtidaiyye Nev-i Muhassasat	Tahsisat-ı Sabıka	Senesi İcinde Tediiye Olunan Masarifi		Senesi İcinde Tediiye Olunamayub Senesi Atiyyeye Devr Olunan Diiyun		İmha Olunan	
İstikşafiye Harcırahı								
Anbarlar Bedel-i İcarı	480	480	328		30		121	10
Mubayaa Olunacak Alat ve Edevat-ı Hendsiyye Masarifi	3000	3000	0		0		3000	
Alat ve Edevat Masarifi Nakliyye ve Ta'miriyyesi	2000	2000	7620	20	0		1923	20
Mefruşat, Tenvir ve Teshin ve Sair Masarifi Müteferrika	925	925	45135	35	0		473	5
Üçüncü Kısım: Umur-ı Maarif								
Müfettiş Maaşı	10400	10400	10400		0		0	
Müfettiş Masarifi Dersiyyesi	4000	4000	1014		861		2125	
Mekteb-i İ'dadi Maaşatı	95250	95250	67130	25	25314	10	2805	5
Mekteb-i İ'dadi Mesarifatı	3000	3000	1269	15	0		1730	25
Mekatib-i İbtidaiyye Maaşatı	290263	290263	220694	5	46220	36	23347	39
Mekatib-i İbtidaiyye Mesarifat-ı Daimesi	6625	6625	6608	30	0		16	10
Darümuallimin Maaşatı	11000	10500	4220	25	3993	30	2285	25
Darümuallimin Mesarifat-ı Daimesi	2250	2750	2250		500		0	
Mekatib Mesarifi Ta'miriyyesi	1971	1971	1000		971		0	
Harcırah	1000	1000	250		0		748	
Dördüncü Kısım: Umur-ı Ziraiyye ve Baytariyye ve Sınaiyye								
Çiftlik Mektebi Müdür ve Muallimin ve Müstahdemin Maaşatı	200	200	200		0		0	

	Büde Mucibince Verilen Tahsisat-ı İbridaıye Nev-i Muhassasat	Tahsisat-ı Sabıka	Senesi İcinde Tediye Olunan Mesarif		Senesi İcinde Tediye Olunamayub Senesi Atıyyeye Devr Olunan Dıyun		İmha Olunan	
Çiftlik Mektebi Mesarif-i Daimesi	0	0	0		0		0	
Nümune Tarlası Me'murin ve Müstahdemin Maaşatı	2800	2800	0		0		2800	
Nümune Tarlası Mesarif-i Daimesi	3500	3500	0		0		3500	
Alat-ı Ziraiyye Deposu Me'murin ve Müstahdemin Maaşatı	800	800	0		0		800	
Alat-ı Ziraiyye Deposu Mesarif-i Daimesi	600	600	0		0		600	
Alat-ı Ziraiyye Deposu Alat ve Edevat-ı Ziraiyye Mesarif ve Nakliyesi	3000	3000	226	20	0		2773	24
Damızlık Hayvanat Deposu Me'murin ve Müstahdemin Maaşatı	2400	2400	0		0		2400	
Damızlık Hayvanat Deposu Mesarif-i Daimesi	3500	3500	0		0		3500	
Not: Yazıcı hatası olarak altıncı kısma geçilmiş.			0		0			
Altıncı Kısım: Mesarif-i Muhtelife								
Matbaa-i liva maaşatı	4000	4000	0		0		4000	
Matbaa-i liva mesarif-i umumıyyesi	30000	30000	0		0		30000	
Ziraat Bankasına aid a'şar hisse-i ianesi	102878	102878	0		98904	32	3973	8
Ziraat Bankası aıdat-ı	12979	12979	4902	26	0		8076	14
İdare-i Hususıyyeye Aid Emlak ve Akarat Mesarifatı	3000	3000	341	26	0		2658	5
Mesarif-i Muhakeme	2000	2000	138	35	0		1861	20

	Bütçe Mucibince Verilen Tahsisat-ı İbridaiyye Nev-i Muhassasat	Tahsisat-ı Sabıka	Senesi İçinde Tedkiye Olunan Masarif		Senesi İçinde Tedkiye Olunamayub Senesi Atıyyeye Devr Olunan Düyun		İmha Olunan	
Reddiyat	1000	1000	118	20	0		881	20
Mesarif-i Gayr-i Melhuza	5000	5000	2013	20	400		2586	5
Adi Bütçenin Toplamı	791617	791617	433802	35	213603	18	54046	32

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no: 3/2

Osmanlı Devleti'nin klasik bütçeleriyle, son döneme ait modern bütçeleri arasında en belirgin farklıklardan biri de kamu harcamalarıyla ilgili kısımdır. Klasik bütçe giderleri arasında kamu harcamaları oldukça düşük iken, modern bütçelerde kamu yatırım harcamaları gider kalemleri arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bütçelerde yol, köprü, bina, altyapı harcamaları önem kazanmıştır.⁴⁵⁸

Maraş Livası'nın adi bütçe kalemleri arasında önemli yatırım harcamaları görülmekle birlikte fevkalade bütçe kalemleri arasında kamu yatırım harcamalarına ağırlık verildiği görülmektedir. Bu dönem Özel İdare'nin fevkalade bütçe cetvelinde bulunan harcama kalemleri şu bölümlere ayrılmaktadır: Turuk ve Meabir, Umur-ı Ziraiye, Umur-ı Sınaiye ve Umur-ı Ticariye. Aşağıda görüldüğü gibi adi ve fevkalade bütçede turuk ve meabir başlığı altında tahsis olunan ödeneğin büyük bölümünün Maraş-İslahiye yol çalışmaları için harcandığı görülmektedir. Yine bu dönem fevkalade bütçe ödeneğinin tamamının tarımsal üretimi arttırmak için tarım aletleri ile hayvancılığın geliştirilmesi çalışmalarına tahsis edildiği görülmektedir.

⁴⁵⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.282

rakamlarını karşılaştırarak bütçe açığını bulabiliriz. Buna göre bu yılki gelir gider farkı 143 446 kuruştur. Bu yıl Maraş Sancağı bütçesi açık vermiştir.

Tablo 102: Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin 1331 Mali Yılı Gelirlerini Gösteren Kat'î Hesap Cetveli

Nev-i Varidat	Büdcede Muharrer Olan	Tahakkuk Edilen Varidat		Tahsil Olunan Varidat	
		Kuruş	Para	Kuruş	Para
Hisse-i menafi' muadili hazinden alınacak tahsisat	102 877	98 904	35	0	5
Hisse-i maarif muadili hazineden alınacak tahsisat	205 756	197809	35	0	10
Müsakkafat vergisi maarif ve liva hissesi	7 600	12604	27	7268	32
Temettu' vergisine munzam liva hissesi	3 000	2291	20	1664	19
Ağnam, deve, camus, cenavar rüsumuna munzam liva hissesi	96 071	96116	16	87508	35
Ferağ ve intikal harçlarına munzam	2 000	1217	30	1217	30
Bedel-i nakdiye-i askeriyyeye munzam liva hissesi	280 000	379723	14	181500	6
Müsakkafat vergisine munzam turuk-ı liva hissesi	7 600	12604	17	6357	33
Temettu' vergisine munzam turuk-ı liva hissesi	3 000	2284	35	1679	
Tevkifata zam olunan turuk-ı liva hissesi	3 000	2245	18	2245	18
Tarik bedelat-1	41 3000	477860		114404	20

Nev-i Varidat	Büdcede Muharrer Olan	Tahakkuk Edilen Varidat		Tahsil Olunan Varidat	
		Kuruş	Para	Kuruş	Para
nakdiyyesi					
Zebhiyye resmi	50 000	40088		40088	
Müessesat-ı ziraiyye ve sınaıyye ve ticariye hasılatı	3 000	0		0	
Mekatib varidatı	3 500	3491	22	3491	22
Hastahane hasılatı	0	0		0	
Matbaa ve resmi ğazete hasılatı	3 000	312	20	313	20
Emlak hasılatı	8 000	5512		3030	9
Satılan eşya bedeli	30 000	0		0	
Ziraat Bankası hisse-i temettü'ü	56 600	56600		0	
Hasılat-ı müteferrika	12 000	12077	32	2077	32
İstirdada	1 000	49		49	
Büdcce açığı için hazineden muavenet	40 000	36000		0	
330 senesinden mürur sandık mevcudları	69 800	70834	28	0	
Toplam	1 400 805	1508629		457897	

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1

1331 mali yılı bütçesi kat'i hesap cetvelinde yer alan gelir türleri içerisinde en fazla gelir getiren gelir türü 181 500 kuruş ile bedel-i nakdiye-i askeriyedir.⁴⁵⁹ Bütçe

⁴⁵⁹ Yol ve geçit mükellefiyeti umumi bütçe dışındaki memleket ve menafi sandıkları ile Nafia Nezareti'nce idare edilmiştir. Ancak 19 Zilhicce 1305 tarihinde menafi sandıkları yerine aynı görevi yapmak üzere Ziraat Bankaları kurularak, bu bankaların şubelerinin olduğu yerlerde banka şube ve sandıklarına devredilmiştir. Henüz Ziraat Bankası sandıkları kurulmayan ve menafi sandıkları da bulunmayan liva ve kazalarda gelir ve giderler mal sandıklarınca idare edilmiştir. H. 1325 yılından itibaren bütçe usulünde yapılan değişiklikle bütün gelirlerin maliye hazinesince alınması ve toplanması kararlaştırılmıştı. Tarik bedeli de 'turuk ve meabir mükellefiyeti şahsiyesi' adı altında bütçeye aktarılmıştır. Bütçe kanununun on sekizinci maddesi gereği her vilayetin tarik bedeli o vilayetin yol ve

gelir rakamları içinde en önemli kalemler; ağnam, deve, camus, cenavar resmi, bedel-i nakdiye-i askeriye, tarik bedelat-ı nakdiyyesi ve zebhiyye resmidir. Bu saydıklarımız arasında aşar vergisinin toplanamadığı görülmektedir. Oysa bütçede tahmini aşar geliri toplam 308 634 kuruş olarak tespit edilmiştir. Burada ilginç olan nokta, daha önceki bütçelerde (1307-1324 arası mali yıllar) aşar vergisi en büyük payı alırken söz konusu bütçede aşarın toplanamadığı görülmektedir. Bunun nedeninin bu yıl yeterli mahsul alınamaması olduğunu tahmin etmekteyiz. 1331 mali yılı kat'i hesap cetvelinde yıl içinde toplanan gelirlere bakarak Maraş Sancağı'nda toplanan gelirlerin türlerine göre dağılımını (toplam gelir içindeki büyüklüğünü) görebiliriz.

Tablo 103: 1331 Mali Yılı Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş-Para)

Gelir Türleri	Gelir Miktarı		(% Pay)
	Kuruş	Para	
Toplam gelir	457 897		100
Aşar	0	5	-
Ağnam, deve, camus, cenavar	87 508	35	19
Bedel-i nakdiye-i askeriye	181 500	6	39,6
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	114 404	20	25
Zebhiyye resmi	40 088		8,7
Diğer gelirler	34 397		7,7

1331 mali yılı bütçesinin uygulaması şöyledir: Bu dönemde yapılan icraatlara ait rapora göre; 1331 mali yılı bütçesinin tahmini gelirleri 1 400 805 kuruştur. Bütçenin uygulanmasıyla 1 508 674 kuruş gelir tahakkuk etmiş, ancak bunun 524 443 kuruşluk kısmı tahsil edilmiş, geri kalan 426 269 kuruş bakaya kalmıştır. Özel idarenin bu dönem

---

geçitleri için harcanması kararlaştırılmıştır. Vilayetlerin ortak menafilerini ilgilendiren yolların inşa masrafları o vilayet ve sancakların tarik bedeli gelirlerinden müşterek olarak karşılanması kararlaştırılmıştır. Bkz. *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, ss.54-55; Abdurrahman Vefik, age., s.476

devlet hazinesinden alacağı 565 807 kuruştur.⁴⁶⁰ Bu meblağın 298 223 kuruşu maliyece (hazine tarafından) alınan bedel-i nakdiye-i askeriye vilayet hissesidir.⁴⁶¹

Bu dönemde bayındırlık alanında Maraş-İslahiye (41 km) ve Maraş-Göksun (120 km) yolunda çalışmalar devam etmiştir.⁴⁶² Maraş merkezde Ahır Dağı eteğinde bulunan kaleden başlayarak şehrin güneyine, Maraş-Antep caddesinin başlangıcına kadar 12 m genişliğinde, 2 km uzunluğunda bir cadde açılmıştır.⁴⁶³

Maraş Livası'ndaki Müslüman nüfusun yaşadığı köylerde 426, kasabalarda ise 16, toplam 52 ibtidai mektep bulunmaktadır. Bu okullara devam eden toplam öğrenci sayısı 2 079, devam edemeyen çocuk sayısı ise 24 519'dur. Gelecek yıl için de bir darülmuallimin açılması planlanmaktadır.⁴⁶⁴ Maraş'ta 1 darülmuallimin, merkez ve merkeze bağlı yerlerde 13 ibtidai mektebi açılmış, ayrıca Pazarcık'ta 1 ibtidai mektebinin inşasına başlandığı belirtilmektedir. Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda yukarıda belirtilenin aksine yalnız 3 okul açılmıştır.⁴⁶⁵ Tarım alanında çiftçilere dağıtılmak üzere aşı kalemleri ve sebze tohumları getirtilmiştir. Sağlık alanında Maraş'ta aşı memurları tarafından 28 000 kişiye aşı yapılmıştır. Yine Maraş'ta 450 yataklı bir eytamhane tesisi için çalışılmaktadır.⁴⁶⁶

Maraş mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen icraat raporunu şöyle özetleyebiliriz: Maraş daha önce Halep vilayetine bağlı bir sancak olduğundan bayındırlık, sağlık, tarım ve hayvancılık bakımından pek gelişmemiştir. Maraş Sancağı müstakil bir liva olduktan sonra Maraş Özel İdaresi tarafından yapılan icraatlar şöyledir: Yol ve köprü yapım çalışmalarına hız verilmiş, bu amaçla amele taburu oluşturulmaya çalışılmıştır. 1331 mali yılı bütçesine 1 000 kuruş zirai alet bedeli için, 30 000 kuruş da damızlık hayvan bedeli konulmuştur. Ancak savaş dolayısıyla zirai aletler getirtilenemiştir. Yalnız 10 adet orak makinesi liva adına satın alınmıştır. Planlanan

---

⁴⁶⁰BOA, DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:12, Belge No:2

⁴⁶¹1331 mali yılı bütçe gelir rakamlarını gösteren tablo verileri ile icraat raporlarından yararlanarak verdiğimiz rakamlar tam olarak örtüşmemekle birlikte, miktar olarak fazla bir fark bulunmamaktadır. Bkz. BOA, DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:9, Belge No:1

⁴⁶²BOA, DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:12, Belge No:2

⁴⁶³BOA, DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:9, Belge No:1

⁴⁶⁴BOA, DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:10

⁴⁶⁵Aynı yer.

⁴⁶⁶BOA, DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:12, Belge No:1

çalışmaların bitirilememesinin nedeni, Maraş Sancağı gelir kaynaklarının, bölgenin büyüklüğüne oranla az olmasıdır. Maraş Özel İdaresi mal sandıklarından alacaklarını tam olarak tahsil edememektedir. 1332 mali yılında Özel İdare'nin mal sandıklarından alacağı 565 820 kuruştur. Oysa bu meblağ bütçenin neredeyse yarısını teşkil ediyor. Bu bakımdan gerekli ödemeler yapılamadığından yönetim borçlu duruma düşmüştür.⁴⁶⁷

7.2.3 1332(1916/1917) Mali Yılı Bütçesi ve Tatbiki

Maraş Sancağı Meclis-i Umumisi'nce kabul edilen 1332 mali yılı bütçeleri, idare-i vilayet kanunu-ı muvakkatı gereği Dahiliye Nezareti'nce uygun görülmüş ve tasdik edilmiştir.⁴⁶⁸ 1332 mali yılı Maraş Sancağı adi bütçesinde gelirler aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır: Tekalif-i emiriyye küsurat münakalesi, küsurat-ı munazzamadan maada varidat hissesi, ianat ve tebriat. 1332 mali yılı adi bütçesi tahmini geliri 1 263 880 kuruştur.⁴⁶⁹ Fevkalade bütçe gelir tahmini ise 345 800 kuruştur. 1332 mali yılı toplam gelirleri 1 609 680 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönemdeki gelir türlerine baktığımızda aşara bağlı toplanmakta olan menafî ve maarif hisseleri önemli bir miktarı oluşturuyor. Menafî sandıklarının sermayesi aşar vergisine ilave yapılmak suretiyle toplanmaktaydı. Diğer önemli gelir kalemleri ağnam, deve, camus, canavar resimleri, bedel-i nakdiye-i askeriye, tarik bedelat-ı nakdiyyesi, zebhiyye resmi ve Ziraat Bankası temettu hissesidir. Tarik bedel-i nakdiyyesinin Maraş Sancağı'nın 1332 mali yılı adi bütçe nizamnamesine göre 20 kuruş olarak toplanması kararlaştırılmıştır.

---

⁴⁶⁷BOA, DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:4

⁴⁶⁸BOA, DUİT, Dosya no:133, Gömlek no:75, Belge no:2

⁴⁶⁹ Besim Atalay Maraş livasının 1332 mali yılı gelirleri toplamının 1 263 880 kuruş olduğunu belirtmektedir. Bu gelirin 494 585 kuruşu maarif tahsisatı olarak, 284 150 kuruşu da şehir merkezinde bulunan okul masrafları için tahsis edilmiştir. Bkz. Atalay, age., s.167

Tablo 104: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi Bütçe Gelirleri (Kuruş)

Nev-i Varidat	Varidat-ı Muhammenesi (Kuruş)
Birinci Kısım: Tekalif-i Emiriyye Küsurat Münakalesi	
Hisse-i menafi' muadili hazinden alınacak tahsisat	150 000
Hisse-i maarif muadili hazineden alınacak tahsisat	300 000
Müsakkafat vergisi maarif ve liva hissesi	8 000
Temettu' vergisine munzam liva hissesi	20 000
Ağnam, deve, camus, cenavar rüsumuna munzam liva hissesi	80 000
Ferağ ve intikal harçlarına munzam liva hissesi	2 400
Bedel-i nakdiye-i askeriyyeye munzam liva hissesi	60 000
Müsakkafat vergisine munzam turuk-ı liva hissesi	8 000
Temettu' vergisine munzam turuk-ı liva hissesi	2 000
Harb vergisi kanununun 3. ve 8. maddelerinde muharrer tevkifata zam olunan turuk-ı liva hissesi	3 000
İkinci Kısım: Küsurat-ı Münazzamadan Maada Varidat Hissesi	
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	450 000
Zebhiyye resmi liva hissesi	40 000
Mekatib varidatı	3 500
Matbaa ve resmi gazete hasılatı	2 500
Emlak hasılatı	6 000
Ziraat Bankası hisse-i temettu'u	28 620
Hasılat-ı Müteferrika	2 000
İstirdadat	860
Üçüncü Kısım: İanat ve tebriat	
Büdcce açığı için hazineden muavenet	100 000
Genel toplam	1 263 880

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6

Gelir türlerinin toplam gelirler içindeki büyüklüklerine gelince; 450'şer bin kuruşluk gelire sahip aşar ve tarik bedalat-ı nakdiyyesi önde gelmektedir.

Tablo 105: 1332 Mali Yılı Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş)

Gelir Türleri	Gelir Miktarı	(%) Pay
Toplam gelir	1 609 680	100
Aşar	450 000	28
Ağnam, deve, camus, cenavar	80 000	5
Bedel-i nakdiye-i askeriye	60 000	3,7
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	450 000	28
Zebhiyye resmi	40 000	2,5
Ziraat Bankası Temettu Hissesi	28 600	1,8
Diğer gelirler	501 000	31

1332 mali yılı Maraş Sancağı adi bütçesinde harcamalar aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır: Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiyye-i Liva, Turuk ve Meabir-i Liva (Yol ve Bayındırlık), Umur-ı Maarif (Eğitim), Umur-ı Ziraiye (Tarım), Baytariyye (Veterinerlik), Sinaîye (Sanayi), Umur-ı Hayriye ve Sıhhiye ve Mesarif-i Muhtelif. Yıl başında 1332 mali yılı adi ve fevkalade bütçe giderleri toplamı 1 263 880 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu yıl için yapılması öngörülen harcamalar içerisinde en fazla ödenek, başta memur maaş, yevmiye ve harçları olmak üzere Ziraat Bankası'na ait aşar menafii hissesi, yol ve geçit çalışmalarına ayrılmıştır.

Tabloda görüldüğü gibi bu yıl adi bütçe giderlerinin önemli bir kısmı eğitim faaliyetleri için tahsis edilmiştir. Tablodan gelir kalemlerine baktığımızda ise en büyük gelir kaynağını devlet nam ve hesabına toplanan vergiler oluşturmaktadır.

26 Kanun-i Sani 1331'de 1332 mali yılı bütçesiyle ilgili Maraş Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda şunlar belirtilmektedir: 1332 mali yılı eğitim bütçesi Maraş idaresince 777 100 kuruş olarak tanzim edilmişti. Bütçede Maraş Darülmualimin'in gündüzlü öğrencilere aylık 50'şer kuruş olarak düşünülen maaşları 30'ar kuruş üzerinden bütçeye girmiştir. Bütçeye konulan öğretmen maaşlarının miktarı da aynı şekilde nezaretce itiraza uğramıştır. Böylelikle bütçede eğitime ayrılan giderler 559 640 kuruşla kabul edilmiştir. Söz konusu bütçe gelirleri ile

eğitim alanında planlanan çalışmaların tamamlanması mümkün görülmemiştir. Maraş'ın eltik Harkı resmi yıllık 200 000 kuruştur. Bu kaynağın önemli bir bölümü Maraş'ın Halep'e bağlı olması nedeniyle, Halep ve çevresindeki eğitim faaliyetlerine tahsis edilmişti. Daha sonraları Maraş yönetiminin bu duruma itirazı sonucu eltik Harkı resmi Maraş Belediyesi'ne terk edilmiştir. Söz konusu verginin toplanması gelir kaynakları yetersiz olan zel İdare emrine verildiği takdirde eğitim alanında düşünülen icraatların tamamlanması imkan dahiline gireceği belirtilmektedir.⁴⁷⁰

Tablo 106: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi Bütçe Giderleri

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Birinci Kısım: Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye-i Liva	
Aza yevmiyeleri	10 800
Encümen-i Liva Muhassasatı	24 000
Muhasebe-i Hususiye Müdür ve Memurları Maaşatı	45 600
Encüme-i Liva Kalemı Maaşatı	12 000
Müstahdemin müteferrika	1 800
Harcırah	1 000
Mefruşat	3 300
Tenvir ve Teshin	1 000
Kırtasiye ve Evrak-ı Matbua	3 000
Mesarif-i müteferrika	500
İcarat	1 800
İdare-i hususiye içun bir aded kasa asmanı	1 500
İkinci Kısım: Turuk ve Meabir-i Liva	
Me'murin kalemi maaşatı	38 000
Ketebe ve müstahdemin müteferrika	6 600
Tamir-i amele-i daimesi	0
Tamirat-ı mütemadiye ve esasiye masrafı	40 000
İstikşafat masrafı	8 500
Me'murin-i daime-i fenniyye ve hey'et-i istikşafa harcırah	360
Anbar bedel-i icarı	400
Mubayaa olunacak bir aded çadır asmanı	2 000
Alat ve edevatın mesarif-i nakliyesi	600
Mefruşat, tenvir, teshin ve sair mesarif-i müteferrika	11 860
nc Kısım: Umur-ı Maarif	
Müfettişler maaşatı	9 600
Müfettişler mesarif-i dersiyyesi	4 000

⁴⁷⁰BOA, MF. MKT, Dosya No:1214, Gömlek No:10

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Mekteb-i i'dadi maaşatı	81 000
Mekteb-i i'dadi mesarifatı	2 000
Mekatib-i ibtidaiyye maaşatı	308 910
Mekatib-i ibtidaiyye mesarifatı	14 475
Darülmuallimin maaşatı	33 600
Darülmuallimin mesarif-i daimesi	29 500
Mekatib mesarif-i tamiriyyesi	7 500
Harcırah	3 500
Asar-ı atika keşf ve nakliyat masrafı	500
Dördüncü Kısım: Umur-ı Ziraiyye, Baytariyye, Sınaiyye Nümune Tarlası:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	7 600
Mesarif-i daime	6 000
Alat ve edevat ta'miratı mesarif-i müteferrika ve kırtasiyye	1 000
Damızlık Hayvanat Deposu:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	4 800
Mesarif-i daimesi	10 500
Beşinci Kısım: Umur-ı Hayriyye ve Sıhhiyye	
Maaşat	0
Mesarif-i umumi	15 000
Altıncı Kısım: Mesarif-i Muhtelif	
Matbaa-i liva maaşatı	7 200
Matbaa-i liva mesarif-i umumiyyesi	0
Ziraat Pankasına aid a'şar hisse-i menafi	150 000
Ziraat Pankası aidat-ı	8 500
İdare-i hususiyeye aid emlak ve akarat mesarifi	2 000
Mesarif-i muhakeme	1 000
Reddiyat	1 000
Mesari-i ğayr-i melhuza	6 300
Genel toplam	91 808

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/7

Tablo 107: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi Bütçeye Ait Gelir ve Gider Bölüşümü

Gelir Türleri (A Cetveli)	Kuruş
Tekalif-i Emiriyye Küsürat Münazzaması	615 400
Küsürat-ı Münazzamadan Maada Varidat-ı Hususiyi	533 480
İanat ve Tebriat	115 000
Toplam	1 263 880

Gider Bölümleri (B Cetveli)	
Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye- Liva	106 300
Turuk ve Meabir	96 860
Umur-ı Maarif	494 580
Umur-ı Ziraiye ve Baytariyye ve Sınaiyye	29 500
Mesarif-i Muhtelif	190 135
Toplam	918 080

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge No:3/3

Tablo 108: Maraş Livası 1332 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçe Gelir ve Giderleri

Bütçeler	Gelir (Kuruş)	Gider (Kuruş)
Adi Bütçe	1 263 880	918 080
Fevkalade Bütçe	345 800	345 800

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge No:1

1332 mali yılı bütçesinin uygulaması şöyledir: Tabloda görüldüğü gibi bu yıl yol ve geçit çalışmaları için fazlaca ödenek ayrılmıştır. Yalnız Şubat ayı içinde Maraş Elbistan ve Pazarcık yol çalışmaları için 15 545 kuruş harcama yapılmıştır.

Tablo 109: 1332 Mali Yılı Şubat Ayı Yol İnşaat ve Tamirat Giderlerini Gösteren İstatistik Cetveli

Yolun mebde ve müntheası	Bu ay zarfında ihtiyar olunan						Mülahazat		
	İnşaat mesarifi		Ta'mirat mesarifi		Toplam				
	K	P	K	P	K	P			
Mer'aş-Elbistan	0		100		10		Ta'mir ve tevsi' olunan Kayacık yoluna gönderilen barut nakliyesi		
Elbistan Kazası	0		1465		1465		Elbistan köprüsünün ta'mir mesarifi	Tul (m)	Arz (m)
Elbistan	805		0		805		Pınarbaşı	15	4,00

Yolun mebde ve muntehası	Bu ay zarfında ihtiyar olunan						Mülahazat		
	İnşaat mesarifi		Ta'mirat mesarifi		Toplam				
	K	P	K	P	K	P			
Kazası							köprüsünün müceddiden inşası		
Elbistan Kazası	3030	10	0		3030		Ağzın köprüsünün müceddiden inşası	15	4,00
Pazarcık Kazası	10145		0		10145	10	Aksu üzerine müceddiden yapılan köprü	25	3,00
Toplam	13980	10	1565		15545	10			

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:148, Gömlek No:56, Belge No:2

Yine 1332 mali yılı bütçe ödeneklerinin Şubat ayı içinde hangi harcamaların finansmanında kullanıldığını Şubat ayı için hazırlanan kat'i hesap cetvelinden görebiliriz. Şubat ayı gelir-gider istatistik cetveli verileri 1332 mali yılı harcama geneli için bir fikir verebilir. Bu ay zarfında memur maaş, yevmiye ve harçları için toplam 59 647 kuruş ödeme yapılmıştır. Şubat ayı gider toplamı ise 93 032 kuruş 17 para olarak gerçekleşmiştir. Memur maaş, yevmiye ve harç ödemeleri toplam harcamaların % 64'ünü oluşturmaktadır. Yol çalışmaları harcamalarının Şubat ayı harcamalarına oranı ise %17'dir.

Şubat ayı istatistik cetveli 1332 mali yılı bütçe geneli konusunda da genel bir fikir verebilir. Söz konusu cetvelde en önemli gelir kaynakları şunlardır: Musakkafat⁴⁷¹ vergisi, ağnam, deve, camus, canavar resimleri, bedel-i nakdiye-i askeriye, tarik bedelatı nakdiyyesi, zebhiyye resmi. Şubat ayında toplam 16 350 kuruş gelir elde edilmiştir. Aynı dönemde yapılan harcamalar toplamı ise, gelirlerin bir hayli üstünde, 93 032 kuruş 17 paradır.

⁴⁷¹ Osmanlılarda müsakkafat kavramı üstü örtülü, tavanlı ev, dükkân ve emsali gayrimenkuller hakkında kullanılmıştır. Vakfedilmiş hayır müesseselerinin idareleri için gerekli geliri karşılamak için vakfedilmiş binalara müsakkafat-ı mevkufe denirdi. Bkz. Pakalın, "Müsakkafat", age., Cilt: II, s.626

1332 mali yılı bütçesinin tatbikine baktığımızda gelirlerin giderlerin çok altında seyrettiği görülmektedir. Diğer önemli bir nokta, bu dönemde aşar vergisi için tahmin edilen gelir 450 000 kuruştur. Oysa Şubat ayı aşar hasılatı yalnızca 12 kuruş 20 para olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 110: Maraş Sancağı'nın 1332 Mali Yılı Şubat Ayı Gelir ve Gider İstatistik Cetveli

Nev-i Varidat	Mikdar-ı Tahsilat		Nev-i Muhassasat	Mikdar-ı Sarfiyyat	
	Kuruş	Para		Kuruş	Para
A'şar hisse-i ianesi	12	20	Meclis-i umumi a'zaları yevmiyesi	1450	
Musakkafat vergisine munzam maarif ve turuk-ı liva hissesi	1739	30	Meclis-i umumi encümen-i liva muhassasatı	645	
Temettuat vergisine munzam liva ve turuk-ı liva hissesi	44	20	Muhasebe- hususiyye müdür ve me'murları maaşatı	3583	
Ağnam, deve, camus ve cenavar rüsumuna munzam liva hissesi	1361	15	Muhasebe- hususiyye encümen kalemi maaşatı	535	20
Ferağ ve intikal harcırahına munzam liva hissesi	466	10	Muhasebe- hususiyye müstahdemin müteferrika maaşatı	80	10
Bedel-i nakdiye-i askeriyyeye munzam liva hissesi	4199	24	Muhasebe- hususiyye harcırah	0	
Harb vergisine munzam turuk-ı liva hissesi	275	16	Muhasebe- hususiyye mefruşat	200	
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	2974	20	Muhasebe- hususiyye tenvir ve teshin	352	20
Zebhiyye resminin liva hissesi	4729	20	Muhasebe- hususiyye kırtasiye ve evrak-ı matbua	160	
Mekatib varidatı	0		Muhasebe- hususiyye mesarif-i müteferrika	216	
Emlak hasılatı	478		Muhasebe- hususiyye icarat	133	30
Hasılat-ı müteferrika	10		Nafia me'murin-i fenniyye maaşı	3685	25
İstirdadat	58	25	Ketebe müstahdemin müteferrika maaşı	294	20
İanat ve tebriat	0		Nafia ta'mirat-ı mütemadiye	14445	10

Nev-i Varidat	Mikdar-ı Tahsilat	Nev-i Muhassasat	Mikdar-ı Sarfiyyat	
		ve esasiye		
Büdge açığına hazineden muavenet	0	Nafia harcırah	872	
		Nafia tenvir ve teshin ve sair mesarifat-ı müteferrika	50	
		Maarif müfettiş maaşı	428	20
		Maarif müfettiş mesarif-i dersiyyesi	1335	
		Maarif-i i'dadi maaşı	9815	25
		Maarif-i i'dadi mesarifati	100	
		Maarif mekatib-i ibtidaiyye maaşatı	35368	
		Maarif mekatib-ı ibtidaiyye mesarifati	200	
		Maarif darümuallimin maaşı	1559	
		Maarif darümuallimin mesarifati	3878	
		Maarif mekatib mesarif-i ta'miriyyesi	1120	
		Umur-ı ziraiyye nümune tarlası mesarif-i daimesi	200	
		Ziraat Bankası aidatı	1692	17
		İdare-i hususiyyeye aid emlak ve akarın mesarifati	75	
		Tahsisat-ı fevkalade	10456	25
		Mer'aş-Elbistan-Kayacık(?) yolu ta'mirati (Fevkal'ade bütceden)	100	
Toplam	16 350	Toplam	93032	17
Ziraat Bankasında mevcut mebalîğ miktarı:			228 528	15

Kaynak: BOA, DH UMVM, Dosya No:148, Gömlek No:56, Belge No:1

Mart, Nisan ve Mayıs ayları itibariyle 3 aylık hesap pusulası 1332 mali yılı bütçesinin kat'î hesap cetvelidir. Tabloda 3 ay zarfında öngörülen gelirlerle tahsil edilen gelirler gösterilmiştir. Bu dönemde elde edilen gelir, bütçe gelir tahminlerinin çok altında gerçekleşmiştir.

1332 mali yılı 6 aylık (Ağustos sonu itibariyle) adi bütçe gelirleri tahmini 1 263 880 kuruştur. Bir yıllık adi ve fevkalade bütçe gelirleri tahmini ise 1 609 680 kuruş olarak öngörülmüştü. Ağustos sonu itibariyle 6 ayda tahsil edilen gelir toplam 701 969 kuruş 4 paradır. 6 ay zarfında elde edilen gelirlerin toplam bütçede öngörülen meblağın yarısından daha az olduğu görülmektedir. Mayıs ayı sonu itibariyle özel idarenin mal sandıklarından alacağı toplamı 458 483 kuruş 33 paradır.⁴⁷²

Maraş Sancağı mutasarrıflığınca hazırlanan birinci üç aylık icraat raporunu şöyle özetleyebiliriz: Maraş ve çevresinde Lekeli humma (sıtma) ve kolera bulaşıcı hastalıkları görülmüştür. Özellikle lekeli humma, R. 1331 yılında Antep taraflarından gelen hasta askerler ve göçmenler vasıtasıyla Maraş bölgesinde kırsal alanlarda yayılmıştır. Kolera ise Kafkaslardan gelen askerlerden bulaşmıştır. Birinci üç ay içinde lekeli hummadan 20, koleradan 7 kişi ölmüştür. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele tahsisatı olarak bölgeye para gönderilmiştir. Emraz-ı Sariye ile Mücadele Komisyonu ile bağlantılı olarak Maraş bölgesinde bu hastalıklarla imkanlar ölçüsünde mücadele edilmiştir. Küçük sıhhiye memurları bu işle görevlendirilmiştir. Mücadele sonunda çiçek hastalığı yok edilmiş, lekeli humma vakalarında azalma görülmüştür. Ancak yine de bölgeye gelen hasta askerler kırsal bölgelerde hastalık yaymaya devam etmektedirler. Maraş'ta bu dönemde özel idareye ait herhangi bir sağlık kuruluşu yoktur. Yalnız devlete ait bir eytamhane vardır.⁴⁷³ Lekeli humma ile birlikte çiçek hastalığı da oldukça yaygınlaşmış ve büyük tahribatlar yapmıştır. Sağlık elemanlarının bir kısmı askere alındığı halde yine de Maraş bölgesine sıhhiye memurları gönderilememiştir.⁴⁷⁴

Birinci üç ay içinde kaynağı genel bütçeden karşılanan 5 adet orak makinesi Maraş'a gönderilmiş ve Maraş'ta satılmıştır. Yine Halep deposu adına Maraş'a gönderilen 200 adet tırpan satışı yapılmıştır. Maraş, geçen yıl Halep'e bağlı olduğundan damızlık hayvanlar için yer teşkil edilmemişti. Bu yıl tohum ıslahı için Amasya'dan 2 kg bamya tohumu, Tekfur Dağı'ndan 2 kg karpuz tohumu, Bursa'dan 40 kg kavun ve karpuz tohumu, Elbistan'dan 18 kg pancar tohumu, Elbistan ve Göksun'dan 10 kg hıyar

---

⁴⁷² BOA, DH UMVM, Dosya No: 144, Gömlek No: 57, (23 Ra 1335), Belge No:20; BOA, DH UMVM, Dosya No: 144, Gömlek No: 57, Belge No:20; BOA, DH UMVM, Dosya No: 144, Gömlek No: 57, Belge No:24; BOA, DH UMVM, Dosya No: 144, Gömlek No: 57, Belge No:24

⁴⁷³BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:16

⁴⁷⁴BOA, DH UMVM, Dosya no:149, Gömlek no:29, Belge no:6-8

tohumu, Nezaret'ten 5 kg akasya tohumu, Urfa'dan 200 adet tatlı ve ekşi nar çiçeği, Malatya'dan 400 adet elma kalemi, Mersin'den 100 adet erik kalemi temin edilerek çiftçilere dağıtılmıştır. Çiftçileri teşvik amacıyla Maraş'tan Göksun'a 1 500 adet asma çiçeği ve 50 adet çeşitli meyve fidanları gönderilmiştir. Bu aylarda mevcut ormanlardan sınai üretimde kullanmak için 193 m kereste, ayrıca 425 kantar⁴⁷⁵ yakacak sağlanmıştır.⁴⁷⁶ Bu aylarda Maraş-İslahiye, Maraş-Göksun-Elbistan, Maraş-Malatya ve Göksun-Andırın yol çalışmaları devam etmiş, özellikle asker ve erzak nakliyatını kolaylaştırmak için Maraş-Göksun-Elbistan yol çalışmalarına hız verilmiştir.⁴⁷⁷ Maraş-İslahiye yol çalışmalarında Maraş'ta bulunan Nevşehir istihkam bölüğü ve amele taburu askerleriyle gönüllü halk bu çalışmalara destek vermiştir.⁴⁷⁸

Bu döneme ait ikinci üç aylık icraat raporunda bayındırlıkla ilgili açıklamalara yer vermiştir. Buna göre Maraş-İslahiye yolu ve Aksu köprüsü inşa çalışmaları için amele taburundan istenen 15 asker istihdam edilmiştir. Ayrıca Maraş-Göksun-Elbistan ve Elbistan-Malatya yollarında özellikle asker ve gıda nakliyatını kolaylaştırmak amacıyla tamirat çalışmaları yapılmıştır. Yapılan tamiratlarla Maraş-Elbistan yolunda ancak hayvanlarla taşımacılık yapabilmektedir.⁴⁷⁹ Yılsonuna doğru özellikle Maraş-Elbistan-Malatya ve Göksun-Sivas güzergâhları yol çalışmalarına hız verilerek asker ve gıda taşımacılığı kolaylaştırılmıştır.⁴⁸⁰ Daha önce teşkil olunan 1200 mevcutlu amele taburu zirai üretimde istihdam edilmiş ve Maraş'ta bulunan istihkam bölüğü Maraş'tan kaldırılmıştır.⁴⁸¹ Sağlıkla ilgili olarak da İkinci üç ay zarfında lekeli humma hasta sayısı 160, bu hastalıktan ölenlerin sayısı 75'i bulmuştur. Dördüncü üç ay zarfında hastalıkların (sıtma ve çiçek) görüldüğü Pazarcık bölgesinde 501 kişiye aşı yapılmıştır. Bu aylarda görülen 20 lekeli humma vakasının 5'i ölümlerle sonuçlanmıştır. Savaş nedeniyle bölgeye gelmeye devam eden hasta göçmen ve askerler hastalıkların önünün alınmasını engellemektedir.⁴⁸² Bulaşıcı hastalıklar çoklukla Elbistan ve Pazarcık'ta

---

⁴⁷⁵ 44 eski okkadan (56,41 kg) ibaret olan ağırlık ölçüsüne kantar denilir. Bkz. Pakalın, "Kantar", age., Cilt: II, s.161

⁴⁷⁶BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:7

⁴⁷⁷BOA, DH UMVM, Dosya no:149, Gömlek no:29, Belge no:12

⁴⁷⁸BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:4

⁴⁷⁹BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:1

⁴⁸⁰BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:80, Belge no:4

⁴⁸¹BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:1

⁴⁸²BOA, DH UMVM, Dosya no:148, Gömlek no:80, Belge no:7

görülmektedir.⁴⁸³ Bu dönemde mevcut ormanlardan ağaç kesimleri yapılarak, sınai üretimde kullanılmak üzere 208,5 m kereste, ayrıca 338 kantar yakacak elde edilmiştir.⁴⁸⁴

Osmanlı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maraş Sancağı'nda 1332 mali yılında yapılan çalışmalar hakkındaki bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Savaş zamanı olmasına rağmen pirinç üretimi geçen seneye oranla daha fazladır. Daha önceleri hayvan ıslah çalışmaları için yakın bölgelerden damızlık hayvanlar getirtilirdi. Hayvan ıslah çalışmalarından amaç iyi cins hayvanların sayısını arttırmaktı. Savaş dolayısıyla bu yıl hayvan satın alımı yapılamadığı gibi damızlık hayvan deposu da bulunmamaktadır. Maraş'ta 25 hayvan kapasiteli bir depo tesis edilebilirse, damızlık hayvanlar Çifteler Aziziye Harası'ndan getirilebilir. Maraş Kazası yeterli ormana sahip değildir. Yeni ormanlar yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Adapazarı dahilinde bulunan ve Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı Orman Ameliyat Mektebi'nden ağaç tohumları getirilmesi uygun olacaktır denmektedir.⁴⁸⁵

7.2.4 1333 (1917/1918) Mali Yılı Bütçesi ve Tatbiki

1333 mali yılı adi ve fevkalade bütçe gelirleri toplamı 1 175 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönem bütçe gelirleri içerisinde en önemli gelir kaynakları; aşar vergisi, ağnam, deve, camus, canavar resimleri, tarik bedelat-ı nadiyyesi, zebhiyye resmi ve ianattır. Maraş Sancağı'nın 1333 mali yılı adi bütçe nizamnamesine göre, tarik bedel-i nakdiyyesi 20 kuruş olarak tahsil ve söz konusu vergiyi en az %80 oranında tahsil etmeyen tahsildarlar cezalandırılacaktır. Yukarıda sıralanan gelir kaynaklarının bütçe içindeki büyüklükleri şöyledir: Aşar %51, ağnam, deve, camus, canavar vergisi %5,1, tarik bedelat-ı nakdiyyesi %17, zebhiyye resmi %2,5 ianat %17'dir.

---

⁴⁸³BOA, DH UMVM, Dosya no:148, Gömlek no:80, Belge no:10

⁴⁸⁴BOA, DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:10

⁴⁸⁵BOA, DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:16

Tablo 111: 1333 Mali Yılı Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş)

Gelir Türleri	Gelir Miktarı	(%) Pay
Toplam gelir	1 175 000	100
Aşar	600 000	51
Ağnam, deve, camus, cenavar	60 000	5,1
Bedel-i nakdiye-i askeriye	5 000	0,4
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	200 000	17
Zebhiyye resmi	30 000	2,5
İanat	200 000	17
Diğer gelirler	80 000	6,8

Tablo 112: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi Bütçe Gelirleri

Nev-i Varidat	Varidat-ı Muhammenesi (Kuruş)
Birinci Kısım: Tekalif-i Emiriyye Küsurat Münakalesi	
Hisse-i menafi' muadili hazinden alınacak tahsisat	200 000
Hisse-i maarif muadili hazineden alınacak tahsisat	400 000
Müsakkafat vergisi maarif ve liva hissesi	16 000
Temettu' vergisine munzam liva ve turuk-ı liva hissesi	4 000
Ağnam, deve, camus, cenavar rüsumuna munzam liva hissesi	60 000
Ferağ ve intikal harçlarına munzam liva hissesi	5 000
Bedel-i nakdiye-i askeriyyeye munzam liva hissesi	5 000
Harb vergisi kanununun 3. ve 8. maddelerinde muharrer tevkifata zam olunan turuk-ı liva hissesi	3 000
İkinci Kısım: Küsurat-ı Münazzamadan Maada Varidat Hissesi	
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	200 000
Zebhiyye resmi liva hissesi	30 000
Mekatib varidatı	3 500

Nev-i Varidat	Varidat-ı Muhammenesi (Kuruş)
Emlak hasılatı	3 000
Hasılat-ı Müteferrika	2 000
İstirdadat	500
Üçüncü Kısım: İanat	
Büdcce açığı için hazineden muavenet	200 000
Genel toplam	1 132 000

Kaynak: BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

1333 mali yılı adi bütçe giderleri toplamı 1 089 000 kuruştur. Aynı yıl fevkalade bütçe giderleri ise 43 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Adi ve fevkalade bütçe tahmini giderleri toplamı 1 132 000 kuruştur. Gider türlerinin bütçe içindeki büyüklüklerine baktığımızda memur ve çalışanlara ayrılan ödenek ile Zirat Bankası'na ait aşar hissesi önde gelmektedir.⁴⁸⁶ Memur ve çalışanlara yapılacak ödemeler toplamı 629 980 kuruştur. Bu meblağ toplam giderlerin (adi ve fevkalade bütçe giderleri dahil) %55,6'sını oluşturmaktadır.

Tablo 113: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi Bütçe Giderleri

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Birinci Kısım: Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye-i Liva	
Aza yevmiyeleri	28 800
Encümen-i Liva Muhassasatı	60 000
Muhasebe-i Hususiye Müdür ve Memurları Maaşatı	53 400

⁴⁸⁶ Menafi ve maarif sandıklarına sermaye olması için aşara ilave edilen ianenin bir bölümü sandıklar yerine Ziraat Bankaları'na, kalan kısmının da maarif idarelerine verilmesi kararlaştırılmıştır. Burada amaç Tarımsal kredi kurumlarına ve eğitime faaliyetlerine finansman sağlamaktır. Bkz. *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.75 Çünkü toplanan aşar vergisi gayri-safî üretim üzerinden toplandığından çiftiler ezilmekteydi. Ayrıca 1880'li yıllardan itibaren aşara bağlı alınan vergileri oranlarındaki artışlar süreklilik kazanmıştır. Bkz. Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.5

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Müstahdemin müteferrika	2 700
Harcırah	1 500
Mefruşat	1 500
Tenvir ve Teshin	1 000
Kırtasiye ve Evrak-ı Matbua	3 000
Mesarif-i müteferrika	5 00
İcarat	3 000
İkinci Kısım: Turuk ve Meabir-i Liva	
Me'murin-i fenniyye maaşatı	28 800
Ketebe ve müstahdemin ve müteferrika	6 600
Tamirat-ı mütemadiye ve esasiye masrafı	36 000
Me'murin-i daime-i fenniyye ve hey'et-i istikşafıyye harcırahı	6 000
Anbarlar bedel-i icarı	600
Mubayaa olunacak iki aded çadır asmanı	1 000
Alat ve edevatın mesarif-i nakliyye asmanı	4 000
Mefruşat, tenvir, teshin ve sair mesarif-i müteferrika	1 100
Üçüncü Kısım: Umur-ı Maarif	
Müfettişler maaşatı	12 000
Müfettişler mesarif-i dersıyyesi	4 000
Mekteb-i i'dadi maaşatı	94 800
Mekteb-i i'dadi mesarifi	2 000
Mekatib-i ibtidaiyye maaşatı	330 480
Mekatib-i ibtidaiyye mesarif-i daimesi	12 750
Darülmualimin maaşatı	49 200
Darülmualimin mesarif-i daimesi	11 060
Mekatib mesarif-i tamiriyyesi	4 000
Harcırah	1 500
329 senesi düyunu	2243
Dördüncü Kısım: Umur-ı Ziraiyye, Baytariyye, Sınaiyye	
Nümune Tarlası:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	0

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Mesarif-i daimesi (İslah –ı mahsulat için celb olunacak tohum asmanı)	6 000
Alat-ı Ziraiyye Deposu:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	1 600
Me'murin ve müstahdemin mesarif-i daimesi	300
Alat ve edevat-ı ziraiyye mesarif-i nakliyesi	8 000
Damızlık Hayvanat Deposu	3 600
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	6 400
Mesarif-i daimesi	
Beşinci Kısım: Mesarif-i Muhtelif	
Ziraat Pankasına aid a'şar hisse-i menafi	200 000
Ziraat Pankası aidatı	13 000
İdare-i hususiyyeye aid emlak ve akarat mesarifi	1 000
Mesarif-i muhakeme	1 000
Reddiyat	1 000
Mesari-i ğayr-i melhuza	5 000
Genel toplam	1 089 000

Kaynak: BOA, İ.DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/7

Tablo 114: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Fevkalade Bütçe Giderleri

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Ödenek) (Kuruş)
Birinci Kısım: Turuk ve Meabir	
Mer'aş-İslahiye tarikinin birinci kısım ikmal inşaatına	0
Mer'aş-İslahiye tarikinin ikinci kısım ikmal inşaatına	0
Mer'aş-Ayıntab tarikinin ta'miratına	20 000
Mer'aş-Yenicekale-Göksun tarikinin ta'miratına	5000
Mer'aş-Elbistan tarikinin ta'miratına	6 000
Mer'aş-Pazarcık tarikinin ta'miratına	5 000

Mer'aş-Kars yolu üzerindeki Aksu köprüsünün ta'miratına	7 000
Toplam	43 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/11

Tabloda görüldüğü gibi bu yıl adi bütçe giderlerinin yarısı eğitim faaliyetleri için tahsis edilmiştir. Tablodan gelir kalemlerine baktığımızda ise en büyük gelir kaynağı olarak da devlet nam ve hesabına toplanan vergiler (tekalif-i emiriyye) önde gelmektedir.

Tablo 115: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi Bütçeye Ait Gelir ve Gider Bölüşümü

Aksam-ı Varidat (A Cetveli)	Kuruş
Tekalif-i Emiriyye Küsürat Münazzaması	693 000
Küsürat-ı Münazzamadan Maada Varidat-ı Hususiyesi	239 000
İanat ve Tebriat	200 000
Toplam	1 132 000
Aksam-ı Muhassasat (B Cetveli)	
Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiyeye- Liva	169 800
Turuk ve Meabir	43 150
Umur-ı Maarif	524 033
Umur-ı Ziraiyye ve Baytariyye ve Sinaiyeye	25 900
Mesarif-i Muhtelif	285 117
Toplam	1 089 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/3

Tablo 116: Maraş Livası 1333 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçe Gelir ve Giderleri

Bütçeler	Gelir (Kuruş)	Gider (Kuruş)
Adi Bütçe	1 132 000	1 089 000
Fevkalade Bütçe	43 000	43 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:1

1333 mali sene bütçeleri Maraş Sancağı mutasarrıflığınca kanunlara uygun olarak uygulandıktan sonra, yapılan çalışmalar üçer aylık icraat raporları düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait sağlık, ziraat, veterinerlik ve bayındırlık alanlarıyla ilgili olarak oluşturulan birinci üç aylık raporda şu konular üzerinde durulmuştur: Savaş dolayısıyla yeni tesisler kurulamamakla birlikte, damızlık hayvanlar için bir depo yapılabilmektedir. Savaş dolayısıyla, zirai aletler temin edilememektedir. Damızlık hayvanlar deposu için Çifteler Aziziye Harası'ndan yeni hayvanlar talep edilmiş, ancak henüz getirilememiştir. Tarımsal üretimi arttırmak için yapılan çalışmalar yeterli olamamış, bu yüzden geçen yıla oranla sonbaharda elde edilen ürün miktarı %15'dir. Bölgede sınai ormanlar olmadığı gibi idare-i hususiye namına yeni ormanlar yetiştirilememiştir. Yalnız mevcut ormanlardan yapılan kesimlerden sınai üretimde kullanılmak üzere 590 metrelik kereste, 9 424 kantarlık yakacak temin edilmiştir.⁴⁸⁷

Sağlık alanında, Maraş bölgesinde sık görülen lekeli humma (sıtma) ve kızamık vakalarıyla mücadele edilmiştir. Savaşın yaşandığı bölgelerden gelen çok sayıda göçmen, Maraş bölgesine iskan ettirilmiştir. Bu bölgeye gelen göçmen ve hasta askerler köyden köye geçerken humma ve kızamık hastalıklarının da yaygınlaşmasına neden olmuşlardır. Kızamık hastalığı daha çok çocuklarda görülmektedir. Savaş dönemi boyunca bu hastalıklar yaygın bir şekil almıştır. Bu hastalıklarla mücadele için Maraş'tan köylere sayıca az da olsa Küçük Sıhhiye Memurları gönderilmekte, hastalığın görüldüğü hanelerde dezenfekte çalışmaları da yapılmaktadır. Bu aylarda Maraş ve Maraş'a tabi Pazarcık, Süleymanlı ve Elbistan'da 53 lekeli humma ve kızamık vakası ile bu hastalıktan dolayı 12 ölüm yaşanmıştır.⁴⁸⁸

1333 mali sene bütçeleri Maraş Sancağı mutasarrıflığınca kanunlara uygun olarak uygulandıktan sonra, yapılan çalışmalar üçer aylık icraat raporları düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne sunulmuştur. 1333 mali yılı Haziran Temmuz ve Ağustos aylarına ait ikinci üç aylık raporlarda Maraş Sancağı'nda sağlık, hayır işleri, ziraat, veterinerlik ve bayındırlık işleri ile ilgili icraatlar raporlaştırılmıştır. Bu raporlara göre Maraş Sancağı dahindeki köylerde Lekeli Humma vakası görülmüştür. Bu hastalık civar

---

⁴⁸⁷BOA, DH UMVM, Dosya no:151, Gömlek no:3, Belge no:3

⁴⁸⁸BOA, DH UMVM, Dosya no:151, Gömlek no:3, Belge no:4

memleketlerden çeşitli yollarla, özellikle de hastalık taşıyan askerler kanarıyla yaygınlaşmaktadır. Bu hastalıkla mücadele için temizlik ve sağlıkla ilgili önlemler alınmış, ilgili memurlar görevlendirilmiştir. Savaş nedeniyle hastalık tamamen yok edilememektedir. Elbistan'da 12 hasta 6 ölü, Göksun'da 6 hasta 4 ölüm vakaları görülmüştür.⁴⁸⁹

Söz konusu aylarda Hane Çiftliği'nde iki aygır için bir ahır oluşturulmuş, damızlık hayvanlar için oluşturulan depoya Çifteler Aziziye Harası'ndan atlar talep edilmiş ancak getirilememiştir. Bu dönemde savaş dolayısıyla tarımsal ıslah çalışmaları için yeni tohumlar ve fidanlar getirilememiş, dahası zirai üretim yapılamamıştır. Yeni ormanlar yetiştirilememiş, ancak devlete ait orman alanlarından sınai üretim kullanılmak üzere 333 metre kereste elde edilmiştir. 150 kantarı kömür olmak üzere 500 kantarlık yakacak üretilmiştir.⁴⁹⁰

Bayındırlar alanında Maraş-İslâhiye Maraş-Antep yolu üzerinde tamirat ve köprü çalışmaları yapılmış, ancak savaş dolayısıyla Maraş-Antep yolunda yapılması planlanan çalışmalar tamamlanamamıştır. Daha önce oluşturulan Amele Taburu'ndan gönderilen 235 asker Maraş-Antep yolu için istihdam edilmiştir.⁴⁹¹

1333 mali yılı Eylül, Teşrin-i Evvel ve Teşrin-i Sani aylarına ait üçüncü üç aylık raporlarda Maraş Sancağı'nda sağlık, tarım, veterinerlik, bayındırlık işleri ile ilgili icraatlar raporlaştırılmıştır.⁴⁹² Söz konusu raporlarda şunlar belirtilmektedir: Bu dönemde idare-i hususiye tarafından yeni bir müessese tesis edilmemiştir. Ancak Maraş ve mülhakatındaki dört kazada bulaşıcı hastalıklar yayılmaya başlamış ve bu hastalıklarla mücadeleye edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tarım geliştirecek aletler, hayvanlar alınamamakta ve korunamamaktadır. Damızlık hayvan temini için Çifteler Aziziye Harası'ndan iki at aygırı tefrika edilmiş ancak getirilememiştir. Hayvan ve ağaç ıslah çalışmaları için bu dönem tohum ve fidan getirilememekle birlikte bu aylarda zirai üretim geçen yılın aynı dönemine göre %10 daha fazladır. Bu aylarda yeni ormanlar yetiştirilememiş ve yeni ağaç kesimleri yapılamamıştır. Devlete

---

⁴⁸⁹BOA, DH UMVM, Dosya no: 153, Gömlek no:10, Belge no:1

⁴⁹⁰BOA, DH UMVM, Dosya no: 153, Gömlek no, Belge no:4

⁴⁹¹BOA, DH UMVM, Dosya no: 153, Gömlek no, Belge no:7

⁴⁹²BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:8

ait ormanlardan imalat ve sanayide kullanmak üzere 370 metrelik kereste elde edilmiştir. Ayrıca 150 kantarlık kısmı kömür olmak üzere toplam 550 kantar yakacak sağlanmıştır.⁴⁹³ Bu dönemde yol ve köprü çalışmalarına devam edilmiştir. Maraş-İslâhiye ve Maraş-Antep yolu üzerinde yol ve köprü çalışmaları yapılmış, ancak ahval-i hazıra (savaş) dolayısıyla planlanan çalışmalar tamamlanamamıştır. Göl ve bataklıklar için herhangi bir çalışma yapılamamıştır.⁴⁹⁴

7.2.5 1334 (1918/1919) Mali Yılı Bütçesi

1334 mali yılı adi bütçe gelirleri 2 227 000 kuruştur. Fevkalade bütçe gelirleri ise 144 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönemin toplam bütçe gelirleri 2 371 000 kuruştur. 1334 mali yılı (1918/1919) devlet bütçesi gelirleri 3 402 869 800 kuruştur. Maraş Sancağı bütçe gelirlerinin devlet bütçesi gelirlerine oranı %0,07'dir. Bütçede nev-i varidat başlığı altında verilen gelir kaynaklarına baktığımızda aşar vergisi önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Bütçede dikkat çeken diğer önemli gelirler şunlardır: Temettu vergisi, tarik bedelat-ı nakdiyyesi, zebhiye resmi, ilköğretim kanununun 115. maddesi gereği toplanan gelirler. Sancağı'nın 1334 mali yılı adi bütçe nizamnamesine göre, tarik bedel-i nakdiyyesi 40 kuruş olarak tahsil edilecektir. Aşar vergisi bütçede toplam gelirlerin %64'ünü teşkil ediyor. Diğer önemli gelirlerin dağılımları şöyledir: Tarik bedelat-ı nakdiyyesi %12,6, temettu vergisi %2,3 ianat %8,4, ilköğretim kanununun 15. maddesi gereği toplanan para %4,2.

Tablo 117: 1334 Mali Yılı Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (Kuruş)

Gelir Türleri	Gelir Miktarı	(%) Pay
Toplam gelir	2 371 000	100
Aşar	1 516 000	64
Ağnam, deve, camus, cenavar	10 000	0,4
Bedel-i nakdiye-i askeriye	5 000	0,2

⁴⁹³BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:1

⁴⁹⁴BOA, DH UMVM, Dosya no:153, Gömlek no:70, Belge no:4

Gelir Türleri	Gelir Miktarı	(%) Pay
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	300 000	12,6
Zebhiyye resmi	25 000	1
Temettu Vergisi	55 000	2,3
İanat	200 000	8,4
Tedrisat-ı ibtidaiyye kanununun 15. maddesi gereği tahsil edilen gelirler	100 000	4,2
Diğer gelirler	160 000	6,7

Buraya kadar 1331 mali yıldan başlayarak 1334 mali yılına kadar bütçe gelirlerinin türlerine göre dağılımlarını göstermeye çalıştık. 1331 mali yılı itibariyle bütçe içindeki payı önemli düzeyde olan hayvan gelirlerinin (ağnam, deve, camus, canavar ve zebhiye), daha sonraki dönemlerde hızla azalmaya başlaması önemli bir noktadır.

Tablo 118: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi Bütçe Gelirleri

Nev-i Varidat	Varidat-ı Muhammenesi (Kuruş)
Birinci Kısım: Tekalif-i Emiriyye Kûsurat Mûnakalesi	
A'şar hisse-i ianesi	500 000
Hisse-i menafi' muadili hazinden alınacak tahsisat	1 000 000
Hisse-i maarif muadili hazineden alınacak tahsisat	16 000
Mûsakakat vergisi maarif ve liva hissesi	4 000
Temettu' vergisine munzam liva ve turuk-ı liva hissesi	55 000
Ağnam, deve, camus, cenavar	10 000
Bedel-i nakdiye-i askeriyeye munzam liva hissesi	5 000
Harb vergisi kanununun 3. ve 8. maddelerinde muharrer tevkifata zam olunan turuk-ı liva hissesi	2 000
İkinci Kısım: Kûsurat-ı Mûnazzamadan Maada Varidat Hissesi	
Tarik bedelat-ı nakdiyyesi	300 000
Zebhiyye resmi liva hissesi	25 000

Nev-i Varidat	Varidat-ı Muhammenesi (Kuruş)
Mekatib varidatı	4 000
Emlak hasılatı	3 000
Hasılat-ı Müteferrika	1 000
İstirdadat	1 000
Tedrisat-ı ibtidaiyye kanununun 15. maddesi mucibince mezkur liva, kaza, nevahiye tatbikinden mütehasıl varidat	100 000
Üçüncü Kısım: İanat	
Bütçe açığı için hazineden muavenet	200 000
Genel toplam	2 227 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

1334 mali yılı bütçe gider kalemlerini incelediğimizde, önceki bütçelerde olduğu gibi memur ve çalışanlara ayrılan maaş, yevmiye ve harç ödemeleri (982 000 kuruş) önemli bir yer tutmuştur. Söz konusu giderlerin toplam bütçe içindeki payı % 40'tır. Bu dönemde özellikle eğitim faaliyetleri için de önemli bir ödenek tahsis edilmiştir. Eğitime ayrılan ödenek toplamı (fevkalade bütçe giderleri de dahil) 926 630 kuruştur. Yine bu dönemde Darüleytam için 129 800 kuruş ödenek tahsis edilmiş olması, ayrıca Ziraat Bankası aşar menafı hissesi ile bankaya ödenecek aidat miktarının bütçe içindeki payının %45'e ulaşması dikkat çeken noktalar arasındadır.

Tablo 119: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi Bütçe Giderleri

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Birinci Kısım: Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye-i Liva	
Aza yevmiyeleri	14 400
Encümen-i Liva Muhassasatı	45 000
Muhasebe-i Hususiye Müdür ve Memurları Maaşatı	55 200
Encüme-i Liva Kalemi Maaşatı	14 400
Müstahdemin müteferrika	6 000
Harcırah	1 000

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Mefruşat	1 500
Tenvir ve Teshin	1 500
Kırtasiye ve Evrak-ı Matbua	3 000
Mesarif-i müteferrika	750
İcarat	3 600
İkinci Kısım: Turuk ve Meabir-i Liva	
Me'murin-i fenniye maaşatı	39 600
Ketebe ve müstahdemin müteferrika	7 800
Tamirat-ı mütemudiye ve esasiye masrafı	100 000
Me'murin-i daime-i fenniye harcırahı	8 000
Anbar bedel-i icarı	600
Mubayaa olunacak alat ve edevat asmanı	3 000
Alat ve edevat-ı tarikiyyenin nakliye ve mesarif-i ta'miriyyesi	5 000
Tenvir ve teshin ve sair mesarif-i müteferrika	1 600
Üçüncü Kısım: Maarif	
Müfettişler maaşatı	16 000
Mesarif-i dersiyyesi	4 000
Mekteb-i i'dadi maaşatı	94 800
Mekteb-i i'dadi mesarifatı	9 000
Mekatib-i ibtidaiye maaşatı	347 100
Mekatib-i ibtidaiye mesarifatı	158 050
Darümuallimin maaşatı	98 700
Darümuallimin mesarif-i daimesi	92 750
Mekatib mesarif-i tamiriyyesi	8 000
Harcırah ve düyun	14 000
Dördüncü Kısım: Umur-ı Ziraiyye, Baytariyye, Hayriyye	
Seyyar ziraat mulallimleri:	
Muallimin ve müstahdemin maaşatı	38 400
Muallimin ve müstahdemin mesarif-i daimesi	5 000
Muallimin ve müstahdemin harcırahı	5 000
Mesarif-i nakliye	1 600
Alat-ı Ziraiye Deposu:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	3 000
Me'murin ve müstahdemin mesarif-i daimesi	2 000
Alat-ı ziraiye mesarif-i nakliyesi	8 000
Damızlık Hayvanat Deposu:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	7 200
Me'murin ve müstahdemin mesarif-i daimesi	30 000
Nümune Tarlası:	
Me'murin ve müstahdemin maaşatı	6 000
Me'murin ve müstahdemin mesarif-i daimesi	15 000
Alat ve edevat ta'mirat ve müteferrika	2 000
Beşinci Kısım: Umur-ı Hayriyye ve Sıhhiye ve Hastahane	
Maaşatı	66 800
Mesarifat	55 000

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Harcırah	8 000
Darüleytam muhassasatı	129 800
Altıncı Kısım: Mesarif-i Müteferrika	
Ziraat Pankasına aid a'şar hisse-i menafi	500 000
Ziraat Pankası aidat-ı tahsiliyyesi	500 000
İdare-i hususiyeye aid emlak ve akarat mesarifatı	1 000
Mesarif-i muhakeme	500
Reddiyat	1 000
Mesari-i ğayr-i melhuza	5 000
Tahsisat-ı fevkal'ade	140 914
Adi Bütçenin Toplamı	2 083 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/8

Tablo 120: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Fevkalade Bütçe Giderleri

Nev-i Muhassasat	Muhassasat (Kuruş)
Birinci Kısım: Turuk ve Meabir	
Mer'aş-İslahiye tarikinin birinci kısım ikmalî inşaatına	Boş
Mer'aş-İslahiye tarikinin ikinci kısım ikmalî inşaatına	Boş
Mer'aş-Ayıntab tarikinin ta'miratı	10 000
Mer'aş-Yenicekale-Göksun tarikinin ta'miratı	Boş
Mer'aş-Süleymanlı-Elbistan tarikinin ta'miratı	20 000
Mer'aş-Pazarcık tarikinin ta'miratı	Boş
Mer'aş-Kars yolu üzerindeki Aksu Köprüsünün ta'miratı	Boş
İkinci Kısım: Umur-ı Maarif	
Darümuallimin mektebi asmanı veya mesarif-i inşaiyyesi	38 000
Pazarcık ibtidai mektebinin ikmal-i inşaatı	15 000
Maarife emval-i metrukadan alınacak ebniye bedeli	7 000
Mekatib levazım-ı te'sisiyyesi	34 000
Üçüncü Kısım: Umur-ı Sihhiye	
Hastahaneye alınmak üzere mübayaa edilecek ebniye asmanı	20 000
Fevkalade Bütçe Toplamı	144 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/12

Tabloda görüldüğü gibi bu yıl adi bütçe giderlerinin 832 636 kuruşluk kısmı eğitim faaliyetleri için tahsis edilmiştir. Bu meblağ adi bütçenin %40'ını oluşturmaktadır. Tablodan gelir kalemlerine baktığımızda ise en büyük gelir kaynağını, 1 593 000 kuruş ile devlet nam ve hesabına toplanan vergiler oluşturmaktadır.

Tablo 121: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi Bütçeye Ait Gelir ve Gider Bölüşümü

Aksam-ı Varidat (A Cetveli)	Kuruş
Tekalif-i Emiriyye Küsürat Münakalesi	1 593 000
Küsürat-ı Münazzamadan Maada Varidat-ı Hususiyi	434 000
İanat ve Tebriat	200 000
Toplam	2 227 000
Aksam-ı Muhassasat (B Cetveli)	
Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiyeye	146 300
Turuk ve Meabir	165 000
Umur-ı Maarif	832 636
Umur-ı Ziraiye ve Baytariyye ve Sınaiyye	125 000
Umur-ı Hayriye ve Sıhhiyye	149 800
Mesarif-i Muhtelif	663 414
Toplam	2 083 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/4

Tablo 122: Maraş Livası 1334 Mali Yılı Adi ve Fevkalade Bütçe Gelir ve Giderleri

Bütçeler	Gelir (Kuruş)	Gider (Kuruş)
Adi Bütçe	2 227 000	2 083 000
Fevkalade Bütçe	144 000	144 000

Kaynak: BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:1;

DHUMVM, Dosya No:34, Gömlek No:24

7.2.6 II. Meşrutiyet Dönemi Bütçeleri Hakkında Bir Değerlendirme

Maraş Sancağı 1331, 1332, 1333 ve 1334 mali yıllarına ait verileri arşiv kaynaklarından yararlanarak tablolastırdık. Aşağıdaki tabloda mali yıllar itibariyle Maraş Sancağı gelir ve gider bütçelerinde önceden belirlenen tahmini miktarlar ile gerçekleşen meblağlar görülmektedir. Maraş Sancağı'na ait Özel İdare'nin icraat raporlarını inceleyerek bu dönemlerde tahmin edilen gelir miktarının ne ölçüde tahakkuk ve tahsil edildiğini, ayrıca önceden tahmin edilen giderlerin ne ölçüde harcama şeklinde gerçekleştiğini belirlemeye çalıştık.

Tablo 123: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Gelir ve Giderleri (Kuruş, Para)

Yıllar	Gelirler			Giderler	
	Tahmin	Tahakkuk	Tahsilat	Tahmin	Harcama
1331	1400805	1508229	457897	1400805	601343
1332	1609680	1263880 (Ağustos sonu itibariyle 6 aylık)	701969 (Ağustos sonu itibariyle 6 aylık) 16350 (Şubat ayında)	1263880 (Yıllık)	93032, 17 (Şubat ayında)
1333 (Haziran- Temmuz- Ağustos)	1175000	731442 (3 aylık)	594665, 32 (3 aylık)	1132000 (Yıllık)	
1333 (Mart- Nisan-Mayıs)		95527, 25 (3 aylık)	73219, 25 (3 aylık)		
1333 (Ağustos sonu itibariyle)		828970, 6 (6 aylık)	667875, 17 (6 aylık)		
1334	2371000	2486229,7	2090145, 82	2227000	

Kaynak: 1331–1334 yılları arası Meşrutiyet Dönemi bütçeleri

Tabloya göre 1331 mali yılı (1915/1916) itibariyle Maraş Sancağı Özel İdaresi'nin tahmin edilen geliri 1 400 805 kuruştur. Aynı dönem içinde 1 508 229 kuruş gelir tahakkuk ettirilmiştir. Tahakkuk ettirilen bu meblağın ancak 457 897 kuruşluk kısmı tahsil edilebilmiştir. Yine aynı dönem tahmin edilen giderler toplamı 1 400 805 kuruş iken, harcamalar 601 343 seviyesinde kalmıştır. 1331 mali yılı bütçesinin tatbiki sonucu Maraş Sancağı bütçesi 143 446 kuruş açık vermiştir. Tahmin edilen gelir ve gider rakamlarının aynı olması, 1331 mali yılı bütçesinin denk bütçe esasına göre tertip edildiği izlenimini vermektedir.

1332 mali yılı gelir tahmini 1 609 680 kuruştur. Bu meblağın 1 263 880 kuruşluk kısmı Ağustos ayı sonu itibariyle (6 aylık) tahakkuk ettirilirken, Ağustos sonunda yalnız 701 969 kuruş tahsil edilmiştir. Tahsil edilen bu gelirin 16 350 kuruşluk kısmı Şubat ayı içinde tahsil edilmiştir. 1332 mali sene gider tahmini 1 263 880 kuruştur. Şubat ayında söz konusu tahmini gelirden 93 032 kuruş 17 para sarf edilmiştir. 1333 mali yılı tahmini gelirleri 1 175 000 kuruştur. Söz konusu meblağdan Ağustos sonuna gelindiğinde (6 aylık), 828 970 kuruş 6 para tahakkuk ettirilmiştir. Yine bu dönem Ağustos sonu itibariyle 667 875 kuruş 17 para tahsil edilebilmiştir. 1333 mali sene bütçesi harcama tahmini 1 132 000 kuruş olarak tespit edilmiştir. 1334 mali sene gelir tahmini 2 371 000 kuruş olup, 2 486 229 kuruş 7 parası tahakkuk ettirilmiş, 2 090 145 kuruş 82 para da tahsilat yapılmıştır. Bu döneme ait gider tahmini 2 227 000 kuruştur.

Tabloda bütçelerin tahmini gelir ve giderlerine dikkat edildiğinde 1331 mali yılı bütçesinde tahmini gelir ve gider rakamlarının denk olduğu, ancak diğer yıllarda gelirlerin giderlerden daha fazla belirlendiği görülmektedir. Bu bakımdan 1331 mali yılı bütçesi denk bütçe esasına göre hazırlanırken, tabloda verilen diğer dönemlere bütçelerin fazla vermesi esasının gözetildiği söylenebilir.

Bütçeler bir ekonominin tümü üzerinde çok çeşitli iktisadi ve toplumsal etkiler bıraktığı gibi ekonomik koşulların da bütçeler üzerinde büyük etkileri vardır. Bütçelerle ekonomilerin genel dengesi arasında bir bağlantı söz konusudur. Osmanlı Devleti'nde normal koşullarda hazırlanan bir bütçe ile savaş dönemi bütçeleri arasındaki farklılık bu

duruma iyi bir örnektir. 1920 tarihli Osmanlı Devleti bütçesi buna örnek olarak verilebilir.

Mutlakıyet dönemi ve II. Meşrutiyet dönemleri Osmanlı bütçeleri incelendiğinde birkaç dönem haricinde hemen her dönem bütçeler açık vereceği tahmin edilerek hazırlanmıştır.⁴⁹⁵ Bu açıklar zaman zaman dalgalanmalar göstermekle birlikte 1332 mali yılından itibaren bütçe gider kalemlerinde büyük artışlar gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1332, 1333 ve 1334 devlet bütçelerinde büyük açıklar görülmektedir. Osmanlı Devleti bütçelerindeki giderlerdeki sürekli artışın önemli bir nedeni Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü şartlar ve mali sıkıntılar olmuştur. Bu nedenle hükümetler bu açıkları kapatabilmek için bütçelere ödenek ekleme yetkilerini sık sık kullanmışlardır.⁴⁹⁶

Mutlakıyet döneminde hemen her zaman fazla veren Maraş Sancağı bütçelerinin II. Meşrutiyet döneminin sonlarına doğru belirgin açıklar verdiği görülmektedir. Mutlakıyet döneminde Maraş Sancağı'nda belirgin bir üretim artışı olduğu, II. Meşrutiyet yıllarında ise gelirlerde azalışlara paralel olarak üretimde de azalma olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem Maraş Sancağı bütçelerinde görülen açıkların en önemli nedeninin I. Dünya Savaşı'nın getirdiği kötü ekonomik koşullar olduğunu söyleyebiliriz. Mutlakıyet döneminde Osmanlı ekonomisine paralel olarak Maraş Sancağı'nda da iktisadi koşulların iyiden iyiye bozulduğu ve önemli mali sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır.

---

⁴⁹⁵ Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", *Osmanlı*, Cilt:3 İktisat, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss.568-569

⁴⁹⁶Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, s.9; Bkz. Şener, *Sona Doğru Osmanlı*, s.17

8. SONUÇ

Tez çalışmamızda buraya kadar, XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın iktisadi, mali ve sosyal durumunu başta arşiv belgeleri ve Halep Vilayet Salnameleri olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanarak ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda büyük ölçüde Maraş Sancağı'nın iktisadi ve mali durumunu aydınlatmaya çalıştık.

Maraş Şehri, Osmanlı Devleti'nin kadim şehirlerinden biriydi. Maraş, tarih boyunca önemli yol güzergahları üzerinde olan bir şehirdi. Aynı zamanda Maraş ve çevresi ılıman havası, bol suyu, verimli toprağı ve tabii güzellikleri bakımından gözde bir bölgeydi. Özellikle Anadolu'yu Kuzey-Güney istikametinde birbirine bağlamaktaydı. Bu nedenle tarihte bir çok devlet veya millet tarafından mücadelelere konu olmuş, bir çok medeniyetlere ev sahipliğı yapmıştır. Özellikle Araplar, Türkler ve Bizanslılar arasında sürekli çekişmelere sahne olmuş ve sık sık bu devletler arasında el değiştirmiştir.

Maraş ve çevresinin iktisadi ve sosyal gelişmişlik bakımından en parlak dönemi, Dulkadirli Beyliğı zamanında yaşanmıştır. Maraş Sancağı XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Osmanlı yönetimi ele geçirdiğı Maraş ve yöresini Dulkadir Eyaleti olarak örgütledi. 1563 yılında Maraş Sancağı Elbistan, Zamantu, Hısn-ı Mansur, Güvercinlik ve Nefsi Maraş kazalarından oluşmaktaydı. XVII. yüzyılda sancak esaslı Osmanlı idaresinden, Eyalet merkezli idari sisteme geçiş yapılmıştır. Bu yüzyılda Maraş Eyaleti'nin beş sancağı vardır. Bu dönemde Antep, Malatya, Samsat, Kars-ı Maraş ve Niğde sancakları Maraş'a bağlıydı. Maraş Sancağı Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonraki dönemlerde idari sınırları aynı kalmamış, zamanla bu sınırlar değişiklikler göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde Maraş Eyaleti'nin idari sınırlarının gittikçe daraldığı görülmektedir. 1847 yılında Maraş Eyaleti yalnız Maraş Sancağı'ndan oluşmaktaydı. 1860'larda yapılan idari yapılanma sonucunda Maraş Eyaleti, Halep Eyaleti'ne tabi bir sancağa dönüştürülmüştür. Bu dönemde Maraş Sancağı'nın kazaları şunlardı: Maraş Merkez Kaza, İslahiye (günümüzde Gaziantep sınırları içinde), Zeytun (günümüzde Süleymanlı Kasabası), Maa Göksun Andırın, Bulanık (günümüzde Adana'ya bağlı Bahçe ilçesi), Pazarcık ve Hassa. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Maraş Sancağı Halep Eyaleti'nden ayrılarak müstakil sancak statüsü kazanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin vilayetler listesinde Maraş Vilayeti de yerini almıştır.

Çalışmamızın Maraş Sancağı'nda Nüfus bölümünde XX. yüzyılın başlarında sancağın nüfus durumunu ortaya koymaya çalıştık. XVI. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı öncesine kadar, yaklaşık 400 yıllık bir zaman dilimi içerisinde şehir nüfusu artan bir eğilim izlemiştir. XVI. yüzyıl başlarında 7 068 kişi olarak tahmin edilen şehir nüfusu I. Dünya Savaşı öncesinde 40 560'a yükselmiştir. Şehir nüfusundaki artışa paralel olarak XIX. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı öncesine sancak nüfusu da artış göstermiştir. Savaş öncesi kaza nüfusu 64 117'ye yükselmiştir. Şehir ve kaza nüfusunda görülen artış 1850–1913 yılları arasında sancak nüfusunda da görülmektedir. 1881 yılında 124 965 olan sancak nüfusu 1912'de 192 652'ye yükselmiştir. Çalışmamızda görüldüğü gibi sancağın nüfus artışı dalgalı bir seyir izlemiştir. Sancak nüfusundaki büyük dalgalanmalar birkaç nedenden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Tarih boyunca Maraş Sancağı'nın idari sınırları aynı kalmamış, sancağın mülhakatında bulunan kaza sayısında artışlar ve azalışlar olmuştur. İdari sınırlardaki genişleme durumunda nüfusta artış, daralma durumunda ise nüfus azalışları ortaya çıkmıştır. Maraş Sancağı'nda tarih boyunca yangın, deprem, kıtlık ve salgın hastalık gibi felaketler yaşanmakla birlikte bu faktörler sancağın nüfusunda ciddi azalışlara neden olmamıştır.

Uzun bir dönem boyunca Müslüman ve gayrimüslim nüfusun toplam sancak nüfusu içindeki payları büyük ölçüde aynı düzeyde seyretmiştir. Sancakta Müslüman nüfus artışına paralel olarak aynı oranda gayrimüslim nüfus da artış göstermiştir. 1881 yılında Müslüman nüfusun sancak nüfusuna oranı %80 iken, bu oran 1914'te %79'a düşmüştür. 1850–1914 yılları arasında Maraş Merkez Kaza'da gayrimüslim nüfus artışı dikkat çekmektedir. Müslüman nüfusun Sancak nüfusu içindeki payı %80, gayrimüslim nüfusun payı ise %20 dolayında gerçekleşmiştir. Ancak, 1890'larda Maraş Sancağı'nın nüfusuyla ilgili detaylı bilgi veren Cuinet'in Müslüman nüfusun sancak içindeki payını %75, gayrimüslim nüfusun payını ise %25 seviyesinde göstermiş olması dikkat çekicidir. Daha önce de değindiğimiz gibi salname verileri ve arşiv belgeleriyle karşılaştırdığımızda Cuinet'in tahmine dayalı olarak verdiği bilgiler gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

Çalışmamızda 1881–1909 yılları arasında Maraş Sancağı bütçelerinde gelir kalemleri aşar, bedel-i askeri, ağnam, deve, rüsum-ı mütenevvia ve “vergi” dir. Gider kalemleri ise, şer’iyye dâhiliye, adliye ve maliye olarak gösterilmiştir. Maraş Sancağı Bütçeleri’nden yararlanarak Maraş Sancağı Gelirleri bölümünü oluşturduk.

Sancağın en önemli gelir kalemi aşar gelirleri olduğu görülmüştür. 1881 yılında aşarın sancak gelirleri içindeki payı %31 iken, 1909 yılında bu oran %49’a kadar yükselmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı dış ticaretindeki ekonomik gelişmelere paralel olarak tarımsal ürünlerde de talep artışları gerçekleşmiştir. Talepteki artışlarla birlikte ihracata konu olan tarım ürünlerinin üretiminde de artışlar görülmüştür. Bu nedenle 1924 yılında aşar gelirlerin devletin toplam gelirleri içindeki payı %25’e yükselmiştir. Devletin aşar gelirlerindeki artışlara paralel olarak Maraş Sancağı aşar gelirleri de 1881–1909 yılları arasında artan bir eğilim izlemiştir. Sancağın ağnam gelirlerinde önemli bir artış görülmezken aşar gelirlerinin sürekli artan bir seyir izlemesi bölgede özellikle zirai üretim potansiyelinin arttığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde olduğu gibi Maraş Sancağı’nda da yörenin ekonomik yapısını belirleyen en önemli sektör tarım olmuştur. Sancakta tarım, en önemli iktisadi faaliyet alanı olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Maraş ve çevresi tarımsal üretim açısından elverişli bir özelliğe sahiptir. Maraş ve çevresinde bu dönem gelişmiş bir tarım hayatı söz konusuydu. Kazanın tarıma elverişli bir coğrafi yapıda olması ve su bolluğu bakımından da önemli bir yere sahip olması tarım ve hayvancılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şehir dışındaki alan ekonomisi ve buna bağlı olarak yapılan ekonomik faaliyetler büyük ölçüde tarıma bağlı olduğu görülmektedir. Şehir merkezinde ticaret ve sınai alanlarda faal nüfus az iken, kırsal kesimde bulunan nüfusun tamamı, şehirde yaşayan nüfusun önemli bir bölümü geçimini tarımsal üretimden sağlamaktadır. Kahramanmaraş, XX. yüzyılın sonlarına kadar tarımsal yapı özelliklerini büyük ölçüde devam ettirmiş bir şehirdir.

Zirai üretimde olduğu gibi hayvancılık da Maraş’ta çok eski dönemlerden beri yaygın olarak yapılmaktaydı. XX. yüzyılda hayvancılık Sancağı’nın en önemli geçim kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Özellikle XX. yüzyılın başlarında zirai üretimde

önemli artışlar yaşanmıştır. Maraş ve çevresinde arazinin büyük ölçüde dağlık olması, mera ve çayırların fazlalığı tarihte hayvancılığın gelişmesine, dolayısıyla hayvansal üretimin artmasına neden olmuştur. Sancakta bu dönemde yaşanan bir çok nedenden dolayı tarımsal üretim, potansiyel gelişme imkanlarının çok gerisinde kalmıştır.

XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başları itibariyle Maraş'ın artan nüfusuna paralel olarak kentte faaliyette bulunan dükkan ve mağaza sayısında artış görülmektedir. 1898 yılında 1 447 adet olan işyeri sayısı 1908'e gelindiğinde 1 620'ye yükselmiştir. Bu dönem tekstil sektöründe üretimin artarak devam ettiği söylenebilir. Çünkü 1885 yılında şehirde mevcut kumaş tezgahı adedi 281 iken, bu sayı 1908 yılında 400'e yükselmiştir. Şehirdeki iş yeri sayısının artan bir eğilim izlemesinin en önemli nedeni nüfus artışı, dolayısıyla talep artışından kaynaklandığını düşünüyoruz. Maraş'ta tarıma dayalı sını faaliyetler olan dericilik ve dokumacılık en yaygın üretim kolları olmuştur. Deri ve dokuma sanayi bir çok yan sanayi kollarına da sahipti. Maraş'ta yapılan sını faaliyetlerle, önemli miktarda üretilen zirai ve hayvansal ürünler değerlendirilmekte, madenlerin işlenmesi sağlanmakta ve ticareti faaliyetler desteklenmekteydi.

Maraş tarihte çok işlek yol güzergahı üzerinde bulunduğundan ticari hayatın canlı olduğu önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Maraş, Dulkadirli Beyliği döneminde daha fazla ticari hareketliliğe sahne olmuştur. Maraş güneyde Memlûklüler ile kuzeyde Osmanlılar arasında ulaşımın sağlanmasında bir geçit konumunda olduğundan askeri hareketlerde kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yöreyi hakimiyeti altına almasından sonra şehrin ekonomik önemi azalmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde Maraş'ın iktisadi ve ticari öneminin azalmasının en önemli nedenlerinden biri de ulaşım konusunda yaşanan büyük sıkıntılardır. Ancak son dönemlerde Halep'ten ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen ve Maraş'tan geçen yolların işlek olarak kullanılması bölgenin ticari canlılığını arttırmıştır.

Son dönemlerde bölgede yaşanan olumsuzluklara rağmen, arşiv kayıtlarında tarımsal üretimde artışların gerçekleştiği, üretim artışıyla birlikte ithalat ve ihracat miktarlarının arttığı, şehirde iktisadi canlanmaya paralel olarak nakit ihtiyacını gidermek amacıyla Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin Maraş'ta açılmasının talep edildiği görülmektedir.

EKLER

EK 1 Osmanlı Tarım Sayımına Göre Maraş Sancağı'nda Tahıl Üretimi

Esami-i Kaza	ARPA						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir kilenin sıklığı	Bir kilenin fiyatı
		Beherdönümü	Umumuna	Beherdönümde	Umumdan		
	Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş
Maraş	12 000	1,66	20 000	13,30	160 000	12	10
Elbistan	50 000	1	50 000	4	200 000	20	18
Pazarcık	7 500	1	7 500	5,72	42 900	14	11
Zeytun	450	0,50	225	4	1 800	20	20
Göksun	25 000	1	25 000	4	100 000	15	10
Maraş Sancağı Yakun	94 950	1,08	102 725	5,31		16	14
Esami-i Kaza	BUĞDAY						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir Kilenin sıklığı	Bir kilenin fiyatı
		Beherdönümü	Umumuna	Beherdönümde	Umumdan		
	Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş
Maraş	60 000	1,50	90 000	7,50	450 000	20	25
Elbistan	75 000	1	75 000	4	300 000	24	30
Pazarcık	38 750	0,76	29 520	4	150 000	20	20
Zeytun	7 500	0,50	3 750	2,25	16 875	20	30
Göksun	150 000		50 000	4	1 516 870	24	15
Maraş Sancağı Yekün	331 250	0,75	248 270	4,60	1 516 875	22	24
Esami-i Kaza	CAVDAR						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir Kilenin sıklığı	Bir kilenin fiyatı
		Beherdönümü	Umumuna	Beherdönümde	Umumdan		
	Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş
Maraş							
Elbistan	100 000	1	100 000	22	25	22	25
Pazarcık	1 500	1	1 500	15	15	15	15
Zeytun	2 150	0,50	1 075	25	20	25	20
Göksun					20		20
Maraş Sancağı Yakun	103 650	0,98		20		20	

Kaynak: *Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği*, Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şu'besi, Sıra Numarası:5, Senesi 1325, Dersaadet, 1327, ss.54-55; Maraş'ta arpanın 1 kilesi, 15,384 kg'dır. Buğdayın 1 kilesi, 25,640 kg'dır.

EK 1-Devam

	DARI						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir	Bir
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ümden	Umumd an	Kilenin sıkleti	kilenin fiatı
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş	
Maraş	60 000	0,02	2 000	1	60 000	13	10
Elbistan	20 000	0,05	1 000	1	20 000	15	1 000
Pazarcık	133	0,42	56	3,70	5 000	20	100
Zeytun	1 155	0,12	144	2	2 160	20	600
Göksun	15 000	1	15 000	10	150 000	30	10 000
Maraş Sancağı Yakun	96 288	0,18		2,46	237 160	20	13 700
	MISIR						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir	Bir
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ümden	Umumd an	Kilenin sıkleti	kilenin fiatı
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş	
Maraş	2 000	0,02	50	0,50	1000	15	11
Elbistan	1 000	0,30	300	7,50	7 500	24	20
Pazarcık	100	0,25	25	2,50	2 500	24	14
Zeytun	600	0,12	75	1,25	750	24	24
Göksun	10 000	1	10 000	10	100 000	30	15
Maraş Sancağı Yakun	13 700	0,76	10 450	8	111 750	23	15

Not: Maraş'ta darının 1 kilesi, 16,666 kg'dır. Mısırın 1 kilesi, 19,230 kg'dır.

EK 1-Devam

	BURÇAK						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir	Bir
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ümden	Umumd an	Kilenin sıkleti	kilenin fiatı
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş	
Maraş							
Elbistan	24 000	0,14	3 000	0,83	20 000	25	12
Pazarcık							
Zeytun							
Göksun	500	0,70	350	6	3 000	30	10
Maraş Sancağı Yakun	24 500	0,13	3 350	0,94	23 000	27	11
	PIRİNÇ						
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir	Bir
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ümden	Umumd an	Kilenin sıkleti	kilenin fiatı
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kıyye	Kuruş	
Maraş	4 000	0,92	3 700	14	55 500	22	15
Elbistan							
Pazarcık							
Zeytun							
Göksun	1 000	1	1 000	5	5 000	22	20
Maraş Sancağı Yakun	5 000	0,94	4 700	12	60 500	22	18

Kaynak: *Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği*, ss.56-57; Maraş'ta pirincin 1 kilesi, 28,204 kg'dır.

EK 2 1909 Osmanlı Tarım Sayımına Göre Maraş Sancağı'nda Baklagil ve Kök Bitkisi Üretimi

	NOHUT					
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir kıyyesinin fiyat vasatısı
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ünden	Umumdan	
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kuruş	
Maraş	800	10	8 000	60	48 000	1
Elbistan	14 000	13	182 000	78	1 092 000	1
Pazarcık	500	15	75 000	120	60 000	1
Zeytun	255	4,14	1 056	24,80	6 233	0,75
Göksun	100	10	1 000	100	10 000	0,50
Maraş Sancağı Yakun	15 655	13	199 556	77	1 216 333	0,87
	FASÜLYE					
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir kıyyesinin fiyat vasatısı
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ünden	Umumdan	
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kuruş	
Maraş						
Elbistan	6 000	13	78 000	104	624 000	
Pazarcık						
Zeytun						
Göksun	50	10	500	100	5 000	0,50
Maraş Sancağı Yakun	6 050	13	78 500	104	629 000	0,62
	BAKLA					
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir kıyyesinin fiyat vasatısı
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ünden	Umumdan	
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kuruş	
Maraş						
Elbistan	300	13	3 900	130	39 000	0,50
Pazarcık						
Zeytun	88	4	363	40	3 441	1
Göksun						
Maraş Sancağı Yakun	388	11	4 263	106	42 441	0,50

EK 2-Devam

	MERCİMEK					
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir kıyyesinin fiat- ı vasatısı
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ümden	Umumd an	
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kuruş	
Maraş	1 000	8	8 000	64	64 000	1
Elbistan	8 000	13	104 000	65	520 000	0,50
Pazarcık	3 333	17,50	58 327	150	500 000	1
Zeytun	80	4	330	27	2 210	1,25
Göksun						
Maraş Sancağı Yakun	12 413	13	170 657	87	1 086 210	1
	PATATES					
	Ekilen Arazi	Atılan Tohum		Alınan Hasılat		Bir kıyyesinin fiat- ı vasatısı
		Beherdön üme	Umumuna	Beherdön ümden	Umumd an	
Dönüm	Kile	Kile	Kile	Kile	Kuruş	
Maraş	200	10	2 000	50	10 000	1
Elbistan	750	20	15 000	400	300 000	0,25
Pazarcık						
Zeytun	64	4	236	42,50	2 720	0,50
Göksun						
Maraş Sancağı Yakun	1	17	17 236	308	312 720	0,58

Kaynak: *Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği*, ss.144-145

EK 3 Maraş Sancağı'nda Şose Yolların Durumu

Yollar	Köprü ve Menfezler	Yapımı Devam Eden		Yeni Başlanan		Tamamlanan		Yolun Eğimi	Yolun Genişliği		Uzunluğu	
	Adedi	Km	m	Km	m	Km	m	m (%)	Tesviye Edilen (m)	Şose (m)	Km	m
Halep-İskenderun yolunun 114. km'sinden ayrılan Sacras-Kilis-Antep-Maraş Yolu	116	65	856	16	242	89	570	6	8	5	171	668
Maraş-Zeytun Yolu	8	10	500	49	500	—	—	8	7	4	60	—
Maraş-Elbistan Yolu	5	66	500	49	500	—	—	8	6	4	116	—
İskenderun-Maraş Yolu (İskenderun-Halep yolunun Kırıkhan'dan itibaren Maraş'a kadar)	6	59	500	5	—	3	500	3	8	5	68	—

Kaynak: Öztürk, age., II. Cilt, s.516

KAYNAKÇA

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1- Dahiliye Nezareti Evrakı (DH)

- DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:12, Belge No:2
- DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:9, Belge No:1
- DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:10
- DH UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:12, Belge No:1
- DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:4
- DH UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:57, Belge no:16
- DH.UMVM, Dosya no:144, Gömlek no:3, Belge no:3
- DH UMVM, Dosya no:149, Gömlek no:29, Belge No:6-8
- DH UMVM, Dosya No:144, Gömlek No:57, Belge No:7
- DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:12
- DH UMVM, Dosya No:144, Gömlek No:57, Belge No:4
- DH UMVM, Dosya No:144, Gömlek No:57, Belge No:1
- DH UMVM, Dosya No:148, Gömlek No:80, Belge No:7
- DH UMVM, Dosya No:148, Gömlek No:80, Belge No:10
- DH UMVM, Dosya No:144, Gömlek No:57, Belge No:10
- DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:16
- DH UMVM, Dosya No:151, Gömlek No:3, Belge No:3
- DH UMVM, Dosya No:151, Gömlek No:3, Belge No:4
- DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:10, Belge No:1
- DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:10, Belge No:7
- DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:70, Belge No:8
- DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:70, Belge No:1

DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:70, Belge No:4
DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge No:1
DH.UMVM, Dosya No:105, Gömlek No:49
DH. UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:19
DH. UMVM, Dosya No:100, Gömlek No:15
DH UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:16
DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:10, Belge No:4
DH UMVM, Dosya No:153, Gömlek No:70, Belge No:8
DH. UMVM, Dosya No:137, Gömlek No:9, Belge No:2
DH. UMVM, Dosya No:77, Gömlek No:4, Belge No:1
DH. UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge No: 3/2
DH. UMVM, Dosya No:76, Gömlek No:37, Belge No:4
DH. UMVM, Dosya No:149, Gömlek No:29, Belge No:10
DH.MKT, Dosya No: 187, Gömlek No:1
DH.MKT, Dosya No: 303, Gömlek No:73
DH.MKT, Dosya No:2825, Gömlek No:19, Belge No:3
DH.MKT, Dosya No:1689, Gömlek No:15
DH. MUİ, Dosya No:65, Gömlek No:36
DH. İD., Dosya No:110, Gömlek No:6
DH. İD, Dosya No:191, Gömlek No:1-6, Belge No:4
DH. İD, Dosya No:222, Gömlek No:21, Belge No:7
DH. İD, Dosya No:6, Gömlek No:66
DH.İD., Dosya No:99, Gömlek No:6
DH.İD, Dosya No:215, Gömlek No:1
DH. EUM. KLU, Dosya No:10, Gömlek No:24
DH. ŞFR, Dosya No:59, Gömlek No:239

2- İrade Tasnifi (İ)

İ..DH., Dosya No: 1317, Gömlek No:1312 R-52

İ.. DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge No:2

İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge No: 3/6

İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/3

İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/4

İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge No:3/3

3- Bab-ı Ali Evrak Odası Tasnifi (BEO)

BEO.VGG.2, Genel Sıra No:297

4- Maarif Nezareti Evrakı (MF)

MF. MKT, Dosya No:1214, Gömlek No:10

5- Yıldız Tasnifi (Y)

Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:1

Y.EE., Dosya No:37, Gömlek No:37, Belge No:2

Y.EE., Dosya No:33, Gömlek No:59, Belge No:1

7- Cevdet Maliye (C)

Nr. 20350

Nr.889

Nr.1416

I. KİTAPLAR

1917 Yılı Osmanlı Bütçeleri, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı APKKB Yayını No: 2003/363, Ankara 2003

AHMED CEVDET PAŞA; *Tezahir*, Cilt:1-12, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1953

AKGÜNDÜZ, Ahmed-ÖZTÜRK Said; *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV Yayını, İstanbul 1999

AKTAN, Reşat; *Türkiye İktisadı*, A.Ü. SBF Yayınları No:425, Ankara 1978

ALİ CEVAD, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, Kısmı Evvel: Lügat-ı Coğrafya, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313

AYGAN, Halil; *235 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1314-1315/ M. 1897-1898*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996

BARCAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meseleleri*, Toplu Eserler I, Özlem Yayınları, İstanbul 1980

BARCAN, Ömer Lütfi; *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, Cilt:1, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayını No: 4214, İktisat Fakültesi Yayını No:565, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını No:3, Yayıma Haz.: Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000

BARCAN, Ömer Lütfi; *XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, Birinci Cilt: Kanunlar, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1943

BAŞ, Yaşar-TEKİN, Rahmi, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya Ereğli Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti No:1, Konya-Ereğli 2007

BAYKARA, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:86, Seri: VII-Sayı: A.7, Ankara 1988

BAYRAKTAR, Hilmi; *Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:8, Elazığ 2004

BEHAR, Cem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarih İstatistikleri Dizisi Cilt:2, Ankara 1996

BESİM ATALAY; *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339

BİNBAŞI HÜSEYİN, *Memalik-i Osmaniyye'nin Coğrafyası*, Mihran Matbaası, İstanbul 1303

CUINET, Vital; *La Turquie D'Asie*, Tome Deuxieme, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, VII. Dizi-Sa.124, Ankara 1991

DANIŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt:1 ve 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947

DEDEOĞLU, Mesut; *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Ankara 1996

DOĞAN, Ayhan; *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1999

DUMAN, Hasan; *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri*, 1. Cilt, Ankara 2000

EVLİYA ÇELEBİ; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:9, MF. V. Devlet Matbaası, İstanbul, 1935

FAROQHI, Suraiya; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 3, İstanbul 1993

FAROQHI, Suraiya; *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Doğu-Batı Yayınları, 2006

GENÇ, Mehmet- ÖZVAR, Erol; Osmanlı *Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler Cilt: 1 ve 2*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, I. Baskı, İstanbul 2006

GÜRAN, Tevfik; *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:7, DİE yayını, Ankara 2003

GÜRAN, Tevfik; *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Basımevi, Ankara 1989

GÜRAN, Tevfik; *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998

GÜRAN, Tevfik; *Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayını No: 2025, Ankara 2003

GÜRBÜZ, Mehmet; *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, K. Maraş 2001

HALAÇOĞLU, Yusuf; *Anadoluda Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, TTK Yayınları, Ankara 2009

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1991

İBN-İ NÜZHET CEVAD; *Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İkinci Sene, Tab' ve Naşiri: Tefid Kütüphanesi, İstanbul 1328

İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909; Maliye Bakanlığı APKKB Yayını No: 20007357, Ankara, Ekim 2000

KABACIK, Mehmet; *230 Numaralı Maraş Şer'iyeh Sicili, H. 1320-1322/ M. 1902-1904*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996

KAMİL BÂLÎ EI-HALEBÎ Eşşahir-u Bilğazzi; *Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-i Haleb*, El-cüz'üs-salis, Menşürat-u Darü'lkalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993

KAMİL BÂLÎ EI-HALEBÎ Eşşahir-u Bilğazzi; *Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-i Haleb*, El-cüz'ül-evvel, Menşürat-u Darü'lkalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993

KARABEKİROĞLU, Şevki; *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1999

KARAKURT, Hasan; *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*,(Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş, 1999

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekalet İstatistik Müdürlüğü Yayını, Neşriyat No: 195, İstanbul 1943

KARATAŞ, Mehmet; *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996

KARPAT, Kemal H; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 133, İstanbul 2003

KARPAT, Kemal H; *Ottoman Population 1830-1914*, The Universty of Wisconsin Press, First Pinting, London 1985

KAZICI, Ziya; *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2005

KESENCELİ, Resul; *231 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili H. 1315/M.1897-1898*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996

KOZAK, Yasin; *V ve VI Numaralı Maraş Ahkam Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, K.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005

KÜÇÜKÖNDER, Lütfiye; *231 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1313-1314/ M. 1896-1897*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996

LOBLEY, Derek; *Ekonomi*, MEB Yayınları, Ankara 1995

Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, Helal Matbaası, Dersaadet 1336

MUHAMMED RAKİM-MUSTAFA NAİL, *Hayat-u Devlet*, Cild-i Evvel, Amavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1306

MUTLU, Cengiz; *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007

Nezaret-i Umur-ı Ticaret ve Nafia Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesidir, Âlem Matbaası, İstanbul 1316

ÖKÇÜN, A. Gündüz; *Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:4, Ankara 1997

ÖNER, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyeti Döneminde Mali İdare*, T.C. Maliye Bakanlığı A.P.K.K.B. yayını, Yayın No:2005/369, 2. Baskı, Ankara 2005

ÖNSOY, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988

ÖZTUNA, Yılmaz; *Büyük Türkiye Tarihi*, On ikinci Cilt, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983

ÖZTÜRK Said; *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Cilt 1 ve 2, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul 2006

ÖZVAR, Erol; *Osmanlı Maliyesi'nde Malikane Uygulaması*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2003

ÖZVERİ, Cengiz; *1813-1834 Tarihlerini Kapsayan IV numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde Maraş Kadılığı'na Gönderilen Hükümler*, K.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2004

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, II, III, MEB Yayınları, İstanbul 1993

RAMAZANOĞLU, Ökkeş; *234 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili, H. 1322-1325/ M. 1904-1907*, (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996

- SAKİN, Orhan; *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınevi, İstanbul 2008
- SAYIN, Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, T.C. MBAPKKB Yayını No:1999/352, Ankara-Haziran, 1999
- SEZEN, Tahir; *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayını:21, Ankara 2006
- SEVİMAY, Hayri R.; *Cumhuriyet'e Girerken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, Kazancı Kitabevi, İstanbul 1995
- SÜLEYMAN SUDİ, *Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)*, Yayına Haz.: M. Ali Ünal, Isparta 1996
- ŞAHİN, Harun; *Lozan Barış Antlaşması'nın Ticari, Mali ve İktisadi Hükümlerinin Türkiye Ekonomisi'ne Etkileri ve Doğurduğu Sonuçlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 1996
- ŞEMSEDDİN SAMİ, "Haleb", *Kamusu'l-A'lam*, Cilt: 6, Mearif Nezareti Tarifından Tab' Edilmiştir, İstanbul 1316
- ŞENER, Abdülatif; *Sona Doğru Osmanlı*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul 1986
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Atlası*, Çev.: Ali Suat, Üçüncü Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002
- TCBDAGM; *Osmanlı Asırlarında Türk Devleti'nin Mülki İdari Taksimatı ve Yer İsimlerinin Mukayeseli Tahlili*, I. Bölüm, 1324-1325 (1906-1907)
- Vilayat, Liva ve Kazaların Huruf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir*, Dersaadet 1326

YILDIZ, Bahriye; *232 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicilinin (19 Safer 1296-3 Safer 1297/11 Şubat 1879-16 Ocak 1880), 1-75. Sahifelerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008

YİNANÇ, Refet- ELİBÜYÜK, Mesut; *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, Cild:I, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:1, Ankara 1988

II. MAKALELER

AKAR, Şevket Kamil; "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", *Osmanlı*, Cilt:3 İktisat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

AKDAĞ, Mustafa; "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Bellekten*, Cilt XIII, July 1949, No: 51, İstanbul

ALTINÖZ, İsmail; "Dulkadir Vilayeti'nin Osmanlı İdari Düzeni'nde Yerini Alması" *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon:Maraşder-Kaharamanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul

BARKAN, Ömer Lütfi; "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:10, Maarif Matbaası, İstanbul 1941

BARKAN, Ömer Lütfi; "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma", Çev. : Mehtap Özdeğer, *İÜİFM*, 51. Cilt, Sayı :1, İstanbul 2001 BİLMEN, Mehmet; "1884 Yılında Maraş'ta Yabani Fıstık Ağaçları (Melengiç) Aşılama Çalışmaları'na Dair Belge", *Sütçü İmam*, Yıl:10, Sayı:9, Şubat:1997 Ankara

ÇAKIR, Baki; "Maraş Çeltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraş'ta Çeltik Üretimi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon:Maraşder-Kaharamanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul DARKOT, Besim; "Maraş", *İslam Ansiklopedisi*, Mearif Vekâleti Yayını, 69. Cüz, Maarif Matbaası, İstanbul 1955

GÖKHAN, İlyas; “13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul

GROHMANN, A., “Öşür”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:10, Maarif Matbaası, İstanbul 1941

GÜNDÜZ, Tufan; “Kahramanmaraş”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayını, Cilt:24, İstanbul 2001

HONIGMANN, Ernest; “Maraş”, *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Vekâleti Yayını, 69. Cüz, Maarif Matbaası, İstanbul 1955

HURÇ, Ramazan, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş’ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon:Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul

NEDKOFF, Boris Christoff; “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, Türkçeye Çeviren: Dr. Şinasi Altundağ, *Bellekten*, Cilt: VIII/ No:32, 1944

OFLAZ, Mustafa; “Maraş Sancağında Köyler ve Köylüler”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II, Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul

OKÇUOĞLU, Gülsevin - İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması", *İÜİF. Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1988

PALAMUT, E., "Aşar ve Düşündürdükleri", *İÜİF.Prof.Dr.Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1987

SARC, Ömer Celal; Tanzimat ve Sanayimiz, *Tanzimat I*, İstanbul 1940

SOLAK, İbrahim; “16. Yüzyılda Maraş Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, Cilt II,

Organizasyon: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, Mayıs 2005-İstanbul

ŞAHİN, İlhan; “Dulkadir Eyaleti”, *DİA*, Cilt:IX, İstanbul, 1994

ŞAHİN, Harun; “Kahramanmaraş İli'nin Tarımsal Yapısı”, *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, Kahramanmaraş 1995

TOROĞLU, Emin; “Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazası'nda Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Haz.: Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan ve Selim Kaya, KSÜ Kahramanmaraş Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, K. Maraş 2008

TUNCEL, Metin; “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001
Yurt Ansiklopedisi, “K. Maraş”, Cilt: VIII, İstanbul 1982